ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Διδακτορική διατριβή του

Ζαχαριάδη Πολύδωρου - Ανδρέα

Η κοινωνική επιρροή στο πλαίσιο του πληροφοριακού πλουραλισμού:

Διαλεκτική περί μεταφυσικής με μειονότητα ενάντια στο ρεύμα

Τριμελής συμβουλευτική επιτροπή

Μαντόγλου Άννα, Καθηγήτρια (Επιβλέπουσα),

Κορωναίου Αλεξάνδρα, Καθηγήτρια (Μέλος)

Προδρομίτης Γεράσιμος, Αναπληρωτής Καθηγητής (Μέλος)

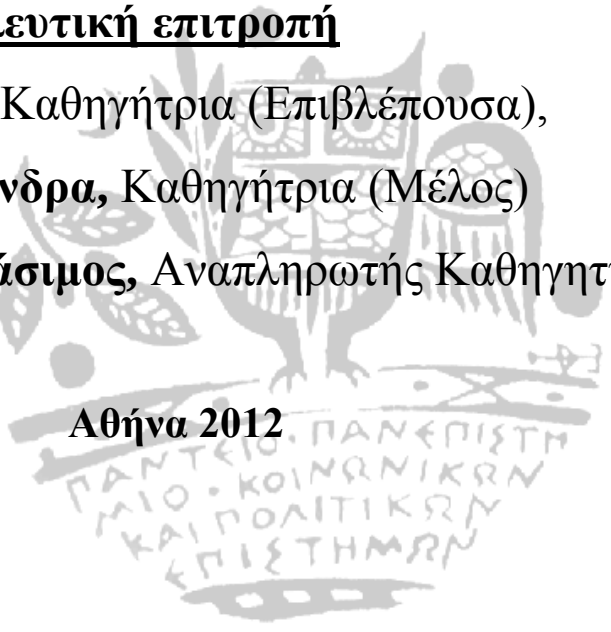

Αθήνα 2012

Η παρούσα εργασία αφιερώνεται...

...στη μαμά μου την Ελένη που μου εμφύσησε το Ψ

...στο μπαμπά μου, Νίκο που με γαλούχησε με Κ

...στην αδελφή μου, Άννα-Μαρία που με συνόδεψε στα ΚΨ ταξίδια μου

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ σελ. 11

ΕΙΣΑΓΩΓΗ σελ. 15

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Μορφές Κοινωνικής Επιρροής: Τί είναι αυτό που αλλάζει; σελ. 27

1.1 Η Αθήνα των κλασσικών χρόνων: Σχέσεις επικοινωνίας και επιρροής σε ένα μοντέλο άμεσης δημοκρατίας σελ. 30

1.2 Η εποχή των μαζών: Μοντέλα επικοινωνίας και σχέσεις επιρροής στους θεωρητικούς προβληματισμούς για τη μάζα σελ. 35

1.3 Η Κοινωνική Επιρροή στους τόπους του λειτουργισμού: Η μελέτη της συμμόρφωσης σελ. 46

1.4 Η Κοινωνική Επιρροή μέσα από τη Γενετική οπτική: Η μελέτη της καινοτομίας σελ. 58

1.5 Κοινωνική Επιρροή και Μαζική Επικοινωνία. σελ. 75

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Κοινωνική Επιρροή σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού: Το παράδειγμα της διάδοσης σελ. 79

2.1 Η διάδοση, η μετάδοση και η προπαγάνδα σελ. 81

2.2 Διερεύνηση πειραματικών εφαρμογών των συστημάτων επικοινωνίας σελ. 85

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Το πειραματικό υπόδειγμα της ύπαρξης των ξωτικών:
Ορίζοντας το θεωρητικό πλαίσιο σελ. 96
3.1 Ορίζοντας τη Μεταφυσική σελ. 96
3.2 Περί Ξωτικών Λόγος σελ. 104
3.3 Από το ρομαντισμό στον νεοναζισμό σελ. 107
3.4 Στο εσωτερικό του κόσμου των ιδεών: Ιδεολογικές συνέχειες ή ιδεολογικές ασυνέχειες; σελ. 110
3.5 Ερευνητικά Ζητήματα σελ. 113

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Μεθοδολογία σελ. 116
4.1 Επιλογή μεθοδολογικού πλαίσιο σελ. 116
4.2 Επιλογή τεχνικής σελ. 118
4.3 Το δείγμα σελ. 121
4.4 Η διαδικασία σελ. 121
4.5 Τα κείμενα επιρροής σελ. 122
4.5 Οργανωτικές αρχές και χρήση των κλιμάκων μέτρησης σελ. 133

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Κλίμακες Μέτρησης σελ. 138
5.1 Αναθεωρημένη Κλίμακα Μεταφυσικών Πεποιθήσεων σελ. 139
5.2 Κλίμακα Πολιτικών Πεποιθήσεων σελ. 155
5.3 Κριτική για την Κλίμακα Πολιτικών Πεποιθήσεων σελ. 174
5.4 Η μέτρηση της εικόνας της πηγής σελ. 175

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Η κοινωνική αναπαράσταση του "ξωτικού" σελ. 179

6.1 Μεθοδολογία σελ. 179

6.2 Περιεχόμενο σελ. 180

6.3 Διαφοροποιήσεις σελ. 183

6.4 Συζήτηση σελ. 187

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Η σύγκρουση στη μειονότητα και την εξουσία: Μία μελέτη στο πειραματικό υπόδειγμα της ύπαρξης των ξωτικών σελ. 190

7.1 Πείραμα Ι: Το περιεχόμενο της πηγής και η ένταση της σύγκρουσης στο παράδειγμα της ύπαρξης ξωτικών σελ. 191

7.2 Μέθοδος σελ. 192

7.3 Αποτελέσματα σελ. 193

7.4 Συζήτηση σελ. 199

7.5 Επίδραση των πειραματικών συνθηκών στην κοινωνική αναπαράσταση του Ξωτικού σελ. 201

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Πείραμα ΙΙ. Ιδεολογικές συνέχειες και ασυνέχειες στη μειονοτική επιρροή: Πολιτική δεξιά και αριστερά στο παράδειγμα της ύπαρξης ξωτικών σελ. 206

8.1 Μέθοδος σελ. 207

8.2 Αποτελέσματα σελ. 208

8.3 Συζήτηση σελ. 210

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9.

Προπαγάνδα, Μετάδοση, Διάδοση: Προς μια πειραματική μελέτη των τρόπων επικοινωνίας. σελ. 212

9.1 Πείραμα ΙΙΙ: Η επίδραση των τρόπων επικοινωνίας στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής σελ. 215

9.2 Μέθοδος σελ. 217

9.3 Αποτελέσματα σελ. 218

9.4 Συζήτηση σελ. 221

9.5 Κοινωνική αναπαράσταση του Ξωτικού και πειραματικές συνθήκες σελ. 223

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Ερευνώντας το ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού σελ. 227

10.1 Πείραμα IV: Ελέγχοντας το ρόλο του ύφους διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης στην εξουσιαστική και μειονοτική επίδραση, σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού σελ. 230

9.2 Μέθοδος σελ. 232

9.3 Αποτελέσματα σελ. 233

9.4 Συζήτηση σελ. 236

9.6 Κοινωνική αναπαράσταση του Ξωτικού και πειραματικές συνθήκες σελ. 238

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Από τη ρητορική στο διάλογο: Μια πειραματική προσέγγιση σελ. 241

11.1 Πείραμα V: Είδος αντιπαράθεσης και ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης στη μειονοτική και εξουσιαστική επιρροή σελ. 243

11.2 Μέθοδος σελ. 244

11.3 Αποτελέσματα σελ. 245

11.4 Συζήτηση σελ. 249

11.5 Κοινωνική αναπαράσταση του Ξωτικού σε συνθήκες ρητορικής και διαλεκτικής αντιπαράθεσης. σελ. 251

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ σελ. 254

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ σελ. 261

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ σελ. 271

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ σελ. 289

Πρόλογος

Κάθε πρόλογος καλείται να παίξει έναν σχεδόν άχαρο ρόλο που μοιάζει μ' αυτόν της στήλης στη βάση ενός αρχαίου αγάλματος. Όλοι θα κοιτάξουν το άγαλμα, και κάποιοι μπορεί να το θαυμάσουν, ελάχιστοι όμως θα προσέξουν την επιγραφή που βρίσκεται στη βάση του. Κι όμως, αυτό το αράδιασμα των λίγων λέξεων αποτελεί το λόγο ύπαρξης αυτού του αγάλματος. Αποτείνει φόρο τιμής σε αυτούς που συνέβαλαν στην ύπαρξή του, καθιστώντας εαυτούς κομμάτι της σημασίας του. Κάπως έτσι λειτουργούν και οι περισσότεροι πρόλογοι των συγγραμμάτων. Συνήθως περνούν απαρατήρητοι στα μάτια του αναγνώστη. Ωστόσο, τα ονόματα των ατόμων που εμπεριέχονται στο κομμάτι των ευχαριστιών ενός προλόγου αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της ύπαρξης του συγγραφικού πονήματος, καθώς, χωρίς τη διαντίδραση του συγγραφέα με τα άτομα αυτά, ενδεχομένως το έργο να καθίστατο ανύπαρκτο.

Το θέμα με το οποίο καταπιαστήκαμε στην παρούσα διατριβή είναι εξόχως μειονοτικό. Και όχι γιατί μεθοδολογικά, όπως θα αναπτυχθεί πιο κάτω, χρησιμοποιεί το γενετικό μοντέλο επιρροής που κατ' εξοχήν ανέδειξε τη δράση των μειονοτήτων και το οποίο ορίζεται, από την αγγλόφωνη βιβλιογραφία, ως μειονοτικό και δη ενάντια στο ρεύμα(!). Κυρίως γιατί μέσα από αυτό το μειονοκοκεντρικό μοντέλο χρησιμοποιείται το πειραματικό υπόδειγμα της ύπαρξης των *ξωτικών*. Το θέμα αυτό, μπορεί να προκαλέσει εύκολα το γέλιο στον αναγνώστη. Ένα γέλιο που είναι κοινό σε κάθε τι μειονοτικό, όπως τόσο εύγλωττα περιγράφει ο Moscovici (1980/1989). Σταθήκαμε όμως τυχεροί, καθώς το έργο αυτό ευτύχησε να έχει μια οικογένεια που στήριξε με όλες της τις δυνάμεις την παρούσα έρευνα. Την οικογένεια της Κοινωνικής Ψυχολογίας Ελλάδας.

Το μεγαλύτερο κομμάτι της ευγνωμοσύνης μου χαίρει η Άννα Μαντόγλου. Και φυσικά όχι άδικα. Όταν φοιτούσα στην Κοινωνιολογία ήμουν ένας σχετικά στενοχωρημένος και θυμωμένος φοιτητής, καθώς το αντικείμενο των σπουδών μου ενώ ήταν εξαιρετικά ενδιαφέρον αισθανόμουν πως δεν είχε πνοή. Δεν είχε τίποτα -το αντίθετο μάλιστα- που θα μπορούσε να κάνει την επιστήμη να πάει μπροστά. Τότε, στο τέταρτο έτος σπουδών, παρακολούθησα ως ΜΕΤ μαθήματα κοινωνικής ψυχολογίας στο τμήμα Ψυχολογίας, και συγκεκριμένα αυτά των κοινωνικών

αναπαραστάσεων και της κοινωνικής επιρροής που δίδασκε η κα Μαντόγλου. Η Άννα Μαντόγλου με μύησε στον κόσμο της κοινωνικής ψυχολογίας με το μοναδικό τρόπο που μόνο εκείνη ξέρει. Είχε -και συνεχίζει να έχει- τέτοιο πάθος και αγάπη για την κοινωνική ψυχολογία, που το μόνο που δεν μπορούσες να κάνεις είναι να παραμείνεις αδιάφορος. Ο τρόπος διδασκαλίας της ήταν τέτοιος που σε έκανε όχι μόνο να μαθαίνεις εύκολα το αντικείμενο αλλά να σκέφτεσαι μέσα απ' αυτό και για αυτό. Δεν άργησα να καταλάβω τι ήταν αυτό που με γέμιζε. Η χαρά των ερευνών μέσα από το κοινωνιοψυχολογικό βλέμμα. Και κάπως έτσι άρχισε η συνεργασία μας. Εκεί ανακάλυψα μια άλλη Μαντόγλου, καλύτερη απ' την πρώτη. Την επιβλέπουσα. Στάθηκε πάντα δίπλα μου, βοηθώντας με να μάθω να κουνώ τις φτερούγες μου, χωρίς να τις σπάει και χωρίς να με αφήνει στην άγνοια. Κι όταν ερχόταν η ώρα της κρίσης ήταν ο πιο αυστηρός κριτής. Όχι από κακεντρέχεια αλλά για να με μάθει να αντέχω στα κύματα της ομολογουμένως συγκρουσιακής επιστήμης μας. Τέλος, το τρίτο πρόσωπο της Μαντόγλου είναι αυτό του ανθρώπου. Είναι ένας υπέροχος, γλυκύτατος, χαρούμενος άνθρωπος που στέκεται διακριτικά πάντα δίπλα σε κάθε πρόβλημά σου, βοηθώντας πάντα με τον καλύτερο τρόπο, την κατάλληλη στιγμή. Αυτή η εργασία δεν θα υπήρχε χωρίς την πολυεπίπεδη συνεργασία με την Άννα Μαντόγλου, και το λιγότερο που μπορώ να κάνω τώρα είναι να την ευχαριστήσω από τα βάθη της καρδιάς μου.

Κατόπιν, δεν θα μπορούσα να μην ευχαριστήσω την Αλεξάνδρα Κορωναίου. Η κα Κορωναίου με στήριξε ηθικά, σε μια περίοδο κρίσιμη για την εξέλιξη και ολοκλήρωση αυτής της διατριβής. Η παρουσία της φώτισε την κοινωνιολογική οπτική της παρούσας διατριβής, προβάλλοντας τα ευρήματα της έρευνας σε ένα διεπιστημονικό επίπεδο.

Ο επόμενος άνθρωπος που θα ήθελα να ευχαριστήσω είναι ο Γεράσιμος Προδρομίτης. Ο κ. Προδρομίτης, με το δυναμικό τρόπο με τον οποίο ερμηνεύει την κοινωνική πραγματικότητα με βοήθησε να εντοπίσω νέες διαστάσεις και να αναθεωρήσω θέματα της εργασίας.

Ένα άλλο πρόσωπο που θα ήθελα να ευχαριστήσω για την προσφορά του είναι ο Στάμος Παπαστάμου. Η πρώτη επαφή που είχα με τον κ. Παπαστάμου ήταν μέσα από τα βιβλία του. Συγκεκριμένα, το βιβλίο του *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία*

(Παπαστάμου, 2001α) ήταν το πρώτο που κράτησα στα χέρια μου, όντας πρωτοετής φοιτητής στην Κοινωνιολογία. Ο συγκρουσιακός λόγος που καταγραφόταν στα βιβλία του με έκαναν να καταλάβω δύο πράγματα. Πρώτον, πως ο επιστημολογικός «πόλεμος» ζει -καθώς στην κοινωνιολογία νόμιζα πως ήταν όλα λίγο περιγραφικά- και, δεύτερον, να συνειδητοποιήσω σε ποια πλευρά θέλω να βρίσκομαι. Έτσι, όταν γνώρισα από κοντά τον κ. Παπαστάμου δεν έβλεπα έναν ακόμη καθηγητή κοινωνικής ψυχολογίας. Έβλεπα ένα ζωντανό μύθο. Γράφοντας την εργασία αυτή κατάλαβα πως έχω πολλούς λόγους να ευχαριστήσω τον κ. Παπαστάμου. Θα αναφέρω ενδεικτικά δύο. Ο πρώτος σχετίζεται με το γεγονός ότι έδωσε μάχη και δημιούργησε μια κοινωνιοψυχολογική παράδοση στην Ελλάδα, βασιζόμενη στο γενετικό μοντέλο. Αυτό μας επέτρεψε να μπορούμε να ερευνούμε με προσανατολισμό την κοινωνική αλλαγή, ελεύθερα. Ο δεύτερος λόγος αφορά το συγγραφικό του έργο, τόσο των έργων που έχει επιμεληθεί όσο και αυτών που έγραψε. Οι συλλογές κοινωνιοψυχολογικών άρθρων που επιμελήθηκε, μας επιτρέπουν -ακόμα και όταν δεν έχουμε άμεση πρόσβαση- να ανατρέχουμε σύντομα κι εύκολα στα πρωτότυπα κείμενα.

Θέλω, επίσης, να ευχαριστήσω τον καθένα ξεχωριστά αλλά και όλους μαζί, καθώς αποτελούν τα μέλη της επιστημονικής μας οικογένειας, τον κ. Παναγιώτη Κορδούτη, την κα Αλεξάνδρα Χατζή, τον κ. Αντώνη Γαρδικιώτη, τον κ. Γιάννη Παπαμιχαήλ, την κα Σταυρούλα Σαμαρτζή, την κα. Ξένια Χρυσοχόου και τον κ. Τηλέμαχο Ιατρίδη, που με τις εύστοχες παρατηρήσεις τους, τις συζητήσεις που κάναμε αλλά και τη γενικότερη συμπαράσταση στην παρούσα προσπάθεια βοήθησαν μοναδικά και κατά τρόπο καταλυτικό το έργο αυτό.

Αυτή η μεγάλη κοινωνιοψυχολογική -και όχι μόνο- οικογένεια συμπληρώνεται από ένα πλήθος φίλων και συνοδοιπόρων με τους οποίους μοιραστήκαμε τα προβλήματα κοινωνιοψυχολογικής, μεθοδολογικής ή στατιστικής υφής, τις πολιτικές έγνοιες μας, τα τραγούδια και τα κρασιά μας. Η πορεία για το χτίσιμο μιας οποιασδήποτε έρευνας θα ήταν κενή και μοναχική, εάν δεν υπήρχε αυτός ο αδελφικός κύκλος. Γι' αυτό από καρδιάς θα ήθελα να ευχαριστήσω τους φίλους μου Δημήτρη Μπάρκα, Κώστα Ιακώβου, Βασίλη Τσίτο, Σοφία Γκουμάτση, Ίλια Συρίγου, Μυρτώ Κάκκου, Σάντρα Μαρίνου, Ελένη Λύτρα, Άρτεμις Γρίβα, Κατερίνα Γούλα,

Μιχάλη Παπαντωνόπουλο, Διαμαντή Πετρόπουλο και όλους όσους μοιραστήκαμε τις κοινωνιοψυχολογικές μας ανησυχίες.

Η εργασία αυτή, όμως, δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς την παρουσία της φυσικής μου οικογένειας, την οποία αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω. Όχι μόνο γιατί μου στάθηκε -και συνεχίζει να το κάνει ακούραστα- σε κάθε τι που αγάπησα, αλλά κυρίως για τις αξίες που μου εμφύσησαν.

Ευχαριστώ πρώτα απ' όλους τη μητέρα μου Ελένη που με βοήθησε να βλέπω τον κόσμο με καλοσύνη. Με έμαθε να προσπαθώ να νιώθω την υποκειμενική ματιά του άλλου και να αντιμετωπίζω τον κόσμο με επιείκεια και αγάπη. Η ίδια αποτελεί μια πηγή χαράς, αγάπης, αισιοδοξίας αλλά και φροντίδας για τους γύρω της. Γι' αυτό κι εγώ την ευχαριστώ που μου ενέπνευσε το Ψ.

Ευχαριστώ τον πατέρα μου Νίκο, γιατί αποτέλεσε για μένα πρότυπο αγωνιστικότητας. Όντας ο ίδιος πολιτικά ενεργός με έμαθε, μέσα από τη σύγκρουση, να αγωνίζομαι για τα πράγματα που θεωρώ ως ηθικά σωστά. Να μην συμμορφώνομαι και να μην επαναπαύομαι. Ευχαριστώ τον πατέρα μου που με γαλούχησε με Κ.

Θα ήθελα ακόμη να ευχαριστήσω την αδελφή μου Άννα-Μαρία. Η αδελφή μου, όλα αυτά τα χρόνια της κοινωνιοψυχολογικής μου ανάδυσης, με συντρόφευσε μοναδικά. Μοιραζόμενοι και οι δύο κοινές αγάπες και ασχολίες συζητούσαμε τα προβλήματα που προέκυπταν βοηθώντας και στηρίζοντας ο ένας τον άλλο.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους αυτούς που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο συνέδραμαν στην εργασία για τη δημιουργία της. Πιο συγκεκριμένα, θέλω να ευχαριστήσω όλους αυτούς τους φοιτητές που αφιέρωσαν πολύτιμο χρόνο συμπληρώνοντας τα ερωτηματολόγια που χρησιμοποιήθηκαν για την παρούσα εργασία.

Τέλος, ευχαριστώ εσένα αναγνώστη. Η γνώση δεν θα ήταν τίποτε χωρίς τη διαδικασία επικοινωνίας. Κάθε έρευνα όταν παραμένει σκονισμένη σε ένα ράφι περνά στην ανυπαρξία. Η ύπαρξή της βασίζεται στην κοινώνησή της. Σ' ευχαριστώ πολύ, λοιπόν, γιατί χωρίς εσένα η γνώση αυτή δεν θα υπήρχε.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ένας κεντρικός -και εξόχως ενδιαφέρον- ερευνητικός τομέας στο χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας αλλά και των κοινωνικών επιστημών εν γένει, αποτελεί η κοινωνική επιρροή. Ως κοινωνική επιρροή νοείται σύμφωνα με τον Παπαστάμου (1989α:13) η *"αλλαγή στάσεων, απόψεων, αντιλήψεων ή αναπαραστάσεων ενός ατόμου ή μιας ομάδας, από τις κοινωνικές στάσεις, απόψεις, αντιλήψεις ή αναπαραστάσεις ενός άλλου ατόμου ή μιας άλλης ομάδας"*. Πώς όμως εμπλέκεται η κοινωνική επιρροή με την έρευνά μας;

Κατά την παρούσα διατριβή θα επιχειρηθεί να διερευνηθούν οι διαδικασίες κοινωνικής επιρροής σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού. Σύμφωνα με τη θεωρία πληροφοριακού πλουραλισμού (Cooley, 1909/1991; DeFleur & Ball-Rokeach, 1989; Melody, 1990; Braman, 1994) η κοινωνία νοείται ως ένας χώρος όπου υπάρχει διάχυση των πληροφοριών. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο οι πολίτες δύνανται να έχουν πρόσβαση στις θέσεις διάφορων φορέων επικοινωνίας των μηνυμάτων. Όμως "*ποιός*" ορίζεται ως φορέας επικοινωνίας των μηνυμάτων;

Σύμφωνα με τον Moscovici (1976), η ερευνητική παραγωγή στο χώρο της κοινωνικής επιρροής μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70 έλεγχε την πιθανότητα συμμόρφωσης των ατόμων σε μια εξουσία (με αριθμητικούς ή κανονιστικούς όρους)[1]. Κάτω από αυτήν την ερευνητική περίοδο υπέβοσκε το άρρητο ερώτημα "*Κάτω από ποιές συνθήκες λειτουργεί καλύτερα το σύστημα;*" Αυτή η παρατήρηση οδήγησε το Moscovici στο να χαρακτηρίσει τη οπτική αυτή των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής ως "λειτουργική". Ο ίδιος πρότεινε μια νέα οπτική στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής. Έχοντας κατά νου το ερώτημα "*Πώς αλλάζει η κοινωνία;*" επιχείρησε να μελετήσει τον τρόπο που μια μειονότητα, δηλαδή μιας κοινωνικά αποκλεισμένη ομάδα, αλλάζει την κοινωνία. Στη βάση αυτή, το προτεινόμενο από τον Moscovici μοντέλο κοινωνικής επιρροής, ονομάστηκε ως γενετικό καθώς το επίκεντρο του ερευνητικού ενδιαφέροντος μετατοπίζεται στη

[1] Δηλαδή, στη συμμόρφωση των ατόμων στις θέσεις μιας πλειοψηφίας (αριθμητική εξουσία) ή στις θέσεις μιας πηγής που κατέχει μια μορφή εξουσίας (κανονιστική εξουσία).

γένεση της νέας κοινωνικής κατάστασης. Οι Παπαστάμου και Μιούνι (1983) βελτίωσαν το γενετικό μοντέλο προτείνοντας το τριαδικό μοντέλο επιρροής όπου στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής παρίστανται σε πραγματικό ή συμβολικό επίπεδο, η εξουσία η μειονότητα και ο πληθυσμός. Η εξουσία και οι μειονότητα αποτελούν τους φορείς επιρροής, ενώ ο πληθυσμός συνθέτει τον δέκτη επιρροής. Οι πόλοι αυτοί επιρροής αποτελούν συμβολικά σημεία που αφορούν ένα συγκεκριμένο πλαίσιο. Το γενετικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής "κυριάρχησε" την περίοδο από τις αρχές της δεκαετίας του '70 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '90. Η τρίτη ερευνητική περίοδος, που έλαβε χώρα από τη δεκαετία του '80 έως τις μέρες μας, χαρακτηρίζεται από τη ταυτόχρονη μελέτη της πλειοψηφικής (αριθμητικά κυρίαρχη ομάδα) και μειοψηφικής επίδρασης (μειονεκτούσα ομάδα ως προς τον αριθμό των μελών της) στις ψυχολογικές διεργασίες μέσα από το μεταθεωρητικό[2] υπόδειγμα της κοινωνικής νόησης (Γαρδικιώτης, 2008). Κατά την περίοδο αυτή δεν εισάγεται κάποια καινούργια πρόταση που ν' αφορά τους φορείς επιρροής. Το επίκεντρο του ενδιαφέροντος μετατοπίζεται στις ψυχολογικές διεργασίες κάτω από τις οποίες ένας φορέας μπορεί να επηρεάσει. Μειώνεται δηλαδή το ενδιαφέρον για τα χαρακτηριστικά της πηγής και οι ερευνητές επικεντρώνονται στις κοινωνικοπολιτικά αποχρωματισμένες συνθήκες που μπορεί ένας φορέας να επηρεάσει.

Κατά την παρούσα διατριβή θα επιχειρηθεί να εφαρμοστεί σε πειραματικό επίπεδο η κοινωνιολογική θεώρηση του πληροφοριακού πλουραλισμού στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής μέσα από την κοινωνιοψυχολογική οπτική του τριαδικού μοντέλου επιρροής. Πιο συγκεκριμένα, θα εξεταστεί η μειονοτική και η εξουσιαστική επίδραση όταν ο πληθυσμός έχει άμεση πρόσβαση στις θέσεις και των δύο πηγών επιρροής. Σε ένα πλαίσιο δηλαδή διάχυσης των πληροφοριών, δηλαδή πληροφοριακού πλουραλισμού.

Η πρωτοτυπία της παρούσας διατριβής έγκειται σε ένα πρώτο επίπεδο στον τρόπο θεώρησης της εξουσίας και της μειονότητας όταν αυτές μελετώνται σε συνθήκες ταυτόχρονης έκθεσης στον πληθυσμό. Κατά τις ελάχιστες φορές που έχει εξεταστεί η ταυτόχρονη επίδραση των θέσεων της μειονότητας και της εξουσίας, η

2 Ως μετα-θεωρητικό υπόδειγμα νοείται μια συνολική προσέγγιση που αφορά σε ρητές και άρρητες αρχές και πεποιθήσεις που κατευθύνουν την επιστημονική πρακτική στη σύγχρονη έρευνα

"μειονότητα" και η "εξουσία" ορίζονται με αριθμητικούς και όχι ποιοτικούς όρους. Δηλαδή αυτό που κυρίως ενδιαφέρει τους ερευνητές δεν είναι το *τί* λέγεται στον πληθυσμό αλλά το ερώτημα *από πόσους* εκφέρεται το μήνυμα. Και ενώ σε μικροκοινωνιολογικό επίπεδο, δηλαδή σε επίπεδο μικρών κοινωνικών ομάδων, ενδεχομένως ο συσχετισμός των δυνάμεων ή η δυναμική των επιχειρημάτων να παίζει το σημαντικότερο ρόλο, σε μακροκοινωνιολογικό επίπεδο, όπως το επίπεδο κοινωνικών τάξεων, το ιδεολογικό περιεχόμενο ενός μηνύματος και ο μειονοτικός ή εξουσιαστικός προσδιορισμός του με ποιοτικά (κοινωνικοπολιτικά) κριτήρια φαίνεται να παίζει μείζονα ρόλο. Κατά συνέπεια έχοντας ως κεντρικό ερευνητικό άξονα τις αλλαγές που συμβαίνουν σε μακροκοινωνιολογικό επίπεδο η εργασία αυτή επικεντρώθηκε στις ιδεολογικές επιπτώσεις που παράγονται από τη μειονοτική και εξουσιαστική επίδραση.

Σε αυτό το σημείο έγκειται και το δεύτερο σημείο πρωτοτυπίας της παρούσας έρευνας. Η θεωρία του πληροφοριακού πλουραλισμού συνδέθηκε -εμμέσως ή αμέσως- με τη θεώρηση της ύπαρξης ιδεολογικής ασυνέχειας στη συγκρότηση της κοινωνικής ταυτότητας[3] των υποκειμένων. Σύμφωνα με τους θεωρητικούς της μεταμοντέρνας οπτικής (για επισκόπηση βλ. Seidman, 1997), τα άτομα, στις σύγχρονες κοινωνίες όπου παρατηρείται διάχυση των πληροφοριών, υιοθετούν ιδέες και απόψεις που προέρχονται από διαφορετικούς και συχνά, ιστορικά συγκρουόμενους ιδεολογικούς χώρους, συνθέτοντας ένα ιδεολογικό μωσαϊκό. Αντίθετα παλαιότεροι θεωρητικοί (όπως λ.χ. ο Weber) είχαν παρατηρήσει να υπάρχει μια συνέχεια, σε ιδεολογικό επίπεδο. Ο Weber (1904/1984) μάλιστα είχε παρατηρήσει πως οι πεποιθήσεις που παράγονται από την θρησκεία του χριστιανικού προτεσταντισμού ήταν τέτοιες που αποτέλεσαν το απαραίτητο υπόστρωμα για την υιοθέτηση της πολιτικής και οικονομικής δομής του καπιταλισμού. Στην παρούσα λοιπόν διατριβή θελήσαμε να ελέγξουμε πειραματικά την υπόθεση της ιδεολογικής συνέχειας. Αν δηλαδή οι παραγόμενες σχέσεις που συνθέτουν μια ιδεολογική δομή διατηρούνται κατά τη διαδικασία της κοινωνικής επιρροής και επηρεαζόμενο ένα

3 Ως κοινωνική ταυτότητα θα μπορούσε να οριστεί η γνώση του ατόμου ότι ανήκει σε μια συγκεκριμένη ομάδα μαζί με κάποια συναισθηματική και αξιολογική σημασία της υπαγωγής του (Tajfel, 1978)

άτομο από ένα μήνυμα επιρροής αλλάζει παράλληλα και τις θέσεις που συνδέονται -ιστορικά κοινωνικά ή πολιτικά- με το μήνυμα αυτό.

Ένα τρίτο σημείο που καθίσταται κομβικό στην παρούσα εργασία σχετίζεται με την άρθρωση των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής στην ευρύτερη μελέτη των συστημάτων επικοινωνίας, θεωρώντας την κοινωνική επιρροή ως πράξη επικοινωνίας που αναπτύσσεται μεταξύ πομπού και δέκτη. Σε αυτό το πλαίσιο, επιχειρήσαμε τη διάρθρωση των τριών συστημάτων επικοινωνίας που προτάθηκαν από τον Serge Moscovici (1976/1999) με το τριαδικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής (Παπαστάμου & Μιούνυ, 1983), μελετώντας τη μειονοτική και εξουσιαστική επίδραση όταν αυτή πραγματώνεται μέσα από τη διάδοση, τη μετάδοση και την προπαγάνδα, ενώ σε άλλο πείραμα επιχειρήσαμε την εγχειρηματοποίηση του είδους αντιπαράθεσης (ρητορική/ διαλεκτική) σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού, δηλαδή, ταυτόχρονης παρουσίασης των μειονοτικών και εξουσιαστικών θέσεων.

Τα πειράματα που θα διεξαχθούν χρησιμοποιούν όλα το πειραματικό υπόδειγμα της πίστης στα ξωτικά. Σε αυτό το πειραματικό υπόδειγμα, μία εξουσιαστική πηγή επιχειρηματολογεί γύρω από την ανυπαρξία των ξωτικών αναπτύσσοντας μια ορθολογική επιχειρηματολογία. Αντίθετα, μια μειονότητα επιχειρηματολογεί πάνω στην ύπαρξη των ξωτικών. Δεδομένης της ιστορικής σύνδεσης μεταξύ της πίστης στους λαϊκούς μύθους και την πολιτική (εθνοκεντρικά προσανατολισμένη) δεξιά (Πασχαλίδης, 1999), στα πειράματα διερευνάται -πέρα των επιμέρους συνθηκών- η επίδραση των κειμένων επιρροής στις αντιλήψεις των υποκειμένων σχετικά με τα ξωτικά (άμεση επιρροή), τις γενικές μεταφυσικές πεποιθήσεις (έμμεση επιρροή γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων) και τις πολιτικές θέσεις (έμμεση επιρροή πολιτικών θέσεων). Κατ' αυτόν τον τρόπο, ερευνάται σε κάθε πείραμα η υπόθεση της ιδεολογικής συνέχειας ή ασυνέχειας. Εάν δηλαδή η ιστορική διασύνδεση μεταξύ των λαϊκών μύθων και της πολιτικής δεξιάς δύναται να αναπαρασταθεί στο πειραματικό πεδίο και η επιρροή ως προς την ύπαρξη μιας οντότητας λαϊκού μύθου δύναται να επηρεάσει τις πολιτικές πεποιθήσεις (υπόθεση ιδεολογικής συνέχειας).

Η μειονότητα στον πλαγιότιτλο του διδακτορικού μας χαρακτηρίζεται "ενάντια στο ρεύμα". Αυτή η διευκρίνηση αφορά κυρίως την ποιοτική κατηγοριοποίηση της μειονότητας. Στο πλαίσιο ενός αφαιρετικού-θεωρητικού σχήματος, μια πηγή

επιρροής δύναται είτε να εισάγει μια καινοτομία που συνεπάγεται ρήξη με τον ήδη υπάρχοντα λόγο και την υπεράσπιση μιας πρότασης που ωθεί την κοινωνία προς την εξέλιξή της (προσανατολισμός στο μέλλον), είτε να προωθήσει τη συμμόρφωση με την καθεστηκυία τάξη και τη διατήρηση του status quo (προσανατολισμός στο παρόν) είτε, τέλος, να προτάξει τη ρήξη με την παρούσα τάξη και να αντιπροτείνει την επιστροφή σε παρελθούσες ιδέες και πρακτικές (προσανατολισμός στο παρελθόν) (Μαντόγλου, 1995/2011). Από την παραπάνω κατηγοριοποίηση που συνδέει το περιεχόμενο του μηνύματος με τον χρονικό προσανατολισμό προκύπτουν τρία ιστορικά υποκείμενα που έχουν τη δυνατότητα να λειτουργήσουν ως πηγή επιρροής. Ο καινοτόμος λόγος με προσανατολισμό στο μέλλον αποτελεί προϊόν των ενεργών μειονοτήτων, ο συμμορφωτικός λόγος με προσανατολισμό στο παρόν είναι ο εξουσιαστικός λόγος, ενώ τον αντιδραστικό λόγο με προσανατολισμό στο παρελθόν φαίνεται να εκφέρουν οι μειονότητες ενάντια στο ρεύμα (Μαντόγλου, 1995/2011). Οι Παπαστάμου και Μιούνι (1983:117-118) διακρίνουν τις μειονότητες σε προοδευτικές και αντιδραστικές. Οι πρώτες "υποστηρίζουν θέσεις που συνεπάγονται μία ιστορική εξέλιξη των κοινωνικών κανόνων, ή ακόμα και της κατεστημένης τάξης" ενώ οι δεύτερες "εναντιώνονται σε μια παρόμοια ιστορική εξέλιξη".

Σύμφωνος με τα παραπάνω είναι και ο διαχωρισμός μειονότητας/εξουσίας στο πειραματικό μας έργο. Ο φορέας που προτείνει πίστη στα ξωτικά και επιστροφή στις παραδοσιακές αξίες, ενάντια στις οποίες μας οδήγησε το ρεύμα του ορθολογισμού (ρομαντική θέση), χαρακτηρίζεται ως "μειονότητα ενάντια στο ρεύμα", καθώς προάγει λόγο που προσανατολίζεται στο παρελθόν. Ο φορέας που αντιτίθεται στη παραπάνω θέση και τη στιγματίζει[4] υποστηρίζοντας την άρνηση πίστης στα ξωτικά και τη διατήρηση του status quo του ορθολογισμού χαρακτηρίζεται ως εξουσία.

Προκειμένου να διερευνηθούν οι παραπάνω προβληματισμοί, η δομή της παρούσας διατριβής συγκροτήθηκε σε έντεκα κεφάλαια.

4 Το στίγμα φαίνεται να παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία κοινωνικής επιρροής, καθώς η διαδικασία κοινωνικής σύγκρισης προϋποθέτει ένα ρητό ή άρρητο μηχανισμό στιγματισμού. Το στίγμα, και η συνακόλουθη περιθωριοποιητική "λειτουργία" σύμφωνα με τον (Goffman, 1963/2001), αποτελεί τη δυναμική της εξουσίας μέσω της οποίας επιτυγχάνεται η διαδικασία κοινωνικής σύγκρισης.

Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται μια επιστημονικο-ιστορική ανάγνωση των αλλαγών που συντελούνται στην πρόσληψη αλλά και στην ίδια τη δομή των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής. Η ανάλυση αυτή αναπτύσσεται γύρω από πέντε κομβικά ιστορικά σημεία. Το πρώτο, εξετάζει την κοινωνική επιρροή στην αρχαία Αθήνα της κλασσικής περιόδου. Μολονότι δεν υπάρχουν θεωρητικά κοινωνιοψυχολογικά κείμενα, εντούτοις η ματιά του ιστορικού Θουκυδίδη είναι τέτοια που μας επιτρέπει να αποτολμήσουμε την εξέταση του συσχετισμού δυνάμεων καθώς και τη μελέτη των -ρητών και άρρητων- θεωριών κοινωνικής επιρροής της εποχής. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται απόπειρα εξέτασης των δεδομένων αυτών μέσα από σύγχρονες κοινωνιοψυχολογικές θεωρίες.

Το δεύτερο ιστορικό σημείο της πρόσληψης και δομής φαινομένων επιρροής, συνδέεται με την "εποχή των μαζών". Η περίοδος από τα τέλη του 19ου έως τις αρχές του 20ου χαρακτηρίζεται από τη συστηματική μελέτη της "μάζας" ως κοινωνικής οντότητας η οποία διέπεται από συγκεκριμένα ψυχολογικά χαρακτηριστικά. Σε αυτό το μέρος, μελετάται η κοινωνική επιρροή ιδωμένη μέσα από τους θεωρητικούς της "μάζας" και αναπτύσσονται οι οργανωτικές αρχές και τα ερευνητικά πορίσματα που συνάγουν με τη συγκεκριμένη οπτική.

Το τρίτο ιστορικό σημείο συνδέεται με τη λειτουργική προσέγγιση των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής. Το λειτουργικό παράδειγμα αποτελεί το κυρίαρχο παράδειγμα κοινωνικής επιρροής μέχρι και τις μέρες μας. Θα προσπαθήσουμε να αναπτύξουμε τις κεντρικές θεωρητικές ιδέες του μοντέλου αυτού σε συνάρτηση με ερευνητικά αποτελέσματα.

Το τέταρτο ιστορικό σημείο αναφέρεται στη γενετική προσέγγιση των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής μέσα από τη δράση και τη διαντίδραση της εξουσίας, της μειονότητας και του πληθυσμού. Στο μέρος αυτό παρουσιάζεται το ιδεολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναδύθηκαν οι κεντρικές θεωρητικές προτάσεις της γενετικής οπτικής. Όσο για το πέμπτο ιστορικό σημείο, αυτό αφορά τα κεντρικά ιδεολογικά ρεύματα που επηρέασαν τις προσπάθειες μελέτης των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής, όπως αυτές διαμορφώνονται κάτω από την επίδραση των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας.

Ενώ στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται η διερεύνηση των ρητών ή άρρητων δομών των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής που σχετίζονται κυρίως με το *ποιος* είναι ο φορέας επικοινώνισης των μηνυμάτων, το δεύτερο κεφάλαιο επικεντρώνεται στον *τρόπο επικοινώνισης* των μηνυμάτων. Στο κεφάλαιο αυτό, επιχειρείται ανάλυση των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής στη βάση των επικοινωνιακών συστημάτων που προτάθηκαν από τον Moscovici (1976/1999) και προσδιορίζονται στην προπαγάνδα, τη μετάδοση και τη διάδοση. Κατόπιν, παρουσιάζονται συνοπτικά οι έρευνες που σχετίζονται με τους τρεις αυτούς τρόπους επικοινωνίας.

Μετά την παρουσίαση του γενικού προβληματισμού σχετικά με τις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής, στο τρίτο κεφάλαιο αναπτύσσεται το θεωρητικό πλαίσιο του πειραματικού υποδείγματος της «*ύπαρξης των ξωτικών*», μέσα από το οποίο εγχειρηματοποιούνται τα πειράματα της παρούσας διατριβής. Στην αρχή του κεφαλαίου επιχειρείται ο θεωρητικός προσδιορισμός του πλαισίου των μεταφυσικών πεποιθήσεων και στη συνέχεια αναφέρονται κάποια βασικά στοιχεία που σχετίζονται με τη μεταφυσική οντότητα του ξωτικού. Κατόπιν, παρουσιάζεται η διασύνδεση των μεταφυσικών πεποιθήσεων που προέρχονται από τη λαϊκή παράδοση, με την πολιτικά δεξιά ιδεολογία, μέσω μιας σύντομης ιστορικής επισκόπησης. Ακολουθεί μια σύντομη αναφορά στο θεωρητικό πλαίσιο που αφορά τη διάκριση μεταξύ ιδεολογικών "συνεχειών" και "ασυνεχειών". Με το κεφάλαιο αυτό ολοκληρώνεται η ανάπτυξη του βασικού θεωρητικού προβληματισμού της παρούσας εργασίας, οπότε και διατυπώνονται κάποια κεντρικά ερευνητικά ζητήματα.

Στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά των βασικών μεθοδολογικών εργαλείων που θα χρησιμοποιηθούν στην παρούσα εργασία. Στο κεφάλαιο αυτό, αναπτύσσεται σύντομα ο μεθοδολογικός προβληματισμός και ακολουθεί η συγκεντρωτική περιγραφή της ταυτότητας των συμμετεχόντων. Στη συνέχεια, προσδιορίζεται η διαδικασία που ακολουθήθηκε και αναπτύσσονται οι βασικές αρχές και η δομή των κειμένων επιρροής (μέσω των οποίων θα γίνει ο χειρισμός των ανεξάρτητων μεταβλητών) και των κλιμάκων μέτρησης (οι οποίες αποτελούν τη βάση για τη δόμηση των εξαρτημένων μεταβλητών) που χρησιμοποιήθηκαν .

Το πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζει τις κλίμακες μέτρησης που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα και δύνεται η δυνατότητα στον αναγνώστη να παρακολουθήσει τη

διαδικασία στάθμισης και εμπλουτισμού της Αναθεωρημένης Κλίμακας Μεταφυσικών Πεποιθήσεων του Jerome Tobacyk (2004), την κατασκευή της Κλίμακας Πολιτικών Πεποιθήσεων, την κριτική αυτής και τον εμπλουτισμό της, την Κλίμακα Πρωτοτυπικών Ιδεών Αριστεράς-Δεξιάς των Παπαστάμου και Προδρομίτη (2003), και την ένταξη των χαρακτηριστικών που μετρούν την εικόνα της πηγής των Παπαστάμου και Μιούνυ (1983) σε διπολικές κλίμακες.

Στα πειράματα, παράλληλα με τη μελέτη της επίδρασης των ανεξάρτητων μεταβλητών στις θέσεις των συμμετεχόντων, όπως καταγράφονται από τις κλίμακες μέτρησης, διερευνάται και η επίδρασή τους στη λεκτική παραγωγή που αφορά την έννοια του ξωτικού. Έτσι κρίθηκε αναγκαίο, στο έκτο κεφάλαιο, να μελετηθεί η κοινωνική αναπαράσταση του ξωτικού, σε δείγμα ελεύθερο πειραματικού χειρισμού, προκειμένου να διερευνηθούν οι δυναμικές που συμβάλουν στην δόμηση της ιδέας του ξωτικού.

Στο έβδομο κεφάλαιο αναλύεται η διαδικασία και τα αποτελέσματα του πρώτου πειράματος. Στο πρώτο πείραμα ελέγχεται η επίδραση του βαθμού σύγκρουσης (με/χωρίς ένταση σύγκρουσης) και του περιεχομένου του μηνύματος της πηγής (μειονοτικό/εξουσιαστικό) στις θέσεις των υποκειμένων. Επιχειρείται, δηλαδή, ο έλεγχος της δυναμικής της μειονοτικής και εξουσιαστικής επίδρασης, όταν αναπτύσσεται επιχειρηματολογία με αυξημένο ή μειωμένο επίπεδο σύγκρουσης. Παράλληλα, ελέγχεται η υπόθεση της ιδεολογικής συνέχειας, δηλαδή εάν κείμενο επιρροής που αφορά τα ξωτικά μπορεί να προκαλέσει διαφοροποιήσεις σε επίπεδο μεταφυσικών και πολιτικών πεποιθήσεων.

Στο όγδοο κεφάλαιο αναπτύσσεται το δεύτερο πείραμα, το οποίο προχωράει λίγο πιο πέρα τον έλεγχο της υπόθεσης της ιδεολογικής συνέχειας. Στο σχεδιασμό του πειράματος αυτού, το μειονοτικό κείμενο εμπλουτίζεται με ιδεολογικά στοιχεία είτε της πολιτικής δεξιάς είτε της πολιτικής αριστεράς. Δεδομένου του ότι, ιστορικά και θεωρητικά, η πολιτική δεξιά συνδέεται με την υποστήριξη ύπαρξης μεταφυσικών οντοτήτων προερχόμενων από τη λαϊκή παράδοση, ενώ η πολιτική αριστερά όχι, η συνθήκη εμπλουτισμού του μειονοτικού κειμένου με θέσεις της πολιτικής δεξιάς θεωρήθηκε ως συνθήκη ιδεολογικής συνέχειας, ενώ η συνθήκη όπου μειονοτικές θέσεις εμπλουτίζονται με αριστερές θέσεις θεωρήθηκε ως συνθήκη ιδεολογικής

ασυνέχειας. Τα αποτελέσματα αξιολογήθηκαν σε σύγκριση με τη συνθήκη κατά την οποία οι συμμετέχοντες ελάμβαναν ένα μειονοτικό κείμενο επιρροής το οποίο δεν ήταν εμπλουτισμένο με συγκεκριμένες πολιτικές θέσεις.

Έχοντας ελέγξει κάποια στοιχεία που αφορούν τη δυναμική της μειονότητας και της εξουσίας, θελήσαμε να εξετάσουμε, μέσα από το ίδιο πειραματικό υπόδειγμα, την συνεισφορά του τρόπου επικοινώνισης του μηνύματος στη μειονοτική και εξουσιαστική επιρροή. Σύμφωνα με τον Serge Moscovici (1976/1999), οι τρόποι επικοινώνισης ενός μηνύματος είναι τρεις: Προπαγάνδα (μονόπλευρη επικοινωνία μηνύματος, αυξημένο επίπεδο σύγκρουσης), Μετάδοση (μονόπλευρη επικοινωνία μηνύματος, μειωμένο επίπεδο σύγκρουσης) και Διάδοση (πολύπλευρη επικοινωνία μηνύματος/πληροφοριακός πλουραλισμός). Έτσι, στο ένατο κεφάλαιο ελέγχεται πειραματικά η δυναμική του περιεχομένου του μηνύματος της πηγής (μειονοτικό/εξουσιαστικό), όταν αυτό πραγματώνεται μέσα από διαφορετικούς επικοινωνιακούς τρόπους (προπαγάνδα/μετάδοση/διάδοση).

Τα σημαντικά ευρήματα της συνθήκης της διάδοσης (όπου υπήρχε πολύπλευρη έκθεση των θέσεων τόσο της μειονότητας όσο και της εξουσίας), μας ώθησαν στην περαιτέρω αναζήτηση της μειονοτικής και εξουσιαστικής επίδρασης όταν αυτές εμφανίζονται ταυτόχρονα, σε ένα πληροφοριακά πλουραλιστικό πλαίσιο. Δεδομένου του ότι, κατά το προηγούμενο πείραμα, στη συνθήκη διάδοσης, η εξουσία και η μειονότητα ανέπτυξαν με ισοδύναμο τρόπο την επιχειρηματολογία τους, όπως επιβάλλονταν από τον ορισμό της διάδοσης, θελήσαμε σε αυτό το πείραμα να ελέγξουμε τη μειονοτική και εξουσιαστική επίδραση όταν διαφοροποιείται το ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης. Σύμφωνα με τους Παπαστάμου και Μιούνυ (1983), το ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης που υιοθετεί η πηγή επιρροής μπορεί να είναι άκαμπτο (αδιάλλακτο προς τους τρίτους) ή ευλύγιστο (ευέλικτο που λαμβάνει υπόψη την αντίθετη γνώμη) και πειραματικά ελεγμένα καθορίζει τη διαδικασία έκβασης της επιρροής. Έτσι, στο δέκατο κεφάλαιο ελέγχεται η διασταύρωση του ύφους διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης της μειονότητας και της εξουσίας σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού.

Κατά το ενδέκατο κεφάλαιο, συνδυάζεται το ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης της μειονότητας και της εξουσίας με τον τρόπο αντιπαράθεσης αυτών

των παραγόντων επιρροής. Σύμφωνα με τη θεωρία επικοινωνίας (Cox & Willard, 1982; Eemeren, Grootendorst & Snoeck-Henkemans, 1996; Willard, 1989), τα δύο επικοινωνιακά δρώντα υποκείμενα δύνανται να αντιπαραθέσουν τις θέσεις τους κατά ρητορικό (civil debate) ή διαλεκτικό (dialogue) τρόπο. Στο προηγούμενο πείραμα, οι πηγές επιρροής ανέπτυσσαν την επιχειρηματολογία τους κατά ενιαίο τρόπο, ως μονόλογοι σε παράθεση, όπως περιγράφεται η ρητορική αντιπαράθεση. Σε αυτό το πείραμα, που αποτελεί συνέχεια του προηγούμενου, συγκρίνεται ο ρητορικός τρόπος αντιπαράθεσης με το διαλεκτικό, όπου το κύριο σώμα των κειμένων επιρροής αναλύθηκε σε τρία διαλογικά μέρη και εναλλάξ διαλέγεται η μειονότητα με την εξουσία για τα διάφορα ζητήματα.

Η παρούσα εργασία ολοκληρώνεται με τα γενικά συμπεράσματα, όπου επιχειρείται μια σύντομη ανακεφαλαίωση των σημαντικότερων ερευνητικών αποτελεσμάτων και ο προσδιορισμός της σημασίας τους στο χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας αλλά και του κοινωνικού πεδίου εν γένει.

Προκύπτουν όμως, τρία βασικά ερωτήματα στα οποία οφείλουμε να απαντήσουμε: α) σε τι θα ωφελήσει αυτή η κοινωνική γνώση, β) με ποιον τρόπο θα συμπληρώσει τις προϋπάρχουσες γνώσεις για το θέμα, και γ) γιατί να στραφούμε στη διερεύνηση του συγκεκριμένου ζητήματος και όχι κάποιου άλλου; Κρίνουμε απαραίτητο να προσπαθήσουμε να δώσουμε απαντήσεις στα τρία αυτά βασικά ερωτήματα.

Απαντώντας στο πρώτο ερώτημα, θεωρούμε πως η μελέτη των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής μέσα στο πλαίσιο του πληροφοριακού πλουραλισμού διανοίγει νέους δρόμους μελέτης αυτού του φαινομένου, καθώς ο έλεγχος της επίδρασης του μειονοτικού και του εξουσιαστικού μηνύματος αντιμετωπίζεται σε συνθήκες εγγύτερες του άμεσου κοινωνικού πεδίου. Δεδομένης της πολυφωνίας που προκύπτει από την πληθώρα μέσων που έχουν αναπτυχθεί τις τελευταίες δεκαετίες, η ανάγκη προσαρμογής των ερευνών που αφορούν τις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής στις νέες συνθήκες καθίσταται επιτακτική, προκειμένου να συγκλίνουν τα θεωρητικά πορίσματα στην καθημερινή πραγματικότητα. Σύμφωνα με την επιστημολογική οπτική που υιοθετούμε, η ερευνητική κατεύθυνση της πειραματικής κοινωνικής ψυχολογίας οφείλει να στραφεί περισσότερο στο μακροκοινωνιολογικό επίπεδο,

θέτοντας την κοινωνική παράμετρο όχι ως παρεμβαλλόμενη μεταβλητή, αλλά ως κύρια μεταβλητή. Κάτι τέτοιο προσδίδει ευρύτερη δυναμική στη γενίκευση των πειραματικών ευρημάτων στο κοινωνικό πεδίο. Αυτός ο προσανατολισμός μας συνδέεται και με την απάντηση στο δεύτερο ερώτημα.

Η προσφορά μας στη προϋπάρχουσα γνώση σχετίζεται περισσότερο με τη θεωρητική-μεθοδολογική μας προσέγγιση. Οι περισσότερες έρευνες που έχουν γίνει πάνω στην επίδραση των νέων συνθηκών επικοινωνίας των πληροφοριών έχουν πραγματοποιηθεί κυρίως από ερευνητές του λειτουργικού μοντέλου επιρροής. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τα πορίσματα να είναι εμφανώς επικεντρωμένα στη γνωστική επεξεργασία των -κοινωνικά αποχρωματισμένων- πληροφοριών από τον πληθυσμό. Επιπλέον, οι όποιες αναφορές στη μειονοτική επιρροή αφορούν κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, τις αριθμητικά μειοψηφούσες ομάδες. Θεωρούμε πως η παρούσα εργασία συμβάλλει στην επανατοποθέτηση της θεωρητικής δυναμικής του τριαδικού μοντέλου επιρροής και στη δυνατότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων σε μακροκοινωνιολογικό επίπεδο.

Τέλος, το αντικείμενο της εργασίας, όπως αυτό εγχειρηματοποιείται μέσα από το συγκεκριμένο πειραματικό υπόδειγμα της *ύπαρξης των ξωτικών*, μάς επιτρέπει κάτι εξαιρετικά πρωτότυπο. Την επίδραση της κοινωνικής αλλαγής όχι μόνο στις θέσεις που αφορούν άμεσα το περιεχόμενο του μηνύματος ή πηγάζουν έμμεσα από αυτό, αλλά παράλληλα και σε θέσεις που παρουσιάζουν ιστορικο-ιδεολογική συγγένεια με τις προτεινόμενες θέσεις. Κάτι τέτοιο φωτίζει, κάτω από μία νέα οπτική, τις επιπτώσεις της κοινωνικής επιρροής σε επίπεδο πια δομικής κοινωνικής αλλαγής, ορίζοντας την ιδεολογία ως ένα σύμπαν επικοινωνούντων ιδεών και αναπαραστάσεων, και την κοινωνική επιρροή ως μία δυναμική διαδικασία που ωθεί στην αλλαγή στοιχείων πέρα από τα προφανή, εντάσσοντας την ιστορικο-ιδεολογική προσέγγιση ως μία κεντρική παράμετρο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Μορφές Κοινωνικής Επιρροής: Τί είναι αυτό που αλλάζει;

> *«Η εξέλιξη και μεταλλαγή της σημερινής κοινωνίας, ιδιαίτερα σε θέματα επικοινωνίας, προκαλούν νέους τρόπους ανταλλαγής ιδεών, αντιλήψεων και παραστάσεων, οδηγώντας έτσι στη δημιουργία ολοένα νεότερων μορφών κοινωνικής επιρροής»*
>
> (Παπαστάμου, 1989: 12)

Η αναγκαιότητα προσαρμογής της κοινωνιοψυχολογικής έρευνας στη μεταλλαγή των μορφών κοινωνικής επιρροής, δεδομένης της διαρκούς εξέλιξης και μεταλλαγής της κοινωνίας, καθίσταται φανερή από το παραπάνω απόσπασμα, εισαγωγικού κειμένου του Παπαστάμου. Στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε δύο κεντρικά ζητήματα, άμεσα συνδεδεμένα με το περιεχόμενο αυτού του αποσπάσματος.

Το πρώτο ζήτημα αφορά τις κοινωνικές αλλαγές που συνδέονται άμεσα με αλλαγές στον τρόπο επικοινωνίας. Σε αυτό το σημείο να διευκρινίσουμε πως δεν πρόκειται να κάνουμε μία εξαντλητική ιστορική παρουσίαση της κοινωνικής αλλαγής και των συνακόλουθων συνεπειών της σε επίπεδο επικοινωνίας και κοινωνικής επιρροής. Κάτι τέτοιο θα αποτελούσε συσσίφιο έργο και μάλλον θα μας εξέτρεπε από τους αρχικούς στόχους της έρευνάς μας. Στο κεφάλαιο αυτό θα ασχοληθούμε κυρίως με ιστορικές στιγμές, σημαντικές κατά τη γνώμη μας, που διακρίνονται μεταξύ τους ως προς τον τρόπο επικοινωνίας ή, για να ακριβολογούμε, ως προς την πρόσληψη των συστημάτων επικοινωνίας. Αναφερόμαστε δηλαδή στον τρόπο με τον οποίο οι

θεωρητικοί αντιλαμβάνονται τη δομή και τις σχέσεις επικοινωνίας που αναπτύσσονται στη δεδομένη κοινωνία που μελέτησαν.

Το δεύτερο ζήτημα με το οποίο θα ασχοληθούμε αφορά την κοινωνιοψυχολογική έρευνα που συνδέεται άμεσα με την πρόσληψη των συστημάτων επικοινωνίας. Παράλληλα, δηλαδή, με την αναφορά μας στις ιστορικές στιγμές αλλαγής των μέσων και των τρόπων επικοινωνίας ή της πρόσληψης αυτών, θα παρουσιάσουμε και τις ανάλογες κοινωνιοψυχολογικές έρευνες που συνδέονται με τις συγκεκριμένες οπτικές.

Αυτή η διαδρομή των θεωρητικών αλλαγών στον τρόπο πρόσληψης των σχέσεων επικοινωνίας και κατά συνέπεια των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής θα μπορούσε να χωριστεί σε τέσσερα στάδια. Το πρώτο στάδιο αφορά την κοινωνιοψυχολογική προϊστορία. Λέγοντας προϊστορία, αναφερόμαστε στις έρευνες ή τα κείμενα αυτά που, πριν εμφανιστεί επίσημα η επιστήμη της Κοινωνικής Ψυχολογίας, είχαν αυτό που σήμερα θα μπορούσαμε να ονομάσουμε κοινωνιοψυχολογικό βλέμμα. Έναν τρόπο, δηλαδή, ερμηνείας της κοινωνικής πραγματικότητας που συνδέει[5] το ατομικό, το διατομικό, το διομαδικό και το ιδεολογικό επίπεδο ανάλυσης (Doise, 1982/2001). Στο δεύτερο στάδιο συναντούμε τη θεωρητική προσέγγιση της ψυχολογίας των μαζών. Η ψυχολογία των μαζών αποτέλεσε την πρώιμη θεωρητική βάση της κοινωνικής ψυχολογίας που συντέλεσε στην αυτονόμηση αυτού του κλάδου της κοινωνικής ψυχολογίας. Το τρίτο στάδιο αναφέρεται στο θεωρητικό ρεύμα με τη μεγαλύτερη ίσως απήχηση στο χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας: τη λειτουργική κοινωνική ψυχολογία. Τέλος, στο τέταρτο στάδιο συναντούμε το θεωρητικό ρεύμα που άλλαξε ριζικά την οπτική της κοινωνικής ψυχολογίας. Αναφερόμαστε στο γενετικό μοντέλο που επαναπροσδιόρισε τον τρόπο έρευνας και ερμηνείας της κοινωνικής πραγματικότητας.

Προτού περάσουμε σε αυτήν τη διαδρομή, κρίνεται σκόπιμο να οριστεί η κοινωνική επιρροή. Η κοινωνική επιρροή φαίνεται πως βρίσκεται στο σκληρό πυρήνα της κοινωνικής ψυχολογίας, μιας επιστήμης των φαινομένων της ιδεολογίας

5 Χρησιμοποιήσαμε τον όρο συνδέει, προσπαθώντας να αποφύγουμε την έννοια της ατομικής ή κοινωνικής αναγωγής στην ερμηνεία των φαινομένων. Το ατομικό και το κοινωνικό ως διαρκώς διαλεγόμενα στοιχεία αποτελούν τον πυρήνα ερμηνείας της κοινωνικής ψυχολογίας και όχι μια κατ' επίφαση αναγωγή.

και επικοινωνίας (Moscovici, 1984). Ο Παπαστάμου (1989α:13) ορίζει την κοινωνική επιρροή ως την "*αλλαγή στάσεων, απόψεων, αντιλήψεων ή αναπαραστάσεων ενός ατόμου ή μιας ομάδας, από τις κοινωνικές στάσεις, απόψεις, αντιλήψεις ή αναπαραστάσεις ενός άλλου ατόμου ή μιας άλλης ομάδας*".

Η κοινωνική επιρροή έχει να κάνει με τη διαντίδραση -ή την επικοινωνία- μεταξύ δύο κοινωνικών υποκειμένων. Με τον όρο κοινωνικό υποκείμενο νοούμε την οντότητα εκείνη, είτε μιλάμε για μεμονωμένο άτομο είτε για ομάδα, η οποία αναδύεται, σκέπτεται και δρα, μέσα σε ένα ρευστά δομημένο κοινωνικό σύστημα (Moscovici, 1984). Το κοινωνικό υποκείμενο αναδύεται μέσα σε μια κοινωνία νοηματικά σηματοδοτημένη και, μέσω της κοινωνικής σκέψης, της δράσης και των συστημάτων επικοινωνίας, συνοικοδομεί κάθε στιγμή τις νοηματοδοτήσεις αυτές, συνοικοδομώντας παράλληλα την κοινωνική ουσία (Simmel, 1977). Οι νοηματοδοτήσεις αυτές αποτελούν το επίκεντρο μελέτης των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι οι δομές σκέψης για μία ιδέα ή ένα αντικείμενο και είναι προσανατολισμένες στην επικοινωνία (Moscovici, 1976/1999). Ενέχεται δε, στον όρο της αναπαράστασης, η έννοια της υποκειμενικότητας, δεδομένου ότι οι κοινωνικές αναπαραστάσεις δεν αποτελούν οικουμενικές αντικειμενικές αλήθειες, ανάλογες των πλατωνικών ιδεών[6], αλλά αντιθέτως αναδύονται μέσα από τις ιδιαίτερες οπτικές ατόμων ενταγμένων σε συγκεκριμένα ιστορικοπολιτικά κοινωνικά πλαίσια. Οι οπτικές αυτές, ή επικεντρώσεις όπως ορίζονται (Moscovici, 1976/1999; Doise, 1992), δεν καθίστανται αμετάβλητες. Τα κοινωνικά υποκείμενα δεν αποτελούν παθητικές μηχανές αφομοίωσης κοινωνικών ιδεών. Οι σχέσεις επικοινωνίας, η κοινωνική σκέψη και δράση δύνανται να αλλάξουν μέρος ή το σύνολο μιας κοινωνικής αναπαράστασης. Η κοινωνική επιρροή σε αυτό το σημείο "παίζει" τον πρωτεύοντα ρόλο, καθόσον αποτελεί την πράξη αλλαγής των κοινωνικών αναπαραστάσεων των κοινωνικών υποκειμένων. Η αλλαγή σε κοινωνιογνωστικό επίπεδο, δηλαδή ως προς τις θέσεις και τις πεποιθήσεις, δια της κοινωνικής δράσης, δυνητικά, οδηγεί στην κοινωνική αλλαγή, στην αλλαγή της κοινωνίας σε επίπεδο δομών. Μέσω αυτής της διαρκούς

6 Αφηρημένων ιδεών που δεν επηρεάζονται από κοινωνικο-ιστορικές συγκυρίες αλλά, αντιθέτως, η σημασία τους έχει καθολικό και διαχρονικό χαρακτήρα.

διαδικασίας επικοινωνίας, το κοινωνικό υποκείμενο συγκροτείται και παράλληλα συγκροτεί την κοινωνία. Η κοινωνική επιρροή συνεπώς βρίσκεται στο επίκεντρο της κοινωνικής αλλαγής σχετιζόμενη άμεσα με τα συστήματα επικοινωνίας.

Το ερώτημα που τίθεται σε αυτό το κεφάλαιο είναι το εξής: Πώς τα διαφορετικά συστήματα επικοινωνίας -ή η διαφορετική πρόσληψη για τα συστήματα αυτά- παρεμβαίνουν στις μορφές κοινωνικής επιρροής και στις συνακόλουθες έρευνες; Θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα με την παρουσίαση θεωρητικών θέσεων για τα συστήματα επικοινωνίας και παράλληλα ερευνών που αφορούν την κοινωνική επιρροή και σχετίζονται, είτε χρονικά είτε θεματικά, με τις θέσεις αυτές.

1.1 Η Αθήνα των κλασσικών χρόνων: Σχέσεις επικοινωνίας και επιρροής σε ένα μοντέλο άμεσης δημοκρατίας

Η πρώτη ιστορική στιγμή με την οποία θα ασχοληθούμε είναι το παράδειγμα της κλασσικής Αθήνας. Η πολιτική και επικοινωνιακή δομή της Αθήνας των κλασσικών χρόνων παρουσίαζε κάποια πολύ συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που την κάνουν να διακρίνεται από τη δομή των επόμενων κοινωνιών που θα συναντήσουμε. Ένα πρώτο σημείο, αφορά το σύστημα επικοινωνίας που βασιζόταν κυρίως στον προφορικό λόγο. Θα μπορούσαμε να πούμε πως τα όρια των δυνατοτήτων επικοινωνίας, και κατά συνέπεια κοινωνικής επιρροής, περιορίζονταν σε επίπεδο χώρου κυρίως στην έκταση που μπορούσε να φτάσει η ανθρώπινη φωνή (Peters, 2000). Παρά τους περιορισμούς μιας τέτοιας πρότασης, δεδομένου ότι το σύστημα επικοινωνίας της εποχής περιελάμβανε και το γραπτό λόγο, ο οποίος υπερβαίνει χωρικούς και χρονικούς περιορισμούς, δεν μπορούμε να αρνηθούμε τον κυρίαρχο ρόλο του προφορικού λόγου στην κλασσική εποχή. Το σύστημα της άμεσης δημοκρατίας με τα τεχνικά και δομικά του χαρακτηριστικά (η εκκλησία του δήμου, η βουλή του Αρείου Πάγου, το θέατρο) δημιούργησε τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της

συστηματικής μελέτης της ρητορείας (Δημοσθένης, 1994; Ισοκράτης, 1993; Λυσίας, 1992).

Στα δικανικά και πολιτικά κείμενα που έχουν σωθεί στις μέρες μας, αποκρυσταλλώνεται η δομή λόγων που είχαν ως στόχο την άσκηση κοινωνικής επιρροής. Ο Ισοκράτης, μάλιστα, ίδρυσε ρητορική σχολή, όπου οι γνώσεις του για τη βέλτιστη κοινωνική επιρροή έπαιρνε μορφή θεωρητικού σχήματος κατάλληλου για διδασκαλία. Στην Αθήνα της κλασσικής περιόδου συναντούμε, όχι μόνο παραγωγή θεωρητικών συστημάτων που αφορούν την κοινωνική επιρροή, αλλά και άμεσο ενδιαφέρον για την εφαρμογή των συστημάτων αυτών στο κοινωνικό πεδίο. Τα ρητορικά κείμενα όμως, που εμπεριέχουν τους δικανικούς και πολιτικούς λόγους δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως θεωρητικά κείμενα που σχετίζονται με την κοινωνική ψυχολογία. Αποτελούν μόνο εφαρμογές εμπειρικών κανόνων πειθούς, όπου αποτυπώνονται κάποιες κυρίαρχες στρατηγικές κοινωνικής επιρροής της εποχής, ενώ η αποτελεσματικότητά τους διαφαίνεται από τις ιστορικές πηγές που μας πληροφορούν για την έκβαση της δίκης ή του πολιτικού αποτελέσματος. Σύμφωνα με τον Tsakmakis (2006), η *Ιστορία* του Θουκυδίδη θεωρείται το πρώτο δείγμα μελέτης της πολιτικής ψυχολογίας και ως εκ τούτου θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε πως αποτελεί τμήμα της "προϊστορίας" της κοινωνικής ψυχολογίας. Η *Ιστορία* (Θουκυδίδης, 2005) δεν αποτελεί απλά ένα ιστορικό κείμενο καταγραφής πολεμικών εχθροπραξιών. Η σημαντικότητά της έγκειται στο ότι ο Θουκυδίδης επιχειρεί να καλύψει, και κατ' επέκταση να ερμηνεύσει, τα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής που οδήγησαν σε κοινωνική αλλαγή. Ο ίδιος μπορεί να μην έζησε για να δει την κατάρρευση της πόλης-κράτους των Αθηνών και τις κοινωνικά δομικές αλλαγές που αυτή επέφερε, αλλά είχε αντιληφθεί εγκαίρως τη σημασία του Πελοποννησιακού πολέμου και των συνεπειών του στη δομή και το μέλλον της πόλης-κράτους.

Η θεωρητική τυποποίηση του κυρίαρχου συστήματος πολιτικής επικοινωνίας, όπως αναδύεται από το έργο του Θουκυδίδη, μπορεί να προσομοιωθεί με μια αφαιρετική διάσταση του τριαδικού μοντέλου επιρροής[7]. Περιγράφεται το πλήθος των Αθηναίων, ανάλογο της σιωπηρής πλειοψηφίας του τριαδικού μοντέλου, και δύο κεντρικοί πόλοι -λιγότερο ή περισσότερο εξουσιαστικοί- ανάλογοι κατά κάποιον

7 Όπως αυτό περιγράφεται στο έργο των Παπαστάμου και Μιούνυ (1983)

τρόπο της μειονότητας και της εξουσίας του τριαδικού μοντέλου. Παρ' όλα ταύτα, οι ιστορικές συνθήκες καθιστούν απαγορευτική την ταύτιση του τριαδικού μοντέλου επιρροής με το σύστημα πολιτικής επικοινωνίας της κλασσικής Αθήνας, όπως αυτό περιγράφεται από το Θουκυδίδη.

Η αδυναμία ταύτισης του τριαδικού μοντέλου με το σύστημα πολιτικής επικοινωνίας, όπως περιγράφεται στο Θουκυδίδη, έγκειται κυρίως στο ρόλο των εμπλεκόμενων κοινωνικών υποκειμένων της εποχής με τον αντίστοιχο του τριαδικού μοντέλου επιρροής, κυρίως ως προς το ζήτημα της εξουσίας. Σε αντίθεση με το τριαδικό μοντέλο, όπου διαντιδρούν (συμβολικά ή πραγματικά) η εξουσιαστική πηγή, η μειονοτική πηγή και ο «σιωπηλός» πληθυσμός, στο μοντέλο της κλασικής Αθήνας, ο πληθυσμός αποτελεί την πηγή εξουσίας και αποφάσεων, ενώ οι αντικρουόμενοι πόλοι προτείνουν σχέδιο για μελλοντικές δράσεις. Επιπλέον, παρά το γεγονός πως ενδεχομένως να μπορούν να γίνουν κάποιες υποθέσεις για τον περισσότερο ή λιγότερο εξουσιαστικό ή μειονοτικό χαρακτήρα των πηγών επιρροής[8], εντούτοις οι ευθείες αναλογίες θα ήταν μάλλον παρακινδυνευμένες, δεδομένης της διαρκούς δυνατότητας του πληθυσμού να εξοστρακίσει τόσο την "εξουσιαστική" πηγή όσο και την "μειονοτική". Οι όροι αυτοί θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν μόνον ως προς τη σύμπνοια των πηγών επιρροής με το πνεύμα των καιρών ή ενδεχομένως ως προς την αριστοκρατική ή μη καταγωγή αυτών. Πάλι όμως με επιφύλαξη, καθώς η αριστοκρατική καταγωγή μπορεί να δημιουργούσε συνθήκες σεβασμού, αλλά δεν θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως προκαλούσε φαινόμενα όπως η κοινωνική συμμόρφωση.

8 Η αριστοκρατική καταγωγή φαίνεται πως όριζε ένα είδος εξουσίας στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής της αρχαίας Αθήνας (Tsakmakis, 2006). Εντούτοις, δεν θα λέγαμε πως λειτουργούσε πάντα συμμορφωτικά. Δεδομένου του ότι υπήρχε πάντοτε η καχυποψία μήπως ο αριστοκράτης πολιτικός σκοπεύει να οδηγήσει το πολίτευμα σε τυραννία, πολλές φορές λειτουργούσε ως ανασταλτικός παράγοντας στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής (Θουκυδίδης, 2005). Η αριστοκρατική καταγωγή, και ο συνακόλουθος πλούτος που συνήθως τη συνόδευε, λειτουργούσε με ευνοϊκό τρόπο μόνο στην περίπτωση που η πηγή επιρροής τη χρησιμοποιούσε ως ένδειξη απουσίας προσωπικού οφέλους. Η κοινωνιοψυχολογική έρευνα έχει καταδείξει πως η πρόσληψη προσωπικού κινήτρου, φαίνεται να παρεμβάλλεται στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής, μειώνοντας την επιρροή μιας εξω-ομαδικής πηγής (Maass & Clark, 1984; Maass, Clark & Haberkorn, 1982). Συνεπώς, μόνο κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις θα μπορούσε να σχετιστεί η αριστοκρατική καταγωγή με το φορέα εξουσίας του τριαδικού μοντέλου. Η δε συσχέτιση των ομιλούντων στην εκκλησία του δήμου μη αριστοκρατικής καταγωγής με τη μειονοτική πηγή είναι πέραν του δέοντος παρακινδυνευμένη για να γίνει.

Η οπτική του Θουκυδίδη πάνω στα γεγονότα αποτελεί μια καινοτομία στην καταγραφή της ιστορίας που σχετίζεται με το κοινωνιοψυχολογικό βλέμμα. Ο Tsakmakis (2006) επισημαίνει ότι οι ρητορικοί λόγοι των πολιτικών και στρατιωτικών ανδρών αντιπαραβάλλονται προκειμένου να διαφανούν οι άμεσες και έμμεσες συνέπειές τους. Στην καταγραφή της ιστορίας δηλαδή, θα μπορούσαμε να πούμε πως ελέγχεται ο ρόλος που παίζει η πρόσληψη της εικόνας της πηγής επιρροής, η ρύθμιση της ροής πληροφοριών, η συγχρονική και διαχρονική συνεκτικότητα και η επίκληση στη λογική ή το συναίσθημα, στην άμεση επίδραση της πηγής στο στόχο[9].

Στο έργο του Θουκυδίδη, ένα πρώτο στοιχείο που παρατηρείται αφορά τη θετική επίδραση της επίκλησης στο συναίσθημα σε αντίθεση με την επίκληση στη λογική. Επίκληση στο συναίσθημα, σε συνδυασμό με λογικά επιχειρήματα, φαίνεται πως χρησιμοποίησε ο Περικλής στους λόγους του αλλά και ο δημαγωγός Κλέωνας (Θουκυδίδης, 2005: κεφ.3.40). Αντίθετα, ο Νικίας, όπως επισημαίνει ο Tsakmakis (2006), που έκανε επίκληση μόνο στη λογική, δεν επέδρασε σημαντικά στον πληθυσμό. Φαίνεται, λοιπόν, πως η επίκληση στο συναίσθημα δεν καθιστά ικανή συνθήκη στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής. Θα μπορούσαμε να σχολιάσουμε πως η "συγχρονική" και "διαχρονική" αστάθεια[10] όμως, στους τελευταίους λόγους του Κλέωνα, οδήγησε στην, κατ' ουσίαν, εξορία του.

Η ρύθμιση της ροής πληροφοριών φαίνεται να παίζει επίσης σημαντικό ρόλο. Ο Κλέων (Θουκυδίδης, 2005: κεφ.4.27) και ο Αλκιβιάδης (Θουκυδίδης, 2005: κεφ. 5.43-46) απέκρυβαν μέρος της αλήθειας, ενισχύοντας τα επιχειρηματολογία τους, αυξάνοντας μ' αυτό τον τρόπο τις πιθανότητες επιρροής. Όταν όμως αργότερα αποκαλύφθηκε η απόκρυψη αυτή, αποδομήθηκε η θετική εικόνα του Κλέωνα από τον πληθυσμό. Σύγχρονες κοινωνιοψυχολογικές έρευνες έχουν στηρίξει τα σημεία αυτά που υπέδειξε ο Θουκυδίδης. Σύμφωνα με την πτωτική αρχή του Kelley (1971),

9 Βέβαια ο Θουκυδίδης δεν χρησιμοποιεί αυτούς τους όρους. Οι όροι αυτοί είναι σύγχρονοι και βοηθούν στην κατανόηση των φαινομένων που ο Θουκυδίδης διακριτικά σχολίαζε.

10 Εδώ χρησιμοποιούμε λίγο καταχρηστικά τους όρους της γενετικής κοινωνικής ψυχολογίας που χαρακτηρίζουν την κύρια στρατηγική επιρροής των μειονοτήτων (Faucheux & Moscovici, 1967/1989; Moscovici, Lage & Naffrechoux, 1969/1989; Παπαστάμου & Μιούνυ, 1983). Με τον όρο εδώ συγχρονική αστάθεια νοούμε τις αντιφάσεις εντός του λόγου του Κλέωνα, ενώ με τον όρο διαχρονική αστάθεια νοούμε τις αντιφάσεις μεταξύ των λόγων που εκφωνήθηκαν.

η διευκολυντική επιχειρηματολογία ενός γεγονότος θα χάσει την ερμηνευτική της ισχύ, όταν φανούν οι αληθοφανείς αιτίες. Η δε διαχρονικά σταθερή θέση, και γενικότερα η πρόσληψη σταθερότητας της πηγής επιρροής, δύναται να αποτελέσει καθοριστικό παράγοντα στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής (Faucheux & Moscovici, 1967/1989; Moscovici, Lage & Naffrechoux, 1969/1989; Παπαστάμου & Μιούνυ, 1983). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το πείραμα των Moscovici, Lage και Naffrechoux (1969/1989), όπου αναδείχθηκε η σημαντικότητα της σταθερότητας στη μειονοτική διαδικασία κοινωνικής επιρροής. Όταν το μειονοτικό μήνυμα αμφισβητεί την κυρίαρχη θέση και γνώση, τότε για την επίδρασή του πρέπει να διασφαλίζονται κάποιες προϋποθέσεις. Η σημαντικότερη φαίνεται να είναι η σταθερότητα, η οποία μπορεί να πάρει δύο μορφές: τη διαχρονική και τη συγχρονική. Η διαχρονική σταθερότητα αφορά τη συνεκτικότητα των απαντήσεων που δίνει μια κοινωνική οντότητα στο χρόνο και το χώρο. Η συγχρονική σταθερότητα αφορά τη σύμπνοια των θέσεων που δίνει μια κοινωνική οντότητα στο σύνολό της και αφορά, τη συνέπεια των μελών μιας ομάδας στις θέσεις της. Η σταθερότητα συμπεριφοράς επενεργεί στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής, κυρίως μέσω της πρόσληψής της ως τέτοιας από τον πληθυσμό (Mugny & Παπαστάμου, 1984/1989; Παπαστάμου & Μιούνυ, 1983).

Οι θεωρητικές τυποποιήσεις σε σχέση με την επεξεργασία του μηνύματος από τον πληθυσμό αναφέρονται ρητά και γίνονται αντικείμενο αξιολογικής αναφοράς από τους πολιτικούς άνδρες. Έτσι, ο Κλέωνας (Θουκυδίδης, 2005: κεφ.3.37) επιχειρηματολογεί υπέρ ενός πλήθους που δεν σκέφτεται αλλά υπακούει τυφλά, θεωρώντας πως οι πολίτες που σκέφτονται διασπούν την κοινωνική συνοχή και ρίχνουν τις πολιτείες σε συμφορές. Από τα παραπάνω διαφαίνεται μια πρώτη διάκριση του πληθυσμού ανάμεσα σε αυτό που θα περιέγραφε ο Le Bon (1895/1996), ο McDougall (1920/1973) και ο Freud (1921/1994) ως μάζα, δηλαδή ως μία αδιαφοροποίητη, μη κριτικά σκεπτόμενη κοινωνική οντότητα που άγεται από το συναίσθημα, και μια κοινωνικά αναδυόμενη και κριτικά σκεπτόμενη κοινωνική οντότητα. Οι διαφορετικές επιστημολογικές αναπαραστάσεις που παραπέμπουν σε ανάλογες ιδεολογίες, σε σχέση με τον πληθυσμό, φαίνεται να αποτυπώνονται εδώ σε αυτό το χωρίο του 5ου π.Χ. αιώνα, ως διαφορετικά «είδη» πληθυσμών. Θα

μπορούσαμε να διακρίνουμε σε αυτά τα δύο είδη πληθυσμών δύο διαφορετικά είδη επεξεργασίας του μηνύματος. Η επικέντρωση στο περιεχόμενο του μηνύματος συνδέεται με τη γνωστική επικύρωση, ενώ η επικέντρωση σε περιφερειακά στοιχεία ενεργοποιεί την κοινωνική σύγκριση (Moscovici, 1980/1989, 1985/1989). Ο Κλέωνας στο παραπάνω χωρίο επιχειρηματολογεί υπέρ των ατόμων που λαμβάνουν αποφάσεις με κύριο γνώμονα τη διαδικασία κοινωνικής σύγκρισης.

Στο έργο του Θουκυδίδη σκιαγραφούνται τα πρώτα κοινωνιοψυχολογικά ψήγματα των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής. Μέσω της καταγραφής των ρητορικών λόγων που συντέλεσαν στη λήψη ιστορικών αποφάσεων, της επίδρασης που είχαν στον πληθυσμό αλλά και των αποτελεσμάτων –βραχυπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων- που είχαν οι λόγοι αυτοί στην πορεία της πόλης αλλά και των ίδιων των προσώπων που τους εκφώνησαν, ο Θουκυδίδης εισάγει ένα δυναμικό τρόπο γραφής των ιστορικών γεγονότων μέσα από τη συνεχή διαλεκτική σχέση του ατομικού, του διατομικού, του διομαδικού και ιδεολογικού επιπέδου. Αυτά τα στοιχεία θεωρούμε πως καθιστούν την *Ιστορία* του Θουκυδίδη ως ένα από τα πρώτα δείγματα κοινωνιοψυχολογικής γραφής.

1.2 Η εποχή των μαζών: Μοντέλα επικοινωνίας και σχέσεις επιρροής στους θεωρητικούς προβληματισμούς για τη μάζα

Η επόμενη ιστορικο-επιστημολογική στιγμή στην οποία θα αναφερθούμε σχετίζεται με την πρόσληψη του πληθυσμού ως μάζα. Περί τα τέλη του 19ου αιώνα έως τις αρχές του 20^{ου}, παρατηρείται μαζική θεωρητική παραγωγή που ασχολείται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (ψυχολογικά και συμπεριφορικά) της μάζας. Η εξέλιξη της βιομηχανικής επανάστασης κατέστρεψε εν μέρει τις μικρές κοινότητες, εισάγοντας τις εκτεταμένες κοινωνικές ομάδες. Σε αυτό φαίνεται να συμβάλλει η "επανάσταση της επικοινωνίας" (Cooley, 1909/1991), η οποία είχε άμεσες επιπτώσεις στην κοινωνική δράση των υποκειμένων. Οι προεκτάσεις του προφορικού

και γραπτού λόγου, ο τύπος, ο σιδηρόδρομος, ο τηλέγραφος και το τηλέφωνο κάνουν, σύμφωνα με τον Cooley (1909/1991), δυνατή την κατάκτηση του χρόνου και του χώρου, την άρση της απομόνωσης των κοινοτήτων και μέσω της διεύρυνσης της λαϊκής παιδείας, την αφύπνιση και την πρόοδο των μαζών.

Η ιδέα της υπνωτισμένης μάζας έχει τις ρίζες της στις θεολογικές θεωρίες μαγνητισμού του πλήθους του 18ου αιώνα. Σύμφωνα με τους Apfelbaum και McGuire (1986), η Γαλλία φαίνεται πως αποτέλεσε τον πυρήνα γένεσης της ψυχολογίας των μαζών, καθώς τόσο οι ιστορικές (γαλλική επανάσταση) όσο και η επιστημολογικές θεωρήσεις (θεωρίες μαγνητισμού) συντέλεσαν στη δημιουργία και ανάπτυξή της. Η βιομηχανική επανάσταση και η ανάπτυξη κοινωνικών κινημάτων συντέλεσαν στην εξάπλωση και κυριαρχία της κοινωνιολογικής εξήγησης που πρότεινε η ψυχολογία των μαζών. Πώς όμως ορίζεται η μάζα;

Ο Moscovici (1986) πρότεινε μια κατηγοριοποίηση της πρόσληψης της μάζας από τους θεωρητικούς της. Σύμφωνα με το πρώτο θεωρητικό παράδειγμα, η μάζα προσλαμβάνεται ως ένα σύνολο περιθωριοποιημένων ατόμων, χωρίς προσδιορισμένη ταυτότητα, που ζουν στις παρυφές της κοινωνίας και της ιστορίας και εναντιώνονται στο κατεστημένο σε περιόδους κρίσης. Δεν αντιμετωπίζονται –από τους θεωρητικούς που υιοθετούν αυτό το παράδειγμα- ως κοινωνική οντότητα, παρά μόνο ως ένα άθροισμα ατόμων. Το δεύτερο παράδειγμα συνδέει τις μάζες με την τρέλα. Οι μάζες συντίθενται από πλήθη που κυριεύονται από τρέλα, υστερία και ντελίριο, σκορπίζοντας το μακελειό και το αίμα. Θα μπορούσαμε να πούμε πως αυτή η εκδοχή παραπέμπει σε πρόσληψη με ψυχολογιοποιητικούς όρους[11] των μαζών από τους θεωρητικούς αυτού του παραδείγματος. Το τρίτο θεωρητικό παράδειγμα, θέλει τις μάζες να χαρακτηρίζονται από βίαιη συμπεριφορά. Τα παραδείγματα που δίνονται εδώ αφορούν τις μάζες των γηπέδων και των μουσικών συναυλιών, οι μάζες φαίνεται να είναι ικανές να φτάσουν από το χουλιγκανισμό στις δολοφονίες. Σε αυτό το ερμηνευτικό πλαίσιο εντάσσονται προσεγγίσεις όπως του Lombrosso, που υποστηρίζουν ότι οι εκ γενετής εγκληματικές προσωπικότητες γίνονται διάσημες στις μάζες, συνεχίζοντας μια θεωρητική παράδοση που όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν

11 Όπως ορίζεται από τον Παπαστάμου (1989β: 19) ως η "*εγκαθίδρυση ενός ψυχολογικού ντετερμινισμού, ενός δεσμού αιτιότητας ανάμεσα σε μια κοινωνική συμπεριφορά ή μια ιδεολογική τοποθέτηση και τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά που τις προκάλεσαν*".

οι Apfelbaum και McGuire (1986) το υπνωτιστικό φαινόμενο προσλαμβανόταν ως αποτέλεσμα της προσωπικότητας των υπνωτισμένων και όχι των ιδιαίτερων υπνωτικών δυνάμεων. Τέλος, ο Moscovici (1986) αναφέρει πως οι μάζες, σύμφωνα με το τέταρτο θεωρητικό παράδειγμα, διέπονται από ανορθολογικότητα ενώ τα άτομα διέπονται από ορθολογισμό. Έτσι, τα άτομα, όταν εισέρχονται στην κοινωνικότητα της μάζας «χάνουν» την ορθολογική ικανότητά τους και χαρακτηρίζονται από μειωμένες γνωστικές ικανότητες, συναισθηματικά προσδιορισμένη δράση και αδιαφορία για το προσωπικό τους όφελος. Θα κρίναμε όμως σκόπιμο να αναφέρουμε κάποια κεντρικά στοιχεία για τις μάζες, όπως εμφανίζονται μέσα στο έργο των θεωρητικών της μάζας.

Ο Le Bon (1895/1996) θεώρησε τη μάζα ως σύνολο ατόμων που παρουσιάζει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τα οποία δεν συνδέονται με τα χαρακτηριστικά των μεμονωμένων ατόμων που τη συνθέτουν. Ανεξάρτητα από τον ανόμοιο τρόπο ζωής των ατόμων, την ευφυΐα τους, την απασχόληση τους ή το χαρακτήρα τους, ο μετασχηματισμός τους σε μάζα τα ωθεί στο να αισθάνονται, να σκέφτονται και να πράττουν, σαν να διαθέτουν μια συλλογική ψυχή, με τρόπο εντελώς διαφορετικό από τις ατομικές τους αντιδράσεις εάν δεν άνηκαν στη μάζα. Η μάζα φαίνεται να αποτελεί μια προσωποποιημένη οντότητα, οι ρίζες της οποίας προέρχονται από την κληρονομικότητα, ενώ αντιδρά σε ερεθίσματα με έντονα χρώματα και σε επαναλήψεις λέξεων και όχι σε λογικά επιχειρήματα.

Η άποψη αυτή του Le Bon αποτελούσε συνέχεια μιας σειράς στοχασμών της εποχής για τη μάζα (Freud, 1921/1994). Η θέση του Le Bon για τη μάζα θυμίζει έντονα τις διαδικασίες ουσιοποίησης. Κατά την ουσιοποιητική διαδικασία μια κοινωνική κατηγορία προσλαμβάνεται ως φυσική κατηγορία που προσδίδει στα μέλη της κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (Haslam, Rothschild, Ernst, 2000; Demoulin, Leyens, Yzerbyt, 2006). Ο Le Bon, λοιπόν, προσέλαβε τους συμμετέχοντες στα μαζικά κινήματα με ουσιοποιητικούς όρους, θεωρώντας πως χαρακτηρίζονται, κατά τη διάρκεια συμμετοχής τους σε αυτά, από μια συγκεκριμένη ουσία, η οποία "εμποτίζει" κατά κάποιον τρόπο τα συναισθήματά τους, τις σκέψεις και τις πράξεις τους.

Την αντίληψη του Le Bon για τη μάζα φαίνεται να ασπάζεται και ο Pareto (1902/1926), θεωρώντας πως οι μάζες αποτελούν το αντικείμενο της εξουσίας της ελίτ. Η ελίτ, ως άρχουσα τάξη διακρίνεται σε δύο μορφές. Στους "λέοντες" που αποτελούν τις σταθερές, έως άκαμπτες, μορφές εξουσίας και στις "αλεπούδες" που χαρακτηρίζονται από τυχοδιωκτισμό και είναι περισσότερο ευέλικτοι από τους λέοντες. Κατά τη θεώρηση αυτή παρατηρείται ανακύκλωση της εξουσίας ανάμεσα στους λέοντες και τις αλεπούδες, ενώ η μάζα αποτελεί το αντικείμενο εκμετάλλευσης αυτής της ανακύκλωσης εξουσιών. Οι σχέσεις επικοινωνίας μεταξύ της ελίτ και των μαζών είναι μονόδρομη και χαρακτηρίζεται από την επιρροή της ελίτ στις μάζες. Παρόμοια θέση αναπτύσσει και ο McQuail (1983), ο οποίος θεωρεί πως η μάζα δεν δρα για τον εαυτό της, αλλά άλλοι δρουν επ' αυτής, καθώς και ο Kornhauser (1960), ο οποίος αναφέρει πως στη μάζα υπάρχει ο υπερβολικός έλεγχος των ολίγων επί των πολλών. Το μονοσήμαντο των διαδικασιών επιρροής από την εξουσία στη μάζα, όπως προκύπτει από αυτό το μοντέλο πολιτικής επικοινωνίας, μάς παραπέμπει στις διαδικασίες συμμόρφωσης και υποταγής που εντάσσονται στο "λειτουργικό μοντέλο" επιρροής (Moscovici, 1976).

Χαρακτηριστικά αναφέρουμε τα αποτελέσματα πειράματος του Millgram (1963/1989) για τις συνθήκες υποταγής στην αυθεντία που συνδέεται άμεσα με την παραπάνω οπτική. Η υπακοή ορίζεται ως η διαδικασία μέσω της οποίας ένα άτομο τροποποιεί τη συμπεριφορά του για να υποταχθεί στις διαταγές μιας αυθεντίας. Στην έρευνα του Millgram ελέγχθηκαν οι συνθήκες κάτω από τις οποίες ένα άτομο (ένα πειραματικό υποκείμενο) οδηγείται να βλάψει κάποιο άλλο (έναν πειραματικό συνεργό), χορηγώντας του κλιμακούμενης έντασης ηλεκτροσόκ, ακολουθώντας τις εντολές μιας αυθεντίας (του πειραματιστή). Πιο συγκεκριμένα, το ανυποψίαστο πειραματικό υποκείμενο -σε ρόλο δασκάλου- καλείται από τον πειραματιστή (αυθεντία) να παρέχει κλιμακούμενης έντασης ηλεκτροσόκ σε έναν "μαθητή" (πειραματικός συνεργός), κάθε φορά που ο τελευταίος απαντούσε λάθος σε ένα μαθησιακό πρόβλημα. Ο πειραματιστής ενημερώνει το πειραματικό υποκείμενο πως διερευνά την επίπτωση της τιμωρίας στη διαδικασία της μνήμης. Ο πειραματικός συνεργός, μετά από μία νοθευμένη κλήρωση, επιλέγεται "τυχαία" να υποδυθεί το ρόλο του "μαθητή" στη διαδικασία και αποσύρεται σε ένα δωμάτιο για να καθίσει σε

μια ηλεκτρική καρέκλα. Στο πείραμα μελετήθηκαν τέσσερις συνθήκες ανάλογα με τη φυσική απόσταση που χωρίζει το δάσκαλο (πειραματικό υποκείμενο) από το μαθητή (πειραματικό συνεργό): α) δάσκαλος και μαθητής βρίσκονται σε διαφορετικές αίθουσες και ο δάσκαλος ούτε βλέπει ούτε ακούει το μαθητή, β) δάσκαλος και μαθητής βρίσκονται σε γειτονικές αίθουσες και ο δάσκαλος ακούει το μαθητή, γ) δάσκαλος και μαθητής βρίσκονται στην ίδια αίθουσα, δ) δάσκαλος και μαθητής βρίσκονται στην ίδια αίθουσα και για να διοχετευτεί το ρεύμα, ο δάσκαλος έπαιρνε το χέρι του μαθητή και το εφάρμοζε σε μία πλάκα. Κάθε φορά που ο μαθητής έδινε μια λανθασμένη απάντηση, το πειραματικό υποκείμενο καλείτο να παρέχει όλο και μεγαλύτερης έντασης ηλεκτροσόκ. Ο μαθητής προσποιούταν ότι πονάει όσο τα βολτ του ηλεκτροσόκ μεγάλωναν, ενώ ο πειραματιστής επέμενε να συνεχιστεί το πείραμα ακόμα και αν ο δάσκαλος (πειραματικό υποκείμενο) διαμαρτυρόταν. Μόλις το πειραματικό υποκείμενο αρνιόταν να υπακούσει στην αυθεντία του πειραματιστή, το πείραμα τελείωνε. Ως εξαρτημένη μεταβλητή θεωρήθηκε η μέση μέγιστη τιμή ηλεκτροσόκ για κάθε συνθήκη και το ποσοστό υπακοής, ενώ ως ανεξάρτητη ήταν η φυσική απόσταση δασκάλου-μαθητή. Από τα αποτελέσματα φάνηκε πως όσο εγγύτερα βρισκόταν ο συνεργός στο πειραματικό υποκείμενο, τόσο το τελευταίο αρνιόταν να υπακούσει στην αυθεντία και να διοχετεύσει στο θύμα-συνεργό υψηλά βολτ ηλεκτροσόκ.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα αφορά το πείραμα του Asch (1951/1989) πάνω στις επενέργειες της ομάδας στη μετατροπή και διαστρέβλωση των εκτιμήσεων όπου, στην προσπάθεια να διερευνηθεί η λειτουργία της κοινής γνώμης και της προπαγάνδας, ελέγχθηκε η συμμόρφωση των ατόμων στις πιέσεις της ομάδας, όταν αυτή η ομάδα έχει άποψη αντίθετη από τη μαρτυρία που προσάγει η οπτική αντίληψη. Ως συμμόρφωση μπορεί να ορισθεί η διαδικασία μέσω της οποίας ένα άτομο αλλάζει τη στάση ή συμπεριφορά του με σκοπό να την προσαρμόσει στη στάση ή συμπεριφορά της ομάδας στην οποία ανήκει. Πιο συγκεκριμένα, ένα ανυποψίαστο πειραματικό υποκείμενο εντάσσεται σε μία ομάδα οκτώ ατόμων, η οποία καλείται να συγκρίνει και να ταιριάξει το μήκος μιας συγκεκριμένης γραμμής (αρχέτυπο) με το μήκος μιας από τρεις άλλες άνισες γραμμές. Τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, οι οποίοι είναι πειραματικοί συνεργοί, δίνουν εμφανώς εσφαλμένες

απαντήσεις, προτού κληθεί να απαντήσει το πειραματικό υποκείμενο. Με τον τρόπο αυτό επιχειρήθηκε να ελεγχθεί η επίδραση που έχει η ομόφωνη πλειοψηφία, στις αντιληπτικές εκτιμήσεις των υποκειμένων. Από τα αποτελέσματα αναδείχθηκε πως το 1/3 των υποκειμένων επηρεάστηκαν από τις εσφαλμένες, αλλά συνεκτικές απαντήσεις της πλειοψηφίας.

Από τα δύο αυτά κλασσικά πειράματα, διαφαίνεται η επίδραση των θεωριών της μάζας στην ιδεολογία των ερευνητών που τα κατασκεύασαν. Παρατηρείται δηλαδή η -σχεδόν υπνωτιστική- επίδραση που έχει η αριθμητική (πλειοψηφία) ή ποιοτική (αυθεντία) εξουσία, στις εκτιμήσεις και τις συμπεριφορές των ατόμων. Τα άτομα (της μάζας) σύμφωνα με τον Le Bon (1895/1996), εμφανίζουν την τάση να υποτάσσονται στις υπνωτιστικές δυνατότητες της εξουσίας, ενώ η ίδια η δυναμική της αριθμητικής πλειοψηφίας τα οδηγεί στην υιοθέτηση λανθασμένων κρίσεων.

Ο McDougall (1920/1973) διέκρινε τη μάζα σε οργανωμένη και ανοργάνωτη. Η ανοργάνωτη μάζα, η οποία συντίθεται από άτομα που δεν σχετίζονται μεταξύ τους, χαρακτηρίζεται κυρίως από αυξημένο συναισθηματισμό και μειωμένη αντίληψη. Αντίθετα, η οργανωμένη μάζα σχετίζεται περισσότερο με την έννοια της κοινωνικής κατηγορίας. Τα άτομα που τη συνθέτουν έχουν κοινές κοινωνικές κατηγορικές υπαγωγές, κοινές κοινωνικές αναπαραστάσεις και κοινές συμπεριφορές (παραδόσεις, έθιμα). Επιπλέον, η οργανωμένη μάζα διαθέτει οργανωτικές αρχές που ορίζουν ρόλους στα μέλη της, διέπονται από σταθερότητα, ενώ αναπτύσσει σχέσεις με άλλους μαζικούς σχηματισμούς. Οι Rabbie και Horwitz (1988/1990) επιχείρησαν να οριοθετήσουν τις έννοιες κοινωνική κατηγορία και κοινωνική ομάδα, ακολουθώντας τη συλλογιστική του Lewin[12], πάνω στη διάκριση ανάμεσα στη "χαλαρή μάζα" και τη "συμπαγή μονάδα". Οι συγγραφείς θεώρησαν πως η κοινωνική κατηγορία σχετίζεται περισσότερο με μια παθητική αίσθηση ένταξης σε ένα ευρύτερο σύνολο, σε αντίθεση με την κοινωνική ομάδα που απαιτεί την ενεργή συμμετοχή των μελών της. Θα μπορούσαμε λοιπόν να θεωρήσουμε την διάκριση του McDougall πάνω στην οργανωμένη και την ανοργάνωτη μάζα ως πρόδρομο μιας άλλης πολύ σημαντικής διάκρισης μεταξύ της κοινωνικής ομάδας από την κοινωνική κατηγορία.

12 Στο Lewin, K. (1948). *Resolving social conflicts*. New York: Harper & Row.

Ο Park (1938/1991), επιχειρώντας να υπερβεί τη μονοσήμαντη επικοινωνία μεταξύ πηγής επιρροής και δέκτη, προτείνει ένα θεωρητικό μοντέλο επικοινωνίας όπου αντιπαραβάλλεται η επικοινωνία με τον ανταγωνισμό. Η επικοινωνία, ως διαδικασία που εδρεύει στη μίμηση και τη συμπάθεια, διαμορφώνει μία ατμόσφαιρα ψυχοσυναισθηματικής επαφής ή υπνωτισμού, η οποία εκδηλώνεται μέσω των εθίμων, της κοινής γνώμης, της συναίνεσης, των συλλογικών αντιδράσεων και της μόδας. Αντίθετα, ο ανταγωνισμός επιτρέπει την εξατομίκευση. Στο έργο του Park εισάγεται η διαδικασία της μίμησης στη δόμηση του θεωρητικού σχήματος για την επικοινωνία και τις μάζες. Η μίμηση, όμως, ως διαδικασία, είχε μελετηθεί πενήντα χρόνια πριν, από τον Tarde[13]. Στο έργο του ο Tarde[14], αναπτύσσεται η σημαντικότητα της μίμησης στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής και συμμόρφωσης ενώ δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στο ρόλο των Μ.Μ.Ε., τα οποία φαίνεται πως χάρη στη λειτουργία των μηχανισμών μίμησης ασκούν επιρροή στην "κοινή γνώμη".

Έμφαση στα δίκτυα επικοινωνίας έδωσε και ο Simmel (1955), ο οποίος θεώρησε πως αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο στη σύστασης της κοινωνίας. Τα άτομα φαίνεται να παρουσιάζουν κάποιες προ-κοινωνικές ανάγκες (υλικό περιεχόμενο) οι οποίες μορφοποιούνται και εκφράζονται μέσω της κοινωνικής διαντίδρασης. Η μορφή της επικοινωνίας συνδέεται με την κοινωνικότητα, ενώ το περιεχόμενο αφορά περισσότερο τον ατομικό παράγοντα. Το νόημα, παρ' όλα αυτά, της διαντίδρασης εξαρτάται άμεσα από αυτήν την ίδια διαδικασία. Τα άτομα επικοινωνούν μεταξύ τους για να συνοικοδομήσουν το νοηματικό περιεχόμενο του μηνύματος (Simmel, 1977).

Σύμφωνα με τον Simmel (1977) οι μορφές διαντίδρασης δημιουργούν κάποιους θεμελιακούς κοινωνικούς δεσμούς. Χαρακτηριστικά αναφέρει τις σχέσεις κυριαρχίας-υποταγής, σύγκρουσης και ανταγωνισμού. Σε αντίθεση με τον Park, ο Simmel θεωρεί πως τόσο η σύγκρουση όσο και ο ανταγωνισμός συμβάλλουν στην κοινωνική συνοχή ενώ όταν οι κοινωνικοί δεσμοί χαλαρώνουν προκαλείται η κοινωνική διαφοροποίηση. Τα άτομα αισθάνονται λιγότερο ταυτισμένα με την ομάδα και διαφοροποιούνται από αυτήν. Από αυτήν τη διαδικασία διαφοροποίησης,

13 Στο Tarde, G. (1890). Les lois de l' imitation. Paris: Alcan.

14 Στον οποίο αποδίδεται από ορισμένους ερευνητές η πατρότητα του κλάδου κοινωνικής ψυχολογίας (Παπαστάμου, 2001α).

προκύπτουν κοινωνικές υποκατηγορίες που παράγουν έναν ιδιαίτερο τρόπο ζωής. Η εξειδίκευση εργασίας, για παράδειγμα, μπορεί να παράξει υποκατηγορίες κοινωνικών στρωμάτων εργασίας ως συνειδητές ολότητες. Έτσι ο Simmel (1977) παρατηρεί την πορεία από τη μάζα, όπου τα άτομα έχουν αδιαφοροποίητο συναίσθημα και δρουν ως σύνολο χωρίς αναστολές, στην εξατομίκευση. Στην πορεία αυτή, επεσήμανε το σημαντικό ρόλο των μειονοτήτων στην ανάδειξη του πολιτισμού, ο οποίος φαίνεται να σχετίζεται με το πέρασμα από τη παθητικότητα στην κοινωνική δράση (Simmel, 1968).

Το μοντέλο διαντίδρασης του Simmel αποτέλεσε την αφορμή για την παραγωγή θεωρητικών εργασιών πάνω στην κοινωνική δικτύωση[15]. Οι μελέτες αυτές έδωσαν με τη σειρά τους αφορμή για μια σειρά από έρευνες που σχετίζονται με τα κοινωνικά δίκτυα. Χαρακτηριστικά μπορούμε να αναφέρουμε τις έρευνες των Christakis και Fowler (Christakis & Fowler, 2008, 2007; Fowler, Dawes, & Christakis, 2009) πάνω στην επιρροή των "κοντινών" προσώπων στη διαμόρφωση συμπεριφορών. Οι Christakis και Fowler μελέτησαν σε ένα δείγμα περίπου 12000 ατόμων, στο διάστημα από τις αρχές της δεκαετίας του ‘70 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας 2000, την υπόθεση επίδρασης κάποιων συμπεριφορών στο άμεσο περιβάλλον των υποκειμένων αυτών. Έτσι, εξετάστηκε η επίδραση συμπεριφορών όπως το κάπνισμα, η κατανάλωση αλκοόλ ή υπερβολικού φαγητού, η εκδήλωση ευτυχίας ή κατάθλιψης στην εμφάνιση αυτών των συμπεριφορών στους φίλους ή τους συγγενείς των ατόμων που τα εκδήλωσαν.

Η σύνδεση των θεωριών του Simmel με την κοινωνική ψυχολογία είναι πολλαπλή. Επηρεασμένος από την λαϊκή ψυχολογία (Volkerpsychologie), και κυρίως από τον Wundt, ο Simmel μελέτησε την κοινωνία, λαμβάνοντας υπόψη το μικροκοινωνιολογικό επίπεδο, επιχειρώντας να ερμηνεύσει τις κοινωνικές αλλαγές στη βάση των αλλαγών που πηγάζουν από τις διατομικές σχέσεις. Αυτός ήταν, ίσως, και ο λόγος που επικρίθηκε το έργο του από τους συγχρόνούς του τόσο πολύ (Αντωνοπούλου, 1991). Και η θεωρία του όμως επηρέασε πολλές σύγχρονες κοινωνιοψυχολογικές εργασίες. Κατ' αρχάς, η προσπάθεια ερμηνείας της κοινωνίας

15 Επιγραμματικά μπορούμε να αναφέρουμε τις μελέτες των Barnes (1954) καθώς και των Carrington, Scott και Wasserman (2005).

αρχίζοντας από το ατομικό επίπεδο και συνεχίζοντας σε διατομικό και διομαδικό, μπορεί να θεωρηθεί ως πρόδρομη της θεωρίας των τεσσάρων επιπέδων ανάλυσης του Doise (1982/2001). Η ιδέα πως το μήνυμα της επικοινωνίας διαμορφώνεται ανάλογα με τη διαδικασία της επικοινωνίας, αναλογεί με τη μελέτη των κοινωνικών αναπαραστάσεων και των τρόπων επικοινωνίας (Moscovici, 1976/1999). Η σημαντικότητα της σύγκρουσης στις διαδικασίες επικοινωνίας, και κατ' επέκταση κοινωνικής επιρροής, αποτελεί πρόδρομο του έργου του Moscovici (1976) αλλά και των Pérez και Mugny (1993/1996) πάνω στη σύγκρουση ως κομβικό παράγοντα των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής. Βεβαίως, η θεώρηση πως η σύγκρουση και ο ανταγωνισμός οδηγούν στην κοινωνική συνοχή έχει εμπνεύσει αρκετούς θεωρητικούς του λειτουργισμού (βλ. για επισκόπηση Coser, 1956). Τέλος, δεν θα μπορούσαμε να μην αναφερθούμε στη σημαντικότητα του ρόλου των μειονοτήτων που επεσήμανε ο Simmel στη διαδικασία υπέρβασης της κοινωνικής και πολιτισμικής κρίσης, στοιχείο με το οποίο ασχολήθηκε ο Moscovici (1976) ο οποίος ανέγνωσε τη σημασία των ενεργών μειονοτήτων στη διαδικασία κοινωνικής αλλαγής.

Ο Freud (1921/1994) επιχείρησε να χαρτογραφήσει τις μέχρι τότε θεωρητικές προσεγγίσεις για τις μάζες προτείνοντας μια νέα προσέγγιση της ψυχολογίας των μαζών. Στο σχήμα που προτείνει υπάρχουν δύο συστήματα επικοινωνίας. Το πρώτο αφορά μια κάθετη σχέση μεταξύ ηγέτη και μάζας και διευκρινίζει πως το ρόλο του ηγέτη δεν παίζει κατ' ανάγκη ένα υπαρκτό πρόσωπο. Μπορεί να είναι ένα ιστορικό πρόσωπο που έχει εμπνεύσει με τις ιδέες του τη μάζα ή ακόμα και η ίδια η ιδέα να ενέχει θέση "αόρατου ηγέτη". Η κάθετη σχέση μάζας-ηγέτη συσπειρώνει τα υποκείμενα της μάζας γύρω από το πρόσωπο του ηγέτη, ο οποίος εκφράζει μια ιδανική πτυχή του εαυτού τους. Η δεύτερη σχέση, που είναι απαραίτητη στη σύσταση της μάζας, συνίσταται από τους δεσμούς που αναπτύσσονται ενδο-μαζικά, δηλαδή μεταξύ των μελών της. Ο Freud αναφέρει τους δεσμούς αγάπης, ως χαρακτηριστικούς των σχέσεων επικοινωνίας μεταξύ των μελών μιας μάζας, οι οποίοι εκφράζονται μέσω της αλληλεγγύης.

Η παραπάνω θεώρηση εγκλείει μέσα της τόσο το θεωρητικό σχήμα του Pareto για τη σχέση ελίτ και μάζας, όσο και τη συνεισφορά του Park και του Simmel, πάνω

στις σχέσεις μεταξύ των μελών μιας μάζας. Το τριγωνικό σχήμα (ηγέτης-μέλος-μέλος) που προκύπτει από τη θεωρία του Freud για τη μάζα, παραπέμπει στη δομή της κοινωνικής ομάδας, όπως περιγράφεται από το έργο του Rabbie (1982) αρκετές δεκαετίες αργότερα, πάνω στις διομαδικές σχέσεις. Ο Rabbie στο έργο του παρατηρεί πως όταν μια ομάδα που βρίσκεται σε ανταγωνιστική συνθήκη με μία άλλη ομάδα νικήσει, τότε οι δεσμοί μεταξύ των μελών της ομάδας ενδυναμώνονται, αυξάνεται η κοινωνική συναίνεση και σταθεροποιείται η ιεραρχική δομή (δηλαδή ο βαθμός πίστης στην ηγεσία της ομάδας). Παρατηρούνται δηλαδή, ομοιότητες μεταξύ της ιεραρχικής δομής και των σχέσεων που αναπτύσσονται σε μία μάζα, όπως αναλύθηκαν από τον Freud, και των σχέσεων που αναπτύσσονται στα εντός της δομής μιας ομάδας, όπως ερευνήθηκαν από τον Rabbie.

Ο Lasswell (1948/1991), τέλος, επιχείρησε να σχηματοποιήσει τη μέχρι τότε γνώση για την πράξη της επικοινωνίας, μέσα από μια κλείδα: *Ποιος/ λέει τι/ από ποιο μέσο/ σε ποιον/ με τι αποτέλεσμα;* Εξετάζοντας λοιπόν το ερώτημα "ποιος;" αναφέρεται στην πηγή της επικοινωνίας όπου συναντώνται οι άρχουσες ελίτ που ορίζουν τη ροή της πληροφορίας. Στο ερώτημα "λέει τι;" αναφέρεται στο περιεχόμενο της επικοινωνίας που αφορά την οργάνωση και κατανομή των αναγκών και αξιών της κοινωνίας (δύναμη, πλούτος κ.α.). Για τη διάσταση-απάντηση στο ερώτημα, "από ποιό μέσο", αναπτύσσει διάφορα μοντέλα επικοινωνίας: Τις κεντρομόλες μεταδόσεις (από την πλειοψηφία στα όργανά της), τις φυγόκεντρες μεταδόσεις (από τον πολιτικό στο πλήθος), τα κεντρικά συστήματα (κυβέρνηση) τα αυτόνομα συστήματα (οικογένεια, γειτονιά), τα μονόδρομα κυκλώματα (Μ.Μ.Ε., ακροατήρια), τα αμφίδρομα κυκλώματα (μητροπολιτικά κέντρα), τα κέντρα ελέγχου (προπαγανδιστές) και τα κέντρα διεκπεραίωσης (διανεμητές, αγγελιοφόροι). Στο ερώτημα "σε ποιον;" ο Lasswell χωρίζει τα ακροατήρια σε σύνολα προσοχής (σύνολα δηλαδή που απουσιάζει οποιαδήποτε κοινή αναφορά), σε κοινά σύνολα (με οργανωμένη κοινή δράση) και σε πλήθη που κινούνται βίαια βάση συναισθήματος. Τέλος, στο ερώτημα "με τι αποτέλεσμα;" αναφέρει πως η αποτελεσματικότητα της επιρροής σχετίζεται με την ύπαρξη ορθολογικών κρίσεων. Ο Lasswell με το έργο του αυτό, συνοψίζει, κατά κάποιον τρόπο, τις ιδέες που κυριάρχησαν για σχεδόν έναν

αιώνα και αφορούν τις σχέσεις επικοινωνίας και επιρροής μεταξύ της μάζας με την εξουσία.

Στην παρούσα ενότητα αναφερθήκαμε στις θεωρητικές εργασίες που έγιναν στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα πάνω στις μάζες. Στο πλαίσιο αυτό, παρουσιάσαμε κάποιες κοινωνιοψυχολογικές εργασίες που, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, σχετίζονται με τις θεωρητικές αυτές προσεγγίσεις. Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε εάν την αναφερόμενη περίοδο η "μαζική" παραγωγή θεωριών που αφορούσε την ουσία αλλά και τις σχέσεις επικοινωνίας και επιρροής της μάζας οφειλόταν στην έντονη παρουσία των μαζικών κινητοποιήσεων ή στην κυριαρχία του επιστημολογικού παραδείγματος της μάζας. Το σίγουρο είναι πως η πληθώρα θεωριών και ερευνών για τη "μάζα" μας επιτρέπει να μιλήσουμε για μια εποχή των μαζών (Moscovici, 1985), που σημάδεψε τα πρώτα δειλά βήματα του νεοσύστατου κλάδου της κοινωνικής ψυχολογίας.

Οι σχέσεις κοινωνικής επιρροής που αφορούν τη μάζα διακρίνονται σε δύο τύπους. Ο πρώτος, η μονοσήμαντη κοινωνική επιρροή, συνδέεται με τη σχέση υποταγής της μάζας στον ηγέτη που προκύπτει από τη χαρισματικότητα του ηγέτη να υπνωτίζει τις μάζες. Ο δεύτερος παραπέμπει στην επιρροή μεταξύ των μελών της μάζας που χαρακτηρίζεται από το μιμητισμό. Τα άτομα που συγκροτούν τη μάζα, χάνουν μέρος ή το σύνολο της λογικής τους και υπακούουν περισσότερο στο θυμικό μέρος της ψυχής, δρώντας κυρίως -ή αποκλειστικά- με το συναίσθημα. Αυτή η καταβολή από τον Rousseau (1992), που θέλει το λογικό άτομο να αντιτίθεται στο αλλοτριωμένο από την κοινωνία υποκείμενο κατ' αναλογία του αντιθετικού ζεύγους κοινωνία-φύση, φαίνεται πως εμποτίζει όχι μόνο τη θεωρητική παραγωγή της εποχής των μαζών, αλλά και μεγάλο μέρος της λειτουργικής κοινωνικής ψυχολογίας. Κατά το "λειτουργικό" τρόπο πρόσληψης της κοινωνικής πραγματικότητας, με τον οποίο θα ασχοληθούμε στην επόμενη ενότητα, το άτομο αποτελεί έλλογο ον που σφάλλει ή πλανάται από τις κοινωνικές σχέσεις και τους ρόλους που η κοινωνία επιβάλλει.

1.3 Η Κοινωνική Επιρροή στους τόπους του λειτουργισμού: Η μελέτη της συμμόρφωσης

Άμεσα σχετιζόμενες με τις ιδέες που καλλιεργήθηκαν στους κόλπους της ψυχολογίας των μαζών, αποτελεί το "λειτουργικό" μοντέλο κοινωνικής επιρροής[16] (Moscovici, 1976). Το μοντέλο αυτό αποτελεί ένα από τα κεντρικά παραδείγματα μελέτης των διαδικασιών επιρροής. Αναπτύχθηκε μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, κυρίως στις ΗΠΑ, σύντομα όμως διαδόθηκε και σε άλλους τόπους. Οι κεντρικοί άξονες του λειτουργικού μοντέλου θα μπορούσαμε να πούμε πως σχετίζονται άμεσα, όχι μόνον με την ιστορική συγκυρία μέσα στην οποία αναδύθηκαν, αλλά, κυρίως, με την ιδεολογία μέσα στην οποία "γεννήθηκαν" και την οποία αναπαρήγαγαν. Θα κρίναμε όμως σκόπιμο, να αναφέρουμε πρώτα κάποια λίγα στοιχεία που χαρακτηρίζουν το λειτουργικό μοντέλο, και κατόπιν να περάσουμε στην ανάλυση του πλαισίου ανα-παραγωγής του.

Στο λειτουργικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής, καταγράφονται οι τρεις κεντρικές επιστημολογικές τάσεις, η διαλεκτική θέση -και αντίθεση- των οποίων δημιούργησε το μοντέλο αυτό. Σύμφωνα με τον Παπαστάμου (2001β), η Gestalttheory και ο συμπεριφορισμός αποτέλεσαν το θεωρητικό υπόβαθρο του λειτουργισμού, ενώ ο Graumann (1986) διακρίνει τη ψυχολογία των μαζών ως το ιδεολογικό υπόστρωμα του λειτουργισμού. Το μοντέλο επικοινωνίας έτσι όπως αναδείχθηκε στο συμπεριφορισμό οριζόταν από το δίπολο "ερέθισμα-αντίδραση". Αυτό, σε συνδυασμό με τη συνεισφορά της Gestalttheory πάνω στην ομοιομορφία πρόσληψης της πραγματικότητας αλλά και σε συνδυασμό με το μοντέλο πολιτικής επικοινωνίας της ψυχολογίας των μαζών, "οδήγησαν" στη διαμόρφωση του λειτουργικού μοντέλου κοινωνικής επιρροής. Το μοντέλο αυτό αποτελείτο από την πηγή επιρροής και το δέκτη. Ως πηγή επιρροής θεωρείτο -ρητά ή άρρητα- η εξουσία (με αριθμητικούς ή κανονιστικούς όρους) ενώ το άτομο, στα πλαίσια της εύρυθμης

16 Ο όρος "λειτουργικό" μοντέλο επιρροής προτάθηκε από τον Moscovici (1976), ο οποίος διαπίστωσε, αναλύοντας τις έρευνες που είχαν γίνει πάνω στο φαινόμενο των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής, ότι αυτές οργανώνονται γύρω από μία υποβόσκουσα θεωρία στη βάση της οποίας βγαίνουν τα συμπεράσματα.

λειτουργίας του "κοινωνικού" συστήματος, συμμορφώνεται στις επιταγές των περισσοτέρων ή όσων "ξέρουν".

Στις παραπάνω προσεγγίσεις μπορούμε να αναφέρουμε και την επίδραση δύο κεντρικών θεωρητικών παραδειγμάτων που προτάθηκαν από τους Blumler και Gurevitch (2009) και αφορούν την επικοινωνία. Το πρώτο θεωρητικό παράδειγμα φιλοδοξεί να διατυπώσει έναν κανόνα επικοινωνίας ανάλογο των φυσικών νόμων. Η διατήρηση του status quo του κοινωνικού συστήματος διέπει αυτό το παράδειγμα. Το γεγονός όμως ότι αυτοί οι φυσικοποιημένοι κοινωνικοί επικοινωνιακοί νόμοι υπερβαίνουν τα ιστορικά και κοινωνικά πλαίσια μέσα από τα οποία δημιουργήθηκαν και στα οποία αναφέρονται, φαίνεται να αποτελεί και το βασικό μειονέκτημα αυτού του θεωρητικού παραδείγματος. Το δεύτερο θεωρητικό παράδειγμα που αποτελεί τη λεγόμενη "γνωσιακή στροφή"[17], αναπτύχθηκε τη δεκαετία του '70 και υπογραμμίζει την κεντρική σημασία των "πανίσχυρων" Μ.Μ.Ε. στη διαμόρφωση στάσεων και συμπεριφορών. Μετά τη δεκαετία του '80 οι ερευνητές της γνωσιακής στροφής επικεντρώθηκαν στην ενεργή επεξεργασία και νοηματοδότηση του μηνύματος από πλευράς του κοινού καθώς και στις ενδοατομικές διεργασίες.

Το λειτουργικό μοντέλο επιρροής μελετά τις συνθήκες αλλαγής της στάσης και της συμπεριφοράς των υποκειμένων. Εδώ αξίζει να αναφέρουμε ότι η έννοια της στάσης είναι άμεσα συνδεδεμένη με την ιδεολογική στρέβλωση, που προκαλούν οι κοινωνικές σχέσεις πάνω σε μια ιδέα ή ένα αντικείμενο. Στο λειτουργισμό κυριαρχεί η διάκριση μεταξύ "φυσικού" και "κοινωνικού" κόσμου (ως παράδειγμα μπορούμε να αναφέρουμε το έργο του Festinger, 1954), όπου ταυτίζονται οι φυσικές σχέσεις και κανόνες με την "αλήθεια", ενώ οι κοινωνικές με τη στρέβλωση ή το σφάλμα. Μετά τη δεκαετία του '80, τη "θέση" του λειτουργισμού θα διαδεχθεί η γνωστική κοινωνική ψυχολογία ή η κοινωνική ψυχολογία της κοινωνικής νόησης, όπου κυρίαρχο αντικείμενο μελέτης αποτελεί το πώς διαχειρίζεται την πληροφορία του εξωτερικού "κοινωνικού" περιβάλλοντος ο άνθρωπος ως οργανισμός (Παπαστάμου, 2001β). Επανερχόμενοι όμως στην ιστορική στιγμή ανάδυσης του λειτουργικού

17 Και θα μπορούσαμε να το θεωρήσουμε ως άμεσα σχετιζόμενο με το μετα-θεωρητκό υπόδειγμα της κοινωνικής νόησης, όπου το ερευνητικό ενδιαφέρον επικεντρώνεται στη μελέτη των ενδοατομικών ψυχολογικών διεργασιών που συντελούνται όταν το άτομο προσπαθεί να οργανώσει το εξωτερικό περιβάλλον του.

μοντέλου τίθεται καίριο το ερώτημα σχετικά με τις κοινωνικές συνθήκες που συντέλεσαν στην ανάπτυξη μιας λειτουργικής οπτικής μελέτης των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής.

Ο λειτουργισμός φαίνεται να σχετίζεται σε ένα πρώτο επίπεδο με το καπιταλιστικό σύστημα. Σύμφωνα με τη Σεραφετινίδου (1987) ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα εμφανίζεται στις Η.Π.Α. ταχύτατη διάδοση των μονοσήμαντων μέσων επιρροής. Η γρήγορη εξάπλωση των εντύπων, του ραδιόφωνου, των κινηματογραφικών ομιλούντων ταινιών και αργότερα της τηλεόρασης φαίνεται να σχετίζεται και με την αναπαραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος. Η κρίση του '30 ανέδειξε την "αγοραστική ανάγκη" ως καθοριστικό παράγοντα διατήρησης και αναπαραγωγής του καπιταλιστικού συστήματος. Η παραγωγή μιας γνώσης που θα αφορούσε τις διαδικασίες συμμόρφωσης του πληθυσμού στην πηγή επιρροής καθίστατο αναγκαία, από οικονομικής κυρίως πλευράς. Ο καπιταλισμός, όμως, δεν ήταν το μόνο πλαίσιο ανάπτυξης του λειτουργικού μοντέλου. Το παράδειγμα του Weber (1904/1984) για την αιτιώδη σχέση μεταξύ θρησκευτικής ιδεολογίας και οικονομικών και πολιτικών πρακτικών, στη μελέτη του για το καπιταλιστικό σύστημα και το πνεύμα του προτεσταντισμού, μάς προ(σ)καλεί στην αναζήτηση της ιδεολογίας που ώθησε τις έρευνες κοινωνικής επιρροής προς μια λειτουργική κατεύθυνση. Ο ατομισμός και η φιλοσοφία της ατομικής οικονομικής και ταξικής ανέλιξης ήταν στοιχεία που ανέδειξαν το λειτουργικό μοντέλο. Ο Parsons (1991), ο μεγάλος θεωρητικός του λειτουργισμού, θεωρεί πως η "συνεργατική δράση", που αποτελεί κομβικό σημείο στο λειτουργισμό, καθίσταται προϊόν του πουριτανισμού, όπως αυτός αναδύθηκε ιστορικά στις Η.Π.Α. Η ίδια η φιλοσοφία της αμερικάνικης αυτοκρατορίας, όπως αυτή διαμορφώθηκε μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, συντέλεσε στην επικέντρωση μελέτης φαινομένων κοινωνικής σταθερότητας και συμμόρφωσης στο κυρίαρχο σύστημα, και όχι κοινωνικής αλλαγής (Davis & Moore, 1945/1970). Σύμφωνα με τον Παπαστάμου (2000), η κυρίαρχη αμερικάνικη ιδεολογία έδωσε την κατεύθυνση ορισμού του ερευνητικού τρόπου σκέψης του λειτουργικού μοντέλου, ενώ οι έρευνες με τη σειρά τους επιβεβαίωσαν την "αλήθεια" και την παντοδυναμία -πάνω στην ανθρώπινη ύπαρξη- της ιδεολογίας αυτής. Θα άξιζε όμως να

ασχοληθούμε επιμέρους με κάποιους κεντρικούς άξονες που διατρέχουν αυτό το μοντέλο κοινωνικής επιρροής.

Ο Moscovici (1976), εντοπίζει έξι κεντρικούς άξονες που χαρακτηρίζουν το λειτουργικό μοντέλο. Οι άξονες αυτοί διέπονται από τις εξής θέσεις:

I. "Μέσα σε μια ομάδα η κοινωνική επιρροή είναι άνισα διαμοιρασμένη και ασκείται κατά τρόπο μονοσήμαντο",

II. "Η κοινωνική επιρροή έχει σαν λειτουργία να διατηρεί και να ενδυναμώνει τον κοινωνικό έλεγχο",

III. "Οι σχέσεις εξάρτησης καθορίζουν την κατεύθυνση και τη σημασία της επιρροής που ασκείται σε μια ομάδα",

IV. "Οι μορφές που παίρνει η διαδικασία επιρροής καθορίζονται από καταστάσεις αβεβαιότητας",

V. "Η συναίνεση που εμφανίζεται από την ανταλλαγή επιρροής θεμελιώνεται πάνω στον κανόνα της αντικειμενικότητας",

VI. "Όλες οι διαδικασίες επιρροής μελετώνται από πλευράς κοινωνικής συμμόρφωσης και μόνο η κοινωνική συμμόρφωση, θεωρείται ότι υποστηρίζει τα βασικά τους χαρακτηριστικά".

Ο πρώτος άξονας που διέπει το λειτουργικό μοντέλο επιρροής αφορά την ανισότητα και μονοσημαντότητα μεταξύ πομπού και δέκτη επιρροής. Στο λειτουργικό μοντέλο επιρροής διακρίνονται δύο "κατηγορίες" κοινωνικών υποκειμένων: αυτοί που έχουν την εξουσία (πληροφοριακή ή κανονιστική) και μιλούν, και αυτοί που δεν έχουν την εξουσία και ακούν. Στο πλαίσιο της λειτουργικής επιρροής, πρέπει αυτοί που ακούν να πειστούν από όσους μιλούν, διασφαλίζοντας έτσι, την ομαλή λειτουργία του κυρίαρχου συστήματος. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε τις εργασίες των Lazarsfeld, Berelson, και Gaudet (1944) πάνω στην πολιτική επικοινωνία. Οι ερευνητές, πραγματοποίησαν μία κυβερνητική έρευνα σχετικά με την επίδραση Μ.Μ.Ε. (ραδιόφωνο/έντυπα μέσα) στην πρόθεση ψήφου του εκλογικού σώματος. Από τα αποτελέσματα φάνηκε πως την κύρια επίδραση στην απόφαση ψήφου, με μεγάλη διαφορά, ασκεί η διαπροσωπική επικοινωνία. Ο Lazarsfeld και οι συνεργάτες του, προκειμένου να ερμηνεύσουν το παραπάνω εύρημα, χρησιμοποίησαν την προϋπάρχουσα θεωρία

επικοινωνίας για τη ροή σε δύο στάδια των Small και Vincent[18]. Σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία, η επίδραση των μαζικών μέσων επιδρά στους καθοδηγητές γνώμης, οι οποίοι με τη σειρά τους επηρεάζουν, σε επίπεδο διαπροσωπικής επικοινωνίας, τον πληθυσμό. Η ερμηνεία των αποτελεσμάτων περιορίστηκε στην εύρεση της πιθανής εξουσίας στην οποία τα άτομα πιθανότατα συμμορφώθηκαν, γεγονός που ερχόταν σε αντίθεση με τα ευρήματα που καταδείκνυαν απουσία συμμόρφωσης. Εφόσον δεν συμμορφώνονταν στα Μ.Μ.Ε., θεωρήθηκε πως τα υποκείμενα συμμορφώνονταν σε κάποιους καθοδηγητές γνώμης. Η ιδέα αυτή των καθοδηγητών γνώμης συνέχιζε να κυριαρχεί και στο έργο κατοπινών θεωρητικών (όπως λ.χ. στον Katz (1957/1991).

Αναφέραμε εδώ τον Lazarsfeld, καθώς στο πρόσωπό του συμπυκνώνονται και οι δύο υποθέσεις που αναπτύξαμε πάνω στις συνθήκες ανάδυσης του λειτουργισμού στις Η.Π.Α.. Χρηματοδότες στις έρευνες του Lazarsfeld ήταν είτε η κυβέρνηση των Η.Π.Α. είτε μεγάλες εταιρίες για λογαριασμό των οποίων διεξήγαγε έρευνες πολιτικού ή καταναλωτικού χαρακτήρα. Ο τρόπος ερμηνείας των ευρημάτων όμως δεν ξέφευγε από την αναπαραγωγή της συγκεκριμένης ιδεολογίας που αναπτύχθηκε στις Η.Π.Α. στις αρχές του 20ου αιώνα. Παρά το γεγονός ότι ο Lazarsfeld ήταν Αυστριακός εβραϊκής καταγωγής και παρ' όλο που οι πρώτες μελέτες σχετίζονταν με κοινωνικού ενδιαφέροντος αντικείμενα (ανεργία), οι έρευνες που διεξήγαγε στις Η.Π.Α. είχαν επηρεαστεί άμεσα από την κυρίαρχη ιδεολογία, την οποία και αναπαρήγαγαν.

Άμεσα σχετιζόμενος είναι ο δεύτερος άξονας που χαρακτηρίζει το λειτουργικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής και αφορά την πριμοδότηση της συμμόρφωσης. Η συμμόρφωση αλλά και η κοινωνική συναίνεση αποτελούν αξίες που ορίζουν την κατεύθυνση που πρέπει να παίρνουν οι διαδικασίες κοινωνικής επιρροής, προκειμένου να υπάρξει ομαλή λειτουργία του συστήματος. Βεβαία, η έννοια του δέοντος διαφέρει στις προθέσεις των ερευνητών. Χαρακτηριστικά θα μπορούσαμε να αναφερθούμε τον Millgram του οποίου η πρόθεση, στο κλασσικό του πείραμα που αναφέρθηκε πιο πάνω (1963/1989), κάθε άλλη ήταν παρά να καταδείξει την υποταγή στην αυθεντία ως τη δέουσα συμπεριφορά. Παρ' όλα αυτά, τα αποτελέσματα των

18 Όπως αναφέρεται στο έργο των Lazarsfeld, Berelson και Gaudet (1944): Small, A. & Vincent, G. (1894). *An Introduction to the study of society*. New York: American Book Company.

ερευνών του έτυχαν υποδοχής απαρέγκλιτων κανόνων ερμηνείας της ανθρώπινης συμπεριφοράς που επιβεβαιώνουν την "υπόθεση" του λειτουργικού παραδείγματος πάνω στην τάση των ανθρώπων για συμμόρφωση.

Η συμμόρφωση αποτελεί ένα από τα κεντρικότερα και διαρκώς επίκαιρα ζητήματα που απασχολούν τους θεωρητικούς του λειτουργικού μοντέλου επιρροής (όπως διαφαίνεται από το έργο των Cialdini και Goldstein, 2004, Gaas και Seiter, 1998, και Wood, 2000). Παράδειγμα αυτής της συνέχειας αποτελούν οι πρόσφατες εργασίες πάνω στην εκλογική συμπεριφορά των Davenport, Gerber, Green, Larimer, Mann, και Panagopoulos (2010), καθώς και των Gerber, Green και Larimer (2010). Στα πειραματικά έργα πεδίου που διεξήχθησαν στις Η.Π.Α., κάποιοι από τους συμμετέχοντες λάμβαναν ένα μήνυμα που τους ενημέρωνε πως το κράτος γνώριζε την εκλογική τους συμπεριφορά (συμμετοχή/αποχή) κατά τις προηγούμενες εκλογές, ενώ τα υπόλοιπα υποκείμενα δεν λάμβαναν τέτοιο μήνυμα. Κατόπιν μετρήθηκε ο βαθμός συμμετοχής στις επόμενες εκλογές. Από τα αποτελέσματα φάνηκε πως η αίσθηση παρακολούθησης της εκλογικής συμπεριφοράς από τα κρατικά όργανα λειτουργεί ως συμμορφωτικός παράγοντας που επιδρά θετικά στη συμμετοχή στις εκλογές.

Ο τρίτος άξονας που συνδέεται με το λειτουργισμό αφορά τον κοινωνικό έλεγχο. Ο κοινωνικός έλεγχος απορρέει από το συμμορφωτικό χαρακτήρα του λειτουργικού παραδείγματος (Cialdini & Trost, 1998; Martin, & Hewstone, 2006). Η συμμόρφωση αναπτύσσεται ως αξία που προστατεύει την εύρυθμη κοινωνική λειτουργία, εντάσσοντας στην κανονικότητα κάθε τι αποκλίον. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις εργασίες του Schachter (1951) πάνω στην παρέκκλιση, οι οποίες έδειξαν ότι τα άτομα που παρεκκλίνουν από τις απόψεις της ομάδας, απορρίπτονται από αυτήν.

Κομβική επίσης, για τον κοινωνικό έλεγχο είναι η έννοια της «κοινωνικής μάθησης». Η έννοια αυτή, προέρχεται από το συμπεριφορισμό και μοιάζει να έχει μια διαλεκτική σχέση με την έννοια της κοινωνικής επιρροής, όπως αυτή νοείται στο λειτουργικό μοντέλο κοινωνικής ψυχολογίας. Η κοινωνική μάθηση έρχεται να αντικαταστήσει την έννοια της κοινωνικής επιρροής στο πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου (βλ. για παράδειγμα: Montgomery & Casterline, 1996), όπου καλείται να συμμορφώσει -να διδάξει κατ’ ακρίβεια- την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά και να την

εντάξει στον ενάρετο δρόμο της κανονικότητας. Εδώ μπορούμε να αναφέρουμε την έρευνα των Akers, Krohn, Lanza-Kaduce και Radosevich (1979), οι οποίοι προτείνουν τη χρήση της θεωρίας κοινωνικής μάθησης στην αντιμετώπιση παρεκκλίνοντων συμπεριφορών, όπως ο αλκοολισμός και η χρήση ναρκωτικών ουσιών.

Η εξάρτηση αποτελεί τον τέταρτο άξονα που διατρέχει το λειτουργικό μοντέλο επιρροής και συνδέεται περισσότερο με την "ανάγκη" κοινωνικότητας των ανθρώπων. Η εξάρτηση αυτή φαίνεται να αποκτά δύο μορφές (Eliot, Wilson & Akert, 2010; Faucheux & Moscovici, 1967/1989). Η πρώτη μορφή αφορά την πληροφοριακή εξάρτηση. Η "ανάγκη" κάλυψης της πληροφοριακής ένδειας οδηγεί τα άτομα να αποζητούν τη γνώση του ειδήμονα ή την άποψη της πλειοψηφίας. Η δεύτερη αφορά την κανονιστική εξάρτηση, που προκύπτει από την "ανάγκη" του ανήκειν σε μια ομάδα και της κοινωνικής αποδοχής. Η πληροφοριακή εξάρτηση οδηγεί τα υποκείμενα να συμμορφώνονται με όσους «ξέρουν», ενώ η κανονιστική εξάρτηση τα οδηγεί να συμμορφώνονται με την πλειοψηφία.

Σχετιζόμενο με την έννοια της εξάρτησης, είναι και το πείραμα που διεξήχθη από τον Sherif (1935) πάνω στη συμμόρφωση σε συνθήκες πληροφοριακής και κανονιστικής εξάρτησης. Στο πειραματικό έργο της έρευνας που διεξήγαγε ο Sherif (1935) απουσίαζε η "αντικειμενική αλήθεια". Συγκεκριμένα, το πειραματικό υπόδειγμα βασίστηκε στην οπτική ψευδαίσθηση του αυτοκινητικού φαινομένου, σύμφωνα με το οποίο ένα φωτεινό σημείο σε σκοτεινό περιβάλλον γίνεται αντιληπτό ως κινούμενο. Τα πειραματικά υποκείμενα βρίσκονταν σε ένα σκοτεινό δωμάτιο όπου υπήρχε μία μονάχα μικρή πηγή φωτός και το έργο τους συνίστατο στην εκτίμηση της φαινομενικής κίνησης του φωτεινού αντικειμένου.

Η ευρύτητα της φαινομενικής κίνησης μελετήθηκε κάτω από δύο πειραματικές συνθήκες. Στην πρώτη, το πειραματικό υποκείμενο βρισκόταν μόνο του με τον ερευνητή, για να αποσπαστούν απαντήσεις μη επηρεασμένες από κοινωνικούς παράγοντες και να μελετηθεί πώς διαδραματίζεται η διαδικασία αντίληψης κάτω από αυτές τις συνθήκες. Στη δεύτερη συνθήκη, το υποκείμενο ήταν μέλος μιας ομάδας και αυτό με δύο τρόπους:

α) το υποκείμενο έπαιρνε μέρος στο πείραμα στην αρχή ατομικά και τη συνέχεια ομαδικά. Αυτό επέτρεπε τη μελέτη των αποτελεσμάτων της κοινωνικής αλληλεπίδρασης μετά την θέσπιση ενός υποκειμενικού κανόνα,

β) το υποκείμενο έπαιρνε μέρος στο πείραμα καταρχήν ως μέλος μιας ομάδας δύο ή τριών ατόμων, και στη συνέχεια το πείραμα επαναλαμβανόταν σε ατομικό επίπεδο. Αυτό επέτρεπε τη διερεύνηση της εσωτερίκευσης του ομαδικού κανόνα από το άτομο.

Τα αποτελέσματα από την πρώτη συνθήκη έδειξαν ότι, απουσία εξωτερικού σημείου αναφοράς, κάθε υποκείμενο αντιλαμβανόταν "τη μετακίνηση" ενός φωτεινού σημείου και εγκαθίδρυε υποκειμενικά ένα φάσμα μεταβολών και ένα πλαίσιο αναφοράς (έναν κανόνα) στο εσωτερικό αυτού του φάσματος. Αυτός ο υποκειμενικός κανόνας έτεινε να διατηρηθεί τις επόμενες ημέρες, αλλά το φάσμα των μεταβολών μειωνόταν και περιοριζόταν γύρω από μια κεντρική τιμή. Στη συνθήκη όπου το άτομο σε δεύτερη φάση εντασσόταν σε μια ομάδα, τα αποτελέσματα έδειξαν πως ο αρχικός υποκειμενικός κανόνας "προσαρμοζόταν" στον άρρητο κανόνα γύρω από τον οποίο κινούνταν οι απαντήσεις της ομάδας. Τέλος, στα υποκείμενα που εξετάστηκε η γνώμη τους ατομικά μετά την διαδρασή τους με την ομάδα φάνηκε να διατηρείται ο κανόνας των απαντήσεων της ομάδας.

Ο Sherif συμπεραίνει την αναγκαιότητα για δημιουργία κανόνων, ελλείψει της αντικειμενικής αλήθειας, ενώ ο τρόπος που χρησιμοποιήθηκαν τα ευρήματα του πειράματος αυτού συνέτειναν στην εδραίωση της άρρητης υπόθεσης σχετικά με την εξάρτηση του ατόμου από τους κανόνες της πλειοψηφίας. Συγκεκριμένα, ο Festinger (1954) υποστηρίζει, σχετικά με τη φυσική και κοινωνική πραγματικότητα, ότι εκεί όπου η εξάρτηση της φυσικής πραγματικότητας είναι μικρή, η εξάρτηση της κοινωνικής πραγματικότητας είναι κατ' αντιστοιχία μεγάλη.

Άμεσα σχετιζόμενη με την εξάρτηση φαίνεται να είναι και η ανάγκη εξάλειψης της αβεβαιότητας που αποτελεί τον πέμπτο άξονα. Η αβεβαιότητα φαίνεται -σύμφωνα πάντα με το λειτουργικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής- να αποτελεί ένα στρεσογόνο παράγοντα, με αποτέλεσμα το άτομο να αποζητά να καλύψει αυτήν την "ανάγκη" μέσα από τη συμμόρφωση στη γνώση αυτών που ξέρουν. Κλασσικό πείραμα σχετιζόμενο με την προσπάθεια εξάλειψης της αβεβαιότητας είναι αυτό των

Festinger και Carlsmith (1959) πάνω στη γνωστική ασυμφωνία. Στο πείραμα κάποιοι εθελοντές (πειραματικά υποκείμενα) κλήθηκαν να συμμετάσχουν σε μια απλή και βαρετή δοκιμασία. Πριν αποχωρήσουν από το εργαστήριο, ο πειραματιστής τούς ζήτησε να τον βοηθήσουν για το επόμενο πείραμα, με τη δικαιολογία πως ο βοηθός του απουσίαζε. Τα πειραματικά υποκείμενα θα έπρεπε να υποδεχτούν τους επόμενους συμμετέχοντες που θα έρχονταν και να τους έλεγαν ψέματα πως το πείραμα ήταν διασκεδαστικό και ευχάριστο. Όσοι δέχτηκαν να βοηθήσουν θα πληρώνονταν, ανάλογα με την πειραματική συνθήκη, είτε με ένα δολάριο είτε με είκοσι. Μετά το πέρας αυτής της αποστολής ζητήθηκε από τα πειραματικά υποκείμενα να δηλώσουν την πραγματική τους γνώμη για τη δοκιμασία. Τα πειραματικά υποκείμενα που είχαν λάβει τα είκοσι δολάρια δήλωσαν πως η δοκιμασία ήταν βαρετή, σε αντίθεση με τους συμμετέχοντες που έλαβαν το ένα δολάριο, οι οποίοι δήλωσαν πως δεν ήταν "*καθόλου άσχημη*" ή ήταν ακόμα και "*ενδιαφέρουσα*". Οι ερευνητές θεώρησαν πως η διαφορά αυτή στις απαντήσεις των υποκειμένων οφείλεται στη *γνωστική ασυμφωνία*. Όσοι έλαβαν τα είκοσι δολάρια, δεν είχαν πρόβλημα να αιτιολογήσουν αυτή τους τη συμπεριφορά, καθώς είχαν πληρωθεί πολλά χρήματα για να πουν ψέματα, και δεν χρειάστηκε να αλλάξουν την αρχική τους στάση (ότι η δοκιμασία ήταν όντως βαρετή). Αντίθετα, οι συμμετέχοντες που πήραν μόνο ένα δολάριο δεν είχαν κάποια ισχυρή επιχειρηματολογία που θα δικαιολογούσε τη συμπεριφορά τους (να πούνε ψέματα για ένα δολάριο). Έτσι, ισχυρίζονται οι Festinger και Carlsmith, οι συμμετέχοντες φαίνεται να βρίσκονται σε μια αβέβαιη συνθήκη (γνωστική ασυμφωνία) που προκύπτει από τη διάσταση μεταξύ των όσων πιστεύουν και όσων πράττουν . Η προσπάθειά τους να καλύψουν αυτή την αβέβαιη συνθήκη οδηγεί τα υποκείμενα στην αλλαγή στάσης για το έργο, δηλώνοντας πως εντέλει η δοκιμασία δεν ήταν και τόσο κακή.

Παρόμοιες συνθήκες αβεβαιότητας συναντούμε και σε άλλες έρευνες της λειτουργικής οπτικής της κοινωνικής επιρροής. Στο πείραμα του Asch (1951/1989), τα υποκείμενα νιώθοντας αβεβαιότητα για την αντιληπτική τους κρίση καταφεύγουν να εναρμονιστούν με την κρίση της πλειοψηφίας. Στη θεωρία του «σφάλματος» γνωστικής απόδοσης του Ross (1977) τα υποκείμενα προκειμένου να αποφύγουν μια συνθήκη αβεβαιότητας, η οποία προκύπτει από τη δυνάμει υποτίμηση της ταυτοτικής

τους εικόνας, αποδίδουν τη συμπεριφορά των άλλων είτε στην εσωτερική τους τάση είτε στις εξωτερικές συνθήκες, ανάλογα με την κακή ή καλή περαίωση του έργου που ανέλαβαν οι άλλοι.

Τέλος, η αντικειμενικότητα, αποτελεί τον έκτο άξονα του λειτουργικού μοντέλου επιρροής. Η "ανάγκη" του ατόμου για την αντικειμενική αλήθεια, κυρίως σε κοινωνικά ζητήματα, φαίνεται να το οδηγεί στην αναζήτηση της γνώμης των πολλών ή στην ανεύρεση κανόνων που θα του προσφέρουν την ασφάλεια μιας αντικειμενικότητας. Ο Festinger (1954) υποστηρίζει, στη βάση της ανάγκης του ανθρώπου για "αντικειμενική πραγματικότητα", ότι εκεί όπου η εξάρτηση από τη φυσική πραγματικότητα είναι μικρή, η εξάρτηση από την κοινωνική πραγματικότητα αυξάνεται. Έτσι, αυτή η "αντικειμενική πραγματικότητα", η συμβατική, που εγκαθιδρύουν τα άτομα, κάνει να εξαρτώνται οι μεν από τους δε και ταυτόχρονα όλοι μαζί να εξαρτώνται από αυτή. Στην αναζήτηση αυτής της αντικειμενικότητας τα άτομα συμμορφώνονται.

Οι Pérez και Mugny (1993/1996), σε μια προσπάθεια χαρτογράφησης των πειραματικών έργων κοινωνικής επιρροής, τα κατηγοριοποίησαν ανάλογα με την υψηλή ή χαμηλή θεμελίωση λάθους[19] και την κοινωνική ή όχι παγίωση των έργων[20]. Έτσι, τα έργα κοινωνικής επιρροής χωρίζονται σε Έργα Ικανοτήτων (υψηλή θεμελίωση λάθους, έργα κοινωνικά παγιωμένα), Έργα Αντικειμενικά Μη Διφορούμενα (υψηλή θεμελίωση λάθους, έργα μη κοινωνικά παγιωμένα), σε Έργα Μη Εμπλοκής (χαμηλή θεμελίωση λάθους, έργα μη κοινωνικά παγιωμένα) και σε Έργα Γνώμης (χαμηλή θεμελίωση λάθους, έργα κοινωνικά παγιωμένα). Τα κλασσικά έργα με τα οποία παραδοσιακά ασχολήθηκε το λειτουργικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής ήταν κυρίως Έργα Αντικειμενικά Μη Διφορούμενα, τα οποία δεν εμπλέκουν κοινωνιοψυχολογικά το άτομο ενώ ταυτόχρονα μπορεί να ελεγχθεί η ορθότητα των απαντήσεων που δίνει. Στο πλαίσιο αυτό, δεν δικαιολογείται η θεώρηση του Festinger (1954) σύμφωνα με την οποία τα αποτελέσματα της συμμόρφωσης των υποκειμένων στην αριθμητική εξουσία προκύπτει από την ανάγκη

19 Δηλαδή, ανάλογα με το αν υπάρχουν αντικειμενικά κριτήρια ελέγχου των σωστών απαντήσεων στο πειραματικό έργο.

20 Δηλαδή, ανάλογα με την ύπαρξη ή όχι άμεσης ταυτοτικής κοινωνιοψυχολογικής εμπλοκής του υποκειμένου στο πειραματικό έργο.

των ατόμων να δημιουργήσουν κοινωνικούς κανόνες ή συμβάσεις, ανάλογες των φυσικών αντικειμενικών κανόνων, δεδομένου πως τα πειραματικά αυτά έργα ήδη αφορούσαν φυσικούς κανόνες. Στα περισσότερα κλασσικά πειράματα του λειτουργικού μοντέλου τα πειραματικά έργα αφορούσαν φυσικές αντικειμενικές συνθήκες και δεν υπήρχε η ανάγκη δημιουργίας μιας αντικειμενικής κοινωνικής πραγματικότητας. Συνεπώς, η ερμηνεία της κοινωνικής δράσης με γνώμονα την αναζήτηση της αντικειμενικότητας, εντάσσεται μάλλον στο ευρύτερο ιδεολογικό πλαίσιο των ερευνών επιρροής που χαρακτηρίζονταν ως ανήκουσες στο λειτουργικό μοντέλο, παρά αφορά τα ίδια τα πειραματικά έργα κοινωνικής επιρροής.

Άμεσα σχετιζόμενο με το λειτουργικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής είναι, όπως αναφέραμε και πιο πάνω, και το μοντέλο κοινωνικής επιρροής της γνωστικής κοινωνικής ψυχολογίας ή κοινωνικής ψυχολογίας της κοινωνικής νόησης. Αυτό το κοινωνιοψυχολογικό μοντέλο έδωσε περισσότερη έμφαση στις γνωστικές διαδικασίες πρόσληψης του "κοινωνικού" περιβάλλοντος και "κατ' επέκταση" των φαινομένων κοινωνικής επιρροής. Σε αντίθεση με το λειτουργικό μοντέλο, η γνωστική κοινωνική ψυχολογία δεν φαίνεται να ταυτίζει την πηγή επιρροής με την αριθμητική ή κοινωνική εξουσία. Μέσω της "διαλεκτικής" σχέσης που αναπτύσσει με το γενετικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής, στο οποίο θα αναφερθούμε στην προσεχή ενότητα, εξελίσσεται σε ένα πολυπαραγοντικό σύστημα επιρροής. Σύμφωνα με τους Συρίγου και Παπαστάμου (2010), στο μοντέλο κοινωνικής νόησης το άτομο, ως ορθολογικό υποκείμενο, καλείται να επιλέξει μεταξύ των -αποχρωματισμένων κοινωνικά- πηγών επιρροής. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη μετατόπιση του ερευνητικού ενδιαφέροντος από την επίδραση των πηγών επιρροής στις γνωστικές λειτουργίες του στόχου. Το ενδιαφέρον δηλαδή εστιάζεται στον τρόπο με τον οποίο το άτομο επεξεργάζεται το περιβάλλον του. Η προσέγγιση, όμως, του γνωστικού κοινωνιοψυχολογικού μοντέλου αποχρωματίζει από κάθε κοινωνική διάσταση, εφόσον προσεγγίζει τις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής σε ένα αφηρημένο χωρίς κοινωνικές ή και πολιτικές διαστάσεις πλαίσιο.

Χαρακτηριστικά της θεωρητικής παραγωγής του ευρύτερου πλαισίου κοινωνικής νόησης, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε το μοντέλο πιθανότητας της επεξεργασίας (Petty & Wegner, 1999) και το ευρετικό/συστηματικό μοντέλο (Chen & Chaiken,

1999) πάνω στην κεντρική και περιφερειακή επεξεργασία του μηνύματος επιρροής. Σύμφωνα με τα παραπάνω μοντέλα, τα υποκείμενα-δέκτες της κοινωνικής επιρροής άλλοτε επικεντρώνονται στο ίδιο το περιεχόμενο, δηλαδή την ουσία του μηνύματος (κεντρική επεξεργασία), και άλλοτε στα περιφερειακά στοιχεία αυτού, δηλαδή στο πρόσωπο της πηγής επιρροής ή στα γύρω από το μήνυμα ερεθίσματα. Η απόκτηση εύνοιας φαίνεται πάλι να παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής. Η κολακεία, η σύμφωνη γνώμη πηγής και δέκτη επιρροής και η αυτοπαρουσίαση (Jones, 1964; Jones & Pittman, 1982) φαίνεται, σύμφωνα με έρευνες να επιδρούν καθοριστικά στην κοινωνική επιρροή.

Πάνω στο "μειοψηφικό" ή "πλειοψηφικό" χαρακτήρα της πηγής επιρροής θα μπορούσαμε να αναφέρουμε χαρακτηριστικά το πείραμα των Wolf & Latanne (1983). Στο πείραμα αυτό, σε σαράντα φοιτητές δόθηκαν οι εκτιμήσεις κατοίκων για τα εστιατόρια της περιοχής τους. Οι ανεξάρτητες μεταβλητές ήταν τα αριθμητικά κριτήρια της πηγής επιρροής (μειοψηφία/πλειοψηφία), το επίπεδο εμπειρογνωμοσύνης (χαμηλό/υψηλό) και οι κατευθύνσεις επιρροής (αρνητικά/θετικά σχόλια για τα εστιατόρια). Από τα αποτελέσματα φάνηκε πως μόνο στις θετικές πληροφορίες διαφάνηκαν διαφοροποιήσεις στο αριθμητικό και το ποιοτικό κριτήριο ως προς τις προτιμήσεις των φοιτητών για τα εστιατόρια.

Κατά τη λειτουργική οπτική περιγράφονται κάποια πολύ συγκεκριμένα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τόσο την πηγή όσο και τις διαδικασίες της κοινωνικής επιρροής. Η μονοσήμαντη σχέση πηγής-στόχου, η συμμόρφωση, ο κοινωνικός έλεγχος, η εξάρτηση, η προσπάθεια εξάλειψης της αβεβαιότητας και η δημιουργία μιας κοινωνικής αντικειμενικότητας (Moscovici, 1976) είναι αρχές που διέπουν την ερευνητική δραστηριότητα των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής μέχρι περίπου τη δεκαετία του ‘70. Το λειτουργικό σύστημα "γεννήθηκε" μέσα σε μία περίοδο φυλετικών αγώνων και συγκρούσεων των νέγρων αφροαμερικανών, διεκδικήσεων από το φεμινιστικό κίνημα και πολιτικών διώξεων. Η αναγκαιότητα για κοινωνική σταθερότητα και συμμόρφωση στα κυρίαρχα πρότυπα ευνόησε την ανάδυση του ιδεολογικού πλαισίου μέσα στο οποίο διαμορφώθηκε αυτό που χαρακτηρίστηκε από τον Moscovici ως λειτουργική οπτική των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής.

1.4 Η Κοινωνική Επιρροή μέσα από τη Γενετική οπτική: Η μελέτη της καινοτομίας

Εάν στο λειτουργισμό κραταιά ιδεολογία είναι η κοινωνική συμμόρφωση, για το γενετικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής κυρίαρχο ρόλο παίζει η κοινωνική αλλαγή (Pérez & Mugny, 1991). Το γενετικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής που προτάθηκε από τον Moscovici (1976), επηρεασμένο από τις θεωρίες του κοινωνικού δομισμού και του μαρξισμού προτείνει μια αλλαγή οπτικής από το μοντέλο που κυριαρχούσε μέχρι τότε στην ερευνητική δραστηριότητα. Ο Moscovici, θέτοντας υπό αμφισβήτηση το λειτουργικό μοντέλο, επαναπροσδιορίζει το πεδίο έρευνας της κοινωνικής επιρροής, μελετώντας τις διαδικασίες μειονοτικής επιρροής. Μια κοινωνία δεν είναι στατική, υφίσταται φαινόμενα αλλαγής και καινοτομίας, που είναι το προϊόν ενεργών κοινωνικών ομάδων, οι οποίες σε μια πρώτη φάση στερούνται παντελώς οποιασδήποτε δυνατότητας άσκησης επιβολής της θέσης τους στον πληθυσμό. Μια μειονότητα στερείτε εξουσίας ενώ ταυτόχρονα η καινοτόμος θέση της αμφισβητεί την εξουσία της κατεστημένης τάξης. Η επιρροή που δύναται να λάβει χώρα σε ένα τέτοιο πλαίσιο δεν περιορίζεται στη μονοσήμαντη σχέση πηγής-στόχου, όπου ως πηγή ορίζεται εκ των προτέρων το κοινωνικό υποκείμενο που κατέχει αριθμητική υπεροχή ή εκφράζει τον κυρίαρχο λόγο. Σύμφωνα με τον Moscovici (1976), αναπτύσσεται μια αμφίδρομη σχέση μεταξύ μειονότητας (δηλαδή κοινωνικής ομάδας στερούμενης εξουσίας) και πλειονότητας (δηλαδή κοινωνικής ομάδας που εκφράζει την κυρίαρχη θέση). Κατά συνέπεια, στο γενετικό μοντέλο, η διαδικασία της επιρροής δεν δίδει ένα αξιολογικό προβάδισμα στη συμμόρφωση, αντίθετα εισάγει την έννοια της καινοτομίας η οποία καθίσταται κομβική για την κοινωνική αλλαγή, στην διαδικασία δηλαδή που στην κοινωνία αλλάζει η κατανομή της εξουσίας. Προέκταση του γενετικού μοντέλου διαδικασιών κοινωνικής επιρροής αποτελεί το τριαδικό μοντέλο των Παπαστάμου και Μιούνυ (1983), το οποίο χαρτογραφεί τρεις πόλους κοινωνικής επιρροής: την εξουσία, τη μειονότητα και τον πληθυσμό. Στο αφαιρετικό αυτό σχήμα των διαδικασιών επιρροής που συμβαίνουν στον κοινωνικό χώρο, η εξουσία και η μειονότητα αποτελούν τις πηγές επιρροής, ενώ

ο πληθυσμός το δέκτη. Οι στρατηγικές διαπραγμάτευσης αναπτύσσονται ανάμεσα στον πληθυσμό και τις πηγές επιρροής (εξουσία ή μειονότητα), ενώ η σχέση ανάμεσα στην εξουσία και τη μειονότητα αποτελεί καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της εικόνας της πηγής από τα υποκείμενα του πληθυσμού. Τι, όμως, ήταν αυτό που ώθησε στην αλλαγή παραδείγματος στον τρόπο ερμηνείας των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής;

Οι κοινωνικές ζυμώσεις στα τέλη της δεκαετίας του '60 στη Γαλλία, που ώθησαν στην εξέγερση του Μάη του '68, αποτέλεσαν θα λέγαμε το ιδεολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε το γενετικό μοντέλο επιρροής. Κεντρικό σημείο αναφοράς του γενετικού μοντέλου επιρροής υπήρξε η εργασία των Faucheux και Moscovici (1967/1989), πάνω στην επανερμηνεία των πειραματικών ευρημάτων του Asch. Όπως αναφέραμε στο κλασσικό πείραμα του Asch ένας αξιοσημείωτος αριθμός πειραματικών υποκειμένων συμμορφώνονται στις εκτιμήσεις της πλειοψηφίας, ακόμη και όταν είναι αναμφίβολα λανθασμένες και αντίθετες με τη φυσική πραγματικότητα. Τα αποτελέσματα αυτά οδηγούν τον Asch (1951/1989: 90) στο να θεωρήσει "*το ρόλο του κοινωνικού ερείσματος ως πηγής εξουσίας και ευστάθειας*", που δημιουργεί συνθήκες συμμόρφωσης της μειοψηφίας στην πλειοψηφία. Αυτό που "είδαν" οι Faucheux και Moscovici ήταν πως για την γενίκευση των πειραματικών ευρημάτων στο κοινωνικό πεδίο θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το πλαίσιο μέσα στο οποίο σκέπτονται και δρουν τα κοινωνικά υποκείμενα. Τα υποκείμενα αυτά που συμμετέχουν στην πειραματική διαδικασία έχουν αναδυθεί σε ένα κοινωνικό περιβάλλον διαμορφώνοντας έναν κοινωνικο-ιστορικά προσδιορισμένο τρόπο πρόσληψης της πραγματικότητας. Συνεπώς, στο πειραματικό εργαστήριο έρχονται ως κοινωνικά σκεπτόμενα υποκείμενα και όχι ως άτομα που γεννιούνται τη στιγμή που ξεκινάει η πειραματική διαδικασία. Αυτό που χαρακτήρισε ο Asch ως πλειοψηφική θέση και ανταποκρινόταν στην αριθμητική εξουσία εντός του εργαστηριακού μικρο-πλαισίου, επανερμηνεύθηκε από τους Faucheux και Moscovici (1967/1989) ως μειονοτική σκέψη. Εάν, πράγματι, θεωρήσουμε ότι η σκέψη συνοικοδομείται δια του κοινωνικού χώρου και της γλώσσας -ως κοινωνικό προϊόν-, τότε η "λανθασμένη" άποψη της πλειοψηφίας δεν αποτελεί απλά ένα γνωστικό σφάλμα κάποιων ατόμων, αλλά κριτική αμφισβήτηση τού, μέχρι εκείνης της στιγμής, κοινωνικά αναδυομένου

τρόπου πρόσληψης της πραγματικότητας και, συνεπώς, συγκροτεί μειονοτική θέση. Στο πείραμα του Asch, οι συμμετέχοντες "γνώριζαν"[21] να εκτιμούν τις αποστάσεις, η σκέψη τους δηλαδή είχε αφομοιώσει έναν κοινωνικό κανόνα περί της ισότητας και ανισότητας των γραμμών, ως απόρροια μάθησης και εμπειρίας. Εμφανίζεται, λοιπόν, μια "ομάδα" υποκειμένων (πειραματικοί συνεργάτες), οι οποίοι εναντιώνονται στην ήδη υπάρχουσα και κυρίαρχη γνώση για τον υπολογισμό των αποστάσεων. Στο πλαίσιο αυτό, η επιρροή δεν παίρνει τη μορφή συμμόρφωσης των πειραματικών υποκειμένων στην πλειοψηφία, αλλά της καινοτομικής αλλαγής που ασκεί μια μειονότητα, όταν υιοθετεί σταθερή συμπεριφορά[22]. Αυτή η διαφορετική προσέγγιση συνέβαλε στην αλλαγή παραδείγματος στη μελέτη των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής, που, με πρωτεργάτη τον Serge Moscovici, αναπτύχθηκε και αποτέλεσε έναν από τους κεντρικούς πυρήνες μελέτης των διαδικασιών αυτών. Τι είναι αυτό που χαρακτηρίζει το γενετικό μοντέλο επιρροής και το κάνει να διαφέρει από το λειτουργικό; Παρακάτω θα προσπαθήσουμε να επισημάνουμε τα σημεία που διακρίνουν το γενετικό από το λειτουργικό μοντέλο επιρροής.

Το πρώτο σημείο αφορά την οπτική των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής. Σε αντίθεση με το λειτουργικό μοντέλο που μελετά φαινόμενα κοινωνικού ελέγχου, το γενετικό μοντέλο εξετάζει διαδικασίες κοινωνικής αλλαγής. Ο Moscovici (1976) θεωρεί ότι οι διαδικασίες κοινωνικής επιρροής δεν στοχεύουν κατ' ανάγκη στον κοινωνικό έλεγχο και την υποταγή στην εξουσία, αλλά μέσω αυτών των διαδικασιών μπορεί να υπάρξει και η κοινωνική αλλαγή. Το ελπιδοφόρο μήνυμα που έφερε η εξέγερση του Μάη του '68, καθιστούσε επιτακτική την ανάδυση ενός ερμηνευτικού μοντέλου των αλληλεπιδρασιακών διαδικασιών. Ενός παραδείγματος που δεν θα θεωρούσε κατ' ανάγκη μια εξέγερση αποτέλεσμα ενός "άλογου" συναισθηματισμού -όπως πρότειναν οι περισσότεροι θεωρητικοί της "μάζας"- ούτε αποτέλεσμα της συμμόρφωσης σε μια πλειοψηφία -όπως πρότεινε το λειτουργικό μοντέλο-, και ταυτόχρονα να είχε τη δυνατότητα να απαντήσει στο ερώτημα: Πώς μια μειονοτική

21 Μέσα από μια σειρά νοηματοδοτήσεων και συγκρούσεων -γνωστικών και κοινωνικών (Doise & Mugny, 1981/1987; Madoglou & Samartzi, 2004)- που η κοινωνικοποίηση -υπό την έννοια της κοινωνιογνωστικής ανάδυσης- προϋποθέτει.

22 Η σταθερότητα της συμπεριφοράς, συγχρονικής και διαχρονικής, είναι στρατηγική προϋπόθεση της μειονοτικής επίδρασης (Faucheux & Moscovici, 1967/1989; Moscovici, 1976; Moscovici, Lage & Naffrechoux, 1969/1989; Παπαστάμου & Μιούνυ, 1983)

ιδέα μπορεί να οδηγήσει σε κοινωνική αλλαγή; Το μέχρι τότε ερευνητικό πλαίσιο παρουσίαζε αρκετές ιδεολογικές αγκυλώσεις. Από την άλλη, το δομικό κοινωνιολογικό μοντέλο αναφερόταν στην κοινωνική αλλαγή αλλά αδυνατούσε να μελετήσει -ή να κατανοήσει- την αλληλεπιδρασιακή σχέση μεταξύ ατόμου και κοινωνίας (Αντωνοπούλου, 1991; Moscovici, 1976). Το γενετικό μοντέλο επιρροής, και στη συνέχεια η προσέγγιση του Doise (1982/2001) πάνω στα τέσσερα επίπεδα ανάλυσης της κοινωνιοψυχολογικής πραγματικότητας, έδωσαν αυτήν ακριβώς την απάντηση. Αναζήτησαν τις διαδικασίες και τις συνθήκες εκείνες όπου η κοινωνική αλλαγή μπορούσε να γίνει εφικτή. Ποια όμως είναι τα "στάδια" της κοινωνικής αλλαγής;

Ο Moscovici (1985/1989) παρουσιάζει πολύ εύγλωττα τα "στάδια" της διαδικασίας κοινωνικής αλλαγής. Ας δούμε λοιπόν την πορεία επιρροής μιας μειονότητας, μιας ενεργής μειονότητας, δηλαδή μιας κοινωνικής οντότητας που στερείτε τα μέσα και τους τρόπους της εξουσίας, αλλά οι καινοτόμες ιδέες που προσπαθεί να διαδώσει προωθούν την "εξέλιξη"[23] της κοινωνίας. Στην αρχή, λοιπόν, μια μειονότητα, στερείται της αναγνώρισης του στόχου επιρροής, αντιτίθεται στην κυρίαρχη σκέψη, κανείς δεν εμπιστεύεται την κρίση της ή τις πράξεις της, κανείς δεν εξαρτάται (ούτε πληροφοριακά ούτε σε επίπεδο σχέσεων) από αυτή, και, "συνεπώς"[24], αντιμετωπίζεται με χλευασμό. Η σταθερότητα όμως μιας μειονότητας

23 Εδώ τίθεται ένα ζήτημα για το τι εν τέλει θεωρείται πως εξελίσσει την κοινωνία. Δεδομένου πως διαφορετικές ιδεολογίες ορίζουν διαφορετικές δυναμικές προόδου θέτοντας διαφορετικούς στόχους για το δέον της κοινωνίας και του ανθρώπου, καθίσταται αρκετά δύσκολος ο ορισμός της εξέλιξης. Είναι αναγκαίο, επομένως, να τεθούν κάποια σημεία δέοντος. Κατά την οπτική μας θα ορίζαμε τα ανθρωπιστικά ιδεώδη ως το περιεχόμενο της ιδεολογίας που προσδιορίζουν την έννοια της προόδου και της εξέλιξης της κοινωνίας και, κατά συνέπεια, κάθε προσπάθεια ευημερίας των ανθρώπων θα μπορούσε να θεωρηθεί ως εξελικτική. Η παραπάνω πρόταση δεν αποτελεί παρά μια σύμβαση, προκειμένου να συνεχίσουμε την εργασία, καθώς τόσο το περιεχόμενο τής ανθρωπιστικής -ή ουμανιστικής- ιδεολογίας, όσο και οι προεκτάσεις -διομαδικής κυρίως φύσης όπως "ποιοι δεν είναι 'άνθρωποι', ή ποιοι είναι οι εχθροί του ουμανισμού;" διαπλέκονται με τέτοιες παραμέτρους και συγγενείς κοινωνικές αναπαραστάσεις στο δίκτυο της ιδεολογίας, που μια σοβαρή διευκρίνηση των όρων του ανθρωπισμού, θα ξεπερνούσε πολλαπλώς την έκταση του παρόντος συγγράμματος.

24 Η εν δυνάμει φυσικοποίηση που φέρει η λέξη "συνεπώς", μας ωθεί στο να εντάξουμε τη λέξη αυτή μέσα σε εισαγωγικά. Ο ρόλος του γέλιου -ή και του χλευασμού- δεν αποτελεί μια φυσική ανθρώπινη διαδικασία, αλλά αντιθέτως μια κοινωνικά διαμορφωμένη και προσδιορισμένη "αντί-δράση", που θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως σχετίζεται με την κοινωνιογνωστική σύγκρουση που προκαλεί η παράδοξη ή η εκτός κανόνων πράξη ή ιδέα.

είναι αυτή που σταδιακά θα οδηγήσει στην επιρροή και κατ' επέκταση στην κοινωνική αλλαγή. Η σταθερότητα, τόσο η συγχρονική όσο και η διαχρονική, δύναται να ωθήσει τον πληθυσμό στο να επικεντρωθεί και να επεξεργαστεί το καινοτόμο μήνυμα[25]. Ο πληθυσμός σταδιακά σταματάει να αντιμετωπίζει το μήνυμα της μειονοτικής ομάδας με όρους κοινωνικής σύγκρισης -εστιάζοντας δηλαδή στην ταυτοτική εικόνα της πηγής, η οποία τις περισσότερες φορές, καταδικάζει τη μειονότητα στο χώρο της παρέκκλισης- και αρχίζει να το αντιμετωπίζει με όρους γνωστικής επικύρωσης εξετάζοντας το περιεχόμενο του μηνύματος κατά πόσο είναι σωστό ή λανθασμένο και γιατί. Η διαδικασία αυτή που μεταφέρει τη σύγκρουση από το κοινωνικό πεδίο στο κοινωνιογνωστικό ωφελεί τη μειονότητα (Pérez & Mugny, 1993/1996). Ο πληθυσμός επικεντρώνεται στο μήνυμα επιρροής, το οποίο επεξεργάζεται και δύναται να επηρεαστεί από αυτό και όχι στη μειονεκτική ταυτοτική εικόνα. Η επιρροή των μειονοτήτων βασίζεται στην κοινωνιογνωστική σύγκρουση που εγείρει το μήνυμα και το οποίο επεξεργάζεται ο στόχος (Pérez & Mugny, 1993/1996). Το αποτέλεσμα της επεξεργασίας του συγκρουσιακού μηνύματος οδηγεί σε διάφορες μορφές επιρροής. Η κοινωνική επιρροή φαίνεται να δηλώνεται σε δημόσιο ή ιδιωτικό επίπεδο (Maass & Clark, 1986), με άμεσο ή έμμεσο τρόπο (Faucheux & Moscovici, 1967/1989; Moscovici, Lage, & Naffrechoux, 1969/1989) και να οδηγεί στην ενδοτικότητα, την ταύτιση ή την εσωτερίκευση (Kelman, 1958/1989). Η αμεσότητα και ο δημόσιος χαρακτήρας αποδοχής του μηνύματος φαίνεται να χαρακτηρίζουν τη συμμόρφωση του στόχου στην πηγή επιρροής, ενώ η έμμεση επιρροή, δηλαδή η επιρροή που εμφανίζεται είτε μετά από κάποιο χρονικό διάστημα (βραδυφλεγής επιρροή) ή που αφορά θέματα που δεν δηλώνονται ρητά στο μήνυμα, εμφανίζεται στον ιδιωτικό χώρο και αποτελεί προϊόν διαδικασιών εσωτερίκευσης του μηνύματος (Doms & Van Avermaet, 1980; Moscovici & Personnaz, 1980; Personnaz, 1981). Αυτή η έμμεση επιρροή θα

25 Σε μερικές περιπτώσεις, μια σταθερή μειονότητα μπορεί να προσληφθεί από τον πληθυσμό ως ασταθής, αμβλύνοντας την δυνατότητα επίδρασής της (λ.χ. στην ακαμψία διαπραγμάτευσης του μηνύματος με τον πληθυσμό ή κατά τη ψυχολογιοποίηση της πηγής επιρροής), (Mugny, 1975; Παπαστάμου & Μιούνυ, 1983).

οδηγήσει στην αλλαγή της κοινωνικής αναπαράστασης[26] για το υπό διαπραγμάτευση θέμα και σταδιακά στην κοινωνική αλλαγή.

Προτού προχωρήσουμε, θα θέλαμε να σταθούμε λίγο στο ζήτημα των τριών διαδικασιών κοινωνικής επιρροής (ενδοτικότητα, ταύτιση και εσωτερίκευση) και ακολούθως στις δύο μορφές κοινωνικής επιρροής (άμεση και έμμεση). Για το λόγο αυτό θα αναφερθούμε σε δύο πειραματικά έργα που θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε τις διαδικασίες και τις μορφές της κοινωνικής επιρροής. Θα παρουσιάσουμε τα πρωτοποριακά -για το πνεύμα της εποχής- πειράματα του Kelman.

Ο Kelman (1958/1989), προσπαθώντας να ελέγξει τη φύση της αλλαγής στις διαδικασίες επικοινωνίας, κατά πόσο δηλαδή πρόκειται για μόνιμη αλλαγή στάσεων του στόχου που θα οδηγήσει σε αλλαγή της συμπεριφοράς του (υπόθεση ενδοτικότητας) ή πρόκειται για υιοθέτηση μιας συμπεριφοράς που έχει τη βάση της στην ταύτιση και την έλξη που νιώθει για την πηγή επιρροής και όχι στο περιεχόμενο που προβάλλεται (υπόθεση ταύτισης) ή τέλος, εάν πρόκειται μια δημόσια συμμόρφωση χωρίς ιδιωτική αποδοχή που πραγματώνεται είτε για να αποσπάσει την επιδοκιμασία της ομάδας είτε για να αποφύγει δυσάρεστες συνέπειες, και έχει τη βάση της στη δύναμη της πηγής (υπόθεση ενδοτικότητας), πραγματοποίησε πείραμα όπου χειριζόταν την ταυτότητα της πηγής, η οποία έπαιρνε τέσσερις τιμές, και τις συνθήκες απάντησης του ερωτηματολογίου, που έπαιρναν τρεις τιμές. Το πείραμα διεξήχθη σε ένα κολέγιο νέγρων, στις Η.Π.Α., το 1954. Οι συμμετέχοντες στο πείραμα ήταν όλοι νέγροι πρωτοετής φοιτητές του κολεγίου. Την περίοδο εκείνη ήταν μόλις πριν καταργηθεί ο φυλετικός διαχωρισμός στα σχολεία. Το μήνυμα επιρροής υποστήριζε πως μετά την απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου που έκρινε αντισυνταγματική τη φυλετική διάκριση στα σχολεία, θα έπαυε η λειτουργία των ιδιωτικών κολεγίων των νέγρων (όπως αυτό στο οποίο διεξήχθη η έρευνα). Το μήνυμα αυτό κλήθηκαν οι συμμετέχοντες να ακούσουν με τη μορφή ηχητικής συνέντευξης μαγνητοφωνημένης ραδιοφωνικής εκπομπής και κατόπιν να το

26 Θα αναφερθούμε εκτενέστερα στις κοινωνικές αναπαραστάσεις στις επόμενες παραγράφους. Προς το παρόν ας θεωρήσουμε τις κοινωνικές αναπαραστάσεις ως ενεργές δομές αξιολογικής οργάνωσης της γνώσης, των πληροφοριών και του νοήματος για ένα θέμα.

αξιολογήσουν. Από προ-έρευνα φάνηκε πως στη η μεγάλη πλειοψηφία τους οι συμμετέχοντες ήταν ενάντια στο μήνυμα επιρροής.

Ανάλογα με τις πειραματικές συνθήκες τα υποκείμενα θεωρούσαν πως το μήνυμα επιρροής το υποστήριζε:

α) ο Πρόεδρος του Εθνικού Ιδρύματος για τα Κολέγια των Νέγρων, ο οποίος εμφανιζόταν πως είχε σχεδόν τον πλήρη έλεγχο των κεφαλαίων των σχολείων και δεν θα δίσταζε να χρησιμοποιήσει την εξουσία του για να πετύχει τους σκοπούς του (συνθήκη ελέγχου των μέσων),

β) ένας τεταρτοετής φοιτητής και πρόεδρος του φοιτητικού συμβουλίου σε ένα από τα εξέχοντα πανεπιστήμια των νέγρων (συνθήκη ελκυστικότητας),

γ) ένας καθηγητής ιστορίας σε ένα από τα γνωστότερα πανεπιστήμια της χώρας, με βαθιές γνώσεις και σαφή υποστήριξη των μειονοτικών ομάδων (συνθήκη αξιοπιστίας),

δ) ένας απλός λευκός πολίτης με ελάχιστη αξιοπιστία και εξουσία και, μάλλον, φιλικά διακείμενος στις φυλετικού διαχωρισμού απόψεις (συνθήκη μικρής εξουσίας).

Τα υποκείμενα, αφού άκουγαν τη μαγνητοφωνημένη συνέντευξη που αποδιδόταν σε μια συγκεκριμένη πηγή, καλούνταν να απαντήσουν σε ένα ερωτηματολόγιο που αφορούσε το μήνυμα της επικοινωνίας. Ανάλογα με τις συνθήκες τα υποκείμενα κλήθηκαν να απαντήσουν:

i) αμέσως στο ερωτηματολόγιο, να συμπληρώσουν το όνομα τους και πληροφορούνταν πως τις απαντήσεις, οι οποίες χρειάζονταν να είναι ενυπόγραφες, θα τις λάμβανε σοβαρά υπόψη ο προσκεκλημένος της συνέντευξης (συνθήκη επιτήρησης/προβολής)

ii) αμέσως στο ερωτηματολόγιο αλλά ανυπόγραφα, ενώ πληροφορούνταν πως δεν θα λάμβανε γνώση ο καλεσμένος της εκπομπής για τις απαντήσεις τους (συνθήκη μη επιτήρησης/προβολής)

iii) στο ερωτηματολόγιο δύο εβδομάδες μετά, και πληροφορούνταν πως δεν θα λάμβανε γνώση ο καλεσμένος της εκπομπής για τις απαντήσεις τους (συνθήκη μη επιτήρησης/μη προβολής).

Αναμενόταν πως η συμμόρφωση, ως διαδικασία κοινωνικής επιρροής, θα "ευνοούσε"[27] τη συνθήκη όπου η πηγή επιρροής ήταν ο κάτοχος των μέσων (συνθήκη ελέγχου των μέσων) και υπήρχε επιτήρηση όταν απαντούσαν τα υποκείμενα, η διαδικασία της ταύτισης θα ευνοούσε τη συνθήκη όπου η πηγή επιρροής ήταν ο πρόεδρος των φοιτητών (συνθήκη ελκυστικότητας) και τα υποκείμενα απαντούσαν αμέσως μετά το μήνυμα επιρροής και δεν υπήρχε επιτήρηση, ενώ η διαδικασία της εσωτερίκευσης θα ευνοούσε τη συνθήκη όπου η πηγή επιρροής ήταν ο καθηγητής ιστορίας (αξιοπιστία) και τα υποκείμενα απαντούσαν μετά από δύο εβδομάδες χωρίς επιτήρηση.

Τα αποτελέσματα δεν φάνηκαν να είναι τόσο ξεκάθαρα όσο ανέμενε ο Kelman. Αξιοπρόσεκτο σημείο αποτελεί η δυναμική της συνθήκης μικρής εξουσίας. Ενώ κατά τις συνθήκες ελέγχου των μέσων, ελκυστικότητας και αξιοπιστίας φαίνεται να παρουσιάζεται αυξημένη επιρροή στη συνθήκη επιτήρησης/προβολής έναντι των συνθηκών μη επιτήρησης/προβολής και μη προβολής. Στη συνθήκη μικρής εξουσίας εμφανίζεται μια "τάση" πριμοδότησης της συνθήκης μη προβολής, δηλαδή της συνθήκης που ο Kelman θεώρησε πως θα εκφράζει τη διαδικασία της εσωτερίκευσης.

Στο πείραμα αυτό παρατηρούμε πως όλες οι πηγές επιρροής κατείχαν ένα είδος εξουσίας. Ο λευκός πολίτης, βέβαια, αποτελεί μια ιδιάζουσα περίπτωση. Ως προς την κοινότητα των νέγρων αποτελεί εξω-ομάδα. Η φυλετική του ταυτότητα τον κατατάσσει στην κυρίαρχη ομάδα των Η.Π.Α του '50. Ωστόσο δεν έχει καμία εξουσία, ήλθε πρόσφατα στο Μισσισιπί, άρα μπορεί να θεωρηθεί ως έχων μειονεκτική κοινωνική ταυτότητα στην κοινωνία του Μισσισιπί του '50. Η αδυναμία αυτής της πηγής (συνθήκη μικρής εξουσίας) να ασκήσει επιρροή μέσω της συμμόρφωσης και η τάση που εμφανίζει να επηρεάσει στη συνθήκη μη επικύρωσης/μη προβολής μάς οδηγεί να υποθέσουμε τη μειονοτική ταυτοτική εικόνα αυτής της πηγής. Δεδομένου όμως πως όλα αυτά δεν είναι παρά υποθέσεις πάνω στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων του πειράματος του Kelman, κρατούμε τη διάκριση που έκανε για τα τρία είδη των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής, καθώς και τον τρόπο ορισμού της συμμόρφωσης με όρους άμεσης επιρροής και δημόσιου

27 Θα εμφανιζόταν δηλαδή αυξημένη επιρροή της πηγής στις απαντήσεις των υποκειμένων.

λόγου, της ταύτισης με όρους άμεσης επιρροής και ιδιωτικότητας καθώς και της εσωτερίκευσης με όρους έμμεσης επιρροής και ιδιωτικότητας. Κρίνεται σκόπιμο τώρα να περάσουμε σε ένα πείραμα που αφορά τα πεδία επιρροής της μειονότητας τα οποία συνδέονται με την άμεση και έμμεση επίδρασή τους στο στόχο.

Οι Παπαστάμου και Μιούνυ (1983) προκειμένου να ελέγξουν την επίδραση του ύφους διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης (ευλύγιστο και άκαμπτο ύφος) μιας μειονότητας στις άμεσες (ρητά αναφερόμενες προτάσεις στο κείμενο επιρροής) και έμμεσες (συνεπαγόμενες προτάσεις από το κείμενο επιρροής) απαντήσεις των συμμετεχόντων, διεξήγαγαν το ακόλουθο πείραμα. Εθελοντές που δέχτηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα κλήθηκαν να απαντήσουν σε ερωτηματολόγιο που αφορούσε την ατομική ή πολιτικοοικονομική ευθύνη της μόλυνσης του περιβάλλοντος. Μετά από μία εβδομάδα διάβασαν ένα μειονοτικό κείμενο που υποστήριζε πως για τη μόλυνση του περιβάλλοντος ευθύνονται μόνο οι βιομηχανίες (πολιτικοοικονομική ευθύνη) και όχι οι πολίτες (ατομική ευθύνη). Εδώ θα πρέπει να αναφέρουμε πως κυρίαρχη ιδέα της εποχής που διεξήχθη το πείραμα είναι πως για τη μόλυνση του περιβάλλοντος ευθύνονται τόσο τα άτομα όσο και οι βιομηχανίες. Το μειονοτικό μήνυμα, λοιπόν, εισάγει μια διπλή σύγκρουση: εισάγει σύγκρουση ως προς την κυρίαρχη θέση (που εκπροσωπείται από κυβερνητικούς και οικολογικούς φορείς) και, παράλληλα, σύγκρουση μεταξύ των πολιτών (που στερούνται τα μέσα παραγωγής και άρα της ευθύνης της περιβαλλοντολογικής μόλυνσης) και των βιομηχανιών. Αμέσως μετά την ανάγνωση του κειμένου, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν στο ίδιο ερωτηματολόγιο που είχαν απαντήσει μια εβδομάδα πριν. Στο κείμενο επιρροής παρεμβάλλονταν κάποιες προτάσεις, ευλύγιστες ή άκαμπτες, που πρότειναν λύση στο πρόβλημα της μόλυνσης του περιβάλλοντος. Στη συνθήκη της ευλύγιστης διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης προτείνεται η προσαρμογή των μεθόδων και των προϊόντων βιομηχανικής παραγωγής σε ένα φίλο-περιβαλλοντολογικό πλαίσιο, ενώ στη συνθήκη της ακαμψίας προτείνεται το κλείσιμο των εργοστασίων που μολύνουν το περιβάλλον.

Η μέτρηση της άμεσης επιρροής συνδέεται με το περιεχόμενο των προτάσεων που σχετίζονται άμεσα με το κείμενο επιρροής, ενώ η μέτρηση της έμμεσης επιρροής βασίστηκε στις προτάσεις που είναι συνεπακόλουθες των μειονοτικών θέσεων αλλά

δεν αποτελούν ρητό περιεχόμενο μειονοτικού μηνύματος. Η μέτρηση της κοινωνικής επιρροής ορίζεται από τη διαφορά μεταξύ των θέσεων των υποκειμένων μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου, μετά το κείμενο επιρροής, ερωτηματολογίου. Από τα αποτελέσματα φάνηκε πως η επιρροή που ασκεί η ευλύγιστη μειονότητα είναι σχετικά περιορισμένη και δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ άμεσης και έμμεσης επιρροής. Αντίθετα, τα αποτελέσματα φαίνεται να διαφέρουν στην περίπτωση της άκαμπτης μειονότητας. Ενώ σε άμεσο επίπεδο δεν εμφανίζεται καθόλου επιρροή, σε έμμεσο παρουσιάζεται σχεδόν διπλάσια μετακίνηση του στόχου προς τις θέσεις της άκαμπτης μειονότητας, σε σχέση με την επιρροή που ασκεί μια ευλύγιστη μειονότητα.

Η σύγκρουση φαίνεται να αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση στις διαδικασίες μειονοτικής επιρροής (Moscovici, 1976, 1980/1989). Η σύγκρουση, μέχρι ένα ορισμένο σημείο, ευνοεί τις διαδικασίες μειονοτικής επιρροής καθώς ωθεί τον πληθυσμό να εστιάσει στο συγκρουσιακό περιεχόμενο, η επεξεργασία του οποίου οδηγεί στην ιδεολογική μεταστροφή (Παπαστάμου, 1989β; Παπαστάμου & Μιούνυ, 1983). Τα υποκείμενα που έρχονται αντιμέτωπα με ένα άκαμπτο κείμενο επιρροής προσπαθούν να εταιροπροσδιοριστούν από τις τόσο ακραίες θέσεις της μειονότητας, αρνούμενα να υιοθετήσουν οποιαδήποτε θέση άμεσα σχετιζόμενη με το κείμενο επιρροής. Η συνεπακόλουθη όμως επικέντρωση στο μειονοτικό κείμενο οδηγεί τον πληθυσμό σε διαλεκτική σύγκρουση -σε κοινωνιογνωστικό επίπεδο- με τις απόψεις του κειμένου επιρροής, με αποτέλεσμα η επεξεργασία της σύγκρουσης να οδηγήσει σε λανθάνουσα αποδοχή, σε ιδεολογική μεταστροφή. Σύμφωνα με τον Moscovici (1980/1989) η κοινωνική ενδοτικότητα, ως προϊόν της συμμορφωτικής διαδικασίας τη κοινωνικής σύγκρισης, αποτελεί τον κύριο μηχανισμό της εξουσίας στη διατήρηση της κυρίαρχης κατάστασης, ενώ η ιδεολογική μεταστροφή, ως προϊόν της συγκρουσιακής διαδικασίας της επικύρωσης, αποτελεί το κύριο μηχανισμό της κοινωνικής αλλαγής.

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό που διακρίνει το γενετικό μοντέλο επιρροής από το λειτουργικό είναι η έμφαση στην καινοτομία ως προϊόν των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής και όχι κατ' ανάγκη η διαδικασία της συμμόρφωσης που προτείνει το λειτουργικό μοντέλο (Moscovici, 1976). Θα άξιζε όμως σε αυτό το σημείο να

αναφερθούμε πιο αναλυτικά στη διαδικασία αλλαγής που επέρχεται με το καινοτόμο μήνυμα.

Ο Moscovici (1976/1999), σε μια πρωτοπόρα μελέτη για τον τρόπο πρόσληψης και διάδοσης της "ψυχανάλυσης" επεξεργάστηκε κοινωνιοψυχολογικά την έννοια των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι δυναμικές κοινωνιογνωστικές δομές (Abric, 1971/1995), που αναδύονται μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό χώρο (Jodelet, 1984/1995) και συνεισφέρουν "*στις διαδικασίες διαμόρφωσης των συμπεριφορών και προσανατολισμού των κοινωνικών επικοινωνιών*" (Moscovici, 1976/1999: 81). Η κοινωνική αναπαράσταση για ένα αντικείμενο ή μια ιδέα, φαίνεται να δομείται γύρω από ένα κεντρικό πυρήνα που ορίζει τη σημασία της και την οργανώνει, και από τα περιφερειακά στοιχεία που συμπληρώνουν με περιεχόμενο τον κεντρικό πυρήνα της κοινωνικής αναπαράστασης (Abric, 1971/1995). Σε πείραμα που διεξήγαγε ο Flament (1984), φάνηκε πως μια αλλαγή στα περιφερειακά στοιχεία μιας αναπαράστασης δεν αλλάζει κατ' ανάγκη την κοινωνική αναπαράσταση ενός αντικειμένου. Αντιθέτως, μια αλλαγή στον κεντρικό πυρήνα, συνήθως συνοδεύεται και από αλλαγή της κοινωνικής αναπαράστασης του αντικειμένου αυτού. Ο Abric (1994/1996β), κάνει τη διάκριση μεταξύ μίας αναστρέψιμης και στη μη αναστρέψιμης συνθήκης. Κατά την αναστρέψιμη συνθήκη, μια πρακτική είναι δυνατόν να αντιβαίνει στην αναπαράσταση που έχει το υποκείμενο για ένα αντικείμενο ή μία ιδέα, όταν εντάσσεται σε ένα πλαίσιο εφήμερης ή επουσιώδους κατάστασης. Αντίθετα, μία πρακτική είναι δυνατόν να οδηγήσει σε μη αναστρέψιμες καταστάσεις. Σε μια τέτοια περίπτωση, ο Abric διακρίνει τρεις υποκατηγορίες-περιπτώσεις που είναι δυνατόν να λάβουν χώρα. Η πρώτη υποκατηγορία αφορά την περίπτωση που η νέα πρακτική δεν είναι εντελώς αντίθετη με τον κεντρικό πυρήνα. Τα νέα στοιχεία σταδιακά μετασχηματίζουν τα στοιχεία της αναπαράστασης, οδηγώντας στο μετασχηματισμό μιας νέας αναπαράστασης χωρίς να υπάρξει ρήξη. Αυτός ο τύπος μετασχηματισμού ονομάζεται *προοδευτικός μετασχηματισμός* και αναφέρεται σε μία λιγότερο κοινωνιογνωστικά συγκρουσιακή κατάσταση. Η δεύτερη περίπτωση αφορά το μ*ετασχηματισμό με αντιστάσεις*. Τα νέα στοιχεία που εισάγονται με τις νέες πρακτικές φαίνεται να συγκρούονται με τα κεντρικά στοιχεία της διαμορφωμένης αναπαράστασης. Το κοινωνικό υποκείμενο,

κατά συνέπεια, προβαίνει σε μια σειρά από αντιστάσεις, όπως εκλογικεύσεις, εκ των υστέρων αιτιολογήσεις, και εξωτερικές αναφορές. Ο πολλαπλασιασμός αυτών των αντιθετικών σχημάτων που πηγάζουν από την απόσταση της παλαιάς κοινωνικής αναπαράστασης και των νέων πρακτικών, οδηγεί τελικά στην αλλαγή των κεντρικών στοιχείων και κατά συνέπεια στο μετασχηματισμό της κοινωνικής αναπαράστασης του διακυβεύματος από το κοινωνικό υποκείμενο. Τελευταία είναι η περίπτωση του *απότομου μετασχηματισμού*. Τα νέα στοιχεία έρχονται σε άμεση ρήξη με την ήδη διαμορφωμένη κοινωνική αναπαράσταση ενώ δεν υπάρχει προσφυγή σε αντιστάσεις. Το κοινωνικό υποκείμενο μπροστά σ' αυτή την έντονα συγκρουσιακή και μη αναστρέψιμη κατάσταση οδηγείται στο μετασχηματισμό της κοινωνικής αναπαράστασης.

Συνεπώς, όταν μιλάμε για καινοτομία, το συγκρουσιακό μήνυμα, μέσω είτε της προοδευτικής διαδικασίας, είτε της διαδικασίας των αντιστάσεων είτε, τέλος ,του απότομου μετασχηματισμού[28], αλλάζει τον κεντρικό πυρήνα μιας κοινωνικής αναπαράστασης οδηγώντας στο μετασχηματισμό της αναπαράστασης αυτής. Εφόσον δε, όπως είδαμε κι από τον ορισμό της, η κοινωνική αναπαράσταση διαμορφώνει τη συμπεριφορά και προσανατολίζει την κοινωνική επικοινωνία, η αλλαγή στον τρόπο πρόσληψης ενός αντικειμένου ή μιας ιδέας, θα έχει ως αποτέλεσμα τη διαφορετική κοινωνική δράση σε οτιδήποτε αφορά ή σχετίζεται με το αντικείμενο αυτό. Η καινοτομία, ως διαδικασία μετασχηματισμού των κοινωνικών αναπαραστάσεων, οδηγεί στην αλλαγή της κοινωνικής αναπαράστασης και της δράσης.

Ένα τρίτο στοιχείο που χαρακτηρίζει τις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής στο γενετικό μοντέλο, είναι πως η κοινωνική επιρροή δεν αποτελεί κατ' ανάγκη προϊόν μιας μονοσήμαντης σχέσης εξάρτησης όπως εμφανίζεται στο λειτουργικό μοντέλο, αλλά αντίθετα προϊόν μιας αλληλεπιδρασιακής σχέσης όπου ο ρόλος του πομπού και του δέκτη δύναται να εναλλάσσονται (Moscovici, 1976). Το τριαδικό μοντέλο

28 Εδώ θα μπορούσαμε να πούμε πως καταχρώμαστε λίγο την αρχική νοηματοδότηση των όρων που εισήγαγε ο Abric (1994/1996β), καθώς εκείνος στην εργασία του αναφέρθηκε σε αλλαγή κοινωνικών αναπαραστάσεων στα πλαίσια αλλαγής των πρακτικών και όχι στα πλαίσια αλλαγής ιδεών. Ο τρόπος όμως καθώς και το πλαίσιο μελέτης του συγκεκριμένου πονήματος του Abric θεωρούμε πως μας επιτρέπει μια τέτοια παρέκβαση καθώς δεν αντιτίθεται στα "κεντρικά στοιχεία" της συλλογιστικής του.

επιρροής εκφράζει αφαιρετικά[29] αυτήν ακριβώς την οπτική των διαδικασιών επικοινωνίας. Επιρροή δεν ασκεί μόνον ο κραταιός λόγος (εξουσία) πάνω στον πληθυσμό, αλλά αντίθετα δημιουργείται μια διαλεκτική δυναμική όπου το νέο (μειονοτικός λόγος) συγκρούεται με το κυρίαρχο (εξουσιαστικός λόγος), ενώ οι σχέσεις[30] που αναπτύσσονται μεταξύ εξουσίας και πληθυσμού αλλά και μειονότητας και πληθυσμού ευνοούν ή δυσχεραίνουν τις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής. Ως δε κοινωνική επιρροή μπορεί να θεωρηθεί ο εμπλουτισμός ή και η αλλαγή της κοινωνικής αναπαράστασης του διακυβεύματος, από τον πληθυσμό. Οι στρατηγικές που αναπτύσσει καθένα από τα δρώντα υποκείμενα (μειονότητα/ εξουσία) φαίνεται να δρουν καθοριστικά στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής ενώ οι όροι μέσα από τους οποίους προσλαμβάνονται οι σχέσεις μεταξύ του πληθυσμού και των παραγόντων επιρροής φαίνεται εξίσου να παίζουν καθοριστικό ρόλο (για παράδειγμα βλ. Leyens, Rodriguez, Gaunt, Paladino, Vaes, & Damoulin, 2001; Παπαστάμου, 1989β).

Στην έρευνα των Maass και Clark (1983) πειραματικά υποκείμενα βρίσκονταν σε συνθήκες ταυτόχρονης έκθεσης στη μειονοτική και πλειονοτική πηγή. Κατόπιν ακολούθησε μια δημόσια έκθεση των απόψεων τους και τέλος ιδιωτική (γραπτή) έκθεση των θέσεων τους. Όπως διαφάνηκε από τα αποτελέσματα, η μειονοτική γνώμη επιδρά στην ιδιωτική απάντηση των υποκειμένων, ενώ η πλειονοτική στη δημόσια. Τα αποτελέσματα φαίνεται να επιβεβαιώνουν τους διαφορετικούς τρόπους επεξεργασίας -και επίδρασης εν τέλει- των μειονοτικών και πλειονοτικών θέσεων.

Σε πείραμα που διεξήγαγαν οι Moscovici, Mugny και Papastamou (1981/1989) διασταυρωνόταν ο χαρακτήρας της πηγής (μειονοτικός/πλειονοτικός), με το ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης (ευλυγισία/ακαμψία) στις άμεσες προτάσεις (ρητά

29 Το τριαδικό μοντέλο επιρροής δεν αποτελεί ένα μοντέλο "προσωπικοτήτων", υπό την έννοια ότι σε μία ορισμένη κοινωνική συνθήκη ένα κοινωνικό υποκείμενο (ως κοινωνικός σχηματισμός ή άτομο κοινωνικά αναδυόμενο) μπορεί να εκφράζει εξουσιαστικό κυρίαρχο λόγο ως προς ένα ζήτημα και μειονοτικό μειονοτικό-καινοτόμο ως προς ένα άλλο. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Moscovici (1985/1989: 269) "Μια ομάδα μπορεί να επιδιώκει να αυξήσει τη συμμόρφωση των μελών της σε πολιτιστικό επίπεδο, αλλά μπορεί να ακολουθεί μια καινοτόμο πορεία σε πολιτικό". Τον ίδιο προβληματισμό αναπτύσσει και η Μαντόγλου (1995/2011) στη βάση του οποίου αναλύει τα κομφορμιστικά και καινοτόμα σημεία που διέτρεχαν την εξέγερση του Πολυτεχνείου.

30 Εδώ αναφερόμαστε περισσότερο στον τρόπο πρόσληψης των σχέσεων αυτών από τον πληθυσμό παρά στην ίδια την υφή των σχέσεων αυτών (Παπαστάμου & Μιούνυ 1983)

αναφερόμενες θέσεις στο κείμενο επιρροής) και τις έμμεσες (συνεπαγόμενες θέσεις από το κείμενο) όπως αυτές καταγράφονται σε δύο χρονικές στιγμές: αμέσως μετά τον πειραματικό χειρισμό και τρεις εβδομάδες μετά. Το πειραματικό υπόδειγμα ήταν αυτό της μόλυνσης του περιβάλλοντος. Κατά τη πλειονοτική συνθήκη "κυβερνητική πηγή" ισχυριζόταν πως για τη μόλυνση ευθύνονται ο ατομικός εγωισμός ενώ κατά την μειονοτική συνθήκη οι "οικολόγοι" ισχυρίζονταν πως για τη μόλυνση ευθύνονται οι βιομηχανίες. Κατά το ευλύγιστο ύφος διαπραγμάτευσης ως λύση προτεινόταν η διεξαγωγή εκστρατείας ενημέρωσης των υπευθύνων ενώ κατά το άκαμπτο προτεινόταν η φυλάκιση των ιθυνόντων.

Από τα αποτελέσματα γίνεται φανερό πως η μειονοτική επιρροή διαφοροποιείται από την πλειονοτική -και ιδίως με τη συνθήκη της άκαμπτης διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης- στις θέσεις που δεν αναφέρονται ρητά στο περιεχόμενο του κειμένου και κατά την μέτρηση που διεξήχθη τρεις εβδομάδες μετά τον πειραματικό χειρισμό.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό πείραμα που δείχνει το ρόλο που διαδραματίζει ο τρόπος με τον οποίο προσλαμβάνεται η μειονότητα και η εξουσία πραγματοποιήθηκε από τον Παπαστάμου (1986/1989) και αφορά την ψυχολογιοποίηση, η οποία, όπως ήδη αναφέραμε αφορά την απόδοση μιας ιδέας ή μιας συμπεριφοράς στα ιδιαίτερα ψυχολογικά χαρακτηριστικά του δράστη της. Η ψυχολογιοποίηση αποτελεί έναν τρόπο πρόσληψης της κοινωνικής δράσης ή της ιδεολογίας των παραγόντων επιρροής που, όπως θα δούμε παρακάτω, "προσφέρει" διαφορετικές δυνατότητες επιρροής στην πλειονότητα και διαφορετικές στη μειονότητα. Σε αυτό το πείραμα, ο Παπαστάμου χειρίστηκε την ψυχολογιοποίηση και την εικόνας της πηγής. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν σε ένα ερωτηματολόγιο γνώμης σχετικό με την απόδοση ευθυνών στη περιβαλλοντολογική μόλυνση. Μετά από δέκα ημέρες τους δόθηκε ένα κείμενο επιρροής που αφορούσε την απόδοση των αιτιών της περιβαλλοντολογικής μόλυνσης και κατόπιν τους δόθηκε το ίδιο ερωτηματολόγιο γνώμης για τη μόλυνση του περιβάλλοντος, καθώς επίσης και μία κλίμακα που αφορούσε την εικόνα της πηγής. Το κείμενο επιρροής, όπως και σε προηγούμενο πείραμα των Παπαστάμου και Μιούνυ, υποστήριζε σταθερά τη μειονοτική θέση σχετικά με την αποκλειστική ευθύνη των βιομηχανιών στη μόλυνση του

περιβάλλοντος[31]. Ανάλογα με τις πειραματικές συνθήκες, δόθηκε στα πειραματικά υποκείμενα οδηγία, μετά την ανάγνωση του κειμένου, να προβούν σε μια πρόβλεψη των ψυχολογικών χαρακτηριστικών των συντακτών του κειμένου (συνθήκη ψυχολογιοποίησης), είτε απλώς τους ζητήθηκε να κάνουν μια πρόβλεψη για τα χαρακτηριστικά των συντακτών, χωρίς να αναφέρεται πουθενά ο όρος "ψυχολογικά" (συνθήκη μη ψυχολογιοποίησης). Στη συνέχεια, τα μισά υποκείμενα έλαβαν γνώση ότι με το περιεχόμενο του κειμένου συμφωνεί το 12% του πληθυσμού (μειονοτική συνθήκη), ενώ τα άλλα μισά πληροφορούνταν πως με το κείμενο συμφωνεί το 55% του συνολικού πληθυσμού (πλειονοτική συνθήκη)[32]. Ανάλογα με τις αρχικές απαντήσεις των συμμετεχόντων στο προ-τεστ, το δείγμα διαχωρίστηκε σε δύο κατηγορίες: η πρώτη αφορούσε τις απαντήσεις των ιδεολογικά κοντινών[33] υποκειμένων, ενώ η δεύτερη των ιδεολογικά μακρινών. Ενδιαφέροντα αποτελέσματα παρατηρούνται στα ιδεολογικά "κοντινά" υποκείμενα στα οποία η ψυχολογιοποίηση λειτουργεί ως ανασταλτικός παράγοντας μόνο στην επιρροής της μειονότητας, ενώ φαίνεται να αφήνει ανεπηρέαστη την πλειονότητα. Όσον αφορά τα αποτελέσματα της εικόνας της πηγής, φαίνεται πως μία ψυχολογιοποιημένη μειονότητα προσλαμβάνεται ως περισσότερο ψυχολογικά ανισόρροπη. Στο πείραμα αυτό διαφαίνεται ξεκάθαρα πως ο τρόπος πρόσληψης της πηγής επιρροής, παρεμβαίνει στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής. Η αύξηση ή μείωση της επίδρασης της πηγής εξαρτάται από τον ταυτοτικό της προσδιορισμό (εξουσιαστικός ή μειονοτικός).

Ένα τελευταίο σημείο με το οποίο τονίζεται η διάκριση μεταξύ λειτουργικού και γενετικού μοντέλου, αφορά τη σταθερότητα της συμπεριφοράς ως παράγοντας κομβικός στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής. Η σταθερότητα -και εδώ πάντα

31 Η έρευνα διεξήχθη τη δεκαετία του '70.

32 Παρ' όλο που ο πειραματικός χειρισμός σε αυτό το έργο αφορά αριθμητικά κριτήρια, γίνεται χρήση του όρου "πλειονοτικός" και όχι "πλειοψηφικός" δεδομένου του ότι αναφέρεται στην πρόσληψη της αριθμητικής πλειοψηφίας και όχι στην πλειοψηφία αυτή καθ' εαυτή. Αναφέρεται δηλαδή περισσότερο για πληροφόρηση περί της κυρίαρχης γνώμης. Παρ' όλα αυτά, θα πρέπει να επισημάνουμε πως έχει παρατηρηθεί (Pérez & Mugny, 1993/1996; Συρίγου & Παπαστάμου, 2010) μια γενικότερη σύγχυση των όρων πλειονότητα και πλειοψηφία -καθώς και των όρων μειοψηφία και μειονότητα- γεγονός που μας παρακινεί να γινόμαστε σχολαστικοί τόσο στον πειραματικό χειρισμό όσο και στην ερμηνεία και γενίκευση των αποτελεσμάτων, όταν ασχολούμαστε με τους όρους της αριθμητικής ή ποιοτικής υπεροχής.

33 Στις θέσεις του κειμένου επιρροής.

αναφερόμαστε στη πρόσληψη σταθερότητας- φαίνεται να συμβάλλει καθοριστικά στην μειονοτική επιρροή. Η σταθερότητα είναι αυτή που τον "παρεκκλίνοντα" "αβέβαιο" λόγο της μειονότητας τον μετατρέπει σε αμφισβήτηση της κυρίαρχης νόρμας. Έτσι, δια της σταθερότητας γίνεται εφικτή η εισαγωγή της σύγκρουσης και μετάλλαξη αυτής από διομαδική σε κοινωνιογνωστική, δηλαδή σε σύγκρουση περιεχομένου ιδεών. Σύμφωνα με τους Roux, Papastamou, Pérez και Mugny (1993/1996), σε ένα πρώτο επίπεδο η κοινωνική σύγκριση και η γνωστική επικύρωση είναι αδιαχώριστες. Η σταθερότατη βοηθά τη δυναμική διαδικασία του διαχωρισμού της σύγκρουσης σε διομαδικό και κοινωνιογνωστικό επίπεδο, επιτρέποντας έτσι την επιρροή των μειονοτήτων. Βοηθάει, δηλαδή, να ερμηνευθεί ο λόγος της μειονότητας όχι με όρους κοινωνικής σύγκρισης -και άρα ως παρεκκλίνων- αλλά με όρους κοινωνιογνωστικής επικύρωσης, ως διαφορετικός λόγος που εισάγει μια εναλλακτική πρόταση (Moscovici, 1979; Pérez & Mugny, 1993/1996).

Η σημαντικότητα της σταθερότητας στις διαδικασίες μειονοτικής επιρροής διαφαίνεται επίσης στο παράδειγμα της ψυχολογιοποίησης. Η ψυχολογιοποίηση αποτελεί έναν τρόπο πρόσληψης της μειονότητας ο οποίος ακυρώνει την επίδρασή της τόσο σε άμεσο όσο και σε έμμεσο επίπεδο (Παπαστάμου, 1989β), καθώς αποδίδει τον κοινωνικό της λόγο στην ιδιαίτερη ψυχοσύνθεση των ατόμων που τη συνθέτουν. Έτσι, η σύγκρουση που εισάγεται σε άλλες συνθήκες με όρους γνωστικής επικύρωσης δεν παρατηρείται, καθώς ο πληθυσμός, θεωρώντας το μειονοτικό λόγο ως απόρροια της ιδιαίτερης ψυχοσύνθεσης της μειονότητας, όχι μόνο δεν τον επεξεργάζεται αλλά, επιλύοντας τη σύγκρουση με όρους κοινωνικής σύγκρισης, απομακρύνεται από τη μειονότητα. Η σταθερότητα στη συμπεριφορά της μειονότητας φαίνεται να παίζει ανασταλτικό ρόλο στις διαδικασίες της ψυχολογιοποίησης. Προκειμένου να ελεγχθεί η παραπάνω υπόθεση διενεργήθηκε πείραμα από τον Παπαστάμου (1989β) όπου γινόταν χειρισμός του είδους της σταθερότητας (διαχρονική/συγχρονική) και του τρόπου πρόσληψης της μειονότητας (ψυχολογιοποίηση/μη ψυχολογιοποίηση). Διακόσια υποκείμενα της Ρωμανικής Ελβετίας κλήθηκαν να διαβάσουν ένα κείμενο που υποστήριζε κάποιες οικολογικές θέσεις και κατόπιν να απαντήσουν σε μια κλίμακα που αφορούσε την απόδοση ευθυνών για την ατμοσφαιρική ρύπανση. Ανάλογα με τις συνθήκες, τα υποκείμενα

είτε διάβαζαν ένα μειονοτικό κείμενο που γράφτηκε στον τύπο (συγχρονική σταθερότητα) είτε διάβαζαν το ίδιο κείμενο υπό μορφή δύο αποσπασμάτων τα οποία υποτίθεται πως γράφτηκαν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους (διαχρονική σταθερότητα). Τα μισά υποκείμενα κλήθηκα να "μαντέψουν" τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά της μειονότητας (συνθήκη ψυχολογιοποίησης), ενώ τα άλλα μισά όχι (συνθήκη μη ψυχολογιοποίησης). Από τα αποτελέσματα φάνηκε πως ο ανασταλτικός ρόλος της ψυχολογιοποίησης στη μειονοτική επιρροή έδρασε στη συνθήκη συγχρονικής σταθερότητας. Αντίθετα, στη συνθήκη διαχρονικής σταθερότητας η μειονότητα φαίνεται να κατάφερε να υπερβεί την ανασταλτική δράση της ψυχολογιοποίησης.

Ολοκληρώνοντας, την αναφορά στα τέσσερα σημεία που διακρίνουν το γενετικό απ' το λειτουργικό μοντέλο, θα λέγαμε πως η γενετική οπτική της κοινωνικής επιρροής, και ως συνέχειά της το τριαδικό μοντέλο επιρροής, έδωσε νέα ώθηση στη μελέτη των φαινομένων αυτών. Η κοινωνιοψυχολογική έρευνα έπαψε να προσανατολίζεται προς μία κατεύθυνση συμμόρφωσης και προσαρμογής των κοινωνικών υποκειμένων στο κυρίαρχο αξιακό σύστημα και προσανατολίστηκε στις διαδικασίες κοινωνικής αλλαγής. Η καινοτομία αποτέλεσε -και αποτελεί- κομβική έννοια στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής, καθώς επαναφέρει τη δυναμική και ιστορική διάσταση στη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων.

Η σύγκρουση που δημιουργεί ο εναλλακτικός λόγος των ενεργών μειονοτήτων οδηγεί σε περαιτέρω κοινωνιογνωστική επεξεργασία του μηνύματος που δύναται να παράγει νέες ιδέες πάνω και σε άλλα ζητήματα, δημιουργώντας -κατ' ουσίαν- ρεύμα κοινωνικής αλλαγής. Κατά τη γνώμη μας, η κοινωνική ψυχολογία και συγκεκριμένα η μελέτη των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής θα πρέπει να εστιάσει περισσότερο προς αυτήν την κατεύθυνση. Δηλαδή, της πρόσληψης της καινοτομίας όχι μόνον ως αποδοχή των ρηξικέλευθων θέσεων που πρεσβεύει μια μειονότητα αλλά και, δια της διαλεκτικής αλληλεπίδρασης των τριών πόλων, της γένεσης της καινοτομίας στις κοινωνικές αναπαραστάσεις του πληθυσμού. Προς αυτήν την κατεύθυνση προσανατολίζονται τα πειράματά μας. Θεωρώντας πως τα κοινωνικά υποκείμενα ζούνε σε πλαίσια πληροφοριακού πλουραλισμού, επιχειρούμε να ελέγξουμε την επίδραση της ταυτόχρονης παρουσίας μειονοτικής και εξουσιαστικής πηγής στις

κοινωνικές αναπαραστάσεις των υποκειμένων. Παράλληλα, ελέγχουμε και τα στοιχεία που συνθέτουν την κοινωνική αναπαράσταση του διακυβεύματος του πειραματικού έργου. Προτού όμως περάσουμε στην κύρια συλλογιστική για τα πειράματά μας κρίνεται σκόπιμο να ολοκληρώσουμε το παρόν κεφάλαιο με τον ιδιαίτερο ρόλο των μέσων "μαζικής" επικοινωνίας στη μελέτη των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής.

1.5 Κοινωνική Επιρροή και Μαζική Επικοινωνία

Σε γενικές γραμμές, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως η ερευνητική δραστηριότητα που εξετάζει το ρόλο των Μ.Μ.Ε. στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής εκπροσωπείται -σχεδόν αποκλειστικά- από το λειτουργικό μοντέλο επιρροής. Οι ερευνητές φαίνεται να εστιάζουν στον έλεγχο του ρόλου των Μ.Μ.Ε στη μνήμη (Horowitz & Berkowitz, 1967; Pezdek, Lehrer & Simon, 1984), την κοινωνική μάθηση σε θέματα υγείας (Morton & Dyck, 2009) ή για "παρεκκλίνουσες" συμπεριφορές (Malamuth & Check, 1981; Gebner, Gross, Morgan & Signorieli, 1980), την προκατάληψη (Singhal, Cody, Rogers, & Sabido, 2004; Paluck, 2009) και τη συμμόρφωση στην προπαγάνδα (Marchand, 2006).

Η παραπάνω διαπίστωση δεν πρέπει να μας φαίνεται παράδοξη καθώς ήδη από πολύ νωρίς το λειτουργικό μοντέλο ασχολήθηκε με την επίδραση των μέσων επικοινωνίας στις διαδικασίες επιρροής. Από το μεσοπόλεμο άρχισαν οι πρώτες εργασίες πάνω στο ρόλο των Μ.Μ.Ε. -και συγκεκριμένα της προπαγάνδας μέσω των Μ.Μ.Ε.- στη μείωση της προκατάληψης και των συγκρούσεων (Doob, 1935; Lasswell, 1928; Cooper & Jahoda, 1947; Flowerman, 1949). Προκειμένου να εξετάσουμε εκ του σύνεγγυς τους λόγους για τους οποίους απουσιάζει το γενετικό παράδειγμα από την μελέτη επιρροής δια των Μ.Μ.Ε., θεωρούμε πως θα άξιζε να αναφέρουμε κάποιες κεντρικές κοινωνιολογικές θεωρίες.

Στην κοινωνιολογική θεώρηση για τα Μ.Μ.Ε. υπάρχουν δύο κεντρικές τάσεις που αφορούν την ιδιαιτερότητά τους. Στη μεν πρώτη, τη μαρξιστική θεώρηση, που

τονίζει τον ιδιοκτησιακό παράγοντα των Μ.Μ.Ε., υποστηρίζεται πως τα μεγάλα κέντρα αναμετάδοσης των μηνυμάτων (κανάλια, εκδοτικοί οίκοι, παραγωγές) εντάσσονται σε ένα πλαίσιο καπιταλιστικών σχέσεων, εξυπηρετώντας τα ιδιοκτησιακά ή πολιτικά -λόγω των σχέσεων τους με την εξουσία- συμφέροντα (Brown, 1999; Σεραφετινίδου, 1987). Συνεπώς, ο πομπός των μηνυμάτων δια μέσου των Μ.Μ.Ε. ταυτίζεται κατ' ανάγκη με την εξουσία, συντελώντας και επιβεβαιώνοντας, έτσι, την αναπαραγωγή της λειτουργικής θεώρησης για την κοινωνική επιρροή.

Η δεύτερη θεώρηση, αυτή του πληροφοριακού πλουραλισμού, τονίζει τη δυνατότητα που δίδεται, δια των Μ.Μ.Ε., στην οικοδόμηση της κοινωνίας της πληροφορίας. Σύμφωνα με το παράδειγμα αυτό τα εκτεταμένα δίκτυα πληροφόρησης που εισάγει η μαζικότητα των μέσων δημιουργούν νέες συνθήκες για τη μεταβολή της κοινωνίας, σε κοινωνία της γνώσης. Υπό τον όρο κοινωνίας της γνώσης νοείται μια δομή παγκόσμιας κοινότητας, όπου υπάρχει διάχυση των πληροφοριών, δηλαδή πληροφοριακός πλουραλισμός (Cooley, 1909/1991; DeFleur & Ball-Rokeach, 1989; Melody, 1990; Braman, 1994). Στα αρνητικά αυτού του παραδείγματος είναι πως δέχεται a priori το κοινωνικό υποκείμενο, ως ένα ορθολογικά σκεπτόμενο άτομο[34] όπου η ιδεολογία και η κοινωνική ταυτότητα αποτελούν ήσσονος σημασίας παραμέτρους.

Άμεσα σχετιζόμενο είναι και το μετανεωτερικό παράδειγμα σύμφωνα με το οποίο οι σύγχρονες κοινωνίες έχουν εισέλθει σε μια περίοδο αμφισβήτησης των μεγάλων εξουσιών (ορθολογισμός, θρησκεία, κυρίαρχος Λόγος), υποθέτοντας πως τα κοινωνικά υποκείμενα οικοδομούν πολυσυλλεκτικές ταυτότητες. Ο Lyotard (1979/1988) μέσω μιας άλλης οπτικής, συνηγορεί στην πτώση της δυναμικής των ιδεολογιών που αναδύεται από την ιστορική συγκρότησή τους. Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο τα άτομα συγκροτούν τη ταυτότητά τους και νοηματοδοτούν το περιβάλλον τους διά των ατομικών τους αναγκών. Ένα σημαντικό μειονέκτημα στο θεωρητικό αυτό παράδειγμα είναι η ελλιπής εφαρμοσμένη και εμπειρικά τεκμηριωμένη έρευνα πάνω στο ζήτημα της πρόσληψης των μηνυμάτων, και κατ' επέκταση της δόμησης της κοινωνιοψυχολογικής ταυτότητας των υποκειμένων από τα Μ.Μ.Ε. Οι ερευνητές

34 Με τους όρους κοινωνικής νόησης.

αυτού του παραδείγματος θεωρούν a priori πως η διαπίστωση ενός φαινομένου, κυρίως μέσα από την ανάλυση περιεχομένου και την ποιοτικού τύπου έρευνα, ταυτίζεται με τη νοηματοδότηση που αποδίδεται από τον πληθυσμό.

Ξεπερνώντας τον ύφαλο της πρόσληψης του ατόμου που βασίζεται αποκλειστικά σε ορθολογικές κρίσεις και προβαίνει σε κοινωνιογνωστικά "σφάλματα" ή του ατόμου με πολυσυλλεκτική ταυτότητα που κατ' ουσίαν καθίσταται ένα ιδεολογικά και πολιτικά άχρωμο και άοσμο κοινωνικό υποκείμενο, και υπερπηδώντας τη σκόπελο που θέλει οι κοινωνικά μειονοτικές ομάδες να είναι εξ' ολοκλήρου αποκλεισμένες από τα μέσα επιρροής, μπορούμε να έχουμε κάποια πολύ σημαντικά οφέλη από τα δύο αυτά θεωρητικά παραδείγματα. Η υπόθεση του κοινωνικού χώρου, ως πεδίου διάχυσης των πληροφοριών (Jodelet, 1984/1995; Moscovici, 1976/1999; Abric, 1994/1996α) και της κοινωνικής σύγκρουσης της μαρξιστικής θεωρίας, μάς βοηθάει να προσεγγίσουμε τα μέσα επικοινωνίας ως χώρους εγχειρηματοποίησης των κοινωνικών συγκρούσεων. Κατά συνέπεια, το γενετικό μοντέλο επιρροής, και μάλιστα στην εκδοχή τού τριαδικού μοντέλου, μπορεί -και οφείλει- να διαδραματίσει πρωτεύοντα ρόλο στη μελέτη των διαδικασιών επιρροής δια των Μέσων "Μαζικής" Ενημέρωσης ή Επικοινωνίας ή Επιρροής.

Η δημιουργία νεότερων μορφών επικοινωνίας καθιστά αναγκαίο τον αναστοχασμό για τις σχέσεις επικοινωνίας, όπως αυτές έχουν μελετηθεί αλλά και ιδωθεί από τους διάφορους θεωρητικούς κύκλους. Το πεδίο έρευνας είναι ευρύ και μας προ(σ)καλεί σε περαιτέρω διερευνήσεις των διαδικασιών επιρροής. Αν, σύμφωνα με τον Κοτζιά (1999), το διαδίκτυο καθιστά εφικτή την άμεση δημοκρατία, τότε χρειάζεται να ενσκήψουμε πάνω στις συνθήκες που -όντας διαφορετικές από το πρώτο μοντέλο άμεσης δημοκρατίας των Αθηνών του 5ου αιώνα- φαίνεται να ανοίγονται διάπλατα μπροστά μας. Φυσικά, η προσαρμογή δεν αφορά μόνο την πρόσληψη του μηνύματος δια του ενός ή του άλλου μέσου. Αφορά, κυρίως, τις νέες συνθήκες που δημιουργούνται σε σχέση με την πληροφορία. Καθώς διαβαίνουμε -ήδη από την εποχή που ο Gutenberg εφηύρε το μαζικό τρόπο παραγωγής αντιτύπων (Σεραφετινίδου, 1987)- όλο και περισσότερο προς μια περίοδο πληροφοριακού πλουραλισμού (Cunningham, 2002; Dahl, 1963), καθίστανται καίρια τα ερωτήματα για τη δομή των επικοινωνιακών συστημάτων, την "δημοκρατικότητα" στην εκφορά

Λόγου στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής, αλλά και -ίσως κυρίως- τον τρόπο πρόσληψης των διαδικασιών αυτών (Κοτζιάς, 1999). Πώς εφαρμόζεται το ζήτημα της πολυφωνίας στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής, πώς προσλαμβάνουν τα κοινωνικά υποκείμενα τη διαλεκτική ανάμεσα στη μειονότητα και την εξουσία; Αυτό είναι το κεντρικό ερώτημα που μας καθοδηγεί στην εργασία αυτή, του οποίου τη θεωρητική βάση θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο. Το ερώτημα αυτό δεν προσδοκούμε πως θα εξαντληθεί με την παρούσα έρευνα, η οποία δεν αποτελεί παρά μια μικρή προσπάθεια προς την εξερεύνηση των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής. Όπως αναφέρει ο Moscovici (1976/1999: 531):

> *Ο τομέας των επικοινωνιών, παρά τις πολλές έρευνες, προσφέρεται ακόμη προς επανανακάλυψη, αν σταθούμε περισσότερο στη λειτουργία και στους διαμεσολαβητές του. Η ανάλυση των τύπων σχέσης και της φύσης των συστημάτων επικοινωνίας προσφέρει ένα σημαντικό πεδίο πειραματικής εξερεύνησης. Πρέπει ακόμη να θέτει κανείς αυτά τα συστήματα σε σχέση με άλλα κοινωνιοψυχολογικά φαινόμενα. Τέτοιες καινούργιες επαφές προκαλούν κανονικά μια μετάθεση των κέντρων βαρύτητας.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Κοινωνική Επιρροή σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού: Το παράδειγμα της διάδοσης

Η κοινωνική επιρροή όπως διαφάνηκε και από το προηγούμενο κεφάλαιο αποτελεί μια πράξη επικοινωνίας που συντελείται μεταξύ πομπού και δέκτη. Μιας επικοινωνίας που συνίσταται στην πρόθεση του πομπού να επηρεάσει τις απόψεις ή τη συμπεριφορά του δέκτη. Κατά το προηγούμενο κεφάλαιο επικεντρωθήκαμε κυρίως στους παράγοντες της κοινωνικής επιρροής, δηλαδή στα διαντιδρώντα μέλη που μετέχουν των διαδικασιών αυτών. Σε αυτό το κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να επικεντρωθούμε στα συστήματα επικοινωνίας μεταξύ των παραγόντων κοινωνικής επιρροής. Ο Serge Moscovici στο έργο του *"Η ψυχανάλυση η εικόνα της και το κοινό της"* [*La psychanalyse, son image et son public*] (1976/1999), μέσω μιας εκτεταμένης ανάλυσης περιεχομένου του γαλλικού τύπου την περίοδο 1949-1953, ως προς την εμφάνιση των όρων και των ιδεών της ψυχανάλυσης, προχώρησε -μεταξύ άλλων- στην κατηγοριοποίηση τριών συστημάτων επικοινωνίας των μηνυμάτων. Τα συστήματα αυτά, όπως διαφάνηκαν από την έρευνά του είναι η διάδοση, η μετάδοση και η προπαγάνδα. Η μελέτη των συστημάτων επικοινωνίας στην έρευνα των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής θεωρούμε πως καθίσταται κομβική. Το γεγονός δε ότι η κλείδα αυτή των συστημάτων επικοινωνίας προτάθηκε από τον ίδιο τον Moscovici, μας ωθεί στο να επικεντρωθούμε περισσότερο στην δυνατότητα εφαρμογής αυτής στη μελέτη της κοινωνικής επιρροής. Στο κεφάλαιο αυτό, λοιπόν, θα προσδιορίσουμε τα τρία επικοινωνιακά συστήματα καθώς και τα χαρακτηριστικά τους. Στη συνέχεια θα επιχειρηθεί να ταξινομηθεί μέρος της γνώσης μας από κοινωνιοψυχολογικές έρευνες, στη βάση της διάκρισης των επικοινωνιακών συστημάτων.

Προτού παρουσιάσουμε τα τρία επικοινωνιακά συστήματα που αναδύθηκαν από την έρευνα του Moscovici, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούμε στις

κατηγοριοποιήσεις των συστημάτων επικοινωνίας από άλλους θεωρητικούς. Οι Sibert, Peterson και Schramm (1956), στα πλαίσια της δημιουργίας μιας ενιαίας θεωρίας για τα Μ.Μ.Ε., πρότειναν μία τετραπλή κατηγοριοποίηση των συστημάτων επικοινωνίας. Η κατηγοριοποίηση αυτή θα μπορούσαμε να πούμε πως αφορά την ένταξη των πηγών επιρροής σε ένα σύστημα δύο διπολικών αξόνων. Ο πρώτος άξονας κατηγοριοποιεί τα στάδια της ιστορίας του τύπου από αυταρχικά σε ελευθεριακά, ενώ ο δεύτερος άξονας διακρίνει τα μοντέλα σε δυτικά/φιλελεύθερα και σοβιετικά. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, τα αυταρχικά μοντέλα είναι επιφορτισμένα με τη συμμόρφωση του στόχου στις θέσεις της πηγής, ενώ τα ελευθεριακά τείνουν προς τη διάδοση της γνώσης. Ως προς τον δεύτερο άξονα, τα σοβιετικά μοντέλα ήταν επιφορτισμένα με την προπαγάνδα, την εκπαίδευση και την κινητοποίηση των πολιτών ενώ τα δυτικά φιλελεύθερα μοντέλα διακρίνονταν σε υπεύθυνα και ανεύθυνα μέσα. Ο Merrill (1974), επιχειρώντας να περιγράψει τη σχέση κράτους και τύπου, πρότεινε τη συρρίκνωση των τεσσάρων αυτών συστημάτων επικοινωνίας σε δύο: την αυταρχική και την ελευθεριακή, κατατάσσοντας όλα τα μέσα που προέρχονταν από την εξουσία του κράτους ή της αγοράς στην αυταρχική μορφή επικοινωνίας. Ο McQuail (1983), στους τύπους αυτούς επικοινωνίας, πρόσθεσε ακόμη δύο που κατά τη άποψή του συμπλήρωναν την κοινωνική πραγματικότητα. Ο πρώτος αφορούσε την αναπτυξιακή επικοινωνία ενώ ο δεύτερος το δημοκρατικό συμμετοχικό τύπος επικοινωνίας. Αργότερα ο McQuail (2009) πρότεινε ένα μοντέλο επικοινωνίας με τέσσερις άξονες: το φιλελεύθερο/πλουραλιστικό, τον κοινωνικής ευθύνης ή δημοσίου συμφέροντος, τον επιστημονικό και, τέλος, τον εναλλακτικό. Θα μπορούσαμε όμως να παρατηρήσουμε πως οι τέσσερις αυτοί άξονες, όπως και οι προηγούμενες προτάσεις εμπλουτισμού (αναπτυξιακή και δημοκρατική/ συμμετοχική) χαρακτηρίζονται από ένα κοινό γνώρισμα. Αναφέρονται αποκλειστικά σε ένα πολύ συγκεκριμένο οικονομικοπολιτικό σύστημα: το νεοφιλελεύθερο όπως αυτό εφαρμόζεται στις δυτικές κοινωνίες.

Δεν θα επεκταθούμε άλλο στην παράθεση των διαφόρων κατηγοριοποιήσεων που λίγο έως πολύ περιγράφουν παρόμοια στοιχεία (για παράδειγμα βλ. Altschull, 1984; Hachten, 1981; Picard, 1985). Θεωρούμε όμως πως η κατηγοριοποίηση των επικοινωνιακών συστημάτων που προσφέρει ο Moscovici, υπερπηδά κάποια πολύ

σημαντικά εμπόδια που συναντούμε στις κατηγοριοποιήσεις των παραπάνω συγγραφέων. Οι πιο πάνω ερευνητές δημιουργούν κάποιες στατικές κατηγορίες που δεν μπορούν εύκολα να ξεφύγουν από τα χρονικά και χωρικά πλαίσια μέσα στα οποία αναδείχθηκαν. Αντίθετα, τα τρία επικοινωνιακά συστήματα, όπως αναδείχθηκαν από την εργασία του Moscovici, όχι μόνο δεν ταυτίζονται με ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, αλλά και σε διαχρονική συγκριτική μελέτη του τρόπου επικοινώνισης της ψυχανάλυσης, του Moscovici (1976/1999) φάνηκε πως υπάρχει μια δυναμικότητα στο χρόνο που χαρακτηρίζει τη σχέση πηγής και στόχου επιρροής. Σε αυτό το σημείο κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούμε αναλυτικότερα σε κάθε ένα από τα συστήματα επικοινωνίας, όπως περιγράφονται από τον εμπνευστή τους.

2.1 Η διάδοση, η μετάδοση και η προπαγάνδα

Το επικοινωνιακό σύστημα της διάδοσης συνίσταται σε μία πράξη διανομής των πληροφοριών από τον πομπό στο δέκτη για ένα συγκεκριμένο θέμα (Moscovici, 1976/1999). Σκοπός αυτής της διαδικασίας επικοινωνίας -τουλάχιστον έκδηλος- δεν είναι τόσο η πρόκληση μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς όσο η πληροφόρηση για ένα ζήτημα. Κατά τη διαδικασία της διάδοσης ο πομπός φαίνεται πως προσπαθεί να εγκαθιδρύσει μια σχέση ισότητας ανάμεσα σε αυτόν και το δέκτη και δημιουργείται μια σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ τους. Ο πομπός προσδιορίζεται περισσότερο ως μέσο αναμετάδοσης μιας γνώσης που πρέπει να μοιραστούν όλοι. Θα λέγαμε πως εδώ τα μέσα επικοινωνίας διαδραματίζουν ρόλο μεσολαβητή ανάμεσα στις "γνώμες" των παραγόντων επιρροής και το κοινό, δηλαδή τον πληθυσμό. Η διάδοση δεν φαίνεται να συγκεκριμενοποιεί τις ομάδες/στόχους επιρροής. Ο στόχος επιρροής φαίνεται να είναι ο γενικός πληθυσμός.

Ο Moscovici παρατήρησε κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που διέπουν το ύφος των επικοινωνιών της διάδοσης. Το ύφος φαίνεται να είναι συγκεκριμένο, ελκυστικό και γρήγορο. Επιχειρείται δε να παρουσιαστεί απουσία εμπλοκής του πομπού επικοινωνίας (συνήθως του δημοσιογράφου) με το περιεχόμενο των

απόψεων των παραγόντων κοινωνικής επιρροής. Στη διάδοση, η πηγή δεν φαίνεται να εκδηλώνει κάποιες καθορισμένες προθέσεις ή ένα συγκεκριμένο προσανατολισμό (γεγονός που δεν συνδέεται με αδυναμία επιρροής, το αντίθετο μάλιστα), αναπτύσσει ήπιες προτάσεις οι οποίες δεν επιμένουν στη σχέση μεταξύ επικοινωνίας και διαμόρφωσης συμπεριφορών. Ο πομπός τείνει να γίνει προέκταση του δέκτη, η διαπραγμάτευση για το διακύβευμα γίνεται με τρόπο ώστε να προάγεται μία φαινομενική ή μη αντικειμενικότητα που σχετίζεται με τη μη εμπλοκή του πομπού με το αντικείμενο. Τέλος, τα διάφορα μηνύματα/απόψεις που εκφέρονται διαφυλάττουν μια σχετική αυτονομία στο λόγο του πομπού, έτσι ώστε να εμφανίζεται ασυνέχεια εντός του λόγου του. Βεβαία, η υποτιθέμενη μη εμπλοκή δεν καθιστά τον πομπό αποχρωματισμένο ιδεολογικά. Η οπτική της πηγής -ή των πηγών- επιρροής για το αντικείμενο φαίνεται να παρεμβαίνει καθοριστικά στη ροή πληροφοριών. Στο ίδιο έργο αναπτύσσεται και ο αντίλογος της παραπάνω θέσης, σύμφωνα με τον οποίο οι συνθήκες διάδοσης ωθούν τα υποκείμενα, λόγω της επιφανειακής αντιμετώπισης των εννοιών και της σημασίας των διακυβευμάτων, προς την αδιαφορία, και κατ' ουσίαν στη μη επικεντρωμένη κοινωνιογνωστική επεξεργασία.

Η διάδοση είναι προϊόν μιας γενικότερης δημοκρατικοποίησης των κοινωνιών, όπου οι ανάγκες ανταλλαγής και μεταβίβασης ιδεών, καθώς και η ανάδυση αντικρουόμενων πολιτικών φορέων, κατέστησαν απαραίτητη την ύπαρξή της. Οι κοινωνικές συνθήκες δημιουργούν διαφοροποίηση των κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες με τη σειρά τους δημιουργούν διαφορετικούς τύπους επικοινωνιακών σχέσεων.

Η μετάδοση θα μπορούσε να ιδωθεί ως ένας τρόπος επικοινωνίας που βρίσκεται ανάμεσα στην προπαγάνδα και τη διάδοση. Ως μετάδοση νοείται η αναμετάδοση δομημένων ρητών μηνυμάτων τα οποία έχουν ως βάση ένα συγκεκριμένο πλαίσιο αναφοράς που εκφράζεται ξεκάθαρα σε αυτά. Η διάδοση δεν απευθύνεται σε κάποιο συγκεκριμένο κοινό αλλά στο γενικό πληθυσμό, προσπαθώντας να τον ενημερώσει σφαιρικά για ένα συγκεκριμένο ζήτημα. Κατά τη μετάδοση, ο πομπός απευθύνεται σε ένα περιορισμένο κοινό για το οποίο "γνωρίζει" την προϋπάρχουσα ιδεολογία και το κυρίαρχο -για τα μέλη της ομάδας αυτής- σύστημα αξιών και επιχειρεί να προσαρμόσει τις νέες ιδέες που αναδύονται στο ευρύτερο κοινωνικό σύστημα, στο

αξιακό σύστημα της ομάδας. Αν θέλαμε να μιλήσουμε με όρους κοινωνικών αναπαραστάσεων, θα λέγαμε πως τα μέσα επικοινωνίας, και συγκεκριμένα ο πομπός της μετάδοσης επιχειρεί να εμπλουτίσει τα περιφερειακά στοιχεία στο ήδη υπάρχον αναπαραστασιακό ή ιδεολογικό επίπεδο, κατά τρόπο τέτοιο που η νέα γνώση, δεν θα απειλήσει -άμεσα τουλάχιστον- τον κεντρικό πυρήνα της αναπαράστασης (όπως ορίζεται από τον Abric, 1987). Θα μπορούσαμε να πούμε πως στην περίπτωση που υπάρχουν διαφορετικές οπτικές[35] στο εσωτερικό μιας ομάδας, μέσω της μετάδοσης επιχειρείται η δημιουργία σύγκλισης εντός της. Έτσι, μέσω της μετάδοσης επιχειρείται η μετρίαση της ενδο-ομαδικής σύγκρουσης και οι διαφορετικές οπτικές προσαρμόζονται σε μια νέα ενιαία -"γενικής" αποδοχής- κοινωνική αναπαράσταση.

Θα μπορούσαμε να πούμε πως ένα από τα χαρακτηριστικά της μετάδοσης είναι ότι το άμεσο πεδίο δράσης είναι σχετικά περιορισμένο, εφόσον απευθύνεται σε συγκεκριμένο κοινό. Επίσης, αυτό το επικοινωνιακό σύστημα προτίθεται να αφομοιώσει ένα κοινωνικό αντικείμενο σε ένα υπάρχον πλαίσιο αναφοράς και, τέλος, στοχεύει στη δημιουργία ομοφωνίας εντός της ομάδας, φωτίζοντας τις υπάρχουσες ή ενδεχόμενες συμπεριφορές με μια σημασία που δεν είχαν προηγουμένως.

Η προπαγάνδα, τέλος, σύμφωνα με τον Moscovici (1976/1999: 468) ορίζεται ως ένας "*τρόπος έκφρασης μιας ομάδας σε μια συγκρουσιακή κατάσταση και εγχειρηματικής επεξεργασίας, ενόψει μιας δράσης, της αναπαράστασης που έχει η ομάδα για το αντικείμενο της σύγκρουσης*". Σε αυτόν τον ορισμό η προπαγάνδα προσλαμβάνεται τόσο ως έκφραση όσο και ως χειραγώγηση της ομάδας. Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε, δηλαδή, πως η προπαγάνδα ορίζει τον παλμό της ομάδας. Ένα ακόμα αξιοπρόσεκτο στοιχείο είναι η έμφαση στο συγκρουσιακό πλαίσιο μέσα από το οποίο ορίζεται η προπαγάνδα και το οποίο την ορίζει. Χαρακτηρίζεται δηλαδή από όξυνση της διομαδικής σύγκρουσης μέσα στην οποία μία ευρύτατη γκάμα επιμέρους ζητημάτων κατατάσσονται σε ενδο-ομαδικά και εξω-ομαδικά. Ως συνέπεια αυτού, τα κοινωνικά υποκείμενα καλούνται να πάρουν ενεργή θέση για μια σειρά από ζητήματα που ορίζονται ως μείζονος σημασίας για την ταυτοτική ιδιότητά τους. Αξίζει εδώ να αναφερθεί πως η προπαγάνδα είναι

35 Ως προς ένα θέμα.

προσανατολισμένη στη δράση, σε αντίθεση με τη διάδοση. Τα κοινωνικά υποκείμενα δεν πρέπει απλώς να υιοθετήσουν μια στάση, πρέπει παράλληλα να υιοθετήσουν μια σειρά από ανάλογες συμπεριφορές.

Η προπαγάνδα παρουσιάζει μια διττή λειτουργία. Τη ρυθμιστική και την οργανωτική. Η πρώτη λειτουργία, η ρυθμιστική, αφορά τη ρύθμιση των στοιχείων που συνιστούν την ταυτότητα της ομάδας. Όπως αναφέραμε και πιο πάνω η προπαγάνδα ευνοεί τη σύγκρουση και ευνοείται απ' αυτή. Μέσω της προπαγάνδας εγκαθιδρύεται μια αντίθεση ανάμεσα στην εξωομάδα και στην ενδοομάδα. Η αντίθεση αυτή εντείνει τη σύγκρουση σε διομαδικό επίπεδο ενώ ταυτόχρονα ευνοεί τη δόμηση μιας ενιαίας κοινωνικής ταυτότητας εντός της ομάδας. Μια ταυτότητας που συγκροτείται από ένα σύνολο διχοτομιών και αντιθέσεων που αφορούν το τι στηρίζει και τι όχι η ομάδα. Κατά συνέπεια εάν η εξωομάδα υποστηρίζει το "μαύρο", μέσω της προπαγάνδας στηρίζεται το "άσπρο", προκειμένου να συγκροτηθεί μια ενιαία ενδοομαδική ταυτότητα που θα παρουσιάζει συνοχή λόγω της διαρκούς αντίθεσής της με το εξωομαδικό περιβάλλον. Μέσω της προπαγάνδας, δηλαδή, οξύνεται η σύγκρουση και επιχειρείται η απάλειψη οποιασδήποτε άλλης επικέντρωσης για το θέμα[36]. Η δεύτερη λειτουργία, η οργανωτική, σχετίζεται με την οργάνωση του περιεχομένου του θέματος που διαπραγματεύεται η προπαγάνδα. Η προπαγάνδα, δηλαδή, μέσω των κατάλληλων συσχετίσεων, φωτίζει μια συγκεκριμένη επικέντρωση για το διακύβευμα προκειμένου να το χρωματίσει αξιολογικά. Για παράδειγμα, εάν μέσω της προπαγάνδας επιχειρείται το μποϊκοτάζ των μηλοπαραγωγών από μια ακραία θρησκευτική μειονότητα, ενδεχομένως να συσχέτιζαν τα μήλα με το μήλο που έδωσε η Εύα στον Αδάμ, ως φρούτο της αμαρτίας, συνεπώς οι μηλοπαραγωγοί που μαζικά παράγουν μήλα, θα εμφανίζονταν ότι εξυπηρετούν το κακό, και άρα η κοινότητα θα όφειλε να μποϊκοτάρει τους μηλοπαραγωγούς.

Η προπαγάνδα είναι ένα επικοινωνιακό σύστημα που διέπεται από μία τάση για κοινωνιογνωστική ομοιογενοποίηση. Με επαναλήψεις και ταυτολογίες επιχειρείται να δοθεί μια αίσθηση σταθερότητας της συμπεριφοράς απέναντι στο διακύβευμα.

36 Όπου τα κοινωνικά υποκείμενα έχουν να επιλέξουν ανάμεσα στη συμμόρφωση ή τη θεώρηση τους ως εξω-ομάδα.

Έτσι, παρουσιάζονται κάποια "κλισέ" φράσεων που ορίζουν το περιεχόμενο και την αξιολογική κατεύθυνση που πρέπει να έχει η ομάδα για το διακύβευμα.

Ολοκληρώνοντας, την παρουσίαση των τριών συστημάτων επικοινωνίας, θα άξιζε να σταθούμε πάνω σε ορισμένα σημεία που αφορούν τους τρόπους "χρήσης" του εργαλείου που προτάθηκε από τον Moscovici. Όπως αναφέραμε πιο πάνω, διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια φαίνεται να παράγουν διαφορετικές κοινωνικές σχέσεις που, με τη σειρά τους δημιουργούν συνθήκες για την ανάδυση ανάλογων μορφών επικοινωνίας. Έτσι, συγκρουσιακές κοινωνικές συνθήκες ευνοούν την ανάδυση της προπαγάνδας, καθώς η τελευταία σχετίζεται με τη δημιουργία στερεοτύπων (Moscovici, 1976/1999) που ευνοούν τη διομαδική σύγκρουση (Avigdor, 1953). Κοινωνικές συνθήκες που απαιτούν λιγότερη όξυνση και περισσότερο συνένωση των αντιθετικών δυνάμεων, ευνοούν την ανάδυση της μετάδοσης ως σύστημα επικοινωνίας. Η μετάδοση ευνοεί την ανάπτυξη των στάσεων (Moscovici, 1976/1999) που παρουσιάζουν μεν προσανατολισμό είναι ωστόσο περισσότερο ευέλικτες από τα στερεότυπα. Τέλος η διάδοση φαίνεται να αναπτύσσεται σε δημοκρατικότερα -κατ' επίφαση ή κατ' ουσία- περιβάλλοντα, ενώ συνδέεται με την ανάπτυξη απόψεων που φαίνεται να είναι περισσότερο εύπλαστες.

Ποιος όμως είναι ο ρόλος των συστημάτων επικοινωνίας στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής; Εάν θέλαμε να προβάλλουμε τα συστήματα επικοινωνίας στα πειραματικά έργα που έχουν μέχρι τώρα πραγματοποιηθεί τι συμπεράσματα θα μπορούσαμε να συνάγουμε για αυτούς τους τρόπους επικοινωνίας; Με αυτό το θέμα θα ασχοληθούμε στην επόμενη ενότητα.

2.2 Διερεύνηση πειραματικών εφαρμογών των συστημάτων επικοινωνίας

Εάν θελήσουμε να ελέγξουμε την εφαρμογή και την αποτελεσματικότητα ή μη του κάθε ενός συστήματος επικοινωνίας, ένα αξιόπιστο καταφύγιο θα ήταν να

προστρέξουμε στην πειραματική μέθοδο. Τι είναι αυτό που μας προσφέρει το πείραμα που αποτελεί συγκριτικό πλεονέκτημα σε σχέση με τις άλλες μεθόδους έρευνας της κοινωνικής πραγματικότητας;

Η πειραματική διαδικασία φαίνεται να παρουσιάζει κάποια σημαντικά πλεονεκτήματα, αλλά και κάποιους αξιοσημείωτους περιορισμούς τους οποίους θα πρέπει να λάβει ο ερευνητής υπόψη (Doise, 1982/2001; Μαντόγλου & Προδρομίτης, 2001). Στα θετικά θα μπορούσαμε να αναφέρουμε πως η πειραματική μέθοδος επιτρέπει στον ερευνητή να ελέγξει κάποιες παραμέτρους και να διαπιστώσει τυχόν αλλαγές που συμβαίνουν, όταν διατηρούνται ίδιες οι συνθήκες και αλλάζουν, ελεγχόμενα, μόνο οι προς εξέταση παράμετροι. Αυτό επιτρέπει στον ερευνητή να ελέγξει μόνον την επίδραση των παραγόντων που τον ενδιαφέρουν χωρίς την παρεμβολή των άλλων μεταβλητών.

Η μελέτη των συστημάτων επικοινωνίας μέσω της ανάλυσης περιεχομένου των έντυπων, των ηλεκτρονικών ή των οπτικών μέσων θα έδινε την ευκαιρία να ελεγχθεί η προτεινόμενη από τον Moscovici κατηγοριοποίηση, αλλά δεν θα επέτρεπε την μελέτη της επίδρασης των συστημάτων επικοινωνίας στον πληθυσμό, γεγονός που αποτελεί έναν από τους κεντρικούς στόχους στην εργασία.

Η έρευνα πεδίου, πάλι, υπερτερεί από την ανάλυση περιεχομένου, στο επίπεδο μελέτης της επίδρασης των συστημάτων επικοινωνίας στον πληθυσμό. Μια τέτοια μελέτη όμως δεν θα μας επέτρεπε να απομονώσουμε μόνο τις μεταβλητές που διαφοροποιούν τα συστήματα επικοινωνίας μεταξύ τους. Κατά συνέπεια, θεωρούμε την πειραματική μέθοδο ως την καταλληλότερη για τον έλεγχο των συστημάτων επικοινωνίας στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής. Ποιοι όμως είναι οι περιορισμοί της πειραματικής μεθόδου;

Ένας από τους περιορισμούς της πειραματικής διαδικασίας σχετίζεται με την δυνατότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων που διαπιστώνονται κατά την εφαρμογή της στο κοινωνικό πεδίο. Το πέρασμα δηλαδή από το in vitro στο in vivo. Σε αντίθεση με τα όσα μπορεί κάποιος ερευνητής να ορίζει, ένα πειραματικό υποκείμενο είναι ταυτόχρονα και πολίτης της κοινωνίας, συνεπώς, είναι δυνατόν να προσλαμβάνει με διαφορετικό τρόπο τον πειραματικό χειρισμό. Δύναται, δηλαδή, η σημασία μιας πράξης ή μιας ιδέας να σηματοδοτείται με εντελώς διαφορετικούς

όρους εντός του πειραματικού πλαισίου και με εντελώς διαφορετικούς όρους σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Ο πειραματιστής, κοινωνιοψυχολογικά σκεπτόμενος, οφείλει και αυτός με τη σειρά του να λαμβάνει υπόψη τόσο στο σχεδιασμό όσο και στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων τη σημασία που δύναται να προσδώσουν τα άτομα στους όρους και τις διαδικασίες. Στην παρούσα έρευνα επιχειρήσαμε να χρησιμοποιήσουμε τα οφέλη της πειραματικής διαδικασίας, αποφεύγοντας τους μεθοδολογικούς κινδύνους.

Το πρώτο επικοινωνιακό σύστημα με το οποίο θα ασχοληθούμε είναι η προπαγάνδα, που, πολύ νωρίς, συγκέντρωσε την προσοχή των ερευνητών. Οι κοινωνικές συνθήκες και το θεωρητικό υπόστρωμα της θεωρίας των μαζών έδωσαν στην προπαγάνδα μια περισσότερο επιστημονική χροιά της υπόθεσης των μαγνητικών ή υπνωτιστικών δυνάμεων των χαρισματικών ηγετών πάνω στα πλήθη. Η μελέτη της προπαγάνδας από τους θεωρητικούς της μάζας και αργότερα του λειτουργισμού εστίαζε είτε στις τεχνικές[37] -μεταθέτοντας τις μαγικές ιδιότητες από το χαρισματικό ηγέτη στη χαρισματική τεχνική- είτε στην κριτική για τους ηγέτες που χρησιμοποιούν την προπαγάνδα. Κρίνεται όμως σκόπιμο να αναφερθεί πως έχει χρησιμοποιηθεί ο πειραματικός έλεγχος της προπαγάνδας.

Στα πειραματικά έργα που ρητά δηλώνουν πως μελετούν την προπαγάνδα (Brock & Becker, 1965; Brodbeck, 1956; Hovland, Lumsdaine & Sheffield, 1949; López-Sáez & Bustillos, 2008), αυτό που κυρίως ελέγχεται είναι η επίδραση μίας μόνο άποψης για ένα θέμα. Πιο συγκεκριμένα, στην εργασία του Brodbeck (1956) για την προπαγάνδα, ένα σύνολο μαθητών κλήθηκε να απαντήσει πάνω στο ζήτημα των υποκλοπών. Κατόπιν, εκτέθηκαν σε ένα κείμενο επιρροής το οποίο εξέφραζε μια εκτίμηση αντίθετη από τη γνώμη τους. Στη συνέχεια, τους ζητήθηκε να ορίσουν, κατά σειρά προτεραιότητας, τρία άτομα με τα οποία θα ήθελαν να μιλήσουν για το θέμα αυτό. Όπως φάνηκε από τα αποτελέσματα, τα υποκείμενα που έτειναν να επηρεαστούν από την πηγή επιρροής επεδίωκαν να μιλήσουν με άτομα που εξέφραζαν γνώμη όμοια με την αρχική τους. Ο Brodbeck αναφέρει πως τα πειραματικά υποκείμενα κατά την έκθεσή τους σε προπαγάνδα για θέσεις στις οποίες

37 Στοιχεία της προπαγάνδας, όπως η επανάληψη φράσεων, τα έντονα χρώματα, ο ιδιαίτερος ρυθμός εκφοράς του λόγου, ορίζονται ως τεχνικές που υπνωτίζουν τις μάζες ανάλογες με την ικανότητα του χαρισματικού ηγέτη.

αντιτίθενται αισθάνονται μια κατάσταση αβεβαιότητας, η οποία ορίζεται ως "κλονισμένη αυτοπεποίθηση". Βρισκόμενοι σε μια τέτοια κατάσταση οι συμμετέχοντες στρέφονται προς ομάδες υποκειμένων όπου υποστηρίζονται θέσεις όμοιες με τις αρχικές τους, προκειμένου να αποκατασταθεί η αυτοπεποίθησή τους.

Σε έρευνα των Brock και Becker (1965) για την προπαγάνδα, 90 φοιτήτριες κλήθηκαν να ακούσουν τη συνομιλία ενός ατόμου που προσπαθούσε να πείσει από τηλεφώνου κάποιο άλλο άτομο για ένα πανεπιστημιακό ζήτημα. Ανάλογα με τις πειραματικές συνθήκες, το μήνυμα της προπαγάνδας ήταν σύμφωνο, ουδέτερο ή αντίθετο με τις απόψεις των υποκειμένων. Στη συνθήκη της προπαγάνδας αναπτυσσόταν ολόκληρη η τηλεφωνική συνομιλία ενώπιον των φοιτητριών, ενώ στη συνθήκη μη προπαγάνδας το άτομο που επικοινωνούσε τηλεφωνικά και μόλις πριν αρχίσει να αναπτύσσει το θέμα διέκοπτε τη συνομιλία του και δήλωνε πως θα συνέχιζε την τηλεφωνική συνομιλία του από το γραφείο του. Από τα αποτελέσματα φάνηκε πως η συνθήκη προπαγάνδας ήταν αποτελεσματική μόνο όταν αναπτύσσονταν θέσεις που ήταν σύμφωνες με τις θέσεις των υποκειμένων.

Τα αποτελέσματα των δύο παραπάνω ερευνών σχετίζονται με την ιδιότητα της προπαγάνδας που συσπειρώνει/συμμορφώνει τα κοινωνικά υποκείμενα στις θέσεις της ενδο-ομάδας, δίδοντας κατ' ουσίαν έναν ταυτοτικό παλμό. Και εδώ ως διαδικασία προπαγάνδας ορίζεται η έκθεση των υποκειμένων σε μία μόνο οπτική για ένα γεγονός.

Στο πείραμα των López-Sáez και Bustillos (2008) επιχειρείται να μελετηθούν οι τεχνικές της προπαγάνδας. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζεται η δυναμική τριών τεχνικών επιρροής της προπαγάνδας μιας Μη Κυβερνητικής Οργάνωσης ("το κάθε σεντς μετράει"/κοινωνική επικύρωση/οι δύο τεχνικές μαζί)[38], καθώς και την επίδραση του τρόπου επικοινώνισης (γραπτό κείμενο/γραπτό κείμενο και μια θετικά σηματοδοτημένη εικόνα/γραπτό κείμενο και μια αρνητικά σηματοδοτημένη εικόνα). Από τα αποτελέσματα διαφαίνεται πως στην περίπτωση που οι συμμετέχοντες προτίθενται να δώσουν μια δωρεά για τη Μ.Κ.Ο., τότε τείνουν να δίδουν περισσότερα χρήματα κατά τη συνθήκη όπου το κείμενο προσανατολίζεται στην

38 Στην τεχνική "το κάθε σεντς μετράει" αναπτύσσεται η άποψη ότι και το ελάχιστο ποσό δωρεάς μπορεί να βοηθήσει έναν κοινωφελή σκοπό. Η τεχνική της κοινωνικής επικύρωσης τονίζει κυρίως τα ηθικά χαρακτηριστικά που περιβάλλουν τον άνθρωπο που κάνει δωρεά για κοινωφελή σκοπό.

τεχνική "το κάθε σεντς μετράει" και συνοδεύεται από μία αρνητικά σηματοδοτημένη εικόνα, τα υποκείμενα. Διαφαίνεται, λοιπόν, πως η προπαγάνδα παρουσιάζει αυξημένη επιρροή όταν γίνεται χρήση μιας πιο "σκληρής" τεχνικής, στη συνθήκη δηλαδή με την αρνητικά σηματοδοτημένη εικόνα, λειτουργώντας όμως στα υποκείμενα που ήταν ήδη διατεθειμένα να κάνουν δωρεά, δηλαδή στην κατά κάποιο τρόπο "ενδο-ομάδα" των δωρητών.

Αυτό που μπορούμε να παρατηρήσουμε και σε αυτό το πείραμα, όπως και στα προηγούμενα, είναι πως η προπαγάνδα ορίζεται ως η μονόπλευρη παράθεση μιας επικέντρωσης για ένα θέμα που στόχο έχει την επιρροή των υποκειμένων. Γεννάται όμως το εξής ερώτημα: εάν η πειραματική εγχειρηματοποίηση της προπαγάνδας συνίσταται στην παρουσίαση ενός κειμένου επιρροής ποια θα ήταν η διάκρισή της από την πειραματική εγχειρηματοποίηση της μετάδοσης; Προκειμένου να απαντήσουμε σ' αυτό το ερώτημα, θα αναφερθούμε ξανά στα στοιχεία που διαφοροποιούν την προπαγάνδα από τη μετάδοση. Η προπαγάνδα φαίνεται να αναπτύσσεται σε ένα περιβάλλον διομαδικής σύγκρουσης το οποίο και εντείνει. Η πηγή της προπαγάνδας παρουσιάζεται ως αδιάλλακτη και άκαμπτη με τις απόψεις της, ενώ τονίζεται -έκδηλα ή άδηλα- στο μήνυμά της πως οποιαδήποτε προσχώρηση στην κουλτούρα ή στις συνεπαγόμενες ιδέες της εξωομάδας αποτελεί ένδειξη εταιροπροσδιορισμού από την ενδοομάδα. Πάνω σε αυτή τη συλλογιστική, αναπτύσσονται μια σειρά από αντιθέσεις και δίπολα που ορίζουν -ρητά ή άρρητα- την ταυτότητά της. Αντίθετα, η μετάδοση σχετίζεται με μια τάση συνένωσης των απόψεων της ενδοομάδας. Η πηγή της μετάδοσης επιχειρεί να εντάξει στο περιφερειακό σύστημα της αναπαράστασης όλα εκείνα τα στοιχεία που θα την καταστήσουν ευέλικτη και προσαρμόσιμη, αναπτύσσοντας μια υβριδική κοινωνική αναπαράσταση. Γίνεται δηλαδή μια προσπάθεια αποφυγής της σύγκρουσης και διαλλαγής με τον πληθυσμό/στόχο.

Από τα παραπάνω μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ενώ η προπαγάνδα τείνει να μοιάσει σε αυτό που οι ερευνητές του γενετικού μοντέλου επιρροής όρισαν ως ακαμψία διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης, η μετάδοση τείνει να μοιάσει στην ευέλικτη διαπραγμάτευση. Θα μπορούσαμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι τα πειράματα που μελετούν τη στρατηγική διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης διερευνούν την

επιτυχία ή όχι των μοντέλων προπαγάνδας και μετάδοσης στη μειονοτική επιρροή. Θα άξιζε όμως να δούμε λίγο πιο προσεκτικά τα συμπεράσματα που μπορούν να παραχθούν από μία τέτοια αναλογία.

Σε πείραμα των Παπαστάμου και Μιούνυ (1983), που παρουσιάσαμε πιο πάνω, διαφάνηκε πως η ακαμψία διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης της μειονοτικής πηγής ωθούσε τα πειραματικά υποκείμενα στην κοινωνική σύγκριση -και κατά συνέπεια στην απόρριψη του μειονοτικού μηνύματος σε άμεσο επίπεδο επιρροής- ενώ εν συνεχεία[39] η αμφισβήτηση των κεντρικών στοιχείων της πρότερης κοινωνικής αναπαράστασης εντείνει τη σύγκρουση σε κοινωνιογνωστικό επίπεδο, που τελικώς οδηγεί στη διαδικασία γνωστικής επικύρωσης και την έμμεση υποδοχή του μηνύματος (Pérez & Mugny, 1993/1996). Όπως στη προπαγάνδα, έτσι και στην ακαμψία φαίνεται να εισάγεται η σύγκρουση ως κομβικό στοιχείο της δυναμικής των δύο αυτών συστημάτων. Μία σύγκρουση που φαίνεται να συνδέεται άμεσα με την κοινωνιοψυχολογική ταυτότητα των υποκειμένων. Η ένταση αλλά και η ποιότητα της σύγκρουσης που εισάγεται με την άκαμπτη διαπραγμάτευση φαίνεται να είναι συγκρίσιμη με τη σύγκρουση διπολικών αντιθέσεων που εισάγει η προπαγάνδα και η οποία εμπλέκει άμεσα την ταυτότητα των υποκειμένων καθώς βασίζεται στην αρχή "Η μαζί μας ή εναντίων μας". Η έντονη κοινωνιογνωστική σύγκρουση που εισάγεται με την άκαμπτη διαπραγμάτευση, όπως πολύ εύγλωττα περιγράφουν οι Pérez και Mugny (1993/1996), προερχόμενη από την αμφισβήτηση του υπάρχοντος συστήματος πρόσληψης και αναπαραγωγής της πραγματικότητας, είναι ανάλογη της αίσθησης "κλονισμένης αυτοπεποίθησης" που περιγράφει ο Brodbeck (1956) ως αποτέλεσμα της προπαγάνδας. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε[40] πως η ακαμψία στοχεύει στην απότομη τροποποίηση της κοινωνικής αναπαράστασης των υποκειμένων ενώ η ευλυγισία στην προοδευτική αλλαγή αυτής.

---

39 Υπό την προϋπόθεση του διαχωρισμού των επιπέδων σύγκρουσης (σε κοινωνικό/ κοινωνιογνωστικό επίπεδο), εφόσον κάθε κοινωνιογνωστική σύγκρουση είναι ταυτόχρονα και κοινωνική σύγκρουση. Η κοινωνική σύγκρουση συνδέεται με τη σχέση του στόχου με την πηγή επιρροής ενώ η κοινωνιογνωστική σύγκρουση με το περιεχόμενο του μηνύματος. Προϋπόθεση για την επεξεργασία της κοινωνιογνωστικής σύγκρουσης είναι η επίλυση της κοινωνικής (Pérez & Mugny, 1993/1996).

40 Αποτελώντας πρόταση για περαιτέρω έρευνα.

Η ευλυγισία διαπραγμάτευσης, από την άλλη, φαίνεται να σχετίζεται περισσότερο με τη μετάδοση ως επικοινωνιακή τακτική. Διατηρώντας μειωμένα τα επίπεδα σύγκρουσης, η ευλύγιστη πηγή επιχειρεί προοδευτικά να επηρεάσει, χωρίς να εισάγει μια έντονη κοινωνική ή κοινωνιογνωστική σύγκρουση. Αυτό το στοιχείο φαίνεται να παρουσιάζεται και στη μετάδοση, όπως ορίστηκε από τον Moscovici (1976/1999). Τα άρθρα του καθολικού τύπου που κυρίως χρησιμοποιούσαν τη μετάδοση ως μορφή επικοινωνίας των ιδεών και της θεωρίας της ψυχανάλυσης, επιχειρούσαν να φωτίσουν τα στοιχεία εκείνα της ψυχανάλυσης που συνήγαν με το θρησκευτικό σύστημα του καθολικισμού και ταυτόχρονα να αποκρύψουν τα στοιχεία εκείνα που δημιουργούσαν έντονη συγκρουσιακή συνθήκη στο σύστημα αυτό. Έτσι, τονιζόταν η αναλογία ιερέα/εξομολογητή και ψυχαναλυτή, ενώ αποκρυβόταν ο σεξουαλικός αναγωγισμός της ψυχαναλυτικής ερμηνείας καθώς και η κοινωνιολογική θεωρία του Freud πάνω στα θεολογικά συστήματα.

Συγκριτικά με τη μελέτη της προπαγάνδας, η διάδοση έχει απασχολήσει σε πολύ μικρότερο βαθμό την πειραματική έρευνα. Η ταυτόχρονη παρουσία επιχειρημάτων και αντεπιχειρημάτων για ένα θέμα, απασχόλησε από πολύ νωρίς την κοινωνική ψυχολογία. Σε πείραμα του Hovland και των συνεργατών του (Hovland, Lumsdaine & Sheffield, 1949) φάνηκε πως ταυτόχρονη η παρουσία επιχειρημάτων και αντεπιχειρημάτων ασκούσε σημαντικότερη επιρροή από την ύπαρξη μόνο επιχειρημάτων. Πιο συγκεκριμένα, στο πείραμα αυτό οι, ήδη κουρασμένοι, Αμερικανοί στρατιώτες κλήθηκαν να ακούσουν ένα ραδιοφωνικό μήνυμα που τους καλούσε να αποδεχτούν πως ο πόλεμος στον Ειρηνικό θα διαρκέσει ακόμα περισσότερο. Ανάλογα με την πειραματική συνθήκη, στα μισά υποκείμενα παρουσιάστηκε ένα ηχητικό μήνυμα το οποίο παρουσίαζε μόνο επιχειρήματα για τη συνέχιση του πολέμου (προπαγάνδα), ενώ στα άλλα μισά ένα ηχητικό μήνυμα όπου παρουσιάζονταν επιχειρήματα και αντεπιχειρήματα (διάδοση[41]). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η "διάδοση" ήταν πιο αποτελεσματική για τα υποκείμενα που αρχικά είχαν αρνητική άποψη ως προς το μήνυμα, καθώς και γι' αυτά των οποίων το

41 Στο πειραματικό έργο αναφέρεται ως αμφίπλευρη παρουσίαση, αλλά η συνθήκη αυτή παρουσιάζει όλα τα χαρακτηριστικά αυτού που θα περιέγραφε κάποιες δεκαετίες αργότερα ο Moscovici ως διάδοση.

μορφωτικό επίπεδο ήταν υψηλότερο, ίσως διότι τα τελευταία θεωρούσαν πιο έντιμη και αξιόπιστη την πηγή που παρουσιάζει και τις δύο όψεις του προβλήματος. Το αυξημένο επίπεδο κοινωνιογνωστικής σύγκρουσης[42], που προκάλεσε το μήνυμα της προπαγάνδας στο δείγμα, μπορούμε να υποθέσουμε[43] πως συντέλεσε στην μειωμένη κοινωνική επιρροή στη συνθήκη αυτή.

Κατοπινά πειράματα που σχετίζονται με τη διάδοση διενεργήθηκαν κυρίως από τους Maass και Clark. Οι Maass και Clark πρότειναν το "Παράδειγμα Ταυτόχρονης Πλειονοτικής/Μειονοτικής Επιρροής", ένα μοντέλο επιρροής όπου παρουσιάζεται στον πληθυσμό ταυτόχρονα η μειονοτική και πλειονοτική άποψη. Με μια σειρά μελετών (Clark & Maass, 1988, Maass & Clark, 1983, 1986) επιχειρήθηκε ο έλεγχος της επίδρασης της ταυτόχρονης παρουσίας μιας μειονοτικής και μιας πλειονοτικής πηγής στις θέσεις των πειραματικών υποκειμένων. Έτσι στα πειράματα (Maass & Clark, 1983, 1986) διαφάνηκαν τα διαφορετικά επίπεδα επίδρασης της μειονότητας και της πλειονότητας. Συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η μειονοτική επιρροή, όταν η πηγή εμφανίζει σταθερότητα, εκφράζεται μέσω των ιδιωτικών απαντήσεων, ενώ η πλειονοτική μέσω της δημόσιας έκφρασης των απαντήσεων. Μια κριτική που μπορεί να ασκηθεί στο πειραματικό έργο των Maass και Clark αφορά τον μειονοτικό και πλειονοτικό προσδιορισμό. Ενώ πειραματικά εξετάζονται έργα γνώμης[44] (δικαιώματα ομοφυλοφίλων και δικαίωμα στην έκτρωση), δηλαδή υψηλής ταυτοτικής εμπλοκής, χωρίς δυνατότητα απόδειξης της σωστής ή λανθασμένης απάντησης, ο καθοριστικός παράγοντας στο χαρακτηρισμό των θέσεων ως μειονοτικών ή πλειονοτικών αποτελεί ο αριθμητικός παράγοντας. Δηλαδή εάν οι θέσεις υπέρ/κατά των δικαιωμάτων των ομοφυλοφίλων ή της έκτρωσης εκφράζονται από πολλά (πλειοψηφία ή λίγα άτομα (μειοψηφία). Η συνθήκη υπέρ της έκτρωσης

42 Δεδομένου του ότι υποστήριζε κατά τρόπο μονόπλευρο μια θέση που ήταν ακριβώς αντίθετη με τις θέσεις των πειραματικών υποκειμένων.

43 Δεδομένης της χρονικής απόστασης που μας χωρίζει από τη διεξαγωγή του πειράματος αυτού, και της έλλειψης στοιχείων που διαθέτουμε για τα δεδομένα, οι όποιες υποθέσεις δεν μπορεί παρά να είναι παρακινδυνευμένες.

44 Στην τυπολογία των έργων γνώμης ταξινομούνται πειραματικά υποδείγματα τα οποία αφορούν απόψεις και εκτιμήσεις σε θέματα κοινωνικής πραγματικότητας και εκφράζουν στάσεις, κοινωνικές αξίες και κανόνες. Οι απαντήσεις των ατόμων σε τέτοια θέματα εμπλέκουν άμεσα την κοινωνική τους ταυτότητα.

εκφραζόμενη από λίγα άτομα και η συνθήκη ενάντια στην έκτρωση υποστηριζόμενη επίσης από λίγα άτομα ενοποιούνται προκειμένου να εξαχθούν τα αποτελέσματα. Παρουσιάζονται δηλαδή θέσεις και αντιθέσεις στα παραπάνω ζητήματα και διασταυρώνονται με αριθμητικά κριτήρια. Οι θέσεις και οι αντιθέσεις όμως κατ' ουσίαν αναφέρονται στις μειονοτικές και εξουσιαστικές θέσεις στο δεδομένο χρόνο και χώρο που διεξήχθη η έρευνα, γεγονός που δεν λαμβάνεται υπόψη κατά την ερμηνεία των αποτελεσμάτων.

Η Mackie (1987) επιχείρησε να ελέγξει το παραπάνω εύρημα. Σε έρευνα που διεξήγαγε, 61 φοιτήτριες κλήθηκαν να απαντήσουν σε ερωτηματολόγιο, το οποίο αποτέλεσε την προμέτρηση στο πείραμά της, που αφορούσε τις θέσεις τους για την ενίσχυση των αμυντικών δαπανών και της στρατιωτικής δράσης των Η.Π.Α. προκειμένου να διασφαλιστεί η ισορροπία στο δυτικό ημισφαίριο. Κατόπιν ακολουθούσε ένα ηχητικό απόσπασμα όπου ακουγόταν η συνομιλία δύο γυναικών οι οποίες διαλέγονταν αντιτάσσοντας επιχειρήματα υπέρ ή ενάντια της στρατιωτικής δράσης των Η.Π.Α. στο δυτικό ημισφαίριο. Με τυχαία δειγματοληψία κάποια υποκείμενα ενημερώθηκαν ότι τη θέση υπέρ της στρατιωτικής δράσης ασπάζεται το 82% (πλειονότητα) ενώ την ενάντια το 18% (μειονότητα)[45] των φοιτητών, ενώ οι υπόλοιποι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν για το αντίθετο. Η Mackie επέλεξε το ζήτημα της στρατιωτικής δράσης στο δυτικό ημισφαίριο, καθώς η προμέτρηση ανέδειξε πως παρουσιαζόταν ευρεία διασπορά σε επίπεδο πεποιθήσεων. Κατόπιν οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν στις ίδιες ερωτήσεις που μοιράστηκαν κατά την προμέτρηση. Το δείγμα χωρίστηκε ανάλογα με τις θέσεις του στην προμέτρηση σε υποκείμενα πολύ κοντινά και μετρίως κοντινά των θέσεων της πλειονότητας ή της μειονότητας. Τέλος, έγινε μέτρηση και μία εβδομάδα μετά τον πειραματικό χειρισμό. Για την αξιοποίηση των αποτελεσμάτων λήφθηκε υπόψη η πλειονοτική επιρροή στο δείγμα των πολύ ή μετρίως κοντινών στις θέσεις της μειονότητας και η μειονοτική επιρροή στο δείγμα των πολύ ή μετρίως κοντινών στις θέσεις της πλειονότητας. Διαφάνηκε πως παρουσιάζεται στατιστικά σημαντική μετακίνηση των υποκειμένων

45 Οι όροι majority και minority μεταφράζονται για τις ανάγκες της παρούσας περίληψης του πειράματος της Mackie ως πλειονότητα και μειονότητα, μολονότι η διάκριση αφορά το αριθμητικό κριτήριο. Αυτό συμβαίνει καθώς το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο βασίστηκε όσο και η γενίκευση των αποτελεσμάτων της αναφέρονται στη διάκριση μεταξύ πλειονοτικού (κυρίαρχου) και μειονοτικού (ριζοσπαστικού) λόγου.

μόνο στη πλειονοτική επίδραση επί του φιλομειοψηφικού δείγματος που αφορούσε τόσο τις ρητά αναφερόμενες θέσεις (ζήτημα κυριαρχίας των Η.Π.Α. στο δυτικό ημισφαίριο) όσο και στις συνεπαγόμενες θέσεις (αμυντικές δαπάνες), ενώ τα αποτελέσματα διατηρήθηκαν και μετά από μία εβδομάδα. Η Mackie απέδωσε τα αποτελέσματα στη δυναμική της πλειονότητας. Η έρευνα αυτή της Mackie αποτέλεσε κεντρικό σημείο αναφοράς καθώς, μετά την περίοδο έντονης κριτικής που ασκήθηκε από τον Moscovici στο «λειτουργικό» τρόπο μελέτης της κοινωνικής επιρροής, η δυναμική της συμμόρφωσης στην αριθμητική εξουσία φαίνεται να επιδρά τόσο σε άμεσο όσο και έμμεσο επίπεδο.

Στο παραπάνω πείραμα θα μπορούσε να ασκηθεί κριτική στον τρόπο επεξεργασίας των αποτελεσμάτων. Οι θέσεις φιλο- και αντι- μιλιταριστικές συγχονεύονται προκειμένου να ελεγχθεί μόνο εάν εκφράζουν την πλειονότητα ή τη μειονότητα της φοιτητικής ενδο-ομάδας. Αποχρωματίζεται δηλαδή πλήρως ο πολιτικός χαρακτήρας του πειραματικού έργου κρίνοντας πως πρόκειται για μια ήσσονος σημασίας μεταβλητή. Η βασική όμως κριτική του Moscovici στο έργο του Asch έγκειται ακριβώς στο κομβικό σημείο του τι καθίσταται κάθε φορά ως μειονοτικό. Οι αντι-μιλιταριστικές θέσεις στη συντηρητική κοινωνία των Η.Π.Α. της δεκαετίας του ’80 είναι αμφίβολο εάν θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως πλειονοτικές, δηλαδή ως ταυτιζόμενες με τον κυρίαρχο λόγο. Τόσο από τις εργασίες μελέτης της ταυτόχρονης επίδρασης δύο αντικρουόμενων πηγών των Maass και Clark όσο και της Mackie, αναδεικνύεται ως κυρίαρχο ζήτημα η αποτελεσματικότητα του πλειοψηφικού ή μειοψηφικού χαρακτήρα της πηγής και όχι ο μειονοτικός ή πλειονοτικός χαρακτήρας αυτής.

Από τις παραπάνω έρευνες αναδεικνύεται η αναγκαιότητα μελέτης της ταυτόχρονης πλειονοτικής και μειονοτικής επιρροής μέσα από τη "γενετική" σκοπιά, και συγκεκριμένα στο τριαδικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής. Η μελέτη της ταυτόχρονης παρουσίας των πηγών επιρροής δίνει τη δυνατότητα προσέγγισης της επιρροής της μειονότητας και της εξουσίας μέσα από τις διαρκείς διαλεκτικές σχέσεις που σχηματίζουν μεταξύ τους καθώς και της σχέση τους με τον πληθυσμό. Η επεξεργασία της σύγκρουσης μειονότητας και εξουσίας δίνει τη δυνατότητα στον πληθυσμό να δημιουργήσει νέο λόγο πάνω στα κοινωνικά ζητήματα.

Τα νέα μέσα επικοινωνίας (διαδικτυακές σελίδες, blogs, ομάδες κοινωνικής δικτύωσης) καθώς και η κρυφή[46] πτυχή των παλαιότερων μέσων (τηλεόραση, ραδιόφωνο), εντείνουν την αναγκαιότητα μελέτης των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής στο πλαίσιο του πληροφοριακού πλουραλισμού. Κατά τη γνώμη μας, η μελέτη αυτή μέσα από το τριαδικό μοντέλο επιρροής, όπου αξιοποιείται δυναμικά η πολιτικοκοινωνική πτυχή των κοινωνικών υποκειμένων, δύναται να πραγματωθεί σε βάθος. Οι πολίτες της σημερινής κοινωνίας, πολύ περισσότερο από άλλες εποχές, έχουν στη διάθεσή τους ένα πλήθος πληροφοριών. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια η πραγμάτωση της καινοτομίας[47] χρειάζεται να μελετηθεί μέσα από τους νέους τρόπους επικοινωνίας. Στην παρούσα εργασία θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε πειραματικά την εξουσιαστική και μειονοτική επιρροή, μέσα από τα διαφορετικά είδη επικοινωνίας.

Προτού όμως προχωρήσουμε περαιτέρω στην ανάλυση των πειραμάτων μας κρίνουμε σκόπιμο να περιγράψουμε τις κεντρικές ιδέες που διέπουν το πειραματικό υπόδειγμα των ερευνών μας. Ο πλαγιότιτλος της εργασίας *"Διαλλεκτική περί μεταφυσικής με μειονότητα ενάντια στο ρεύμα"* είναι αφιερωμένος καθαρά στο πειραματικό μας υπόδειγμα, καθώς δεν θεωρούμε ήσσονος σημασίας τη δυναμική των αποτελεσμάτων που εμφανίζονται με το ιδεολογικό περιεχόμενο του υποδείγματος που χρησιμοποιείται. Το υπόδειγμά μας έχει θέση στον τίτλο της εργασίας μας και για ακόμα ένα λόγο. Πέρα από τη διερεύνηση των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής μέσα σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού, που αφορά το κεντρικό κομμάτι της εργασίας μας, παράλληλα ελέγχεται και η πιθανότητα συσχέτισης των μεταφυσικών πεποιθήσεων με τις πολιτικές θέσεις. Πιο συγκεκριμένα, επιχειρούμε να ελέγξουμε εάν ένα κείμενο επιρροής του οποίου η επιχειρηματολογία είναι υπέρ ή κατά ενός μεταφυσικού διακυβεύματος επιδρά στις θεωρητικά σχετιζόμενες πολιτικές πεποιθήσεις. Αλλά ας μην προτρέχουμε εφόσον το επόμενο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στην ανάλυση του πειραματικού υποδείγματος.

---

46 Ως μη μελετημένη από τη "γενετική" οπτική της κοινωνικής επιρροής.

47 Τόσο μέσα από την παραδοσιακή της υφή, της υιοθέτησης δηλαδή της υιοθέτησης των μειονοτικών θέσεων από τον πληθυσμό, όσο και μέσα από την υφή της οντογένεσης, δηλαδή της γένεσης της μειονοτικής θέσης από τον πληθυσμό. Πιο συγκεκριμένα, η διαδικασία μέσα από την οποία σε ένα πλαίσιο πλουραλισμού των πληροφοριών ο πληθυσμός επεξεργάζεται τις παρεχόμενες πληροφορίες και, δια της κριτικής σκέψης, αναδύεται ένας *νέος* λόγος, η κοινώνηση του οποίου δύναται να διαμορφώσει τη μειονοτική θέση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Το πειραματικό υπόδειγμα της ύπαρξης των ξωτικών: Ορίζοντας το θεωρητικό πλαίσιο

Το υπό διαπραγμάτευση αντικείμενο του πειραματικού υποδείγματος που θα χρησιμοποιήσουμε για τη διεξαγωγή των πειραμάτων αφορά τη μεταφυσική οντότητα του ξωτικού. Πιο συγκεκριμένα θα μελετήσουμε τις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής, όταν το διακύβευμα μιας εξουσιαστικής ή/και μιας μειονοτικής πηγής είναι η ύπαρξη ή όχι των ξωτικών. Το ξωτικό ως διακύβευμα ανήκει στον ευρύτερο χώρο της μεταφυσικής. Για το λόγο αυτό, θα παρουσιάσουμε τον προβληματισμό της μεταφυσικής στο πλαίσιο των κοινωνικών επιστημών. Θα ορίσουμε δηλαδή την έννοια της μεταφυσικής αναφερόμενοι σε θεωρητικούς προβληματισμούς που σχετίζονται με τις μεταφυσικές πεποιθήσεις. Κατόπιν θα αναπτυχθούν οι λόγοι που μας οδήγησαν στην επιλογή του "ξωτικού" ως κεντρικού διακυβεύματος στο πειραματικό υπόδειγμα. Τέλος, θα αναφερθούμε στην ιστορική γαλουχημένη σχέση μεταξύ των μεταφυσικών οντοτήτων, της λαϊκής παράδοσης και της πολιτικής δεξιάς.

3.1 Ορίζοντας τη Μεταφυσική

Ο όρος *Μεταφυσική* συναντάται στο έργο του Αριστοτέλη *Μετά(τα)φυσικά*[48] (Αριστοτέλης, 1962), χάρη στον οποίο αναδύθηκε ο φιλοσοφικός κλάδος της μεταφυσικής. Στο έργο του Αριστοτέλη *Μετά(τα)φυσικά* επιχειρείται η ερμηνεία της

48 Ο όρος "μετά" φαίνεται να είναι διττός. Αναφέρεται στη χρονική τοποθέτηση του βιβλίου Μετά(τα)Φυσικά που έπεται του βιβλίου *Φυσικά* του Αριστοτέλη, ενώ παράλληλα έχει την έννοια του "*πέρα*", καθώς το περιεχόμενο του βιβλίου καλύπτει ζητήματα *πέρα* από τον κόσμο των φυσικών επιστημών.

ουσίας της πραγματικότητας, του όντος και του κόσμου. Ως συνέπεια, στο φιλοσοφικό κλάδο της μεταφυσικής ερευνώνται τα νοητικά μοντέλα σύμφωνα με τα οποία οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κόσμο και τις κεντρικές ιδέες αυτού (Harris, 1965; Lowe, 2002). Συν τω χρόνω, όμως, και υπό την επίδραση της επιστήμης, η οποία εξόρισε σταδιακά τη φιλοσοφία, ο όρος της μεταφυσικής ταυτίστηκε με τον αποκρυφισμό. Σταδιακά, δηλαδή, η μεταφυσική εντάχθηκε στο δίπολο Φυσικής-Μεταφυσικής, όπου ως μεταφυσικό νοείται οτιδήποτε δεν μπορεί να ερμηνευθεί από τον ευρύτερο επιστημονικό χώρο. Ο Λόγος, λοιπόν, περί της μεταφυσικής -και συνεπώς η μελέτη αυτού- έχει εξ αρχής μια δυσκολία. Περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα φαινομένων που καλύπτουν την πληροφοριακή ένδεια του περιθωρίου της επιστήμης. Γιατί όμως θεωρείται σημαντική η μελέτη της μεταφυσικής;

Ο χώρος της μεταφυσικής, και εν γένει της μη ορθολογικής ερμηνείας περί της αιτίας των πραγμάτων, έχει σχετιστεί, εκτός των άλλων, με την αναπτυξιακή διαδικασία (Stevens, 2001; Vikan & Clausen, 1993). Κατά το πέρασμα από τη βρεφική ηλικία στην ενηλικίωση παρατηρείται σταδιακή υποχώρηση της ατομικής ερμηνείας για την αιτία των πραγμάτων και υιοθέτηση των κοινωνικών εκδοχών. Πραγματοποιείται, δηλαδή το πέρασμα από τη μαγική σκέψη, που κυριαρχεί στην παιδική ηλικία, στην κριτική ικανότητα, που εμφανίζεται κάπου στην εφηβεία και ταυτίζεται με τη μετάβαση από τις μεταφυσικές ερμηνείες στις ορθολογικές. Οι παραπάνω διαπιστώσεις οδήγησαν σε μια σειρά ερευνών που σχετίζουν τη διάθεση γνωστικών πόρων (Barrett, 2000; Beck, 2004; Roe, 1999; Tam & Shiah 2004) και των ψυχοπαθολογικών καταστάσεων (Dag, 1999; Swami, Pietschnig, Stieger & Voracek, 2011), με τις μεταφυσικές πεποιθήσεις. Οι έρευνες αυτές συνδέουν, κατ' αποκλειστικότητα, τις μεταφυσικές πεποιθήσεις με το μαγικό ιδεασμό και κατ' επέκταση με την παιδική ηλικία, συνάγοντας πως η εμφάνιση μεταφυσικών πεποιθήσεων στην ενήλικη ζωή ταυτίζεται, κατ' ανάγκη, με δυσλειτουργία στη διαδικασία ενηλικίωσης.

Εξερχόμενοι, ωστόσο, από ένα σχήμα που εντάσσει διπολικά την παιδική ηλικία στο ανορθολογικό και την ενηλικίωση στην υιοθέτηση ορθολογισμού, και τοποθετούμενοι σ' ένα κοινωνικό πλαίσιο, θα μπορούσαμε να δούμε πως πολλά κοινωνικοποιητικά πεδία ενέχουν στοιχεία «μεταφυσικής». Έτσι, στη θρησκεία,

πυρηνικά στοιχεία αυτής μπορούν να θεωρηθούν ως «μεταφυσικά», υπό την έννοια ότι δεν μπορούν να αποδειχτούν με τη χρήση των εργαλείων του ορθολογισμού, όπως για παράδειγμα η ύπαρξη μιας ανώτερης δύναμης. Έπειτα, η οικογένεια, ως φορέας μετάδοσης της λαϊκής παράδοσης, φαίνεται πως συμβάλει στην κοινωνικοποίηση του ατόμου, μεταβιβάζοντας του, μέσω του λόγου, ερμηνείες τόσο μεταφυσικού όσο και ορθολογικού χαρακτήρα. Ο πλουραλιστικός χαρακτήρας των ΜΜΕ, τέλος, κοινωνεί το άτομο τόσο με ερμηνείες ορθολογικού όσο και με μεταφυσικού χαρακτήρα. Έτσι, ένα ενήλικο άτομο είναι δυνατόν να ασπάζεται διαφορετικές ή/και συγκρουόμενες ερμηνείες για ένα διακύβευμα, ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο βρίσκεται και το οποίο ενεργοποιεί για τις διαφορετικές όψεις του διακυβεύματος αυτού. Τέτοια είναι η έννοια των επάλληλων πεποιθήσεων που προτάθηκε από τον Whittle (2004), προκειμένου να ορίσει την κατηγορία των μεταφυσικών αυτών όρων των οποίων το σημαίνον νόημα προκύπτει από το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναδύεται και στο οποίο αναφέρεται. Ο Whittle, συγκεκριμένα αναφέρει την περίπτωση του Αγίου Βασιλείου, ο οποίος, αποκτά εντελώς διαφορετικό σημαίνον νόημα μέσα στο πλαίσιο της χριστιανικής παράδοσης και σαφώς διαφορετικό, μέσα στο εμπορικό πλαίσιο των Χριστουγέννων.

Ο μεταφυσικός Λόγος φαίνεται ότι δεν είναι "κάτι" που αφορά μόνο την "ομαλή" ή όχι ενηλικίωση ενός κοινωνικού υποκειμένου του ατόμου. Το κοινωνικό πεδίο αναδεικνύει πολύπλευρα τις μεταφυσικές πεποιθήσεις, και επομένως μια ολοκληρωμένη μελέτη για αυτές οφείλει να λάβει υπόψη της τις δυνατόν περισσότερες συνιστώσες που τις διαμορφώνουν.

Στην αναζήτηση μιας κλίμακας μεταφυσικών πεποιθήσεων συναντούμε μια εγγενή δυσκολία, που αφορά τον ορισμό των μεταφυσικών ζητημάτων. Στην προσπάθειά μας να απαντήσουμε στο δύσκολο αυτό ερώτημα, καταφύγαμε σε βιβλιογραφική αναζήτηση που αφορούσε την κοινωνιολογική (Davies 1984; Goode, 2000; Λυδάκη, 2003; Weber, 1904/1984, 1946/2002), τη ψυχολογική (Beck, 2004; Dag, 1999; Swami, Pietschnig, Stieger & Voracek, 2011), την κοινωνιοψυχολογική (Deconchy, 1991, 2000/2003), την αποκρυφιστική (Catto, 1994; Goodrick-Clarke, 2002) και τη μεταφυσική (Tam & Shiah, 2004; Tobacyk, 2004; Whittle, 2004) θεματολογία.

Ένα αξιόλογο σχήμα οργάνωσης των μεταφυσικών πεποιθήσεων είναι αυτό που προτείνει ο Whittle (2004) και το οποίο παραθέτουμε. Το σχήμα (Σχήμα 1) απεικονίζει το ρόλο των ατομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών καταβολών στην ανάδειξη των μεταφυσικών πεποιθήσεων. Τα θετικά αυτού του σχήματος είναι πως όχι μόνο παρουσιάζει κεντρικούς άξονες του μεταφυσικού σύμπαντος, αλλά τους παρουσιάζει αναδυόμενους από μια προβληματική που αφορά τη συσχέτιση του κοινωνικού με το ατομικό, υπό το πρίσμα ενός κομβικού ζητήματος: της ανάγκης ερμηνείας και κατ' επέκταση ελέγχου του αγνώστου.

Σχήμα 1. Ανάδυση μεταφυσικών πεποιθήσεων

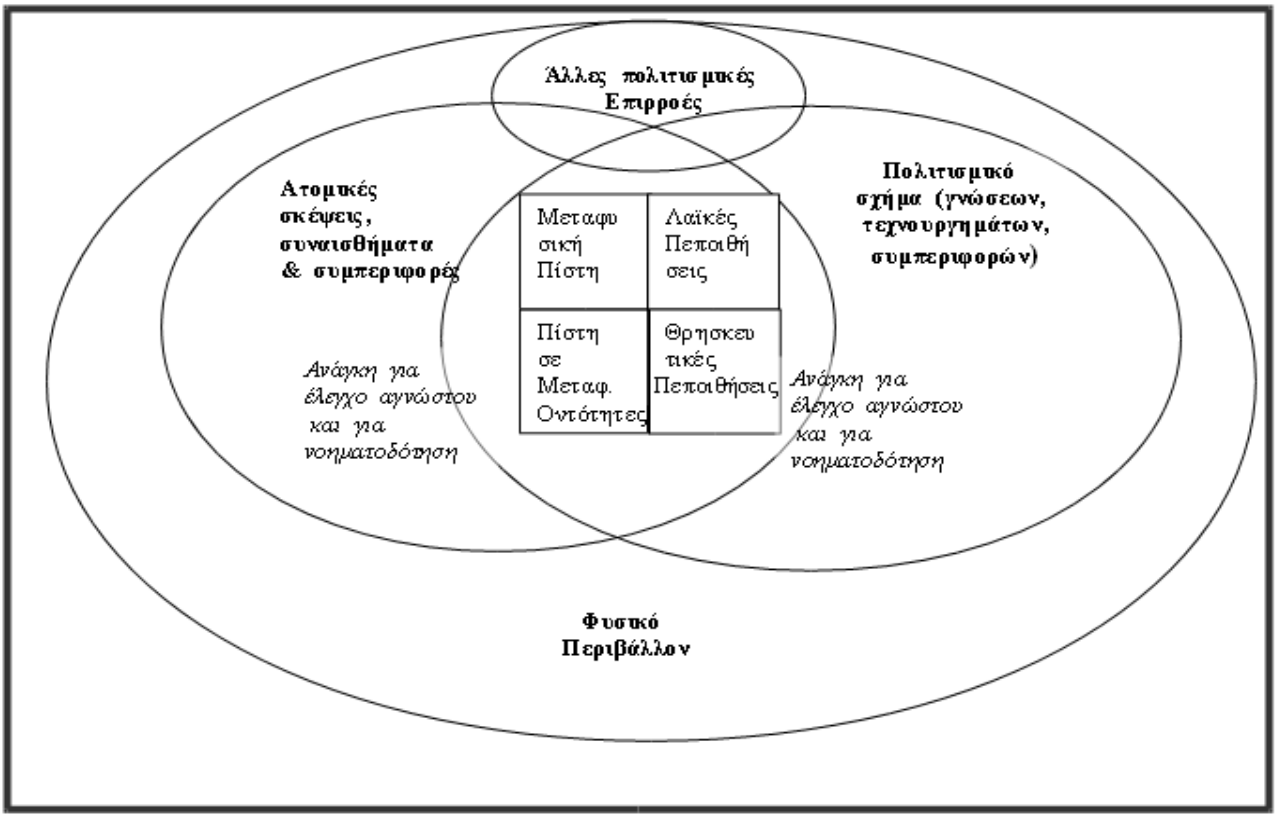

Ένα δεύτερο σχήμα (Σχήμα 2), που προτάθηκε επίσης από τον Whittle (2004) επιχειρεί να χαρτογραφήσει τις κοινωνικές διεργασίες που αναδύουν τα μεταφυσικά διακυβεύματα. Στο σχήμα αυτό, μέσα από τις αλληλεπιδράσεις των διδαχών της εξουσίας, της μαγικής σκέψης, της ενίσχυσης από την παραδοσιακή θρησκεία, της φαντασιακής παιδικής σκέψης, της εμπειρικής γνώσης, της πραγματικής επιρροής,

των μεταφυσικών εμπειριών και των επάλληλων μεταφυσικών όρων, αναδεικνύονται οι γενικές μεταφυσικές πεποιθήσεις. Το συγκεκριμένο σχήμα, παρά τον περίπλοκο χαρακτήρα του, αναδεικνύει το σημαντικό ζήτημα των επάλληλων μεταφυσικών όρων, δηλαδή των όρων αυτών που η σημασία τους προσδιορίζεται από το πλαίσιο ανάδυσης. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις επάλληλων μεταφυσικών όρων αποτελούν ο Άι Βασίλης καθώς επίσης και τα ξωτικά (τα οποία αποκτούν διαφορετική σημασία μέσα από την οπτική της παραδοσιακής θρησκευτικής πίστης, της λαϊκής παράδοσης, της παγκοσμιοποιημένης θρησκευτικής πίστης, των εμπορευματοποιημένων μορφοποιήσεων ή των αστικών θρύλων).

Σχήμα 2. Πολιτισμική ανάδυση μεταφυσικών πεποιθήσεων

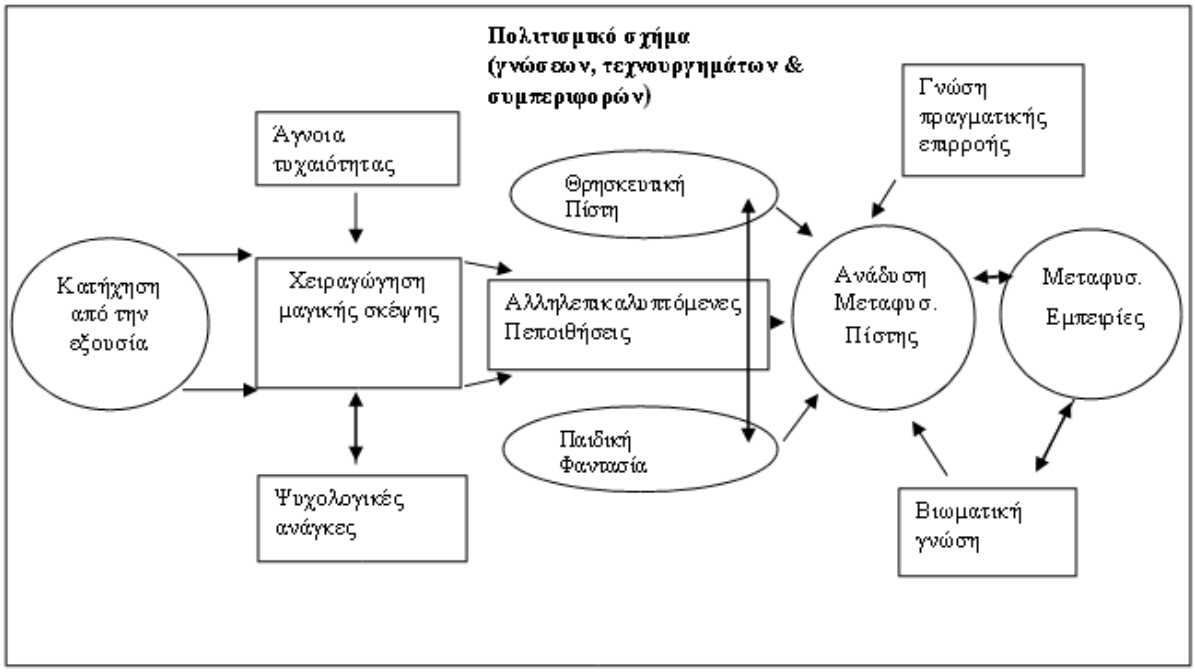

Μία αξιόλογη κλίμακα μέτρησης που αφορά τη μεταφυσική προτάθηκε από τον MacDonald (2000), ο οποίος επικεντρώθηκε στη δημιουργία ενός μοντέλου που να μετρά τις εκφάνσεις του πνευματισμού. Μετά από παραγοντική ανάλυση που εφάρμοσε σε 11 κλίμακες μέτρησης του πνευματισμού αναδύθηκαν πέντε βασικές διαστάσεις που ερμηνεύουν το φαινόμενο αυτό. Οι διαστάσεις αυτές αφορούν το γνωστικό Προσανατολισμό στον Πνευματισμό, την Εμπειρική/Φαινομενολογική

διάσταση, την Υπαρξιακή Ευημερία, τις Μεταφυσικές Πεποιθήσεις και τη Θρησκευτικότητα. Το ερωτηματολόγιο συντίθεται από 98 προτάσεις που πηγάζουν από αυτήν την κατηγοριοποίηση και έχει χρησιμοποιηθεί σε σειρά ερευνών που συνδέονται με κατηγοριοποιήσεις προσωπικοτήτων (MacDonald, 2000, 2009). Στα θετικά αυτής της ταξινόμησης μπορεί να επισημανθεί το μεγάλο εύρος εκφάνσεων που συνδέονται με τη μεταφυσική. Από την άλλη, μια κριτική που θα μπορούσαμε να ασκήσουμε δεν αφορά την ίδια την κλίμακα αλλά την επιστημολογική οπτική μέσα από την οποία αντιμετωπίζεται το φαινόμενο της μεταφυσικής. Η κλίμακα παραπέμπει σε "τύπους" προσωπικοτήτων που ασπάζονται τα μεταφυσικά φαινόμενα, και δέχεται a priori την υπόθεση πως τα άτομα διακρίνονται ανάμεσα σε αυτά που ασπάζονται τις μεταφυσικές πεποιθήσεις και σε εκείνα που δεν τις ασπάζονται. Η παραπάνω οπτική εντάσσεται στη λογική της κατηγοριοποίησης των ατόμων, που προτάθηκε από τον Thalbourne (1981), ανάμεσα σε αυτά που υιοθετούν μια μεταφυσική ερμηνεία των ανεξήγητων φαινομένων (πρόβατα) και εκείνα που υιοθετούν μια ορθολογική ερμηνεία (κατσίκια). Μια τέτοια ταξινόμηση σε αποκλειστικές κατηγορίες όπου οι άνθρωποι διακρίνονται στους εύπιστους ανορθολογιστές (πρόβατα) και τους άπιστους ορθολογιστές (κατσίκια), μόνον in vitro θα μπορούσε να υπάρξει. Η κοινωνική ανάδυση των ατόμων δομεί τη σκέψη τους τόσο με πεποιθήσεις μεταφυσικού χαρακτήρα όσο και με ορθολογικές ερμηνείες. Θεωρούμε επομένως ότι η αναζήτηση προσωπικοτήτων που ασπάζονται αποκλειστικά τον πνευματισμό αγγίζει τα όρια των ιδεοτυπικών προσωπικοτήτων[49].

Η πιο διαδεδομένη κλίμακα στον χώρο των κοινωνικών ερευνών είναι, σύμφωνα με τους Goulding και Parker (2001), η Αναθεωρημένη Κλίμακα Μεταφυσικών Πεποιθήσεων (Revised Paranormal Belief Scale). Αυτή η κλίμακα που προτάθηκε από τον Jerome Tobacyk (2004) αποτελείται από 26 προτάσεις και μετρά το βαθμό πίστης σε κάθε μία από τις επτά διαστάσεις: Παραδοσιακή Θρησκευτική Πίστη, Δυνάμεων του Νου, Μαγείας, Προλήψεων, Πνευματισμού (Spiritualism), Μεταφυσικών Οντοτήτων και Προγνώσεως.

49 Υπό την έννοια των ιδεοτυπικών πολιτικών σχηματικών ηγετών που μελέτησε ο Weber (1951/1972).

Παρά το πλήθος των ερευνών που αφορούν τη συσχέτιση των μεταφυσικών πεποιθήσεων με άλλες διαστάσεις, όπως η εξωτερική έδρα ελέγχου (Groth-Marnat & Pegden, 1998), η απολυταρχικότητα (Heard & Vyse, 1999) ή η σχιζοφρένεια (Thalbourne, 1994), λίγες είναι αυτές που χρησιμοποιούν τις μεταφυσικές πεποιθήσεις ως ανεξάρτητη, εξαρτημένη ή έστω επικαλούμενη μεταβλητή. Μια ενδιαφέρουσα έρευνα πεδίου είναι αυτή των Sparks, Nelson και Campbell (1997), στην οποία καταδείχθηκε η σημασία της παρακολούθησης τηλεοπτικών εκπομπών μεταφυσικού περιεχομένου, στη διαμόρφωση και αποδοχή μεταφυσικών πεποιθήσεων. Οι Sparks και Miller (2001) έλεγξαν το βαθμό εξάρτησης των μεταφυσικών πεποιθήσεων από το συνολικό χρόνο παρακολούθησης τηλεόρασης. Από τα αποτελέσματα αναδείχθηκε πως ο συνολικός χρόνος παρακολούθησης τηλεόρασης δεν σχετίζεται με τις μεταφυσικές πεποιθήσεις. Στον επανέλεγχο δε των πορισμάτων της εργασίας των Sparks, Nelson και Campbell (Sparks & Miller, 2001) φάνηκε πως οι εκπομπές μεταφυσικού χαρακτήρα επιδρούν στις μεταφυσικές πεποιθήσεις μόνο όσων είχαν ασχοληθεί και παλαιότερα με θέματα μεταφυσικού χαρακτήρα.

Σε πείραμα της Valee (2008) επιχειρήθηκε να ελεγχθεί η επίδραση ενός μηνύματος μεταφυσικής θεματολογίας μίας πλειονοτικής ή μειονοτικής πηγής, σε συνδυασμό με τον τρόπο μετάδοσης ενός στιγμιότυπου μεταφυσικής εμπειρίας (κινηματογραφικό ή έντυπο) στις πεποιθήσεις των συμμετεχόντων. Συγκεκριμένα σε δείγμα φοιτητών δόθηκε ένα κείμενο επιρροής, όπου υποστηριζόταν η υπερευαίσθητη αντίληψη (διαίσθηση). Ανάλογα με τις πειραματικές συνθήκες, στη διαίσθηση πίστευε είτε το 70% των φοιτητών του πανεπιστημίου που διεξήχθη η έρευνα (πλειονοτική συνθήκη) είτε το 20% (μειονοτική). Τα πειραματικά υποκείμενα κλήθηκαν, ανάλογα με τη συνθήκη, είτε να δουν ένα απόσπασμα της ταινίας *Ο εξορκισμός της Έμιλη Ρόουζ* (συνθήκη κινηματογραφικού μηνύματος) είτε να διαβάσουν το σενάριο του αποσπάσματος (συνθήκη έντυπου μηνύματος) και να κρίνουν εάν το απόσπασμα της ταινίας (έντυπο ή προβαλλόμενο) ήταν κατάλληλο για να το παρακολουθήσουν παιδιά. Τέλος, απαντούσαν σε μια κλίμακα μέτρησης μεταφυσικών πεποιθήσεων. Η αξιολόγηση του αποσπάσματος για τα παιδιά έγινε προκειμένου οι συμμετέχοντες να μην καταλάβουν πως βρίσκονται σε πειραματική

διαδικασία. Από τα αποτελέσματα δεν διαφάνηκε καμία στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των πειραματικών συνθηκών. Αυτό οδήγησε την Vallee στο συμπέρασμα πως οι μεταφυσικές πεποιθήσεις δεν μεταβάλλονται διά των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής.

Σε μια σειρά πειραμάτων που διεξήγαγαν οι Markovski και Thye (2001) ελέγχθηκε εάν μπορούν οι μεταφυσικές πεποιθήσεις να αλλάξουν δια των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής. Το πειραματικό υπόδειγμα που χρησιμοποιήθηκε αφορούσε τη δ*ύναμη της πυραμίδας*. Σύμφωνα με μια ψευδοεπιστημονική πεποίθηση τα προϊόντα που αποθηκεύονται μέσα σε μια πυραμίδα διατηρούνται καλύτερα από αυτά που βρίσκονται σε χώρους αποθήκευσης άλλων σχημάτων. Πειραματικά υποκείμενα άκουγαν έναν πειραματικό συνεργό ο οποίος ανέλυε τη δύναμη της πυραμίδας και, στη συνέχεια, αξιολογούσαν τη φρεσκάδα ενός προϊόντος που διατηρήθηκε σε ένα τετράγωνο σκεύος και ενός προϊόντος που διατηρήθηκε σε ένα πυραμιδοειδές σκεύος. Τα προϊόντα είχαν ίδια επίπεδα φρεσκάδας. Κατόπιν ζητήθηκε από τα υποκείμενα να απαντήσουν σε ένα ερωτηματολόγιο σχετικό με τις μεταφυσικές πεποιθήσεις. Από τα αποτελέσματα διαφάνηκε πως τα υποκείμενα έτειναν να κρίνουν πως τα προϊόντα που βρίσκονταν στη πυραμίδα διατηρήθηκαν περισσότερο φρέσκα. Επίσης, σε συνθήκη όπου ο πειραματικός συνεργός παρίστατο καθ' όλη τη διαδικασία καθώς και σε συνθήκη όπου εμφανιζόταν ως κάτοχος υψηλής κοινωνικής θέσης, τα πειραματικά υποκείμενα υιοθέτησαν κατά στατιστικά σημαντικό βαθμό μεταφυσικές πεποιθήσεις.

Από τις δύο τελευταίες έρευνες, από τις ελάχιστες πειραματικές έρευνες που αφορούν μεταφυσική θεματολογία, προκύπτουν αντικρουόμενα αποτελέσματα ως προς την δυνατότητα αλλαγής των μεταφυσικών πεποιθήσεων δια των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής. Ένα, λοιπόν, σημαντικό ερώτημα που προκύπτει αφορά το εάν οι μεταφυσικές πεποιθήσεις αλλάζουν τελικά μέσω των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής.

Θεωρήσαμε πως ο χώρος της "μεταφυσικής" είναι πρόσφορο έδαφος για τη μελέτη των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής σε ένα έργο γνώμης, καθώς η θεματολογία αυτή παρουσιάζει ρευστότητα και αδυναμία απόδειξης της ύπαρξης των ίδιων των όρων του διακυβεύματος. Προς αυτή τη κατεύθυνση επιλέχτηκε και η

ύπαρξη των "ξωτικών" ως το αντικείμενο της σύγκρουσης στο πειραματικό μας υπόδειγμα. Στο σημείο αυτό θεωρούμε ότι πρέπει να αναφερθούμε λίγο περισσότερο στην επιλογή του πειραματικού διακυβεύματος, δηλαδή στο "ξωτικό". Ένα πρώτο ερώτημα στο οποίο θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε αφορά τους λόγους που επιλέξαμε να ασχοληθούμε με αυτή τη συγκεκριμένη μεταφυσική οντότητα. Θα αναφερθούμε, επίσης, στη διερεύνηση των στοιχείων που ορίζουν την κοινωνική αναπαράσταση του *Ξωτικού*, καθώς και των διαφοροποιήσεων που προκύπτουν από τις διαφορετικές επικεντρώσεις του όρου.

3.2 Περί Ξωτικών Λόγος

Επιλέξαμε την έννοια του "ξωτικού" για αρκετούς λόγους. Η λέξη «ξωτικό» ετυμολογικά προέρχεται από το «εξωτικό», που ουσιαστικά αναφέρεται στο διαφορετικό «άλλο», αυτό που είναι έξω από εμάς και μάλιστα δεν μπορούμε να το δούμε (Θεοδοσιάδης, 2004). Η έννοια αυτή της διαφορετικότητας, του ανήκοντος σε ένα άλλο κόσμο, φαίνεται να παίζει καθοριστικό ρόλο στην κοινωνική αναπαράσταση του *Ξωτικού*, όπως θα δούμε πιο κάτω και κυρίως όταν παρουσιάσουμε τα πειραματικά δεδομένα της εργασίας μας. Το στοιχείο αυτό της «εξωτικότητας» ή του εξωπραγματικού, είναι ουσιαστικά το κομβικό στοιχείο που βοηθάει το πέρασμα από την εξουσία του κυρίαρχου ορθολογικού Λόγου, στην επικέντρωση στο περιεχόμενο του μειονοτικού ανορθολογικού Λόγου. Η πρόσληψη του *Ξωτικού* ως πλάσματος που ανήκει σε ένα διαφορετικό κόσμο, ουσιαστικά, ακυρώνει την εξουσία της αυθεντίας των ορθολογιστών και ορίζει με διαφορετικά κριτήρια τη μεθοδολογία προσέγγισης αυτών, καθώς διαφοροποιεί τα κριτήρια του ποιος καθίσταται επαΐων και ποιος όχι σε αυτό το ζήτημα. Κατά συνέπεια, η διερεύνηση ενός μεταφυσικού όρου που εγκλείει εντός του την έννοια της διαφορετικότητας καθίσταται από μόνη της ενδιαφέρουσα.

Επίσης, ένα στοιχείο που συνδέεται με τα προηγούμενα είναι η αίσθηση αορατότητας των ξωτικών. Ενδεχομένως πολλοί να έχουν ακούσει ιστορίες με

ξωτικά, αλλά είναι ελάχιστοι αυτοί που δηλώνουν πως έχουν δει ξωτικά. Ο όρος αυτός επομένως παρουσιάζει μια απροσδιοριστία στη βάση του με την έννοια ότι δεν δηλώνεται μια συγκεκριμένη μορφή για τα ξωτικά. Θεωρήσαμε, λοιπόν, ενδιαφέρον να χρησιμοποιήσουμε έναν όρο που παρουσιάζει απροσδιοριστία στη μορφή του.

Ένα επίσης αξιοσημείωτο γεγονός, που σχετίζεται άμεσα με το παραπάνω, έχει να κάνει με τη "μορφή" των ξωτικών. Η κατηγορία των ξωτικών περιλαμβάνει μια ευρύτατη γκάμα μορφών, γεγονός καθιστά ερευνητικά ενδιαφέρουσα, τη μελέτη του πλαισίου μέσα στο οποίο ενεργοποιούνται κάθε φορά οι διαφορετικές μορφές αυτού. Σύμφωνα με τον Θεοδοσιάδη (2004) υπάρχουν δύο κεντρικές κατηγορίες ξωτικών. Τα φωτεινά και τα σκοτεινά ξωτικά. Στα φωτεινά ξωτικά ανήκουν οι Νεράιδες, ο Λαός του Αιθέρα, οι Κοπέλες της ελληνικής λαϊκής παράδοσης και οι Καλοί Άνθρωποι της Σκωτίας. Στα σκοτεινά ξωτικά ανήκουν οι Καλικάτζαροι, τα Gnomes, τα Trolls, οι Νάνοι και τα Kobolds. Σε αυτό το διπολικό σχήμα δεν ταυτίζονται τα σκοτεινά ξωτικά με τα κακοπροαίρετα ή τα φωτεινά με τα καλοπροαίρετα. Η πρόθεση των ξωτικών φαίνεται να ποικίλει ανάλογα με τις διαφορετικές ιστορίες που τα αφορούν. Το «σκοτεινό» ή το «φωτεινό» έχουν να κάνουν κυρίως με την υφή και τα χρώματα που κυριαρχούν πάνω τους. Έτσι, τα σκοτεινά ξωτικά έχουν έντονα χαρακτηριστικά, κυριαρχούν τα σκοτεινά χρώματα πάνω τους ενώ η υπόσταση τους είναι περισσότερο υλική. Αντίθετα, τα φωτεινά ξωτικά είναι αέρινα, σχεδόν άυλα, και κυριαρχούν πιο φωτεινά χρώματα πάνω τους. Καθίσταται λοιπόν εξαιρετικά ενδιαφέρουσα η διερεύνηση της συσχέτισης της μορφής των ξωτικών και των πεποιθήσεων που τα αφορούν.

Επιπλέον, *το* ξωτικό είναι ουδέτερο ουσιαστικό και αυτό συμβάλλει στο να μη φορτιστεί η λέξη με μία διομαδική χροιά ως προς την έμφυλη κοινωνική ταυτότητα των συμμετεχόντων, όπως ενδεχομένως να συνέβαινε, εάν επιχειρούσαμε να διερευνήσουμε την κοινωνική αναπαράσταση των νεράιδων ή των νάνων. Όπως συμβαίνει με το γαλάζιο και το ροζ χρώμα, έτσι και με την περίπτωση των νεράιδων και των νάνων οι όροι αυτοί φαίνεται να εμπίπτουν στις διαφοροποιήσεις που κοινωνικά οικοδομούνται ως προς την έμφυλη υποκειμενικότητα. Κατά την παιδική κυρίως ηλικία οικοδομείται κοινωνικά η έμφυλη υποκειμενικότητα και μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο ορίζονται πολύ συγκεκριμένα αντικείμενα που αρέσουν ή δεν

αρέσουν, κάνουν ή δεν κάνουν οι γυναίκες και οι άνδρες (Cassell & Jenkins, 1999). Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, φαίνεται να εμπλέκονται οι νεράιδες, το ροζ χρώμα και οι κούκλες με τα ευρύτερα "γυναικεία θέματα", ενώ οι νάνοι, το γαλάζιο χρώμα και τα όπλα με τα ευρύτερα "αντρικά θέματα". Επιχειρώντας να διερευνήσουμε τις τυχόν διαφορετικές έμφυλες επικεντρώσεις θέσαμε έναν ουδέτερο όρο προκειμένου να ελεγχθεί εάν το φύλο παράγει διαφοροποιήσεις ως προς την κοινωνική αναπαράσταση του ξωτικού.

Το *Ξωτικό,* όμως, φαίνεται να ορίζεται με διαφορετικό σημασιολογικό περιεχόμενο σε διαφορετικά ιδεολογικά πλαίσια. Θα λέγαμε πως αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα "επάλληλων όρων" (Whittle, 2004). Έτσι, λοιπόν, το *Ξωτικό* για τη χριστιανική πίστη θεωρείται ένα ον, ανεπίσημα υπαρκτό, μη αποδεκτό -εντασσόμενο στον πόλο του κακού- και ο άνθρωπος που το βλέπει, για την ανεπίσημη ελληνορθόδοξη εκκλησία, είναι ένας άνθρωπος που δοκιμάζεται από το πονηρό πνεύμα (Βαρβούνης, 1995; Μερακλής, 1999). Κατά την λαϊκή παράδοση το ξωτικό είναι υπαρκτό ον και αυτός που μπορεί να το δει θεωρείται -στην Ελλάδα- "αλαφροΐσκιωτος", δηλαδή χαρισματικός αλλά αποκομμένος από το κοινωνικό σύνολο (Λυδάκη, 2003). Κατά την ορθολογική θεώρηση, το ξωτικό δεν υφίσταται, αποτελώντας ένα μη ον, ενώ για το ιατροκεντρικό μοντέλο, το άτομο που βλέπει ξωτικά θεωρείται πως έχει παραισθήσεις και ενδέχεται να πάσχει από κάποια ψυχοπαθολογία (Leonhard & Brugger, 1998; Swami, Pietschnig, Stieger & Voracek, 2011). Τέλος, για τη μεταφυσική τάση της Νέας Εποχής (Hanegraaff, 1996; Lewis, 1992), το ξωτικό είναι δυνατόν να ταυτιστεί με τους εξωγήινους, ή τους αγγέλους σε κάποια άλλη εκδοχή, ενώ το άτομο που βλέπει ξωτικά χαρακτηρίζεται ως χαρισματικό.

Παρατηρούμε ότι η ύπαρξη ή όχι των ξωτικών είναι ένα ζήτημα που εμπλέκει άμεσα την κοινωνική ταυτότητα και την αυτό-εικόνα του ατόμου, καθώς η δήλωση περί πίστης σε αυτά είναι δυνατόν να επηρεάσει την εικόνα του υποκειμένου και να θεωρηθεί χαρισματικός ή ψυχοπαθής. Με όρους δηλαδή θεωρίας επεξεργασίας της σύγκρουσης (Pérez & Mugny,1993/1996), ένα πειραματικό έργο με συγκρουσιακό διακύβευμα τα ξωτικά είναι ένα έργο γνώμης με χαμηλή θεμελίωση λάθους και κοινωνικά παγιωμένο. Ένα έργο δηλαδή στο οποίο δεν μπορεί να αποδειχθούν ως

σωστές ή λανθασμένες οι απαντήσεις των συμμετεχόντων ενώ παράλληλα εμπλέκεται άμεσα η κοινωνιοψυχολογική ταυτότητά τους.

Διαφαίνεται λοιπόν πως ο εξουσιαστικός λόγος ορίζει στο περιθώριο τη ρητορική περί των ξωτικών. Στη λαϊκή παράδοση, επίσης, ο λόγος περί ξωτικών μπορεί να είναι έκδηλος μόνο μέσα σε συγκεκριμένα πλαίσια. Ο λόγος εμφανίζεται έντονα στις πρακτικές αποφυγής ξωτικών, που σχετίζονται με ζητήματα σεβασμού στη φύση και αναγνώριση των ορίων της ανθρώπινης ύπαρξης. Στον έναρθρο λόγο εμφανίζεται κάτω από συγκεκριμένα πλαίσια που αφορούν κυρίως την ιδιωτική ζωή (Μερακλής, 1999). Θα μπορούσε, δηλαδή, να προσδιοριστεί ο λόγος περί των ξωτικών ως μειονοτικός καθώς συνδέεται περισσότερο με τον ιδιωτικό χώρο και το παρεκκλίνον, παρά με το δημόσιο προφορικό λόγο. Η κατάταξη του λόγου υπέρ της ύπαρξης των ξωτικών ως «μειονοτικού», επαληθεύθηκε και από τις μετρήσεις της εικόνας της πηγής στα πειράματα που διεξήχθησαν.

Αυτή η έντονη διαπλοκή του "ξωτικού" με τη λαϊκή παράδοση, τη μεταφυσική τάση της Νέας Εποχής, τη χριστιανική πίστη και τον ορθολογισμό, αποτέλεσε κομβικό σημείο στην επιλογή αυτής της μεταφυσικής οντότητας ως διακύβευμα στα πειράματά μας. Αυτό γιατί ένα σημαντικό ερώτημα που προσπαθούμε να απαντήσουμε με την παρούσα έρευνα είναι το εάν, δεδομένης της σύνδεσης των όρων της λαϊκής παράδοσης με την ακροδεξιά, επιχειρηματολογία που αφορά ένα ζήτημα μεταφυσικής που συνδέεται με τη λαϊκή παράδοση μπορεί να επιδράσει στις πολιτικές πεποιθήσεις. Ας μην προτρέχουμε όμως. Η επόμενη ενότητα είναι αφιερωμένη στην κατάδειξη της ιστορικής σύνδεσης μεταξύ μεταφυσικής και πολιτικής ιδεολογίας.

3.3 Από το ρομαντισμό στον νεοναζισμό

Επιχειρώντας να διερευνήσουμε τις ιδεολογικές προεκτάσεις που σχετίζονται με την πίστη ή μη των ξωτικών, κρίθηκε σκόπιμο να ανατρέξουμε σε μια σύντομη ιστορική επισκόπηση των κοινωνικών και πολιτικών ρευμάτων που εμπλέκουν

εμμέσως ή αμέσως το ζήτημα αυτό. Οι ρίζες της ιστορικο-ιδεολογικής αυτής αναζήτησης ξεκινούν από το Διαφωτισμό. Ο Διαφωτισμός, αναφέρει ο Πασχαλίδης (1999), αποτελεί σημαντικό πνευματικό κίνημα που τοποθετείται στα μέσα του 18ου αιώνα ως επακόλουθο της Επιστημονικής επανάστασης του 17ου αιώνα. Οι διαφωτιστές πρέσβευαν τον ορθολογισμό και την πίστη σε μια πρόοδο απαλλαγμένη από τις θρησκευτικές και εν γένει ανορθολογικές πεποιθήσεις, οι οποίες εκφράζονταν κυρίως με την επίσημη Εκκλησία. Η γαλλική επανάσταση, με τη σειρά της, αποτελεί μια βίαιη ενσάρκωση της φιλοσοφίας του Διαφωτισμού. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Gay (1967), το "καλό" και το "λογικό" γίνονται ισάξια .

Απάντηση στο κίνημα του Διαφωτισμού, ήρθε να δώσει ο Ρομαντισμός. Ο Ρομαντισμός αποτελεί καλλιτεχνικό κίνημα που αναπτύχθηκε στα τέλη του 18ου αιώνα στην Ευρώπη. Στο ρομαντισμό, κυρίαρχο στοιχείο είναι το συναίσθημα αντί της λογικής (Abrams, 2001). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Λυδάκη (2001: 32) "*ο ρομαντισμός υπερβαίνει το δυϊσμό της ψυχής και της φύσης και τείνει σε μιαν άλλη μονιστική θεωρία, από τη μεριά της εσωτερικότητας και του ιδεαλισμού αυτή τη φορά, που εκφράζεται με έξαρση της υποκειμενικότητας, του συναισθήματος του ανήκειν, και με μια τάση φυγής από την πραγματικότητα και επιστροφής σε ένα παρελθόν που φαντάζει ιδανικό και ανθρώπινο, σε ένα χαμένο παράδεισο*".

Άμεσα συνυφασμένο με το ρομαντισμό ήταν το κίνημα του εθνικισμού. Ο Πασχαλίδης (1999) επισημαίνει πως από τις απαρχές του ρομαντικού κινήματος, δινόταν βαρύτητα στη γλώσσα, το φυσικό περιβάλλον και στα εθνολαϊκά στοιχεία, όπως οι παραδόσεις, οι τοπικοί μύθοι και τα παραμύθια, τα δημώδη τραγούδια και στις εν γένει πεποιθήσεις που πήγαζαν από τον τοπικό λαϊκό Λόγο. Ουσιαστικά ο εθνικισμός υπήρξε το άρμα μέσα από το οποίο ο Ρομαντισμός έβρισκε την ταυτότητά του. Ο Herder υποστήριξε το εθνοτικό δόγμα, ότι δηλαδή κάθε έθνος, κάθε πολιτισμικά διακριτή οντότητα δικαιούται να αποτελεί μια εξίσου διακριτή πολιτική οντότητα. Η πολιτική εξουσία νομιμοποίησε κατ' αυτό τον τρόπο τον εαυτό της ως εγγυήτρια της πολιτισμικής ταυτότητας. Ο Εθνικισμός βασίστηκε στη λαογραφία προκειμένου να οριοθετηθεί η πολιτισμική ταυτότητα. Η Μπλάντα (2009) αναφέρει πως οι αδερφοί Grimm, εκδότες των ομώνυμων παραμυθιών το 1812, ταξίδεψαν σε όλη τη Γερμανία για να μελετήσουν τις τοπικές διαλέκτους και να συγκεντρώσουν

παραμύθια, τα οποία εξέδωσαν ως τμήμα της εθνικής κληρονομιάς. Η άποψη ότι παραμύθια διατηρήθηκαν με την ίδια μορφή πάνω από χιλιάδες χρόνια, ταίριαξε καλά με την άποψή των ρομαντικών σύμφωνα με τους οποίους τέτοιου είδους ιστορίες εκφράζουν την αρχέγονη φύση ενός λαού.

Η επιρροή του εξελικτισμού και του Darwin, σύμφωνα με τον Adams (2001), ήταν αυτή που θα έδινε άλλη τροπή στον εθνικισμό. Παράλληλα, με τη δημιουργία της εθνολογίας, διατυπώνονται όλο και ισχυρότερα θεωρίες σχετικά με τη μονόδρομη πορεία από την "αγριότητα" προς τον "πολιτισμό", τον οποίο αντιπροσώπευε η Ευρώπη. Έτσι, αναφέρει ο Πασχαλίδης (1999) καθίστατο όλο και περισσότερο αναγκαίος ο "εκπολιτισμός" των άγριων φυλών από τους Ευρωπαίους. Όπως χαρακτηριστικά διαπιστώνει ο Herr (2008), ο εθνικισμός μετεξελίσσεται σε σωβινισμό. Έναν σωβινισμό που δεν σχετίζεται μόνο με τη διάδοση των πολιτισμικών αξιών αλλά και με την οικονομική μεθοδολογία.

Το όραμα του γερμανικού σωβινισμού ή αλλιώς το «Πνεύμα του Έθνους» (Volkgeist) ήρθε να δώσει τη θέση του στην "πράξη" του ναζισμού. Έτσι, η θέση του Friedrich Liszt πως το πεπρωμένο της γερμανικής φυλής είναι να κυβερνήσει τον κόσμο και να εκπολιτίσει τις άγριες χώρες έγινε πράξη με το Γ', κυρίως, Ράιχ. Το Γ' Ράιχ και ο ναζισμός γενικότερα, όπως επισημαίνει ο Στάμκος (2009), ως γνήσιο τέκνο του ρομαντισμού, επένδυσε στη μεταφυσική για ν' αλλάξει τους όρους της πολιτικής και να επιβάλει τη δημιουργία ενός πολιτισμού βασισμένου στη μαγική κοσμοθέαση (Weltanschauungen), που αντικατέστησε το σταυρό με τη σβάστικα. Η μεταφυσική και ο μύθος καθίσταντο καθοριστικά στοιχεία στο ναζισμό. Ο πανίσχυρος «μύθος του Ράιχ», αποτέλεσε τη βάση του γερμανικού εθνικισμού των αρχών του 20ου αιώνα. Οι SS, επισημαίνει ο Goodrick–Clarke (2004), συνδέονται και αυτοί με τη μεταφυσική, καθώς αναφέρεται πως μετείχαν οι ίδιοι σε μυστικιστικές τελετές που σχετίζονταν με τον παγανισμό. Σε έρευνά του ο Dubber (1995) διαπιστώνοντας κατάλοιπα της ναζιστικής μεταφυσικής κοσμοθέασης στη σύγχρονη γερμανική νομοθεσία σημειώνει πως η ιστορική συνέχεια, από το ρομαντικό ιδεαλισμό, στο ναζισμό και στο σύγχρονο γερμανικό κράτος, αποκρυσταλλώνεται στο σύγχρονο νομικό λόγο.

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου, ως συνέχεια του ναζισμού, θεωρείται ο νεοναζισμός. Στην ιδεολογία του νεοναζισμού, παρατηρεί ο Goodrick–Clarke (2004), γίνεται προσπάθεια είτε αποσύνδεσης από το ναζισμό διατηρώντας παράλληλα την ιδεολογική του δομή, είτε εξωραϊσμού του ναζισμού.

Θα μπορούσε όμως κάποιος να αναρωτηθεί εάν αυτές η σύνδεση ανάμεσα στην ιδεολογία της πολιτικής δεξιάς και την ιδεολογική σφαίρα των μεταφυσικών πεποιθήσεων παράγει αντιστοιχίες στο επίπεδο της σκέψης των κοινωνικών υποκειμένων. Με αυτό το καθ' όλα ενδιαφέρον ζήτημα θα ασχοληθούμε στο επόμενο μέρος.

3.4 Στο εσωτερικό του κόσμου των ιδεών: Ιδεολογικές συνέχειες ή ιδεολογικές ασυνέχειες;

Έναν αιώνα μετά την πρώτη δημοσίευση του έργου του Max Weber, *Η ηθική του προτεσταντισμού και το πνεύμα του καπιταλισμού* (1904/1984), παραμένει επίκαιρος ο προβληματισμός σχετικά με τη διασύνδεση των στοιχείων που συνθέτουν την κοσμοθεωρία –ή αλλιώς τον κόσμο των ιδεών- των κοινωνικών υποκειμένων. Στο έργο του αυτό ο Max Weber αναλύει θεωρητικά τη συσχέτιση μεταξύ της θρησκευτικής πίστης και των εργασιακών και οικονομικών πρακτικών. Η ανάπτυξη και η καθιέρωση, ως ένα βαθμό, στο χώρο της κοινωνιολογίας, της θεωρίας του Karl Marx πάνω στο εποικοδόμημα οδήγησε τον Max Weber να επικεντρωθεί πάνω στη σχέση ιδεολογίας και οικονομίας, καθώς και στην οντογένεση της κοινωνικής πράξης. Ο Karl Marx (1867/1978) υποστήριζε ότι ο πολιτισμός αποτελεί το εποικοδόμημα, το οποίο δομείται επάνω στις ήδη διαμορφωμένες οικονομικές σχέσεις. Έτσι, η θρησκεία ή τα άλλα ιδεολογικά συστήματα έρχονται -εκ των υστέρων- να δικαιολογήσουν και να νομιμοποιήσουν τις κοινωνικές ανισότητες που παράγονται από τις άνισες οικονομικές σχέσεις. Ο Weber, με αφορμή αυτό το έργο, εργάστηκε θεωρητικά πάνω στη διασύνδεση μεταξύ της ιδεολογίας και των

οικονομικών και πολιτικών πρακτικών. Η απάντηση στον Marx ήρθε από το Weber με το προαναφερμένο έργο του, στο οποίο αναπτύσσει τους λόγους για τους οποίους ο καπιταλισμός δεν θα ήταν ποτέ σε θέση να εδραιωθεί και να αναπτυχθεί στις Η.Π.Α, εάν πρώτα δεν είχε καθιερωθεί ο προτεσταντισμός. Η ηθική καθώς και τα χαρακτηριστικά της προτεσταντικής θρησκείας[50], αποτέλεσαν το απαραίτητο ιδεολογικό υπόστρωμα στην ανάπτυξη του καπιταλισμού στις Η.Π.Α.. Η προτεσταντική ηθική, σύμφωνα με τον Weber, αποτέλεσε το απαραίτητο ιδεολογικό υπόστρωμα της ανάπτυξης των οικονομικών σχέσεων του καπιταλισμού.

Ο καπιταλισμός αποτελεί ένα σύστημα οικονομικό στη βάση του, με σαφή όμως πολιτικό προσδιορισμό. Συνεπώς, η διασύνδεση μεταξύ θρησκείας και οικονομικού συστήματος είναι δυνατόν να γενικευθεί σε διασύνδεση μεταξύ θρησκευτικού και πολιτικού συστήματος. Κάτι τέτοιο καταδεικνύεται και από την έρευνα πεδίου της Canetti-Nisim (2003) όπου έγινε φανερή η θετική συσχέτιση ανάμεσα στην αποδοχή χριστιανικών πεποιθήσεων και τις πολιτικά δεξιές θέσεις.

Στον παραπάνω όμως συλλογισμό της ιδεολογικής "συνέχειας" στο εσωτερικό του κόσμου των ιδεών, δηλαδή, της διασύνδεσης μεταξύ των ιδεολογιών που υιοθετούνται από ένα πολίτη, αντιτίθεται η οπτική της μεταμοντέρνας θεώρησης (για επισκόπηση βλ. Seidman, 1997) σύμφωνα με την οποία, στο εσωτερικό της σκέψης, αλλά και του αυτοπροσδιορισμού, των ατόμων παρατηρούνται "ασυνέχειες", δηλαδή συνυπάρχουν ιδεολογικές οπτικές που ιστορικά αλλά και θεωρητικά αντικρούονται μεταξύ τους. Έτσι σύμφωνα με αυτή την οπτική η σκέψη των ατόμων συντίθεται από ένα μωσαϊκό ιδεολογικών στοιχείων που αποκτούν την ιδιαίτερη σημασία τους μέσα από το ατομικό νόημα που τους αποδίδεται και όχι την ιστορική ή την κοινωνική σηματοδότηση.

Συγκεκριμένα ο Baudrillard (1988) παρατηρεί πως στις σύγχρονες κοινωνίες, όπου υπάρχει έξαρση των δικτύων επικοινωνίας και του καταναλωτισμού και διάλυση των ιδεολογιών (μαρξισμός, φιλελευθερισμός), το νόημα των λέξεων και

50 Ενδεικτικά αναφέρουμε πως, δεδομένης της απουσίας εξομολόγησης, το άτομο εξαγνίζεται μόνο με τη σκληρή δουλειά, ενώ οι υλικές και πνευματικές ικανοποιήσεις θεωρούνται μη ηθικά επιτρεπτές, γεγονός που ευνόησε την υπερεκμετάλλευση των εργαζομένων από το καπιταλιστικό σύστημα. Επιπροσθέτως, ο πλούσιος άνθρωπος θεωρείται ευλογημένος από το Θεό. Συνεπώς, αυτή η θεώρηση αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα στη γένεση κοινωνικών επαναστάσεων (Weber, 1904/1984).

των εννοιών επαναπροσδιορίζεται κάθε φορά μέσω των συσχετίσεων που παράγονται εντός των συστημάτων επικοινωνίας. Από το παραπάνω διαφαίνεται η αδυναμία των ιστορικών διασυνδέσεων μεταξύ των ιδεολογιών να "παράξουν" συλλογισμούς στα άτομα. Στο ίδιο κλίμα κινείται και ο Lyotard (1979/1988), σύμφωνα με τον οποίο η κατάρρευση των μεγάλων αφηγήσεων οδηγεί στην ανάδυση μιας αφθονίας μικρο-αφηγήσεων. Μπορούμε να διαπιστώσουμε, βασιζόμενοι στον προσδιορισμό των μικρο-αφηγήσεων από τον Lyotard, πως παρουσιάζεται μια τάση πριμοδότησης της ατομικής έναντι της κοινωνικής διάστασης.

Θεωρητικά λοιπόν υπάρχουν δύο κεντρικές οπτικές. Σύμφωνα με την πρώτη, η οποία αναδύεται κυρίως από το έργο του Weber, παρατηρείται αντιστοιχία μεταξύ της κοινωνικο-ιστορικής αποκρυστάλλωσης των ιδεολογιών και της κοινωνικής σκέψης, ενώ στη δεύτερη, που αναδύεται από το έργο μεταμοντέρνων θεωρητικών υπάρχει αναντιστοιχία μεταξύ της σκέψης των ατόμων και της ιδεολογικής νοηματοδότησης. Εμπνευσμένοι από το έργο του Lyotard που κάνει λόγο για "ασυνέχειες" ιδεών, θα μπορούσαμε να ορίσουμε το θεωρητικό παράδειγμα που πρεσβεύεται η πρώτη οπτική ως το παράδειγμα της "ιδεολογικής συνέχειας", ενώ τη συλλογιστική που παράγεται από τη μεταμοντέρνα οπτική ως το παράδειγμα της "ιδεολογικής ασυνέχειας". Όπως θα αναφέρουμε και πιο κάτω, ένα από τα κεντρικά σημεία που διατρέχουν την παρούσα έρευνα είναι ο πειραματικός έλεγχος της κυριαρχίας των ιδεολογικών συνεχειών ή ασυνεχειών στη σκέψη των κοινωνικών υποκειμένων.

Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρήθηκε ο προσδιορισμός του όρου "ξωτικό" που αποτελεί το διακύβευμα του πειραματικού μας υποδείγματος. Στην αρχή του κεφαλαίου παρουσιάσαμε τη μεταφυσική, καθώς τα ξωτικά εντάσσονται στην ευρύτερη κατηγορία των μεταφυσικών οντοτήτων. Ο χώρος της μεταφυσικής έχει ιδωθεί, στα επιστημονικά κείμενα κυρίως μέσα από το δίπολο ορθολογισμός-μεταφυσική, που φαίνεται να αντιστοιχεί στη διάκριση μεταξύ φυσιολογικού-νοσηρού. Η πρότασή μας είναι πως ο Λόγος[51] που αναφέρεται στα μεταφυσικά

51 Με τον όρο *Λόγο* εννοούμε την ιδεολογική οπτική που πηγάζει από ένα σώμα (corpus) εργογραφιών, συζητήσεων, απόψεων, όπως αυτά εκφράζονται από μία κοινωνική κατηγορία. Ο ψυχιατρικός λόγος, για παράδειγμα, που μελετήθηκε από τον Foucault (1961/2004) στην *Ιστορία*

φαινόμενα διαμορφώνεται μέσα από τις διαλογικές αντιθέσεις ανάμεσα στο Λόγο του ορθολογισμού και της μεταφυσικής. Στη συνέχεια, αναφέρθηκε μία κατηγοριοποίηση που αφορά τη μορφή των ξωτικών (φωτεινά/σκοτεινά), ενώ τέλος προτείνεται μια άτυπη κατηγοριοποίηση των ιδεολογικών οπτικών που αφορούν τα ξωτικά, η οποία διαρθρώνεται γύρω από τέσσερις άξονες: ορθολογισμός, ανεπίσημη ελληνορθόδοξη Εκκλησία, λαϊκή παράδοση και μεταφυσική τάση Νέας Εποχής. Έπειτα από μια σύντομη και σχετικά απλοποιημένη[52] αναδρομή, γίνεται φανερή η ιστορική διασύνδεση μεταξύ των μεταφυσικών όρων της λαϊκής παράδοσης με την πολιτική δεξιά που αναφέρεται σε εθνικά στοιχεία. Τέλος, παρουσιάστηκε συνοπτικά ο κεντρικός θεωρητικός προβληματισμός που αφορά την αντιστοιχία ή μη των ιστορικά αποκρυσταλλωμένων ιδεολογικών σχέσεων στην σκέψη των κοινωνικών υποκειμένων.

Έχοντας ολοκληρώσει με αυτό το κεφάλαιο το θεωρητικό μέρος, κρίνουμε σκόπιμο να γίνει αναφορά στα κεντρικά ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας διατριβής.

3.5 Ερευνητικά Ζητήματα

Ένας πρώτος προβληματισμός που διατυπώθηκε αφορά τη δυναμική του μειονοτικού και εξουσιαστικού λόγου. Όπως αναπτύχθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, οι αλλαγές που αφορούν τις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής εξαρτώνται από τις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στις σχέσεις επικοινωνίας αλλά και από τις αλλαγές του τρόπου πρόσληψης των σχέσεων αυτών, από διάφορα θεωρητικά παραδείγματα. Η κεντρικές αλλαγές ως προς τις σχέσεις επικοινωνίας των τελευταίων ετών σχετίζονται περισσότερο με την ταχεία ανάπτυξη και διάδοση των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας. Αυτό το γεγονός οδήγησε τους θεωρητικούς της κοινωνικής επιρροής

της Τρέλας, καθίστατο στην ιδεολογική οπτική της ψυχιατρικής επιστήμης για τη ψυχική νόσο μέσα από την ιστορική ανασκόπηση πρακτικών και θεωριών που αφορούσαν τη ψυχοπαθολογία.

52 Μια σε βάθος παρουσίαση της μετάβασης από το ρομαντισμό στο νεοναζισμό θα ξεπερνούσε κατά πολύ τις ανάγκες της παρούσας μελέτης.

να εστιαστούν στη μελέτη της ταυτόχρονης έκθεσης του πληθυσμού στις θέσεις δύο αντικρουόμενων πηγών επιρροής. Η διάκριση των πηγών αυτών γίνεται στη βάση αριθμητικών κριτηρίων, απαντώντας στο ερώτημα εάν και κατά πόσο και κάτω από ποιες συνθήκες οι πολλοί ή οι λίγοι μπορούν να επηρεάσουν τις θέσεις του πληθυσμού. Εμείς με την παρούσα εργασία θελήσαμε να εξετάσουμε τη δυναμική των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής με έναν άλλο τρόπο πρόσληψης των σχέσεων επικοινωνίας. Υιοθετώντας το τριαδικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής, που βασίζεται στην κανονιστική διάκριση μεταξύ των πηγών επιρροής, θελήσαμε να εξετάσουμε την επίδραση της εξουσίας και της μειονότητας σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού, δηλαδή σε συνθήκες ταυτόχρονης παρουσίας του μειονοτικού και εξουσιαστικού φορέα. Ένα, λοιπόν, πρώτο ερευνητικό ζήτημα που τίθεται, και στο οποίο θα προσπαθήσουμε να δώσουμε απάντηση, είναι το εξής: *Ποια είναι η δυναμική επιρροής της μειονότητας και της εξουσίας κατά τη διαδικασία ταυτόχρονης έκθεσης των θέσεών τους στο πληθυσμό*;

Ένα δεύτερο ζήτημα που τίθεται στην παρούσα εργασία αφορά τη σχέση επικοινωνίας μεταξύ της πηγής επιρροής και του πληθυσμού. Θεωρώντας πως η κοινωνική επιρροή εντάσσεται στον ευρύτερο χώρο των διαδικασιών επικοινωνίας, θελήσαμε να εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο τα διάφορα επικοινωνιακά συστήματα παρεμβαίνουν στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής, επιχειρώντας να απαντήσουμε στο ερώτημα: *Πώς η σχέση επικοινωνίας μεταξύ πηγών επιρροής και πληθυσμού διαμεσολαβεί στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής;* Ως προς το ζήτημα των τρόπων επικοινωνίας, υιοθετήσαμε το προτεινόμενο μοντέλο του Moscovici σύμφωνα με τον οποίο, όπως αναπτύχθηκε και στο δεύτερο κεφάλαιο, η ενημέρωση του κοινού για ένα ζήτημα μπορεί να πάρει τρεις μορφές: την προπαγάνδα, τη μετάδοση και τη διάδοση. Εξετάστηκε έτσι πειραματικά η δυναμική των τρόπων επικοινωνίας στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής. Επίσης, στην ίδια λογική εξετάσαμε τη διαμεσολάβηση του ύφους διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης αλλά και του τρόπου αντιπαράθεσης των πηγών επιρροής στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής.

Τέλος, ένα τρίτο ζήτημα που τίθεται στην παρούσα διατριβή αφορά το κατά πόσο οι σχέσεις μεταξύ των ιδεολογιών, όπως αποκρυσταλλώνονται ιστορικά και

κοινωνικά, αντικατοπτρίζονται στη σκέψη των κοινωνικών υποκειμένων. Χρησιμοποιώντας το πειραματικό υπόδειγμα της ύπαρξης ξωτικών, και δεδομένης της σύνδεσης της πολιτικής δεξιάς με μεταφυσικές πεποιθήσεις, θελήσαμε να ελέγξουμε εάν μια πραγματεία πάνω σε ένα μεταφυσικό ζήτημα μπορεί να επηρεάσει τις πολιτικές πεποιθήσεις του πληθυσμού. Επιχειρήσαμε δηλαδή να απαντήσουμε στο εξής ερώτημα: *Μπορεί η αναφορά σε ένα σημείο ενός ιδεολογικού σχηματισμού να επηρεάσει τα σημεία -ιστορικά σχετιζόμενων- ιδεολογικών σχημάτων;*

Αυτά τα τρία ερευνητικά ζητήματα διατρέχουν το σύνολο των πειραμάτων μας. Μέσα από την εργασία αυτή επιχειρήσαμε να εντάξουμε ευρύτερους προβληματισμούς που διέπουν το χώρο των κοινωνικών ερευνών. Το πρώτο ερευνητικό ζήτημα προκύπτει από έναν ευρύτερο προβληματισμό που αφορούν όχι μόνο το χώρο της κοινωνικής επιρροής αλλά και της κοινωνικής ψυχολογίας εν γένει. Το ζήτημα της δυναμικής της μειονότητας και της εξουσίας απασχόλησε, αλλά ίσως όχι όσο θα έπρεπε, την κοινωνική ψυχολογία θέτοντας καίρια ζητήματα που αφορούν την κατεύθυνση αλλά και την κοινωνική αξία των ερευνητικών ευρημάτων. Το δεύτερο ερευνητικό ζήτημα αφορά μια γενικότερη προβληματική που προέρχεται από το χώρο της επιστήμης της επικοινωνίας. Η έλλειψη ερευνητικού ελέγχου των κατά τα άλλα σημαντικότατων θεωριών που προέρχονται από το χώρο της επικοινωνίας, μάς ώθησε να χρησιμοποιήσουμε τις θεωρίες αυτές στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής. Τέλος, από το χώρο της κοινωνιολογίας προκύπτει το τρίτο ερευνητικό ζήτημα. Η θεωρητική αντιπαράθεση μεταξύ αυτού που ονομάσαμε παράδειγμα ιδεολογικής συνέχειας και ιδεολογικής ασυνέχειας καθίσταται κομβική στον κοινωνιολογικό χώρο. Επιχειρήσαμε, λοιπόν, δια της πειραματικής οδού να ελεγχθεί η δυναμική του παραδείγματος της ιδεολογικής συνέχειας και της ιδεολογικής ασυνέχειας κατά τις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής.

Σε αυτό όμως το σημείο, και έχοντας ολοκληρώσει το θεωρητικό προβληματισμό μας, θα αναφερθούμε στον τρόπο εγχειρηματοποίησης των ερευνητικών αυτών ζητημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Μεθοδολογία

Το παρόν κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στη μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να εγχειρηματοποιηθούν πειραματικά τα ερευνητικά ζητήματα. Στην αρχή αυτού του κεφαλαίου θα αναφερθούν συνοπτικά οι λόγοι που χρησιμοποιήθηκε η πειραματική μέθοδος για τον έλεγχο των υποθέσεων, καθώς και το πλαίσιο μέσα στο οποίο χρησιμοποιούνται οι κλίμακες μέτρησης των θέσεων των κοινωνικών υποκειμένων. Στη συνεχεία θα παρουσιαστούν σύντομα[53] οι κλίμακες που χρησιμοποιήθηκαν, ως εργαλεία μέτρησης στα πειραματικά έργα. Τέλος, θα παρουσιάσουμε το περιεχόμενο και τον τρόπο δόμησης των κειμένων επιρροής.

4.1 Επιλογή μεθοδολογικού πλαίσιο

Προκειμένου να εγχειρηματοποιήσουμε την υπόθεσή μας σχετικά με την αλληλεξάρτηση της μεταφυσικής πίστης και της πολιτικής τοποθέτησης, χρησιμοποιήσαμε το τριαδικό μοντέλο επιρροής (Παπαστάμου & Μιούνι, 1983), θεωρώντας πως στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής μετέχουν οι δυνάμεις της εξουσίας[54], της μειονότητας[55] και ο πληθυσμός ο οποίος, μπορεί μεν να αποτελεί το στόχο επιρροής των δύο παραπάνω δυνάμεων αλλά παράλληλα αποτελεί μέρος της διαντίδρασης. Εδώ οφείλουμε να αναφέρουμε πως οι τρεις αυτοί πόλοι κοινωνικής επιρροής αποτελούν ένα αφαιρετικό σχήμα που καταγράφει τις δυναμικές εντός μιας

53 Εκτενέστερη αναφορά των κλιμάκων μέτρησης θα πραγματοποιηθεί στο επόμενο κεφάλαιο όπου θα παρουσιαστεί ο τρόπος δόμησης και εμπλουτισμού τους.

54 Η οποία μπορεί να είναι είτε ιδεολογικά είτε κοινωνικά κυρίαρχη εξουσία.

55 Η οποία μπορεί να είναι είτε καινοτόμος είτε ενάντια στο ρεύμα.

σχέσης επιρροής και δεν φιλοδοξεί να ορίσει φυσικές οντότητες. Υπ' αυτήν την έννοια ένας φορέας μπορεί να εκφράζει εξουσιαστικές θέσεις ως προς ένα ζήτημα, μειονοτικές θέσεις ως προς ένα άλλο, ενώ να αποτελεί κομμάτι του γενικού πληθυσμού ως προς ένα τρίτο ζήτημα. Κατά συνέπεια ως εξουσία δεν χαρακτηρίζεται γενικά ένα κοινωνικό υποκείμενο αλλά ένα συγκεκριμένο κοινωνικό υποκείμενο που δρα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο (Μαντόγλου, 1995/2011; Moscovici, 1985/1989). Η δυναμική σχέση που διέπει τους τρεις αυτούς πόλους αποκρυσταλλώνεται στις κοινωνικές αναπαραστάσεις που σχηματίζει ο πληθυσμός. Ως εκ τούτου, δεν θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε ορθώς την κοινωνική αλληλεπίδραση, εάν δεν λαμβάναμε υπόψη τις κοινωνικές αναπαραστάσεις του πληθυσμού, καθώς και τις αλλαγές αυτών στα πλαίσια μια συνεχούς διαλλαγής με την εξουσία και τη μειονότητα. Η μελέτη της δυναμικής αυτής διαδρομής είναι άλλωστε το κατ' εξοχήν αντικείμενο μελέτης τόσο των κοινωνικών επιστημών όσο και της κοινωνικής ψυχολογίας, ως μέρος αυτών.

Αν ο μεθοδολογικός τρόπος "σκέψης, αντίληψης και αναπαραγωγής της πραγματικότητας" ή άλλως η επιστημολογική μας επιλογή είναι το τριαδικό μοντέλο επιρροής, το μεθοδολογικό μας άρμα, είναι η πειραματική μέθοδος. Χωρίς να θέλουμε να υπερτιμήσουμε την πειραματική μέθοδο, και γνωρίζοντας τα όριά της, τα οποία αφορούν τόσο τις δυνατότητες γενίκευσης όσο και το ποιοτικό πέρασμα από το in vitro στο in vivo και τις διαφορετικές κοινωνικές αναπαραστάσεις που αυτές οι δύο συνθήκες δημιουργούν, εν' τούτοις θεωρούμε τη μέθοδο αυτή, ως καταλληλότερη για το υπό μελέτη αντικείμενό μας. Στα πλαίσια της πειραματικής διαδικασίας γραπτών απαντήσεων, μας δίνεται η δυνατότητα να ρωτήσουμε τα κοινωνικά υποκείμενα, σε ένα χώρο κατ' εξοχήν ιδιωτικό -τον χώρο του ανώνυμου γραπτού- για πράγματα που άπτονται άμεσα της ιδεολογίας του. Οι ανώνυμες γραπτές απαντήσεις, δίνουν την ευκαιρία στους συμμετέχοντες να εκφράσουν την ιδεολογία τους χωρίς να πρέπει να επιχειρηματολογήσουν ή, ακόμα χειρότερα, να απολογηθούν για αυτήν. Παράλληλα, η ίδια η διαδικασία του πειράματος μάς δίνει τη δυνατότητα να αναπαράγουμε το λόγο των παραγόντων επιρροής (μειονοτικός/εξουσιαστικός λόγος), ελέγχοντας τις παραμέτρους αυτού (Doise, 1982/2001; Μαντόγλου & Προδρομίτης, 2001). Με αυτόν τον τρόπο, προσπαθούμε

να κατανοήσουμε πληρέστερα τις δυνάμεις διαντίδρασης της εξουσίας, της μειονότητας και του πληθυσμού, οι οποίες διαμορφώνουν, εν τέλει, τις κοινωνικές αναπαραστάσεις και κατά συνέπεια την ιδεολογία των κοινωνικών υποκειμένων. Μια ιδεολογία που υποθέτουμε πως οδηγεί στην "πράξη". Το αν και κατά πόσο, τα στοιχεία που καταγράφονται στην έρευνα, οδηγήσουν σε αλλαγή ή διαμόρφωση της ιδεολογίας και αυτή με τη σειρά της οδηγήσει σε πράξεις, είναι κάτι το οποίο ανήκει στους περιορισμούς της πειραματικής διαδικασίας. Εν τούτοις, αν θελήσουμε να μελετήσουμε τη πρόθεση συμπεριφοράς -ή άλλως να υποψιαστούμε ψήγματα της μελλοντικής πράξης- η καλύτερη προσέγγιση είναι η πειραματική.

4.2 Επιλογή τεχνικής

Θέλοντας να ελέγξουμε το κατά πόσο ένας παράγοντας καθίσταται αιτιώδης στην εμφάνιση μιας στάσης ή μιας συμπεριφοράς, επιλέξαμε τη χρήση της πειραματικής μεθόδου. Έτσι, σε κάθε πείραμα δημιουργήθηκαν κάποιες "ειδικές" συνθήκες (πειραματικές συνθήκες), μέσω των οποίων "ενσαρκώνονται" οι αφηρημένες θεωρητικές έννοιες που σχετίζονται με τις υποθέσεις μας. Αυτό μας βοηθά να καταλάβουμε το κατά πόσο κάποιοι παράγοντες (ανεξάρτητες μεταβλητές) "προκαλούν" αλλαγές σε συγκεκριμένες στάσεις ή συμπεριφορές (εξαρτημένες μεταβλητές) (Μαντόγλου & Προδρομίτης, 2001).

Στα πειράματα που θα ακολουθήσουν, έντυπα κείμενα, μέσω των οποίων γίνεται ο χειρισμός των ανεξάρτητων μεταβλητών, μοιράζονται σε δείγμα το οποίο καλείται μετά την ανάγνωση των κειμένων να απαντήσει σε μια σειρά από ερωτήσεις, μέσω των οποίων καταγράφονται οι απόψεις των συμμετεχόντων ως προς τις εξαρτημένες μεταβλητές. Η εξέταση της επίδρασης των ανεξαρτήτων μεταβλητών στις εξαρτημένες πραγματοποιείται είτε μέσω δύο διαδοχικών μετρήσεων (πριν και μετά τον πειραματικό χειρισμό), είτε συγκρίνοντας τις πειραματικές συνθήκες μεταξύ τους. Σε ισάριθμες ομάδες μοιράστηκαν διαφορετικά κείμενα επιρροής και κάθε

πειραματικό υποκείμενο είχε υπόψη του το περιεχόμενο μιας μόνο συνθήκης. Προκειμένου να αποκλειστεί το ενδεχόμενο τα τυχόν δημογραφικά χαρακτηριστικά (ηλικία, μόρφωση, φύλο) να παρέμβουν στον πειραματικό χειρισμό, επιλέχθηκε δείγμα με όμοια χαρακτηριστικά (νέοι, φοιτητές και των δύο φύλων).

Για να ελεγχθεί εάν οι όποιες διαφοροποιήσεις οφείλονται στον πειραματικό χειρισμό και όχι στην τυχαιότητα, καταφύγαμε στη στατιστική ανάλυση διακύμανσης ως προς έναν ή περισσότερους παράγοντες. Η όποια διαφοροποίηση μεταξύ των συνθηκών, και εφόσον δεν υπήρξαν άλλες παρεμβαλλόμενες μεταβλητές, θα οφείλονται στον πειραματικό χειρισμό. Θα εξετάσουμε δηλαδή εάν απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση[56] και η όποια διαφοροποίηση μεταξύ των πειραματικών ομάδων δεν οφείλεται στην τυχαιότητα.

Για την ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων χρησιμοποιήθηκε το λογισμικό πρόγραμμα SPSS v.17. Σύμφωνα με τον Γναρδέλλης (2006) σε κάθε πείραμα ένα πρώτο πράγμα που εξετάζουμε είναι η μορφή του θηκογράμματος. Στο θηκόγραμμα απεικονίζεται η κάτοψη της κατανομής του δείγματος ανά ομάδες ως προς τις απαντήσεις του σε μία ποσοτική μεταβλητή[57]. Η διαφοροποίηση των διάμεσων τιμών μεταξύ των ομάδων, εφόσον υπάρχει ισότητα ποσοτική (του αριθμού των υποκειμένων της ομάδας) και ποιοτική (όμοια χαρακτηριστικά), καταδεικνύει την ανάγκη για περαιτέρω στατιστικό έλεγχο ανάλυσης της διακύμανσης μεταξύ των ομάδων.

Το μέσο τετράγωνο της συνολικής επίδρασης προς το μέσο τετράγωνο των σφαλμάτων, που συμβολίζεται με το γράμμα *F*, αποτελεί το κριτήριο ελέγχου για να διαπιστώσουμε την ύπαρξη στατιστικά σημαντικής διαφοροποίησης. Με βάση την πιθανότητα σφάλματος *p* ελέγχεται ο βαθμός επίδρασης -ή της αλληλεπίδρασης- των ανεξαρτήτων μεταβλητών στις εξαρτημένες. Εάν το *p* είναι μικρότερο του 0,05 τότε θεωρούμε πως η όποια διαφοροποίηση δεν μπορεί να αποδοθεί στην τυχαιότητα, αλλά οφείλεται στον πειραματικό χειρισμό.

---

56 Η μηδενική υπόθεση Ho προβλέπει πως οι ότι οι ανεξάρτητες μεταβλητές δεν διαφοροποιούν τις απαντήσεις του δείγματος κατά στατιστικά σημαντικό βαθμό και κατά συνέπεια δεν προκύπτει γραμμική εξάρτηση των "εξαρτημένων" μεταβλητών από τις "ανεξάρτητες".

57 Συγκεκριμένα, σε κάθε θηκόγραμμα αναπαρίσταται η κατανομή των υποκειμένων, ανά πειραματική συνθήκη, ως προς στις εξαρτημένες μεταβλητές (άμεση και έμμεση επιρροή).

Στην περίπτωση που υπάρχουν περισσότερες της μίας ανεξάρτητες μεταβλητές, οι οποίες διασταυρώνονται ανά πειραματική συνθήκη, πραγματοποιείται ανάλυση διακύμανσης ως προς πολλούς παράγοντες (Multivariate ANOVA). Μέσω αυτού του στατιστικού εργαλείου ελέγχεται εάν η αλληλεπίδραση μεταξύ των ανεξάρτητων μεταβλητών επενεργεί στις εξαρτημένες μεταβλητές. Κατόπιν ελέγχεται η κύρια επίδραση της κάθε ανεξάρτητης μεταβλητής στις εξαρτημένες μεταβλητές.

Τέλος, μέσω της ανάλυσης διακύμανσης ως προς ένα παράγοντα (One-way ANOVA) ελέγχονται οι διαφοροποιήσεις, μεταξύ των πειραματικών συνθηκών, στις εξαρτημένες μεταβλητές, χρησιμοποιούμε τον έλεγχο της ελάχιστης σημαντικής διαφοράς (least significant difference, LSD) του R.A. Fisher. Κατά τα πειράματα όπου δεν υπάρχει μέτρηση πριν από τον πειραματικό χειρισμό (προμέτρηση), προκειμένου να ελέγξουμε τη δυναμική των αποτελεσμάτων συγκρίνουμε τις πειραματικές συνθήκες και με μια συνθήκη ελέγχου, όπου σε δείγμα, με ανάλογα χαρακτηριστικά με τα πειραματικά υποκείμενα, μοιράζεται μόνο το ερωτηματολόγιο χωρίς να γίνεται πειραματικός χειρισμός. Για το συγκριτικό έλεγχο μεταξύ των πειραματικών συνθηκών και της συνθήκης ελέγχου γίνεται χρήση του τεστ Dunnett (Γναρδέλλης, 2006).

Οι παραπάνω μετρήσεις αφορούν τα ποσοτικά δεδομένα. Για το στατιστικό έλεγχο των ποιοτικών δεδομένων (λεκτικών δεδομένων) έγινε χρήση του λογισμικού προγράμματος SPAD v.5. Συγκεκριμένα, για την επεξεργασία των ποιοτικών δεδομένων έγινε χρήση της παραγοντικής ανάλυσης αντιστοιχιών, καθώς αυτή η τεχνική δίνει τη δυνατότητα απεικόνισης σε ένα χώρο δύο διαστάσεων της ολικής εικόνας των σχέσεων μεταξύ των λεκτικών δεδομένων και των χαρακτηριστικών του πληθυσμού. Εφαρμόζεται σε πίνακες συχνοτήτων διπλής εισόδου στις γραμμές των οποίων καταγράφονται οι λέξεις και στις στήλες οι ανεξάρτητες μεταβλητές. Η παραγοντική ανάλυση αντιστοιχιών οδηγεί στην απεικόνιση σε πίνακα των ομοιοτήτων και των διαφορών του συνόλου των λέξεων και των μεταβλητών (Μπεχράκης, 1999).

4.3 Το δείγμα

Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν 1171 άτομα. Οι συμμετέχοντες στο σύνολό τους ήταν φοιτητές και φοιτήτριες ελληνικών πανεπιστημίων. Η έρευνα διεξήχθη στα πανεπιστημιακά ιδρύματα (Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών) την περίοδο 2006-2011. Η ηλικία τους, κατά τη περίοδο διεξαγωγής της έρευνας ήταν από 18 έως 27 ετών. Αξίζει, τέλος, να αναφέρουμε πως τα υποκείμενα ερωτήθηκαν στην μητρική τους γλώσσα, την ελληνική.

4.4 Η διαδικασία

Η πειραματική διαδικασία πραγματοποιήθηκε είτε σε δύο αλλεπάλληλες φάσεις (προμέτρηση και χειρισμός-μεταμέτρηση) είτε σε μία φάση (χειρισμός-μεταμέτρηση).

Τα δύο από τα πέντε πειράματα διεξήχθησαν σε δύο αλλεπάλληλες φάσεις. Κατά την πρώτη φάση (προμέτρηση) οι συμμετέχοντες ελάμβαναν ένα ερωτηματολόγιο γνώμης το οποίο καλούνταν να απαντήσουν. Ενημερώνονταν πως οι απαντήσεις τους είναι ανώνυμες, εμπιστευτικές και πως σε αυτές δεν υπάρχουν σωστές και λανθασμένες απαντήσεις. Ακολουθούσε ένα ερωτηματολόγιο γνώμης όπου οι συμμετέχοντες έπρεπε να εκφράσουν για κάθε πρόταση του ερωτηματολογίου, το βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας τους σε μια διπολική επταβάθμια κλίμακα (1=διαφωνία, 7=συμφωνία). Η όλη διαδικασία διαρκούσε περίπου δεκαπέντε λεπτά. Μια εβδομάδα αργότερα ακολουθούσε ο πειραματικός χειρισμός και η μεταμέτρηση. Σε αυτή τη φάση, αρχικά ενημερώναμε τους συμμετέχοντες πως στο μεσοδιάστημα είχε δημοσιευθεί στον τύπο ένα άρθρο σχετικό με την έρευνα που είχαν λάβει μέρος. Κατόπιν τους καλούσαμε να διαβάσουν ένα απόσπασμα αυτού του άρθρου και να απαντήσουν στις ερωτήσεις που ακολουθούσαν. Στο κείμενο αυτό, όπου

αναπτυσσόταν μια επιχειρηματολογία -υπέρ ή κατά- της ύπαρξης των ξωτικών, γινόταν ο χειρισμός των ανεξάρτητων μεταβλητών. Στη συνέχεια, ζητούσαμε από τους συμμετέχοντες να γράψουν τις τρεις πρώτες λέξεις που τους έρχονται στο μυαλό όταν ακούν την λέξη "ξωτικό". Κατόπιν, ακολουθούσε το ερωτηματολόγιο γνώμης που κατέγραφε τη γνώμη των συμμετεχόντων για την ύπαρξη των ξωτικών, γενικότερες μεταφυσικές πεποιθήσεις και πολιτικές τους θέσεις ενώ στο τέλος ακολουθούσε μια μέτρηση της εικόνας της πηγής ή των πηγών επιρροής.

Από τη διαφορά μεταξύ των απαντήσεων στο ερωτηματολόγιο γνώμης, μεταμέτρησης και προμέτρησης (μεταμέτρηση – προμέτρηση) προκύπτει ο δείκτης επιρροής. Μπορέσαμε, έτσι, να δούμε σε ποιο βαθμό και κάτω από ποιες πειραματικές συνθήκες η ανάγνωση του κειμένου μετέβαλε ή όχι τις απόψεις των υποκειμένων.

Κατά τα υπόλοιπα πειράματα στα οποία ακολουθήθηκε η διαδικασία μίας μόνο φάσης μοιράστηκε στους συμμετέχοντες το κείμενο επιρροής, ως απόσπασμα άρθρου δημοσιευμένου στον τύπο, και κατόπιν κλήθηκαν να απαντήσουν στις ερωτήσεις μεταμέτρησης. Τα αποτελέσματα, σε αυτήν την περίπτωση, ήταν συγκρίσιμα με μια συνθήκη ελέγχου, όπου είχε δοθεί σε συμμετέχοντες μόνο ένα ερωτηματολόγιο το οποίο περιλάμβανε τη συνειρμική ερώτηση περιγραφής του "ξωτικού" και το ερωτηματολόγιο γνώμης.

4.5 Τα κείμενα επιρροής

Στα πειράματα που διεξάγουμε στην παρούσα διατριβή συγκρίνεται η μειονοτική με την εξουσιαστική επιρροή. Υπό τον όρο *εξουσιαστική επιρροή* νοείται η επίδραση του κυρίαρχου λόγου στις θέσεις των πειραματικών υποκειμένων, ενώ με τον όρο *μειονοτική επιρροή* νοείται η επίδραση ενός λόγου που αντιτίθεται στον κυρίαρχο λόγο προτείνοντας ένα νέο παράδειγμα. Πιο συγκεκριμένα, μέσα από το πειραματικό υπόδειγμα της *ύπαρξης των ξωτικών,* ο εξουσιαστικός φορέας εκπροσωπείται από έναν ψυχίατρο που υποστηρίζει την ανυπαρξία των ξωτικών, ενώ ο μειονοτικός

φορέας εκπροσωπείται από έναν ερευνητή που υποστηρίζει την ύπαρξη των ξωτικών. Δεδομένου του ότι σε ορισμένα πειράματα η εξουσία συνδιαλέγεται με τη μειονότητα, ο λόγος μεταξύ των δύο πηγών επιρροής θα πρέπει να είναι διαφορετικός. Κατά συνέπεια, για τα συγκεκριμένα πειράματα δεν θα μπορούσε μόνο η ταυτοτική ιδιότητα της μειονότητας να συγκρουστεί με την αντίστοιχη της εξουσίας χωρίς να φέρει το ανάλογο μειονοτικό περιεχόμενο στο λόγο. Τα πλεονεκτήματα που προσφέρει η επιλογή μας να διαφοροποιείται ποιοτικά το εξουσιαστικό από το μειονοτικό περιεχόμενο των κειμένων επιρροής, είναι αρκετά.

Ένα πρώτο πλεονέκτημα σχετίζεται με την εγκυρότητα της πειραματικής μεθόδου (Μαντόγλου & Προδρομίτης, 2001). Εδώ αναφερόμαστε στην εγκυρότητα εννοιολογικής κατασκευής[58], την εξωτερική εγκυρότητα[59] και τον εγκόσμιο ρεαλισμό[60] (Aronson, Wilson & Brewer, 1998). Εάν χρησιμοποιούσαμε ένα κοινό κείμενο που να υποστήριζε λ.χ. την ύπαρξη των ξωτικών και αναφέραμε πως η θέση αυτή εκφράζει το 88% του πληθυσμού (πλειοψηφική ταυτότητα) ή ότι υποστηρίζεται από τον υπουργό Υγείας (εξουσιαστική ταυτοτική ιδιότητα), αυτό που ουσιαστικά θα μετρούσαμε δεν θα ήταν η επίδραση μιας εξουσιαστικής θέσης, δηλαδή του εξουσιαστικού περιεχομένου, αλλά την επίδραση μιας μειονοτικής θέσης που χαίρει ευρείας αποδοχής (88%) ή, αντίστοιχα, μιας μειονοτικής θέσης εκφραζόμενη από φορέα που, σε άλλο πλαίσιο, κατέχει εξουσιαστική θέση (Υπουργός). Και αυτό γιατί τα κοινωνικά υποκείμενα που λαμβάνουν μέρος στην πειραματική διαδικασία δεν έχουν αναδυθεί μέσα στο πειραματικό vacuum. Αντίθετα, η σκέψη τους έχει γαλουχηθεί κοινωνικά. "Γνωρίζουν" πως ισχυριζόμενος κάποιος την ύπαρξη ξωτικών μάλλον εκφράζει έναν περιθωριακό λόγο παρά τον κυρίαρχο δημόσιο λόγο. Συνεπώς, δεν αρκεί μονάχα μια "ονοματοδοσία" για να εκλάβουν μια πηγή ως εξουσιαστική ή μειονοτική. Αυτό που χρειάζεται είναι να αναζητήσουμε, εντός του κοινωνικού πλαισίου, τούς Λόγους της εξουσίας και της μειονότητας. Υποθέσαμε σε μια πρώτη φάση πως ο επιστημονικός λόγος -και δη ο ψυχιατρικός- αντιστοιχεί σε έναν περισσότερο εξουσιαστικό Λόγο, καθώς, όπως συμπεραίνει και ο Foucault

58 Το κατά πόσο, δηλαδή, το εργαλείο μετράει τις έννοιες για τις οποίες κατασκευάστηκε.

59 Την ικανότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων.

60 Το κατά πόσο οι πειραματικές συνθήκες συναντώνται στην καθημερινή ζωή.

(1961/2004), ο ψυχιατρικός λόγος -ως προϊόν του ορθολογισμού- καθίσταται εξουσιαστικός και ορίζει το παρεκκλίνον. Αντίθετα, ο λόγος που σχετίζεται με την ύπαρξη μεταφυσικών οντοτήτων, όπως σκιαγραφείται από τη Λυδάκη (2003), παραπέμπει περισσότερο σε μειονοτικά χαρακτηριστικά. Τα αποτελέσματα από μετρήσεις της εικόνας της πηγής -στις οποίες θα αναφερθούμε αργότερα- επιβεβαίωσαν την παραπάνω υπόθεση.

Ένα δεύτερο πλεονέκτημα που απορρέει από την απόφασή μας για ποιοτική διαφοροποίηση του εξουσιαστικού και του μειονοτικού μηνύματος έχει να κάνει με το ευρύτερο πλαίσιο των πειραματικών διαδικασιών. Τα τρία τελευταία πειράματα ελέγχουν την επίδραση των μηνυμάτων κάτω από διαφορετικές συνθήκες ταυτόχρονης παρουσίας της μειονότητας και της εξουσίας. Κάτι τέτοιο όμως δεν θα μπορούσε να πραγματωθεί εάν ήταν ταυτόσημα τα κείμενα επιρροής.

Η συγκεκριμένη απόφαση για ποιοτική διαφοροποίηση των μηνυμάτων συνοδεύεται και με ένα σοβαρό περιορισμό. Μετρώντας την επίδραση που ασκούν τα δύο μηνύματα, δεν μπορούμε να είμαστε καθ' όλα βέβαιοι εάν η όποια επίδραση παρατηρηθεί σχετίζεται με τον μειονοτικό/εξουσιαστικό χαρακτήρα της πηγής ή εάν σχετίζεται με την δυναμική του περιεχομένου των μηνυμάτων. Σύμφωνα με τους Petty, Ostrom και Brock (1981) καθώς και τους Petty και Wegner (1999) κυρίαρχο ρόλο στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής δεν διαδραματίζει ο πλειονοτικός ή μειονοτικός χαρακτήρας της πηγής όσο η δυναμική -σε επίπεδο πειθούς- των ίδιων των μηνυμάτων. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει ότι η επίδραση δεν αφορά τον εξουσιαστικό ή μειονοτικό χαρακτήρα του περιεχομένου, αλλά λ.χ. την ελκυστικότητα της πηγής ή την ισχυρότητα των μηνυμάτων -ως παράμετρο πειστικότητας- του κειμένου επιρροής. Θεωρούμε όμως πως η όλη κριτική περί της ισχυρότητας των μηνυμάτων βασίστηκε σε αποτελέσματα πειραμάτων που αφορούσαν είτε μηνύματα πολύ χαμηλής ταυτοτικής εμπλοκής (για παράδειγμα βλ. Wolf & Latanne, 1983) είτε που δεν ελάμβαναν υπ' όψιν την κοινωνική σηματοδότηση των μηνυμάτων (για παράδειγμα βλ. Maass & Clark, 1983). Αυτό οδήγησε τους θεωρητικούς της πειθούς[61] να καταλήξουν πως για τα

61 Όπως χαρακτηρίζεται η όλη αυτή συλλογιστική σχετικά με την ισχυρότητα των μηνυμάτων από τον Γαρδικιώτη (2008).

αντικρουόμενα αποτελέσματα του πλειονοτικού/μειονοτικού[62] κριτηρίου ευθύνεται η παράμετρος της ισχυρότητας των αποτελεσμάτων, όπου κεντρικότερο παράγοντα στις διαδικασίες επιρροής διαδραμματίζει η διάκριση των μηνυμάτων σε ισχυρά και μη (για παράδειγμα βλ. Erb, Bohner, Rank & Einwiller, 2002). Κατά συνέπεια, σε μια τέτοια πραγματεία κρίνεται άστοχος ο αναγωγισμός σε όρους μειονότητας και πλειονότητας καθώς οι όροι αυτοί χρησιμοποιούνται μόνο κατ' όνομα και όχι κατ' ουσίαν.

Προκειμένου να μειωθούν -όσο το δυνατόν- τα αποτελέσματα της παραπάνω παραμέτρου, έγινε προσπάθεια τα κείμενα που κατασκευάσαμε να έχουν τις λιγότερες δυνατόν διαφοροποιήσεις, τουλάχιστον όσον αφορά την έκταση, τη δομή, τις θεματικές και τη δυναμική. Έτσι, και στα δύο αυτά κείμενα ακολουθήθηκε η ίδια δομή επιχειρηματολογίας (βλ. Παράρτημα 4).

Οι δύο πηγές, η μειονοτική και η εξουσιαστική, αναπτύσσουν την επιχειρηματολογία τους μετά από ερώτημα που θέτει ένας δημοσιογράφος (ο κ. *Βελλής*). Όπως εξηγείται στους συμμετέχοντες, τα κείμενα αυτά είναι απόσπασμα μιας έντυπης συνέντευξης. Ο εκπρόσωπος της μειονοτικής θέσης ονομάζεται *Χαρίτος* και είναι πρόεδρος του Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων. Ο εκπρόσωπος της εξουσιαστικής θέσης ονομάζεται *Μαρώνης* και είναι διευθυντής της Ελληνικής Εταιρίας Ψυχικής Νόσου & Θεραπείας. Τόσο τα ονόματα όσο και το κέντρο και η εταιρία είναι πλασματικά. Το ερώτημα που θέτει ο δημοσιογράφος είναι το εξής: "*Το τελευταίο διάστημα υπάρχουν πολλές μαρτυρίες για θεάσεις «ξωτικών». Στη σημερινή μας στήλη φιλοξενούμε* **(ανάλογα με τις συνθήκες)** *τον κ. Χαρίτο, πρόεδρο του Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων,* **(ή)** τον *κ. Μαρώνη, διευθυντή της Ελληνικής Εταιρίας Ψυχικής Νόσου & Θεραπείας, προκειμένου να μας δώσει μια απάντηση για το θέμα. Κύριε Χαρίτο,***(ή)** *Κύριε Μαρώνη υπάρχουν ή όχι τα ξωτικά;*"**.** Κατόπιν ακολουθεί η θέση της πηγής η οποία αναπτύσσεται -στις περισσότερες πειραματικές συνθήκες- σε τρεις ενότητες. Θα αναφερθούμε σε αυτό το σημείο στο κυρίως σώμα των κειμένων επιρροής και θα παρουσιάσουμε τις διαφοροποιήσεις που προκύπτουν από τις ανάγκες του κάθε πειράματος.

---

62 Που ουσιαστικά αναφέρονταν στο αριθμητικό κριτήριο (πλειοψηφία/μειοψηφία)

Στην πρώτη ενότητα, λοιπόν, τίθεται καταφατικά η θέση της πηγής. Εδώ η απάντηση της μειονότητας είναι πως τα ξωτικά υπάρχουν, ενώ της εξουσίας ότι δεν υπάρχουν. Και οι δύο απαντήσεις συνοδεύονται από επιχειρηματολογία η οποία εντάσσει την απάντηση σε μία διαχρονική και παγκόσμια "αλήθεια". Συγκεκριμένα, η μειονότητα υποστηρίζει πως, εφόσον σε διάφορους πολιτισμούς -διαχρονικά και παγκόσμια- υπάρχουν διηγήσεις για ξωτικά, θα πρέπει να υφίστανται. Η εξουσία υποστηρίζει πως, εφόσον η ανθρώπινη φύση παραμένει η ίδια -διαχρονικά και παγκόσμια-, φαινόμενα όπως η μυθοπλασία ή οι παραισθήσεις εμφανίζονται παντού. Αυτή η ενότητα αναπτύσσεται σε εβδομήντα μία λέξεις στο μειονοτικό κείμενο και εβδομήντα δύο στο εξουσιαστικό.

Στην δεύτερη ενότητα, οι πηγές επιρροής αναπτύσσουν την ερμηνεία που δίνουν για τα ξωτικά. Στην αρχή της ενότητας και οι δύο πηγές δηλώνουν την προσωπική εμπλοκή τους με το εν λόγω ζήτημα. Η μειονοτική πηγή αναφέρει πως έχει συναντήσει ανθρώπους που έχουν δει ξωτικά, ενώ η εξουσιαστική πηγή πως έχει έρθει σε επαφή με ανθρώπους που δηλώνουν ότι έχουν δει ξωτικά. Ακολουθεί η ερμηνεία του φαινομένου για τις μαρτυρίες ξωτικών. Η μειονοτική πηγή ισχυρίζεται πως τα ξωτικά είναι μια μορφή ζωής που κατοικεί σε σπήλαια, ενώ η εξουσιαστική πηγή ισχυρίζεται πως είναι αποτέλεσμα παρανοήσεων ή νευρολογικών δυσλειτουργιών. Αυτή η ενότητα αναπτύσσεται σε εβδομήντα τρεις λέξεις στο μειονοτικό κείμενο και εβδομήντα τρεις στο εξουσιαστικό.

Τέλος, κατά την τρίτη ενότητα οι πηγές επιρροής αναπτύσσουν επιχειρήματα για τη μαζικότητα του φαινομένου θέασης ξωτικών. Η μειονοτική πηγή υποστηρίζει πως για τη μαζική εμφάνιση των ξωτικών ευθύνεται η οικολογική καταστροφή που πηγάζει από τον ορθολογικό τρόπο ζωής, ενώ η εξουσιαστική πηγή ισχυρίζεται πως ευθύνονται τα οικονομικά συμφέροντα των ερευνητών ανεξήγητων φαινομένων. Η ενότητα αυτή αναπτύσσεται σε εβδομήντα πέντε λέξεις στη μειονοτική πηγή και εβδομήντα τέσσερις στην εξουσιαστική.

Τα δύο κείμενα αναπτύσσονται σε 219 λέξεις το καθένα με τις ίδιες θεματικές και κατά παρόμοιο τρόπο. Προσπαθήσαμε, κατ' αυτόν τον τρόπο, να ελαχιστοποιήσουμε την πιθανότητα παρέμβασης της έκτασης ή της δυναμικής του

μηνύματος στα αποτελέσματα, και να αναδείξουμε τον εξουσιαστικό ή μειονοτικό χαρακτήρα του λόγου.

Ανάλογα με τις πειραματικές συνθήκες, ως συνέπεια των στόχων του εκάστοτε πειράματος, ο βασικός αυτός κορμός των κειμένων επιρροής (μειονότητας και εξουσίας) διαφοροποιήθηκε σε κάποια σημεία.

Κατά το πρώτο πείραμα, όπου ελέγχεται η επίδραση του μειονοτικού και εξουσιαστικού χαρακτήρα του κειμένου και η ένταση της σύγκρουσης στις θέσεις των υποκειμένων, τα κείμενα επιρροής χρειάστηκε να διαφοροποιηθούν. Σε αυτό το πείραμα έγινε χειρισμός δύο ανεξάρτητων μεταβλητών: του περιεχομένου μηνύματος (Μειονοτικό/Εξουσιαστικό) και της έντασης της σύγκρουσης (Με ένταση/Χωρίς ένταση). Ο χαρακτήρας του περιεχομένου της πηγής προκύπτει από το συλλογισμό που αναπτύξαμε πιο πάνω μεταξύ του μειονοτικού περιεχομένου (πίστη στα ξωτικά) και του εξουσιαστικού (άρνηση πίστης στα ξωτικά). Η παραπάνω ανεξάρτητη μεταβλητή διασταυρώθηκε με την αναφορά -ή όχι- στην ένταση της σύγκρουσης. Ο χειρισμός της έντασης της σύγκρουσης βασίστηκε στην ιδιαίτερη δομή του κειμένου. Οι δύο πρώτες ενότητες των κειμένων παραθέτουν πληροφορίες σχετικά με την ύπαρξη ή την ανυπαρξία των ξωτικών. Η τρίτη, όμως, ενότητα εισάγει μια απάντηση στη "μαζική" εμφάνιση των ξωτικών και ταυτόχρονα επιρρίπτει ευθύνες στην ομάδα που "τυγχάνει" να τοποθετείται αντίθετα στις θέσεις της πηγής για το διακύβευμα. Έτσι η μειονότητα αναφέρει πως ο ορθολογικός τρόπος ζωής ευθύνεται για την καταστροφή του περιβάλλοντος που έχει ως συνέπεια τη "μαζική" εμφάνιση ξωτικών, ενώ η εξουσία αναφέρει πως οικονομικά συμφέροντα οδηγούν συγγραφείς μεταφυσικών "αποκαλύψεων" να παρουσιάζουν μια εικόνα "μαζικής" εμφάνισης ξωτικών. Η τρίτη ενότητα εντείνει τη σύγκρουση. Σε αυτήν την ενότητα ορίζεται η εξω-ομάδα (οι ορθολογιστές για τη μειονότητα και οι "ερευνητές" του αγνώστου για την εξουσία) και εντείνεται η διομαδική σύγκρουση. Κατά τη συνθήκη όπου δεν εντείνεται η σύγκρουση (χωρίς ένταση σύγκρουσης) οι συμμετέχοντες διαβάζουν μόνο τις δύο πρώτες ενότητες όπου αναφέρονται γενικές πληροφορίες των θέσεων της πηγής, ενώ στη συνθήκη με ένταση της σύγκρουσης, οι συμμετέχοντες διαβάζουν και την τρίτη ενότητα (βλ. Παράρτημα 4).

Κατά το δεύτερο πείραμα, θελήσαμε να ελέγξουμε την επίδραση μειονοτικών μηνυμάτων, όταν αναπτύσσουν επιχειρηματολογία με ή χωρίς ιστορικά δομημένη ιδεολογική συνέχεια, στις απόψεις των υποκειμένων. Για να γίνουμε πιο συγκεκριμένοι, εξ' αιτίας της ιστορικά καταγεγραμμένης σχέσης που παρουσιάζεται μεταξύ της λαϊκής παράδοσης -και κατά συνέπεια των μεταφυσικών οντοτήτων και άλλων μυθικών στοιχείων που αναφέρονται σ' αυτή- και της πολιτικής δεξιάς (Πασχαλίδης, 1999), επιχειρήθηκε να ελεγχθεί η επίδραση μιας μειονοτικής πηγής που υποστηρίζει τη μεταφυσική οντότητα του ξωτικού και παράλληλα εκφράζει θέσεις που αντιστοιχούν στην πολιτική δεξιά (συνθήκη ιδεολογικής συνέχειας), σε σχέση με την επίδραση που ασκεί μια μειονοτική πηγή που υποστηρίζει τη μεταφυσική οντότητα του ξωτικού ενώ εκφράζει θέσεις της πολιτικής αριστεράς (συνθήκης ιδεολογικής ασυνέχειας[63]) και σε σχέση, τέλος, με μια μειονοτική πηγή όπου αναπτύσσεται η επιχειρηματολογία υπέρ της ύπαρξης ξωτικών χωρίς κάποια αναφορά σε πολιτικο-ιδεολογικά στοιχεία (συνθήκη ελέγχου). Για τη συνθήκη ελέγχου χρησιμοποιήθηκε το μειονοτικό κείμενο με τις τρεις ενότητες το οποίο δεν εμφανίζει πολιτική επικέντρωση.

Προκειμένου να υπάρξει κάποια ποιοτική αντιστοιχία μεταξύ της πολιτικά δεξιάς και της πολιτικά αριστερής έκφρασης της επιχειρηματολογίας, κάναμε χρήση των στοιχείων ενδο-ομαδικού και εξω-ομαδικού προσδιορισμού της δεξιάς και αριστεράς, όπως αυτά προέκυψαν από έρευνα που διεξήχθη για την οικοδόμηση ενός ερωτηματολογίου πολιτικών πεποιθήσεων, στο οποίο θα αναφερθούμε εκτενώς στο επόμενο κεφάλαιο. Από τη διαδικασία αυτή είχαν αναδυθεί ο *Εργάτης* και το *Κεφάλαιο* ως ενδο-ομαδικά και εξω-ομαδικά στοιχεία, αντίστοιχα, της πολιτικής αριστεράς και ο *Έλληνας* και ο *Σιωνισμός*[64] ως ενδο-ομαδικά και εξω-ομαδικά στοιχεία, αντίστοιχα, της πολιτικής δεξιάς. Προκειμένου τα μειονοτικά κείμενα να εκφράζουν πολιτικές θέσεις, εισήχθησαν εμβόλιμες προτάσεις με πολιτικό

63 Δεδομένου του ότι ιστορικά δεν καταγράφεται σχέση μεταξύ πίστης σε μεταφυσικές οντότητες της λαϊκής παράδοσης και της ιδεολογίας της πολιτικής αριστεράς.

64 Από τις προτεινόμενες λέξεις που δεξιά υποκείμενα όρισαν ως εχθρό της ενδο-ομάδας (Τούρκοι, Η.Π.Α., Σιωνισμός) επιλέχθηκε ο Σιωνισμός καθώς, αφενός, αποτελεί ιδεολογικό στοιχείο του τμήματος της πολιτικής δεξιάς που παρουσιάζει ιστορική συσχέτιση με τη λαϊκή παράδοση (λαϊκή δεξιά, ναζισμός και νεοναζισμός) και, αφετέρου, παρουσιάζει ποιοτικές αναλογίες με το Κεφάλαιο.

περιεχόμενο είτε αριστερό είτε δεξιό, μετά το τέλος της δεύτερης και της τρίτης ενότητας, που συνδέονται νοηματικά με το περιεχόμενο των ενοτήτων αυτών. Επίσης, για να υπάρξει νοηματική σύνδεση, τροποποιήθηκε και το περιεχόμενο της τελευταίας πρότασης της τρίτης ενότητας[65] και εντάχθηκε στο εμβόλιμο μέρος. Έτσι, για την πολιτική δεξιά, μετά το τέλος της δεύτερης ενότητας εισήχθη η πρόταση "*Η ανάδυση των μεγάλων εβραϊκών χρηματοπιστωτικών οίκων τον 16ο αιώνα, μας απέκοψε από το φυσικό μας περιβάλλον, μετατρέποντάς μας σε δούλους των σιωνιστικών κέντρων*", η οποία αναπτύσσεται σε είκοσι πέντε λέξεις, και η πρόταση "*Δεν πρέπει να αφήσουμε άλλο, τους σιωνιστές να μας κρατούν εγκλωβισμένους σε ένα ψεύτικο κόσμο. Πρέπει εμείς οι Έλληνες να ηγηθούμε των παγκόσμιων εξελίξεων*", που αναπτύσσεται σε είκοσι τέσσερις λέξεις, εισήχθη μετά το τέλος της τρίτης ενότητας. Αντίστοιχα, για την πολιτική αριστερά, μετά το τέλος της δεύτερης ενότητας, εισήχθη η πρόταση "*Η βιομηχανική επανάσταση με την επακόλουθη επέκταση των μεγάλων βιομηχανιών μάς απέκοψε από το φυσικό μας περιβάλλον, μετατρέποντάς μας σε δούλους του καπιταλιστικού συστήματος*", η οποία αναπτύσσεται σε είκοσι πέντε λέξεις, και η πρόταση "*Δεν πρέπει να αφήσουμε άλλο, τους καπιταλιστές να μας κρατούν εγκλωβισμένους σε ένα ψεύτικο κόσμο. Πρέπει εμείς οι Εργάτες να ηγηθούμε των παγκόσμιων εξελίξεων*", που αναπτύσσεται σε είκοσι τέσσερις λέξεις εισήχθη μετά το τέλος της τρίτης ενότητας (βλ. Παράρτημα 5).

Στο τρίτο πείραμα επιχειρείται να ελεγχθεί η μειονοτική και εξουσιαστική επίδραση όταν αυτή πραγματώνεται μέσα από τα τρία συστήματα επικοινωνίας που πρότεινε ο Serge Moscovici (1976/1999): την προπαγάνδα, τη μετάδοση και τη διάδοση. Επιγραμματικά, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι κατά την προπαγάνδα, μια πηγή αναγάγει τη θέση της απέναντι σε ένα διακύβευμα, ως ταυτοτικό κριτήριο που ορίζει την ένταξη, ή μη, ενός ατόμου στην ενδο-ομάδα. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, όποιος δεν ασπάζεται τις θέσεις της πηγής καθίσταται εχθρός της. Κατά τη μετάδοση, μια πηγή προσπαθεί να συνθέσει και να χρησιμοποιήσει όσα στοιχεία εδραιώνουν τη θέση της, προσπαθώντας να αγνοήσει ή να εντάξει σε ένα πλαίσιο ευρύτερης κατανόησης και συμβιβασμού, όσα στοιχεία δεν συμφωνούν με τις θέσεις της. Κατά

65 *"Δεν πρέπει να αφήσουμε άλλο τους δήθεν ορθολογιστές επιστήμονες να μας κρατούν εγκλωβισμένους σε ένα ψεύτικο κόσμο".*

τη διάδοση, τέλος, επιχειρείται από την πηγή η δυνατόν σφαιρικότερη πληροφόρηση του κοινού, αναφέροντας διάφορες θέσεις.

Για την εγχειρηματοποίηση των συστημάτων επικοινωνίας στο πειραματικό πεδίο, χρησιμοποιήσαμε ως βάση τα δύο κείμενα επιρροής. Κατά τις συνθήκες προπαγάνδας και μετάδοσης εισάγαμε εμβόλιμα τρεις προτάσεις, μία μετά από κάθε ενότητα του κειμένου, που εκφράζουν το συγκρουσιακό πνεύμα της προπαγάνδας και το συμβιβαστικό της μετάδοσης. Έτσι, στη συνθήκη εξουσιαστικής προπαγάνδας εισήχθησαν οι φράσεις "*Δεν έχουμε παρά να αμφιβάλουμε για την νοημοσύνη όσων δεν κατανοούν τον παγκόσμιο και διαχρονικό χαρακτήρα της ανθρώπινης φύσης*", "*Μερικοί βέβαια χρησιμοποιούν τις "μαρτυρίες" αυτών των δυστυχισμένων ανθρώπων για να αποκομίσουν οικονομικά οφέλη*" και "*Πρέπει να επιβληθούν κυρώσεις σύμφωνες με το νόμο στους τσαρλατάνους ερευνητές και όχι παθητικά να υφιστάμεθα την κερδοσκοπία του παραλόγου*", που αναπτύσσονται σε δεκαεννιά, δεκατέσσερις και είκοσι λέξεις αντίστοιχα. Για τη συνθήκη μειονοτικής προπαγάνδας μπήκαν εμβόλιμα οι φράσεις "*Όσοι δεν αποδέχονται τη διαχρονικότητα και τη παγκοσμιότητα του φαινομένου αυτού, δεν είναι παρά στενόμυαλοι πολέμιοι της ελεύθερης σκέψης*", "*Κάποιοι όμως, συστηματικά αποκρύπτουν τέτοιες μαρτυρίες, προκειμένου να εδραιώσουν το "επιστημονικό" τους κύρος*" και "*Πρέπει να τιμωρηθούν νομικά όσοι εγκάθετοι επιστήμονες αποκρύπτουν την αλήθεια και όχι παθητικά να τρέμουμε μην μας πούνε τρελούς και χαζούς*", που αναπτύσσονται σε δεκαεννιά, δεκατέσσερις και είκοσι μία λέξεις αντίστοιχα. Για τη συνθήκη εξουσιαστικής μετάδοσης εισήχθησαν οι φράσεις "*Πολλοί όμως από εμάς σκέφτονται λιγότερο ορθολογικά, γεγονός που τους εμποδίζει να κατανοήσουν τον παγκόσμιο και διαχρονικό χαρακτήρα της ανθρώπινης φύσης*", "*Μερικοί από εμάς πιστεύουν αυτούς τους δυστυχισμένους ανθρώπους, μη μπορώντας να κατανοήσουν την ψυχοπαθολογία τους*" και "*Πρέπει να εξετάζεται κάθε περίπτωση ξεχωριστά και, κριτικά σκεπτόμενοι, να μην δεχόμαστε αδιακρίτως όσα λέει ο κάθε "ερευνητής" ανεξήγητων φαινομένων*", που αναπτύσσονται σε είκοσι μία, δεκαπέντε και είκοσι λέξεις αντίστοιχα. Για τη συνθήκη μειονοτικής προπαγάνδας μπήκαν εμβόλιμα οι φράσεις "*Η διαχρονικότητα και η παγκοσμιότητα του φαινομένου αυτού δεν γίνεται εύκολα παραδεκτή από όλους, καθώς πολλοί από εμάς σκέφτονται περισσότερο ορθολογικά*", "*Κάποιοι όμως από εμάς δεν παραδέχονται δημόσια τέτοιες*

μαρτυρίες θεωρώντας πως έτσι θα γελοιοποιηθούν", και "*Πρέπει να εξετάζεται προσεκτικά η αλήθεια κάθε ερευνητικού πορίσματος και όχι να δεχόμαστε συλλήβδην ότι λένε οι επιστήμονες*", που αναπτύσσονται σε δεκαεννιά, δεκατέσσερις και δεκαοκτώ λέξεις αντίστοιχα. Τέλος, για την εγχειρηματοποίηση της διάδοσης, με τη χρήση του προσχήματος συνέντευξης των δύο πηγών επιρροής, παρατέθηκε σε ένα ενιαίο κείμενο η άποψη τόσο της εξουσιαστικής όσο και της μειονοτικής πηγής. Τα κείμενα αυτά δεν εμπεριείχαν τις εμβόλιμες προτάσεις (βλ. Παράρτημα 6).

Στο τέταρτο πείραμα, επιχειρείται να ελεγχθεί η επίδραση της μειονότητας και της εξουσίας, όταν παρουσιάζουν τις θέσεις τους ταυτόχρονα στους συμμετέχοντες και ποικίλει το ύφος συμπεριφοράς. Πιο συγκεκριμένα, διασταυρώνεται το ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης (άκαμπτο/ευλύγιστο) που χρησιμοποιεί μια μειονότητα με το ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης (άκαμπτο/ευλύγιστο) που χρησιμοποιεί μια εξουσία. Για την εγχειρηματοποίηση της ευλυγισίας και της ακαμψίας, κάναμε χρήση των κειμένων που χρησιμοποιήθηκαν για την μετάδοση και την προπαγάνδα αντίστοιχα. Κάτι τέτοιο πραγματοποιήθηκε καθώς παρατηρήθηκε αντιστοιχία μεταξύ του ορισμού του Moscovici (1976/1999) για την προπαγάνδα και την μετάδοση και του ορισμού αλλά και του τρόπου εγχειρηματοποίησης της ακαμψίας και της ευλυγισίας από τους Παπαστάμου και Μιούνι (1983). Ο λόγος που σε αυτό το πειραματικό έργο γίνεται χρήση των όρων ευλυγισία και ακαμψία έγκειται στο ότι η θεωρία που ορίζει τα ύφη διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης (Παπαστάμου & Μιούνι, 1983), δεν απαγορεύει τη χρήση των στρατηγικών αυτών στην ταυτόχρονη παρουσίαση της μειονότητας και της εξουσίας. Αντιθέτως η θεωρία των συστημάτων επικοινωνίας (Moscovici, 1976/1999) δεν μας επιτρέπει τη χρήση του όρου "προπαγάνδα", αλλά και "μετάδοσης" για τη περιγραφή ταυτόχρονης έκθεσης δύο αντικρουόμενων πηγών επιρροής. Κατά συνέπεια κρίθηκε θεωρητικά ορθότερο να χρησιμοποιηθούν οι όροι ευλυγισία και ακαμψία για να περιγράψουν το περιεχόμενο των κειμένων όταν η μειονότητα και η εξουσία συνδιαλέγονται. Με τη χρήση του προσχήματος της συνέντευξης δύο πηγών επιρροής, που είχε χρησιμοποιηθεί και στη συνθήκη διάδοσης, παρατέθηκαν οι λόγοι (ευλύγιστοι ή άκαμπτοι) της μειονότητας και της εξουσίας (βλ. Παράρτημα 7, Μέρος 1^{ο}).

Στο κοινωνικό πεδίο, όμως, η παράθεση μονολόγων κατά τη σύγκρουση της μειονότητας και της εξουσίας δεν είναι ο κανόνας. Σύμφωνα με τη θεωρία της επιχειρηματολογίας (Cox & Willard, 1982; Eemeren, Grootendorst & Snoeck-Henkemans, 1996; Willard, 1989), η κατ' αντιπαράθεση επιχειρηματολογία μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσω της ρητορικής αντιπαράθεσης ή μέσω της διαλεκτικής αντιπαράθεσης. Δηλαδή είτε να έχει μορφή μονολόγων σε παράθεση (ρητορική αντιπαράθεση) είτε διαλόγου (διαλεκτική αντιπαράθεση). Σε αυτό το πέμπτο πείραμα, που αποτελεί συνέχεια του προηγούμενου πειράματος, θελήσαμε να διερευνήσουμε την επίδραση του είδους αντιπαράθεσης, του μειονοτικού ή εξουσιαστικού χαρακτήρα της πηγής και του ύφους συμπεριφοράς. Στα κείμενα επιρροής, κατά το τέταρτο πείραμα, οι πηγές ανέπτυσσαν την επιχειρηματολογία τους κατά μονολόγους σε παράθεση[66], δηλαδή σύμφωνα με τις αρχές της ρητορικής αντιπαράθεσης. Κατά συνέπεια, δημιουργήθηκαν ανάλογες συνθήκες με το προηγούμενο πείραμα, όπου ο τρόπος αντιπαράθεσης ήταν ο διάλογος, προκειμένου να συγκριθούν αξιολογικά τα αποτελέσματα στη βάση της διάκρισης του είδους αντιπαράθεσης. Για την εγχειρηματοποίηση αυτού του είδους αντιπαράθεσης, οι προηγούμενοι μονόλογοι "έσπασαν" σε τρία θεματικά μέρη, όπου η μειονότητα και η εξουσία ‘διαλέγονταν’ για κάθε θεματική ενότητα. Συγκεκριμένα, με τη χρήση του προσχήματος της συνέντευξης, ένας δημοσιογράφος ρωτούσε μια μειονοτική και μια εξουσιαστική πηγή για το ζήτημα ύπαρξης ξωτικών. Η πρώτη ερώτηση του δημοσιογράφου, παρέμεινε η ίδια και αφορούσε την ύπαρξη ή όχι των ξωτικών. Έχοντας απαντήσει η πρώτη πηγή στην πρώτη ενότητα του κειμένου επιρροής, απηύθυνε την ίδια ερώτηση και στη δεύτερη πηγή επιρροής (μειονότητα ή εξουσία). Κατόπιν ο δημοσιογράφος ρώταγε την πρώτη πηγή επιρροής "*Τί είναι όμως τα ξωτικά;*" και ακολούθως απηύθυνε το λόγο στη δεύτερη πηγή. Τέλος, έθετε το εξής ερώτημα "*Το ζήτημα όμως είναι γιατί εμφανίζονται τώρα, έτσι μαζικά;*" στη πρώτη και κατόπιν στη δεύτερη πηγή (βλ. Παράρτημα 7).

66 Εδώ οφείλουμε να αναφέρουμε πως προκειμένου να περιοριστεί η πιθανότητα η σειρά εμφάνισης της μειονοτικής ή εξουσιαστικής πηγής να συνιστά παρεμβαλλόμενη μεταβλητή, δηλαδή μια μη προβλεπόμενη παράμετρο που διαστρεβλώνει τη σχέση μεταξύ ανεξάρτητων και εξαρτημένων μεταβλητών, κατά τις πειραματικές συνθήκες, όπου εμφανίζεται ταυτόχρονα η μειονότητα και η εξουσία, τα μισά υποκείμενα έλαβαν πρώτα τις θέσεις της μειονότητας και κατόπιν τις θέσεις της εξουσίας ενώ τα άλλα μισά, έλαβαν κείμενα επιρροής, όπου παρουσιάζονταν πρώτα οι θέσεις της εξουσίας και κατόπιν οι θέσεις της μειονότητας.

Ακολουθώντας τα παραπάνω βήματα επιχειρήθηκε η οικοδόμηση κειμένων επιρροής που να καλύπτουν δύο βασικά ζητήματα. Το πρώτο, αφορά κυρίως την εγκυρότητα της πειραματικής μεθόδου και αναφερόμαστε εδώ στην εγκυρότητα εννοιολογικής κατασκευής, εγκόσμιου ρεαλισμού και την εξωτερική εγκυρότητα. Τα πειραματικά έργα οφείλουν να απαντούν στα ζητήματα της καθημερινής ζωής, ενώ κατά τον τρόπο εγχειρηματοποίησής τους θα πρέπει να ταυτίζονται -κατά το δυνατό- οι θεωρητικοί όροι με τις καταστάσεις όπως βιώνονται στο κοινωνικό πεδίο, γεγονός που επιτρέπει στον πειραματιστή να γενικεύσει τα αποτελέσματά του σε αυτό. Τόσο η επιλογή μας η διάκριση των παραγόντων επιρροής να βασίζεται στο χαρακτήρα του περιεχομένου της πηγής (εξουσιαστικό/μειονοτικό) όσο και οι προσπάθειές μας για εγχειρηματοποίηση θεωριών επικοινωνίας σε πειραματικό επίπεδο στρέφονται προς αυτή την κατεύθυνση.

Το δεύτερο ζήτημα αφορά τη μεθοδολογική. Το "άνοιγμα" προς τον εγκόσμιο ρεαλισμό ελλοχεύει πάντα τον κίνδυνο της μεθοδολογικής ανακρίβειας. Προκειμένου να ελεγχθεί κατά το δυνατόν μια τέτοια παράμετρος, επιχειρήσαμε μέσω της σχολαστικής καταγραφής των λέξεων που χρησιμοποιούνται, του ύφους αναφοράς και των θεμάτων που διαπραγματεύονται τα μηνύματα επιρροής να διατηρήσουμε μια ισοδυναμία. Οριοθετώντας στο τέλος της παρούσας διατριβής τους περιορισμούς γενίκευσης των αποτελεσμάτων αυτών, προσδοκούμε τα οφέλη από μια τέτοια επιλογή να είναι περισσότερα από τα μειονεκτήματα.

4.6 Οργανωτικές αρχές και χρήση των κλιμάκων μέτρησης

Μετά την περιγραφή της δομής και των οργανωτικών αρχών που διέπουν τα κείμενα επιρροής που χρησιμοποιούνται για το πειραματικό υπόδειγμα της ύπαρξης ξωτικών, θα ήταν ωφέλιμο να εξετάσουμε τις κλίμακες που χρησιμοποιούνται προκειμένου να οικοδομηθεί το εργαλείο μέτρησης. Όπως αναφέραμε και πιο πάνω, στο ερωτηματολόγιο της μετα-μέτρησης γίνεται χρήση μιας ανοιχτής ερώτησης που

αφορά λέξεις σχετιζόμενες συνειρμικά με το "ξωτικό", το ερωτηματολόγιο γνώμης και τέλος ερωτήσεις για την εικόνα της πηγής.

Κατά την πρώτη ερώτηση ζητούμε από τους συμμετέχοντες να γράψουν τις τρεις πρώτες λέξεις που τους έρχονται στο νου ακούγοντας τη λέξη "ξωτικό". Τα αποτελέσματα αυτής της ερώτησης χρησιμοποιήθηκαν προκειμένου να "χαρτογραφηθεί" η κοινωνική αναπαράσταση του ξωτικού. Πιο συγκεκριμένα, οι λέξεις αυτές κατηγοριοποιήθηκαν και τέθηκαν σε παραγοντικό διάγραμμα προκειμένου να διαφανεί η επίδραση των πειραματικών συνθηκών στη δόμηση της ιδέας του "ξωτικού".

Το ερωτηματολόγιο γνώμης συντίθεται από δύο μέρη: ένα ερωτηματολόγιο μέτρησης μεταφυσικών πεποιθήσεων και ένα ερωτηματολόγιο πολιτικών θέσεων. Για τη μέτρηση μεταφυσικών πεποιθήσεων χρησιμοποιήθηκε η εμπλουτισμένη Αναθεωρημένη Κλίμακα Μεταφυσικών Πεποιθήσεων (βλ. Παράρτημα 3, Μέρος 2ο) (Zachariadis & Madoglou, 2012), η οποία αποτελεί μια εμπλουτισμένη εκδοχή της Revised Paranormal Belief Scale που προτάθηκε από τον Tobacyk (2004). Η εμπλουτισμένη κλίμακα κατά τη κατασκευή της διέπεται από τους εξής οκτώ θεωρητικούς άξονες: Παραδοσιακής Θρησκευτικής Πίστης (Traditional Religious Belief), Δυνάμεως του Νου (Psi), Μαγείας (Witchcraft), Προλήψεων (Superstition), Πνευματισμού (Spiritualism), Μεταφυσικών Οντοτήτων (Extraordinary Life Forms), Προβλέψεων (Precognition) και Επιστημονικού Λόγου (Scientific Discourse). Η κλίμακα αυτή μεταφράστηκε, σταθμίστηκε στα ελληνικά και εμπλουτίστηκε για την κάλυψη των αναγκών της παρούσας έρευνας. Αναλυτικά σχετικά με τη διαδικασία στάθμισης και εμπλουτισμού θα αναφερθούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Από την παραπάνω κλίμακα προέκυψε η μέτρηση της άμεσης και έμμεσης επιρροής γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων. Οι προτάσεις του ερωτηματολογίου που σχετίζονται άμεσα με το διακύβευμα είναι τρεις: «*Τα ξωτικά ανήκουν μόνο στα παραμύθια*», «*Όσοι βλέπουν ξωτικά είναι άνθρωποι που πάσχουν από κάποια ψυχική ασθένεια*» και «*Τα ξωτικά υπάρχουν*». Η κλίμακα των προτάσεων «*Τα ξωτικά ανήκουν μόνο στα παραμύθια*» και «*Όσοι βλέπουν ξωτικά είναι άνθρωποι που*

πάσχουν από κάποια ψυχική ασθένεια» αντιστράφηκε[67], ώστε το σύνολο των απαντήσεων του νέου παράγοντα να ορίζεται με 1 η διαφωνία ύπαρξης ξωτικών και 7 η συμφωνία ύπαρξής τους. Στη συνέχεια, ελέγχθηκε το κατά πόσο οι τρεις αυτές προτάσεις μπορούν να συνθέσουν παράγοντα. Μετά από έλεγχο αξιοπιστίας (cronbach's alpha=0,812), οι παραπάνω προτάσεις συνέθεσαν παράγοντα ο μετρά την τοποθέτηση του πληθυσμού για τα ζητήματα τα οποία διαπραγματεύονται άμεσα στα κείμενα επιρροής και αποτελεί την εξαρτημένη μεταβλητή της άμεσης επιρροής.

Κατόπιν, θέλοντας να εξετάσουμε το βαθμό που επηρεάζονται οι γενικές πεποιθήσεις πάνω σε μεταφυσικά ζητήματα, κρίθηκε αναγκαίο να δημιουργηθεί παράγοντας ο οποίος να συντίθεται από προτάσεις σχετιζόμενες με τις μεταφυσικές πεποιθήσεις, που δεν εμπίπτουν στη θεματολογία των κειμένων επιρροής. Προκειμένου να υπάρξει ομοιογένεια στο νέο αυτό παράγοντα, αντιστρέψαμε την κλίμακα των προτάσεων που αφορούσαν την άρνηση πίστης σε μεταφυσικά ζητήματα ώστε το 1 να αναφέρεται σε υιοθέτηση ορθολογικών θέσεων και το 7 σε υιοθέτηση των μεταφυσικών πεποιθήσεων («*Όσοι βλέπουν φαντάσματα, είναι άνθρωποι που πάσχουν από κάποια ψυχική ασθένεια*», «*Είναι αδύνατον να διαβάσει κάποιος το μυαλό κάποιου άλλου*», «*Η επιστημονική προσέγγιση αποτελεί την καλύτερη μέθοδο έρευνας για οποιοδήποτε άγνωστο φαινόμενο* » και «*Η Γενετική Επιστήμη θα οδηγήσει, μέσω των μεταλλάξεων, σε ένα καλύτερο μέλλον (λ.χ. καταπολέμηση της φτώχιας ή λιγότερες αρρώστιες)*»). Οι υπόλοιπες προτάσεις που αφορούν γενικές μεταφυσικές πεποιθήσεις είναι οι εξής: «*Οι εξωγήινοι υπάρχουν», «Η ψυχή είναι σε θέση να αφήσει το σώμα και να ταξιδέψει (αστρική προβολή)», «Το ωροσκόπιο προβλέπει με ακρίβεια το μέλλον», «Θαύματα γίνονται», «Ο Θεός υπάρχει», «Κατά τη διάρκεια μεταβατικών καταστάσεων, όπως ο ύπνος ή η ύπνωση, το πνεύμα ταξιδεύει έξω από το σώμα», «Οι άγγελοι υπάρχουν», «Ο αριθμός «13» είναι γρουσούζικος», «Η μαύρη μαγεία υπάρχει πραγματικά», «Κάποια μέντιουμ μπορούν να προβλέψουν με ακρίβεια το μέλλον», Τα φαντάσματα υπάρχουν», Οι μαύρες γάτες φέρνουν γρουσουζιά», «Η μετενσάρκωση συμβαίνει πραγματικά», «Ο διάβολος*

67 Αντικαταστάθηκε η απάντηση 1 (Διαφωνώ απόλυτα) με την 7 (Συμφωνώ απόλυτα), η απάντηση 2 (Διαφωνώ) με την απάντηση 6 (Συμφωνώ), η απάντηση 3 (Με κάποια επιφύλαξη, διαφωνώ) με την απάντηση 5 (Με κάποια επιφύλαξη συμφωνώ) κ.ο.κ., ούτως ώστε οι απαντήσεις να αφορούν την αρνητική έννοια των προτάσεων που απάντησαν τα υποκείμενα.

υπάρχει», «Η ψυχή συνεχίζει να υπάρχει, παρ' όλο που το σώμα μπορεί να πεθάνει», «Υπάρχει ο παράδεισος και η κόλαση», «Κάποια άτομα είναι ικανά να ανυψώσουν αντικείμενα μέσω των πνευματικών τους δυνάμεων», «Οι μάγισσες υπάρχουν», «Είναι πιθανό κάποιος να επικοινωνεί με τους νεκρούς», «Το τέρας του Λοχ Νες στη Σκωτία υπάρχει», «Η αστρολογία είναι ένας τρόπος να προβλεφθεί με ακρίβεια το μέλλον», «Η ψυχοκίνηση, δηλαδή η μετακίνηση αντικειμένων μέσω των ψυχικών δυνάμεων, υφίσταται», «Με φίλτρα και ξόρκια μπορείς να κάνεις μάγια σε κάποιον», «Κάποιοι άνθρωποι έχουν μια ανεξήγητη ικανότητα να προβλέπουν το μέλλον», «Υπάρχουν αληθινές περιπτώσεις μαγείας», «Αν σπάσεις καθρέφτη, θα έχεις κακή τύχη» και *«Η σκέψη κάποιου μπορεί να επηρεάσει τη φυσική κίνηση ενός αντικειμένου»*. Μετά από έλεγχο αξιοπιστίας αναδύθηκε πως το σύνολο των προτάσεων που αναφέρονται σε γενικές μεταφυσικές πεποιθήσεις μπορούν να συνθέσουν παράγοντα με υψηλό δείκτη αξιοπιστίας (cronbach's alpha=0,840). Οι προτάσεις αυτές οικοδόμησαν παράγοντα που αφορά τις γενικές μεταφυσικές πεποιθήσεις, ο οποίος χρησιμοποιείται ως εξαρτημένη μεταβλητή έμμεσης επιρροής[68].

Στα δύο πρώτα πειράματα για τη μέτρηση των πολιτικών θέσεων των συμμετεχόντων γίνεται χρήση της Κλίμακας Πολιτικών Πεποιθήσεων (βλ. Παράρτημα 3, Μέρος 3ο) που κατασκευάστηκε και σταθμίστηκε για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας. Μετά από κριτική που ασκήθηκε στην κλίμακα, κρίθηκε αναγκαία η χρήση της Κλίμακας Πρωτοτυπικών Ιδεών Αριστεράς-Δεξιάς των Παπαστάμου και Προδρομίτη (2003), σε μία εμπλουτισμένη εκδοχή (βλ. Παράρτημα 3, Μέρος 4ο). Η διαδικασία κατασκευής και στάθμισης της Κλίμακας Πολιτικών Πεποιθήσεων αλλά και αναλυτικά οι άξονες που διέπουν την Κλίμακα Πολιτικών Πεποιθήσεων και την Κλίμακα Πρωτοτυπικών Ιδεών Αριστεράς-Δεξιάς θα αναφερθούν στην αμέσως επόμενη ενότητα.

68 Στα πειράματα της παρούσας έρευνας η έμμεση επιρροή μελετάται ως προϊόν της αποκλίνουσας σκέψης. Έτσι τόσο η "έμμεση επιρροή γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων" όσο και η "έμμεση επιρροή πολιτικών πεποιθήσεων" δύνανται να αποτελούν προϊόντα της αποκλίνουσας σκέψης των συμμετεχόντων, δεδομένου ότι, παρόλο που το περιεχόμενο των προτάσεων που περιλαμβάνονται σ' αυτές δεν αποτελούν αυτούσιο περιεχόμενο των κειμένων επιρροής, οι προτάσεις αυτές σχετίζονται με τις αναφερόμενες θέσεις σε ένα ευρύτερο πλαίσιο.

Για να μετρηθεί η πολιτική ιδεολογία ως εξαρτημένη μεταβλητή, δημιουργήθηκε παράγοντας που συντίθεται -ανάλογα με το πείραμα[69]- από τις προτάσεις της Κλίμακας Πολιτικών Πεποιθήσεων (cronbach's alpha=0,723) ή από τις προτάσεις της Κλίμακας Πρωτοτυπκών Ιδεών Αριστεράς-Δεξιάς (cronbach's alpha=0,721). Για τη διασφάλιση της ομοιογένειας του νέου παράγοντα αντιστράφηκαν οι προτάσεις που αφορούν την αριστερή ιδεολογία, προκειμένου σε όλες τις προτάσεις να ορίζεται με 1 η αριστερή τοποθέτηση και με 7 η δεξιά. Έτσι, οικοδομήθηκε ένας παράγοντας που αφορά τις πολιτικές πεποιθήσεις. Αυτός ο παράγοντας χρησιμοποιείται -στα πειραματικά έργα- ως εξαρτημένη μεταβλητή έμμεσης επιρροής προκειμένου να ελεγχθεί ο βαθμός στον οποίο μία μεταφυσική επιχειρηματολογία -όπως είναι η ρητορική για την ύπαρξη ή όχι των ξωτικών- μπορεί να επηρεάσει τις πολιτικές πεποιθήσεις.

Τέλος, στα δύο πρώτα πειράματα ζητήθηκε από τα υποκείμενα να συμπληρώσουν μια διπολική κλίμακα που αφορά την εικόνα της πηγής. Προκειμένου να μετρήσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες προσλαμβάνουν την πηγή, χρησιμοποιήσαμε μια τροποποιημένη εκδοχή του εργαλείου μέτρησης εικόνας της πηγής που χρησιμοποιήθηκε από τους Παπαστάμου και Μιούνυ (1983). Η τροποποιημένη αυτή εκδοχή, συντίθεται από 10 διπολικές κλίμακες αντιθέτων χαρακτηριστικών που αφορούν την διάσταση σταθερότητα-αστάθεια, 10 κλίμακες που αφορούν τη διάσταση ευλυγισία-ακαμψία και 1 διπολική κλίμακα που αφορά τη διάσταση πλειονοτισμού-μειονοτισμού (βλ. Παράρτημα 3, Μέρος 5ο).

Μετά από τις σύντομες μεθοδολογικές σημειώσεις, θα παρουσιάσουμε αναλυτικά τις διαδικασίες κατασκευής και στάθμισης των κλιμάκων του ερωτηματολογίου γνώμης που χρησιμοποιήθηκε στα πειράματα.

69 Δεδομένου ότι κατά τα δύο πρώτα πειράματα έγινε χρήση της Κλίμακας Πολιτικών Πεποιθήσεων και στα επόμενα της Κλίμακας Πρωτοτυπικών Ιδεών Αριστεράς-Δεξιάς

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Κλίμακες Μέτρησης

Το κεφάλαιο αυτό είναι αφιερωμένο στις κλίμακες του ερωτηματολογίου γνώμης στο οποίο κλήθηκαν να απαντήσουν οι συμμετέχοντες. Οι κλίμακες αυτές όπως προαναφέρθηκε είναι τρεις: η εμπλουτισμένη εκδοχή της Αναθεωρημένης Κλίμακας μεταφυσικών Πεποιθήσεων, η Κλίμακα Πολιτικών Πεποιθήσεων, η Κλίμακα Πρωτοτυπικών Ιδεών Αριστεράς-Δεξιάς και η μέτρηση του τρόπου πρόσληψης της πηγής επιρροής.

Η εμπλουτισμένη εκδοχή της Αναθεωρημένης Κλίμακας Μεταφυσικών Πεποιθήσεων, αποτελεί μια νεότερη εκδοχή της Revised Paranormal Belief Scale (Tobacyk, 2004), η οποία μεταφράστηκε, σταθμίστηκε και εμπλουτίστηκε για της ανάγκες της παρούσης έρευνας. Οι διαδικασίες αυτές θα παρουσιαστούν παρακάτω. Η Κλίμακα Πρωτοτυπικών Προτάσεων της Αριστεράς-Δεξιάς κατασκευάστηκε και σταθμίστηκε από τους Παπαστάμου και Προδρομίτη (2003). Θα παρουσιαστούν εν συντομία οι αρχές που διέπουν το ερωτηματολόγιο. Στη συνέχεια, θα παρουσιαστεί η οικοδόμηση της Κλίμακας Πολιτικών Πεποιθήσεων, ενός εργαλείου μέτρησης που κατασκευάσαμε για τις ανάγκες αυτών των πειραματικών έργων. Κατόπιν, θα ακολουθήσει η κριτική που ασκήθηκε στη κλίμακα και θα παρουσιαστεί μία εμπλουτισμένη εκδοχή της Κλίμακας Πρωτοτυπικών Ιδεών. Τέλος, θα αναφερθούμε στη μέτρηση της εικόνας της πηγής. Στα πειράματά μας έγινε χρήση των επιθέτων του εργαλείου της εικόνας της πηγής που προτάθηκαν από τους Παπαστάμου και Μιούνυ (1983). Στην ενότητα αυτή, θα παρουσιαστούν οι βασικές αρχές που διέπουν το εργαλείο μέτρησης πρόσληψης της πηγής επιρροής καθώς και οι τροποποιήσεις που προτάθηκαν.

5.1 Αναθεωρημένη Κλίμακα Μεταφυσικών Πεποιθήσεων

Η Αναθεωρημένη Κλίμακα Μεταφυσικών Πεποιθήσεων (Revised Paranormal Belief Scale) είναι μια κλίμακα μέτρησης μεταφυσικών πεποιθήσεων που προτάθηκε από τον Jerome Tobacyk (2004). Η Αναθεωρημένη Κλίμακα Μεταφυσικών Πεποιθήσεων αποτελείται από 26 προτάσεις (Πίνακας 1) και μετρά το βαθμό πίστης σε κάθε μία από τις επτά διαστάσεις: Παραδοσιακή Θρησκευτική Πίστη, Δυνάμεων του Νου, Μαγείας, Προλήψεων, Πνευματισμού (Spiritualism), Μεταφυσικών Οντοτήτων και Προγνώσεως.

Πίνακας 1. Προτάσεις της Αναθεωρημένης Κλίμακας μεταφυσικής Πίστης

1. Η ψυχή συνεχίζει να υπάρχει, παρόλο που το σώμα μπορεί να πεθάνει.
2. Κάποια άτομα είναι ικανά να ανυψώσουν αντικείμενα δια των πνευματικών τους δυνάμεων.
3. Η μαύρη μαγεία, υπάρχει πραγματικά.
4. Οι μαύρες γάτες φέρνουν γρουσουζιά.
5. Το μυαλό ή η ψυχή είναι σε θέση να αφήσουν το σώμα και να ταξιδέψουν (αστρική προβολή).
6. Ο απαίσιος χιονάνθρωπος του Θιβέτ υπάρχει.
7. Η αστρολογία είναι ένας τρόπος να προβλεφθεί με ακρίβεια το μέλλον.
8. Ο διάβολος υπάρχει.
9. Η ψυχοκίνηση, δηλαδή η μετακίνηση αντικειμένων μέσω των ψυχικών δυνάμεων, υπάρχει.
10. Οι μάγισσες υπάρχουν.
11. Αν σπάσεις καθρέφτη, θα έχεις κακή τύχη.
12. Κατά την διάρκεια μεταβλητών καταστάσεων, όπως του ύπνου και της έκστασης, το πνεύμα εγκαταλείπει το σώμα.
13. Το τέρας του Λοχ Νες στη Σκοτία, υπάρχει.
14. Το ωροσκόπιο λέει σε κάποιον με ακρίβεια το μέλλον του.
15. Πιστεύω στο Θεό.
16. Η σκέψη κάποιου μπορεί να επηρεάσει την κίνηση ενός φυσικού αντικειμένου.
17. Με φίλτρα και ξόρκια, είναι πιθανό να κάνεις μάγια σε κάποιους.
18. Ο αριθμός «13» είναι γρουσούζικος.
19. Η μετενσάρκωση συμβαίνει.
20. Υπάρχει ζωή σε άλλους πλανήτες.
21. Κάποια μέντιουμ μπορούν να προβλέψουν με ακρίβεια το μέλλον.
22. Υπάρχει παράδεισος και κόλαση.
23. Δεν υπάρχει περίπτωση να διαβάζει κάποιος το μυαλό.
24. Υπάρχουν πραγματικές ιστορίες μαγείας.
25. Είναι πιθανό κάποιος να επικοινωνεί με τους νεκρούς.
26. Κάποιοι άνθρωποι έχουν μια ανεξήγητη ικανότητα να προβλέπουν το μέλλον.

Σημείωση: Η πρόταση 23 βαθμολογείται αντιστρόφως.
Παραδοσιακή Θρησκευτική Πίστη = Μέσος όρος (1, 8, 15, 22):
Δύναμη του Νου = Μέσος όρος (2, 9, 16, 23):
Μαγεία = Μέσος όρος (3, 10, 17, 24):
Προλήψεις = Μέσος όρος (4, 11, 18):
Πνευματισμός = Μέσος όρος (5, 12, 19, 25):
Μεταφυσικές Οντότητες = Μέσος όρος (6, 13, 20):
Προγνώσεις = Μέσος όρος (7, 14, 21, 26).

Η Αναθεωρημένη Κλίμακα Μεταφυσικής Πίστης (ΑΚΜΠ) βασίστηκε στην αρχική Κλίμακα Μεταφυσικής Πίστης (Paranormal Belief Scale) των Tobacyk & Milford (1983), η οποία αποτελείτο από 25 προτάσεις, την οποία βελτίωσε. Οι βελτιώσεις, σύμφωνα με τον Tobacyk (2004), βοήθησαν στο να υπάρξει μεγαλύτερη αξιοπιστία καθώς και μεγαλύτερη διαπολιτισμική εγκυρότητα, παρόλο που και η αρχική κλίμακα παρουσίαζε διαπιστωμένη αξιοπιστία και εγκυρότητα (Tobacyk, 1983).

Οι βελτιώσεις της αρχικής κλίμακας αφορούσαν τη μετατροπή της πενταβάθμιας κλίμακας συμφωνίας/διαφωνίας σε επταβάθμια, την κατασκευή μιας νέας διάστασης της Πρόγνωσης, την αντικατάσταση των δύο από τις τέσσερις προτάσεις στη διάσταση της Μαγείας και, τέλος, την αντικατάσταση μιας πρότασης από αυτές που μετρούν τις Μεταφυσικές Οντότητες.

Μια κριτική που θα μπορούσε να ασκηθεί είναι ότι από την ΑΚΜΠ, απουσιάζει η διάσταση του επιστημονικού λόγου για τις μεταφυσικές πεποιθήσεις. Προκύπτει δηλαδή μη επαρκής εγκυρότητα περιεχομένου (Clark-Carter, 1997) καθώς η συγκεκριμένη κλίμακα αδυνατεί να καλύψει σφαιρικά το ζήτημα της μεταφυσικής. Ο αντί-λογος της μεταφυσικής δεν αποτελεί κάτι ξένο στη μεταφυσική, αλλά συστατικό στοιχείο της κοινωνικής αναπαράστασής της, καθώς διαπλέκεται με αυτό μέσα από μία διαρκή διαλογική σχέση. Αναδεικνύεται, δηλαδή, ένα σημαντικό έλλειμμα που αφορά τις επικεντρώσεις για την κοινωνικής αναπαράσταση[70] της μεταφυσικής. Ένα έλλειμμα που κατ' ουσίαν προκύπτει από τη διάσταση μεταξύ επιστημονικού και καθημερινού λόγου (Moscovici & Hewstone, 1984). Αυτή η διάσταση δεν έχει να κάνει τόσο με τη διάκριση ειδήμων-μη ειδήμων, όσο με τη διαφορετική προσέγγιση ερμηνείας ενός φαινομένου. Σύμφωνα με τον Moscovici (1982/1995), εντοπίζεται μια ειδοποιός διαφορά μεταξύ του επιστημονικού και καθημερινού λόγου, που αφορά τους κοινωνιοψυχολογικούς μηχανισμούς βάσει των οποίων ένα κοινωνικό υποκείμενο επεξεργάζεται και οργανώνει τις πληροφορίες. Ωστόσο, αυτή η διάκριση δεν ταυτίζει την επιστημονική σκέψη με την αντικειμενικότητα και τον καθημερινό λόγο με τον υποκειμενισμό. Και οι δύο είναι μορφές σκέψης και αφορούν ανθρώπινες δραστηριότητες, και «*όπως όλες οι ανθρώπινες δραστηριότητες, φέρει τη*

70 Όπως ορίζεται από τον Moscovici (1976/1999).

σφραγίδα αυτού που θα μπορούσαμε γενικά να ονομάσουμε "ιδεολογία"» (Deconchy, 1989: 165*)*. Παρ' όλα αυτά διαφέρουν ως προς τον τρόπο προσέγγισης, καθώς ο επιστημονικός λόγος διακρίνεται (ή χαρακτηρίζεται) από τον ορθολογισμό, ενώ ο καθημερινός από μία περισσότερο εμπειριοκρατική προσέγγιση[71]. Για να επανέλθουμε στο ζήτημα των μεταφυσικών πεποιθήσεων, ο εμπειρικός λόγος, ο οποίος έχει μελετηθεί εκτενώς στην προσπάθεια προσέγγισης της μεταφυσικής (Tobacyk, 1983, 2004; Lawrence, 1995a, 1995b; MacDonald, 2000; Whittle; 2004), δεν αποτελεί τη μόνη φωνή ερμηνείας των μεταφυσικών φαινομένων. Η επιστημονική δραστηριότητα οδηγήθηκε επίσης σε λόγο για τα μεταφυσικά φαινόμενα (Blackmore & Moore, 1994; Leonhard & Brugger, 1998; Goode, 2000). Προς αυτή την κατεύθυνση ο Goode (2000: 20) ορίζει τη μεταφυσική ως «*η μη ή η έξω-επιστημονική προσέγγιση για ένα φαινόμενο. Ένα επιστημονικά αβάσιμο γεγονός, το οποίο επικυρώνεται […] ως αληθές*». Αντιμετωπίζει, δηλαδή, τις μεταφυσικές πεποιθήσεις για ένα φαινόμενο ως μια διαφορετική από τον επιστημονικό λόγο επικέντρωση.

Η διαρκής διαλεκτική σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ επιστημονικού και μεταφυσικού λόγου συμβάλει στην οικοδόμηση των ερμηνειών της κάθε πλευράς, κατά τέτοιον τρόπο που δεν μπορούμε να μελετήσουμε επαρκώς τις μεταφυσικές πεποιθήσεις, αν δεν λάβουμε υπόψη τις επιστημονικές θέσεις, και αντιστρόφως. Ο επιστημονικός λόγος κατ' ουσίαν αρνείται τη μεταφυσική αλλά δια της αρνήσεως αυτής, αναπτύσσει λόγο που αφορά άμεσα τη μεταφυσική, καθώς αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο μιας ευρύτερης οπτικής για την κοινωνική αναπαράσταση του αγνώστου. Όπως πολύ εύστοχα αναπτύσσει ο Weber (1946/2002), για το ζήτημα της θρησκευτικής αρνησικοσμίας, ουσιαστικά η μη πίστη σε ένα ζήτημα νοηματοδότησης του κόσμου -όπως αυτό της μεταφυσικής- εντάσσεται σε ένα ευρύτερο ιδεολογικό σύστημα, και ο αντί-λογος αποτελεί έναν ακόμα «λόγο» που αφορά το διακύβευμα. Ο επιστημονικός λόγος, συνεπώς, δεν αποτελεί τον αντίποδα και άρα τον εξωτερικό χώρο της μεταφυσικής. Η ορθολογική ερμηνεία καθίσταται συστατικό στοιχείο της νοηματοδότησης κάθε μεταφυσικού ζητήματος. Για το λόγο αυτό, θεωρήσαμε κομβικό σημείο στη μελέτη των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής

[71] Για τον προβληματισμό που αναπτύξαμε βλ. επίσης Μαντόγλου (2012).

την παρουσία τόσο του λόγου όσο και του αντίλογου για το διακύβευμα. Ο αντί-λογος της μεταφυσικής δεν αποτελεί κάτι ξένο στη μεταφυσική, αλλά συστατικό στοιχείο της κοινωνικής αναπαράστασής της, καθώς διαπλέκεται με αυτή μέσα από μία διαρκή διαλογική σχέση. Η πρότασή μας αφορά την ένταξη μιας διάστασης που θα εκφράζει τον επιστημονικό λόγο για ζητήματα που άπτονται των μεταφυσικών πεποιθήσεων. Η ένταξη δηλαδή μιας διάστασης Επιστημονικού Λόγου, που θα εκφράζει την ορθολογική οπτική για φαινόμενα που άπτονται της μεταφυσικής.

Προκειμένου να χρησιμοποιηθεί στην Ελλάδα η Αναθεωρημένη Κλίμακα Μεταφυσικών Πεποιθήσεων του Jerome Tobacyk (2004) μεταφράστηκε στα ελληνικά. Παρακάτω θα παρουσιαστούν τα βήματα που ακολουθήθηκαν προκειμένου να εμπλουτιστεί και να σταθμιστεί η νέα εκδοχή της Αναθεωρημένης Κλίμακας Μεταφυσικών Πεποιθήσεων. Ο εμπλουτισμός της ΑΚΜΠ αφορούσε τη διεύρυνσή της, αφενός, με τη διάσταση του Επιστημονικού Λόγου και, αφετέρου, με ελληνικές μεταφυσικές πεποιθήσεις. Στην ενότητα αυτή, θα παρουσιαστεί η διαδικασία ανάδυσης και κατηγοριοποίησης των προτάσεων που θα συνθέσουν και θα εμπλουτίσουν διαστάσεις της ΑΚΜΠ. Κατόπιν, θα παρουσιαστεί ο έλεγχος εννοιολογικής εγκυρότητας καθώς και εγκυρότητας κατασκευής. Τέλος, θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα παραγοντικής ανάλυσης και θα ακολουθήσει σχολιασμός.

5.1.1 Μετάφραση

Το ερωτηματολόγιο μεταφράστηκε από τα αγγλικά στα ελληνικά (forward translation) και κατόπιν, από άλλον μεταφραστή, το ελληνικό κείμενο μεταφράστηκε πάλι στα αγγλικά (back translation). Διαπιστώθηκε πως το περιεχόμενο των προτάσεων δεν αλλοιώθηκε και χρησιμοποιήσαμε αυτήν την ελληνική μετάφραση.

Το ερωτηματολόγιο μοιράστηκε σε δείγμα 30 φοιτητών-κριτών του τμήματος ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, με μέσο όρο ηλικίας 22,9 έτη, στους οποίους ζητήθηκε να περιγράψουν εν συντομία το εννοιολογικό περιεχόμενο των προτάσεων του ερωτηματολογίου, προκειμένου να διαπιστωθεί η εγκυρότητα

εννοιολογικής κατασκευής (Anastasi, 1982) του μεταφρασμένου εργαλείου. Για την ελληνική εκδοχή της κλίμακας, αφαιρέθηκε η πρόταση «Ο *απαίσιος χιονάνθρωπος του Θιβέτ*», για τον οποίο οι συμμετέχοντες-κριτές δήλωσαν άγνοια. Στο πλαίσιο της κριτικής που δέχτηκε η πρόταση "*Υπάρχει ζωή σε άλλους πλανήτες*" της ΑΚΜΠ, για το κατά πόσο αναφέρεται σε μεταφυσικό περιεχόμενο (Lawrence, 1995b; Tobacyk, 2004), δεδομένου του ότι εντάσσεται και σε μία επιστημονική συλλογιστική η ύπαρξη μορφών ζωής σε άλλους πλανήτες, αντικαταστάθηκε από την πρόταση "*Οι εξωγήινοι υπάρχουν*". Θεωρούμε πως η πρόταση αυτή τείνει περισσότερο προς μία οντολογικοποιημένη μορφή εξωγήινης ζωής, όπως αυτή έχει αναδυθεί από τα Μ.Μ.Ε., παρά προς την επιστημολογική χροιά της εξωγήινης ζωής.

5.1.2 Πρόταση εμπλουτισμού

Για τον εμπλουτισμό της ΑΚΜΠ, 35 φοιτητές του τμήματος ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου κλήθηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα. Η ηλικία των συμμετεχόντων κυμάνθηκε από 18 έως 25 έτη με μέση ηλικία τα 22,3 έτη.

Προκειμένου να εμπλουτιστεί η κλίμακα με τυχόν ιδέες ή διαστάσεις για τη μεταφυσική, που η χωρική και χρονική συγκυρία όπου η ΑΚΜΠ είχε δημιουργηθεί[72] δεν μπορούσε να προβλέψει, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να αναπτύξουν μεταφυσικές πεποιθήσεις και ορθολογικές ερμηνείες για τα ‘μεταφυσικά’ ζητήματα (βλ. Παράρτημα 1). Τους ζητήθηκε να περιγράψουν τι θεωρούν ως μεταφυσικό και, στη συνέχεια, να αναφέρουν μέχρι τρία μεταφυσικά στοιχεία για κάθε μία από τις διαστάσεις της κλίμακας ΑΚΜΠ. Συγκεκριμένα, τους ζητήθηκε να αναφέρουν μεταφυσικές οντότητες, γεγονότα σχετικά με τη μαγεία, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τις πνευματικές δυνάμεις του μυαλού, τον πνευματισμό, τις προβλέψεις και τις προλήψεις. Με την ελεύθερη συμπλήρωση επιμέρους στοιχείων επιχειρήθηκε ανάδειξη και ακολούθως ο εμπλουτισμός της ΑΚΜΠ με μεταφυσικές δοξασίες, όπως αυτές αναδύονται από το ελληνικό πλαίσιο.

72 Η Α.Κ.Μ.Π. δημιουργήθηκε στις Η.Π.Α. τη δεκαετία του ’80.

Ακολούθως οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να αναπτύξουν θέσεις σχετικές με την επιστημονική οπτική των μεταφυσικών φαινομένων. Πιο συγκεκριμένα, τους ζητήθηκε να αναφέρουν μέχρι τρεις θέσεις ανθρώπων που δεν πιστεύουν σε μεταφυσικές δυνάμεις και οντότητες. Στη συνέχεια, τους ζητήθηκε να αναπτύξουν έως τρεις γενικές θέσεις χαρακτηριστικές του ορθολογισμού και, τέλος, να αναφέρουν μέχρι τρεις θέσεις του επιστημονικού λόγου για τη μεταφυσική. Οι ερωτήσεις αυτές προτάθηκαν προκειμένου να οικοδομηθεί η διάσταση του Επιστημονικού Λόγου.

Αναλύθηκαν και κατηγοριοποιήθηκαν ως προς το περιεχόμενό τους οι απαντήσεις των συμμετεχόντων. Παρουσιάστηκε ποιοτική εγγύτητα των απαντήσεων μεταξύ των τριών τελευταίων ερωτήσεων που αφορούσαν τη μη πίστη στη μεταφυσική, τον ορθολογισμό και τον επιστημονικό λόγο για τη μεταφυσική[73]. Έτσι κρίθηκε σκόπιμο να γίνει επεξεργασία των απαντήσεων ωσάν να προέρχονταν από μία ερώτηση (Πίνακας 2).

Από την ανάγνωση του Πίνακα 2, παρατηρούμε ότι ως προς τη διάσταση του Επιστημονικού Λόγου, δεκαπέντε απαντήσεις αφορούν καθαρά την επιστημονική μέθοδο (*επιστημονική μέθοδος, έρευνα μόνο επιστημονική, παρατήρηση ανάλυση, έρευνα παρατήρηση*), επτά τη συμμετοχική παρατήρηση (*πλησίασμα ψάξιμο, προσπάθεια γνωριμίας, εξοικείωση, βίωμα*) και πέντε την οριοθέτηση του αγνώστου (*μεθοδολογική οριοθέτηση του αγνώστου*). Από τη σύνθεση των παραπάνω θέσεων, αναδείχθηκε η πρόταση: *"Η επιστημονική προσέγγιση αποτελεί την καλύτερη μέθοδο έρευνας για οποιοδήποτε άγνωστο φαινόμενο"*, που αφορά την επιστημονική μεθοδολογία.

Συνεχίζοντας, δεκαέξι απαντήσεις συσχετίζουν τη θέαση μεταφυσικών οντοτήτων με την ψυχοπαθολογία (*αυτοί που βλέπουν φαντάσματα είναι τρελοί, είναι αλαφροΐσκιωτοι αυτοί που λένε ότι είδαν ξωτικά, τα μέντιουμ είναι άνθρωποι ψυχικά ασθενείς, τα "μεταφυσικά φαινόμενα" είναι προϊόντα παραισθήσεων*). Από τις παραπάνω απαντήσεις αναδύθηκε η πρόταση: *"Όσοι βλέπουν ξωτικά είναι άνθρωποι που*

73 Παρουσιάζονταν παρόμοιες απαντήσεις, ανεξάρτητα από το αν οι ερωτήσεις αφορούσαν τη μη πίστη στη μεταφυσική ή τον ορθολογισμό ή τον επιστημονικό λόγο για τη μεταφυσική.

πάσχουν από κάποια ψυχική ασθένεια", που συσχετίζει τη θέαση μεταφυσικών οντοτήτων με την ψυχοπαθολογία.

Πίνακας 2. Συχνότητες απαντήσεων κατηγοριοποιημένων θεματικών για τη δόμηση της διάστασης του Επιστημονικού Λόγου

	Συχνότητα
Επιστημονική Μέθοδος (*επιστημονική μέθοδος, έρευνα μόνο επιστημονική, παρατήρηση ανάλυση, έρευνα παρατήρηση*)	15
Συμμετοχική Παρατήρηση (*πλησίασμα ψάξιμο, προσπάθεια γνωριμίας, εξοικείωση –βίωμα*)	7
Οριοθέτηση Αγνώστου (*μεθοδολογική οριοθέτηση του αγνώστου, να ορίσουμε τι ξέρουμε*)	5
Συσχέτιση Μεταφυσικής-Ψυχοπαθολογίας (*αυτοί που βλέπουν φαντάσματα είναι τρελοί, τα μεταφυσικά φαινόμενα είναι προϊόντα παραισθήσεων, είναι αλαφροΐσκιωτοι αυτοί που λένε ότι είδαν ξωτικά, τα μέντιουμ πάσχουν από ψυχική νόσο*)	16
Νευρολογικές Δυσλειτουργίες (*αυτοί που βλέπουν φαντάσματα συνήθως παρουσιάζουν νευρολογικές δυσλειτουργίες, πολλές οπτικές ψευδαισθήσεις είναι αποτέλεσμα νευρολογικών δυσλειτουργιών*)	13
Φαντασιακό Πλαίσιο (*οι νεράιδες είναι μόνο παραμυθένια πλάσματα, δράκοι υπάρχουν μόνο στους μύθους, όλα αυτά (τα μεταφυσικά) είναι παραμύθια*)	10
Γενετική (*Γενετικές διαφορές παράγουν τις μεταφυσικές ικανότητες, αυτοί που νομίζουν ότι βλέπουν μεταφυσικά φαινόμενα είναι άνθρωποι που παρουσιάζουν γενετικές βλάβες, η παρέμβαση στο DNA μπορεί να βοηθήσει ψυχικά ασθενείς*)	9

Εν συνεχεία, δεκατρείς απαντήσεις σχετίζονται με νευρολογικές δυσλειτουργίες (*αυτοί που βλέπουν φαντάσματα συνήθως παρουσιάζουν νευρολογικές δυσλειτουργίες, πολλές οπτικές ψευδαισθήσεις είναι αποτέλεσμα νευρολογικών δυσλειτουργιών*). Από τις παραπάνω απαντήσεις αναδύθηκε η πρόταση: *"Η θέαση φαντασμάτων, είναι προϊόν μίας λανθασμένης λειτουργίας του νευρικού συστήματος"*, η οποία συσχετίζει τη θέαση μεταφυσικών οντοτήτων με τις νευρολογικές δυσλειτουργίες.

Ακολούθως, δέκα απαντήσεις παραπέμπουν σε ένα φαντασιακό πλαίσιο (*οι νεράιδες είναι μόνο παραμυθένια πλάσματα, δράκοι υπάρχουν μόνο στους μύθους, όλα αυτά τα μεταφυσικά είναι παραμύθια*). Από τις πιο πάνω απαντήσεις αναδείχθηκε η πρόταση: *"Τα ξωτικά ανήκουν μόνο στα παραμύθια",* που εντάσσει τις μεταφυσικές οντότητες μόνον στο φαντασιακό πλαίσιο του παραμυθιού.

Τέλος, εννέα απαντήσεις προσδιορίζονται από τη δυναμική του γενετικού υλικού (*γενετικές διαφορές παράγουν τις μεταφυσικές ικανότητες, αυτοί που νομίζουν ότι βλέπουν μεταφυσικά φαινόμενα είναι άνθρωποι που παρουσιάζουν γενετικές βλάβες, η παρέμβαση στο DNA μπορεί να βοηθήσει ψυχικά ασθενείς*). Οι απαντήσεις αυτής της κατηγορίας, παρά την ποιοτική ανομοιογένεια σχετικά με την κατεύθυνση της αιτίας των μεταφυσικών φαινομένων χαρακτηρίζεται από έναν κοινό τόπο: την αναγωγή των απαντήσεων στο γενετικό υλικό. Το ζήτημα της γενετικής αποτελεί, ωστόσο, ένα εξόχως ενδιαφέρον πεδίο στη μελέτη της μεταφυσικής. Ενώ σε επιστημολογικό επίπεδο η γενετική βρίσκεται στο σκληρό πυρήνα της ορθολογικής οπτικής, εντούτοις, η χρήση και οι εφαρμογές της προσδίδουν στην επιστήμη μια ορθολογική ανορθολογικότητα[74]. Η άκαμπτη ορθοδοξία του γενετικού επιστημονικού λόγου, παρά το ότι δεν σχετίζεται άμεσα με τα φαινόμενα που μελετά η μεταφυσική, εντούτοις παράγει ένα άλλο είδος ανορθολογικότητας που σχετίζεται με την επενέργεια ενός αόρατου -δια γυμνού οφθαλμού- στοιχείου, στην καθημερινή ζωή των κοινωνικών υποκειμένων. Γι' αυτό κρίθηκε ερευνητικά ενδιαφέρον να ενταχθεί μια πρόταση που θα αφορά τη γενετική επιστήμη. Η πρόταση: *"Η Γενετική Επιστήμη θα οδηγήσει, σε ένα καλύτερο μέλλον"* συνδέεται με τα οφέλη της γενετικής επιστήμης.

Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων για τα μεταφυσικά στοιχεία των διαστάσεων της ΑΚΜΠ, αναλύθηκαν και κατηγοριοποιήθηκαν. Οι διαστάσεις των προβλέψεων, της μαγείας, των προλήψεων, των δυνάμεων του νου και του πνευματισμού, δεν εμπλουτίστηκαν με κάποια νεότερη πρόταση, οπότε παρέμειναν ίδιες όπως στην αρχική ΑΚΜΠ. Για τη διάσταση της Παραδοσιακής Θρησκευτικής Πίστης προτάθηκαν νέες θεματικές που αφορούσαν τους «αγγέλους» και τα «θαύματα». Έτσι, αναδείχθηκαν οι προτάσεις *"Άγγελοι υπάρχουν"* (περιεχόμενο που αναφερόταν από 15 άτομα) και *"Θαύματα γίνονται"* (περιεχόμενο που αναφερόταν από 12 άτομα), οι οποίες εντάχθηκαν στη διάσταση της Παραδοσιακής Θρησκευτικής Πίστης. Όσο για τη διάσταση των μεταφυσικών οντοτήτων, από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων αναδείχθηκαν οι προτάσεις *"Ξωτικά υπάρχουν"* (περιεχόμενο που

74 Όπως θα μπορούσαν να τη χαρακτηρίσουν οι Adorno και Horkheimer (1972).

αναφερόταν από 23 άτομα), και *"Φαντάσματα υπάρχουν"* (περιεχόμενο που αναφερόταν από 17 άτομα).

Η εγκυρότητα εννοιολογικής κατασκευής ελέγχθηκε σε δείγμα 25 φοιτητών του τμήματος Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, με μέσο όρο ηλικίας τα 21,9 έτη. Οι φοιτητές κλήθηκαν να προσδιορίσουν το νοηματικό περιεχόμενο των προτάσεων της εμπλουτισμένης εκδοχής της ΑΚΜΠ, και κατόπιν να εντάξουν τις προτάσεις σε κάθε μία από τις διαστάσεις του ερωτηματολογίου ή να προτείνουν μια δική τους διάσταση. Όλες οι προτάσεις προσδιορίστηκαν κατά νοηματικά έγκυρο τρόπο, καταδεικνύοντάς μας πως το νοηματικό περιεχόμενο των προτάσεων γίνεται αντιληπτό από τον πληθυσμό. Οι προτάσεις, επίσης, εντάχθηκαν σε διαστάσεις σύμφωνες με τη θεωρητική δομή της κλίμακας. Επικυρώθηκε, έτσι, η εγκυρότητα εννοιολογικής κατασκευής των προτάσεων, τόσο ως προς το περιεχόμενό τους όσο και ως προς τη θεματική τους.

Η εμπλουτισμένη εκδοχή της Αναθεωρημένης Κλίμακας Μεταφυσικών Πεποιθήσεων αποτελείται από 34 προτάσεις (βλ. Πίνακα 3). Συγκεκριμένα η διάσταση επιστημονικού Λόγου συντίθεται από 5 προτάσεις, η Παραδοσιακής Θρησκευτικής Πίστης από 6, οι διαστάσεις Δυνάμεως του Νου, Μαγείας, Πνευματισμού, Μεταφυσικών Οντοτήτων και Προγνώσεως συντίθενται από 4 προτάσεις και, τέλος, η διάσταση των Προλήψεων συντίθεται από 3 προτάσεις.

Η εμπλουτισμένη εκδοχή της ΑΚΜΠ σταθμίστηκε σε δείγμα 73 φοιτητών. Η ηλικία του δείγματος κυμάνθηκε από τα 18 έως τα 24 έτη με μέση ηλικία τα 21,4 έτη. Προήλθε από τυχαία δειγματοληψία από φοιτητές του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών επιστημών.

5.1.3 Εγκυρότητα κατασκευής

Σχεδιάστηκε Παραγοντική Ανάλυση Επιβεβαίωσης πρώτης εντολής (first-order Confirmatory Factor Analysis), προκειμένου να διερευνηθεί η υπόθεση, όπως προκύπτει από τη θεωρητική κατασκευή της, ότι η εμπλουτισμένη ΑΚΜΠ αποτελεί μια πολυδιάστατη κλίμακα που συντίθεται από τις οκτώ διαστάσεις που

Πίνακας 3. Μέσοι όροι, τυπική απόκλιση, τυποποιημένες τιμές παλινδρόμησης, εκτιμώμενη διακύμανση σφάλματος και συντελεστής πολλαπλού προσδιορισμού για τις προτάσεις της εμπλουτισμένης Αναθεωρημένης Κλίμακας Μεταφυσικών Πεποιθήσεων

		M	SD	loadings	Uniqueness	R^2
Επιστημονικός Λόγος	Η επιστημονική προσέγγιση αποτελεί την καλύτερη μέθοδο έρευνας για οποιοδήποτε άγνωστο φαινόμενο	**4.34**	**1.635**	**.291**	**2.413**	**.084**
	Η θέαση φαντασμάτων, είναι προϊόν μίας λανθασμένης λειτουργίας του νευρικού συστήματος	**3.18**	**1.522**	**.725**	**1.083**	**.526**
	Τα ξωτικά ανήκουν μόνο στα παραμύθια	**5.40**	**1.973**	**.469**	**2.473**	**.220**
	Όσοι βλέπουν ξωτικά είναι άνθρωποι που πάσχουν από κάποια ψυχική ασθένεια	**3.47**	**1.708**	**.835**	**0.872**	**.697**
	Η Γενετική Επιστήμη θα οδηγήσει, μέσω των μεταλλάξεων, σε ένα καλύτερο μέλλον (λ.χ. καταπολέμηση της φτώχειας ή λιγότερες αρρώστιες)	**3.62**	**1.713**	**.432**	**2.355**	**.186**
Παραδοσιακή Θρησκευτική Πίστη	Θαύματα γίνονται	**4.18**	**2.016**	**.781**	**1.561**	**.611**
	Ο Θεός υπάρχει	**4.29**	**2.092**	**.837**	**1.281**	**.701**
	Άγγελοι υπάρχουν	**3.65**	**1.994**	**.804**	**1.365**	**.647**
	Η ψυχή συνεχίζει να υπάρχει, παρόλο που το σώμα μπορεί να πεθάνει.	**4.30**	**1.777**	**.633**	**1.868**	**.400**
	Υπάρχει Παράδεισος και Κόλαση	**3.34**	**1.909**	**.775**	**1.436**	**.600**
	Υπάρχει ο διάβολος	**2.75**	**1.877**	**.735**	**1.600**	**.539**
Δύναμη του Νου	Είναι αδύνατον να διαβάσει κάποιος το μυαλό κάποιου άλλου*	**3.99**	**1.926**	**.387**	**3.111**	**.149**
	Κάποια άτομα είναι ικανά να ανυψώσουν αντικείμενα δια των πνευματικών τους δυνάμεων	**3.21**	**1.764**	**.786**	**1.171**	**.618**
	Η ψυχοκίνηση, δηλαδή η μετακίνηση αντικειμένων μέσω των ψυχικών δυνάμεων, υφίσταται	**3.11**	**1.655**	**1.001**	**-.005**	**1.002**
	Η σκέψη κάποιου μπορεί να επηρεάσει την κίνηση ενός φυσικού αντικειμένου	**2.89**	**1.729**	**.907**	**.524**	**.822**
Μαγεία	Οι μάγισσες υπάρχουν	**2.68**	**1.699**	**.752**	**1.238**	**.565**
	Η μαύρη μαγεία υπάρχει πραγματικά	**3.39**	**1.843**	**.771**	**1.353**	**.594**
	Υπάρχουν αληθινές περιπτώσεις μαγείας	**3.29**	**1.791**	**.917**	**.503**	**.841**
	Με φίλτρα και ξόρκια μπορείς να κάνεις μάγια σε κάποιον	**2.32**	**1.461**	**.837**	**.632**	**.700**
Προλήψεις	Ο αριθμός «13» είναι γρουσούζικος	**1.53**	**.944**	**.607**	**.323**	**.368**
	Αν σπάσεις καθρέφτη, θα έχεις κακή τύχη	**1.89**	**1.242**	**.689**	**.556**	**.474**
	Οι μαύρες γάτες φέρνουν γρουσουζιά	**1.49**	**.835**	**1.009**	**.800**	**1.019**
Πνευματισμός	Κατά τη διάρκεια μεταβατικών καταστάσεων, όπως ο ύπνος ή η ύπνωση, το πνεύμα ταξιδεύει έξω από το σώμα	**3.51**	**1.717**	**.661**	**1.638**	**.437**
	Η ψυχή είναι σε θέση να αφήσει το σώμα και να ταξιδέψει (αστρική προβολή)	**4.04**	**1.767**	**.649**	**1.784**	**.421**
	Η μετενσάρκωση συμβαίνει πραγματικά	**2.97**	**1.424**	**.825**	**.639**	**.680**
	Είναι πιθανό κάποιος να επικοινωνεί με τους νεκρούς	**2.77**	**1.559**	**.749**	**1.053**	**.561**
Μεταφυσικές Οντότητες	Ξωτικά υπάρχουν	**2.00**	**1.344**	**.571**	**1.199**	**.326**
	Εξωγήινοι υπάρχουν	**3.71**	**1.477**	**.481**	**1.649**	**.232**
	Φαντάσματα υπάρχουν	**2.73**	**1.592**	**.381**	**1.526**	**.145**
	Το τέρας του Λοχ Νες στη Σκωτία υπάρχει.	**2.22**	**1.345**	**.802**	**.893**	**.643**
Προβλέψεις	Κάποιοι άνθρωποι έχουν μια ανεξήγητη ικανότητα να προβλέπουν το μέλλον	**3.55**	**1.700**	**.567**	**1.935**	**.321**
	Κάποια μέντιουμ μπορούν να προβλέψουν με ακρίβεια το μέλλον	**2.10**	**1.435**	**.717**	**.986**	**.515**
	Το ωροσκόπιο προβλέπει με ακρίβεια το μέλλον	**2.21**	**1.384**	**.838**	**.386**	**.702**
	Η αστρολογία είναι ένας τρόπος να προβλεφθεί με ακρίβεια το μέλλον	**1.86**	**1.146**	**.894**	**.380**	**.799**

M: Μέσος Όρος**, SD:** Τυπική απόκλιση **Φορτίσεις:** Τυποποιημένες Τιμές Παλινδρόμησης **Uniqueness:** Εκτιμώμενη διακύμανση σφάλματος **R^2: Συντελεστής πολλαπλού προσδιορισμού**

*Σημείωση: Η τιμές αφορούν την αντεστραμμένη κλίμακα

αναφέρθηκαν. Εξετάζεται δηλαδή η εγκυρότητα κατασκευής (Bagozzi, Yi & Phillips, 1991) της εμπλουτισμένης εκδοχής της Αναθεωρημένης Κλίμακας Μεταφυσικών Πεποιθήσεων.

Πίνακας 4. Αποτελέσματα της Confirmatory Factor Analysis για την εμπλουτισμένη εκδοχή της Αναθεωρημένης Κλίμακας Μεταφυσικών Πεποιθήσεων

	df	X^2	p	CFI	RMSEA
Επιστημονικός Λόγος	**5**	**6.424**	**.267**	**.974**	**.050**
Παραδοσιακή Θρησκευτική Πίστη	**9**	**15.490**	**.078**	**.970**	**.80**
Δύναμη του Νου	**2**	**3.174**	**.205**	**.994**	**.072**
Μαγεία	**2**	**2.530**	**.282**	**.997**	**.048**
Προλήψεις	**0**	**0.00**	**-**	**1**	**-**
Πνευματισμός	**5**	**6.157**	**.046**	**.945**	**.136**
Μεταφυσικές Οντότητες	**5**	**9.701**	**.084**	**.906**	**.091**
Πρόγνωση	**2**	**15.525**	**.000**	**.897**	**.245**

***df*:** Βαθμοί ελευθερίας, **Καταλληλότητα Μοντέλου: X^2:** χ τετράγωνο**, p:** Probability level (Επίπεδο πιθανής εφαρμογής), **CFI:** Comparative fit index (συγκριτικός δείκτης εφαρμοσιμότητας)**, RMSEA:** Root Mean Square Error of Approximation (Μέση τετραγωνική ρίζα σφαλμάτων προσέγγισης)

Όπως μπορούμε να αναγνώσουμε στον πίνακα 4, οι περισσότερες διαστάσεις δεν έχουν αποδεκτές τιμές εφαρμοσιμότητας στο θεωρητικό μοντέλο. Όσον αφορά τη διάσταση των Προλήψεων, δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί οποιοσδήποτε υπολογισμός, εφόσον παρουσιάζει μηδενικούς βαθμούς ελευθερίας. Εμφανίζονται επίσης χαμηλές τιμές p στις διαστάσεις του Πνευματισμού (χ^2 =6.157, p=.046) και Προγνώσεως (χ^2=15.525, p=.000), που μας οδηγούν στην απόρριψη της υπόθεσης καλής εφαρμογής των διαστάσεων στο θεωρητικό μοντέλο. Η διάσταση της Προγνώσεως παίρνει επίσης τιμή CFI χαμηλότερη του .90, γεγονός που συνηγορεί στην απόρριψη της υπόθεσης καλής εφαρμογής στη θεωρητική δομή (Hu & Bentler, 1999). Τέλος, οι διαστάσεις Παραδοσιακή Θρησκευτική Πίστη, Δύναμη Νου, Πνευματισμός, Μεταφυσικές Οντότητες και Προγνώσεις παίρνουν τιμές RMSEA

μεγαλύτερες του 0.06 που συνηγορεί στη απόρριψη εφαρμογής στη θεωρητική δομή (Hu & Bentler, 1999).

5.1.4 Διερευνητική Παραγοντική Ανάλυση

Προκειμένου να διερευνηθεί η πιθανή παραγοντική δομή της εμπλουτισμένης ΑΚΜΠ διεξήχθη διερευνητική παραγοντική ανάλυση (Exploratory Factor Analysis). Το μέτρο επάρκειας δειγματοληψίας ήταν ικανό (KMO=0,765), οπότε προχωρήσαμε στη διενέργεια της παραγοντικής ανάλυσης (Field, 2005). Επιλέχτηκε παραγοντική ανάλυση με εξαγωγή μέγιστης πιθανοφάνειας (maximum likelihood (ML) extraction) και πλάγια περιστροφή (oblique rotation) καθώς, σύμφωνα με τους Fabrigar, Wegener, MacCallum και Strahan (1999), η μέθοδος αυτή επιτρέπει τον υπολογισμό του δείκτη καλής προσαρμογής (goodness-of-fit) των δεδομένων στο μοντέλο, ενώ παράλληλα δίνει τη δυνατότητα να ελεγχθεί η σημαντικότητα των φορτίσεων και των συσχετίσεων μεταξύ των παραγόντων. Για να προχωρήσουμε σε εξαγωγή μέγιστης πιθανοφάνειας κρίθηκε αναγκαίο να ελεγχθεί πρώτα ο συντελεστής κύρτωσης (kurtosis) και ασυμμετρίας (|skew|). Η πρόταση "*Ο αριθμός «13» είναι γρουσούζικος.*" παρουσίαζε απόλυτη ασυμμετρία μεγαλύτερη του 2 (skew = 2,669) και κύρτωση μεγαλύτερη του 7 (kurtosis = 8,757), που σύμφωνα με τους Fabrigar, Wegener, MacCallum και Strahan (1999) συνεπάγεται αδυναμία της πρότασης να μετέχει στην παραγοντική ανάλυση. Διεξάγοντας, λοιπόν, παραγοντική ανάλυση για τις 33 προτάσεις του ερωτηματολογίου αναδείχθηκαν οκτώ παράγοντες που ερμηνεύουν το 62,80% της συνολικής διακύμανσης (Πίνακας 5).

Ο πρώτος παράγοντας, που ερμηνεύει το 16,41% της συνολικής διακύμανσης, συντίθεται από τις προτάσεις της διάστασης των Προλήψεων *«Αν σπάσεις καθρέφτη, θα έχεις κακή τύχη»* και *«Οι μαύρες γάτες φέρνουν γρουσουζιά»*. Κατά συνέπεια, αυτός ο παράγοντας ονομάστηκε *Προλήψεις*. Ο δεύτερος παράγοντας που ερμηνεύει το 2,53% της συνολικής διακύμανσης, συγκροτείται από τις προτάσεις της διαστάσεως της Πρόγνωσης που αφορούν την αστρολογία: *«Το ωροσκόπιο προβλέπει*

Πίνακας 5. Παραγοντική ανάλυση με πλάγια περιστροφή, για την εμπλουτισμένη εκδοχή της Αναθεωρημένης Κλίμακας Μεταφυσικών Πεποιθήσεων

	F1 Προλήψεις	F2 Αστρολογία	F3 Δύναμη Νου	F4 Παραδοσιακή Θρησκευτική Πίστη	F5 Άρνηση Υπερφυσικών Ικανοτήτων	F6 Άρνηση Μαγείας	F7 Επιστημονικός Λόγος	F8 Μεταφυσικών Οντοτήτων
Μαύρες γάτες	,964							
Σπασμένος Καθρέφτης	,663							
Ωροσκόπιο		,948						
Αστρολογία		,680						
Σκέψη ανυψώνει αντικείμενα			,802					
Ψυχοκίνηση			,935					
Σκέψη επηρεάζει κίνηση αντικειμένου			,843					
Θεός				,858				
Άγγελοι				,808				
Θαύματα				,788				
Παράδεισος & Κόλαση				,740				
Διάβολος				,668				
Η ψυχή ζει μετά θάνατον				,596				
Μέντιουμ προβλέπουν					-,724			
Είναι αδύνατο να διαβάζει κανείς το μυαλό					,447			
Αστρική προβολή					-,407			
Πραγματικές περιπτώσεις μαγείας						-,795		
Με φίλτρα και ξόρκια κάνεις μάγια						-,799		
Μαύρη μαγεία						-,674		
Οι μάγισσες υπάρχουν						-,547		
Όσοι βλέπουν ξωτικά είναι ψυχικά ασθενείς							,710	
Γενετική Επιστήμη							,557	
θέαση φαντασμάτων/ νευρολογική δυσλειτουργία							,599	
Ξωτικά μόνο στα παραμύθια							,425	
Επιστημονική προσέγγιση							,462	
Εξωγήινοι υπάρχουν								,612
Ξωτικά υπάρχουν								,550
Φαντάσματα υπάρχουν								,492
Επικοινωνία με νεκρούς								,479
Μετενσάρκωση								,449
Λοχ Νες								
Σε μεταβατικές καταστάσεις πνεύμα ταξιδεύει έξω από το σώμα								
Ανεξήγητη ικανότητα να προβλέπουν το μέλλον								
Τιμές περιστροφής με τετραγωνισμένες φορτίσεις	3,9	4,75	5,01	5,03	3,6	5,24	2,55	4,09
Ποσοστό διακύμανσης (%)	16,41	2,53	16,82	10,47	4,30	3,48	5,73	3,06
Cronbach's alpha	,78	,86	,92	,89	,52	,89	,69	,81

Πίνακας: Patern Matrix
Μέθοδος εξαγωγής: Μέγιστης πιθανοφάνειας (Maximum likelihood)
Μέθοδος περιστροφής: Πλάγια με κανονικοποίηση Kaiser (Oblique with Kaiser Normalization).

με ακρίβεια το μέλλον», «Η αστρολογία είναι ένας τρόπος να προβλεφθεί με ακρίβεια το μέλλον». Ο παράγοντας αυτός ονομάστηκε *Αστρολογία*.

Οι προτάσεις: *«Η ψυχοκίνηση, δηλαδή η μετακίνηση αντικειμένων μέσω των ψυχικών δυνάμεων, υφίσταται», «Η σκέψη κάποιου μπορεί να επηρεάσει την κίνηση ενός φυσικού αντικειμένου»* και *«Κάποια άτομα είναι ικανά να ανυψώσουν αντικείμενα δια των πνευματικών τους δυνάμεων»* της διαστάσεως Δύναμη του Νου συνθέτουν τον τρίτο παράγοντα που ερμηνεύει το 16,82% της συνολικής διακύμανσης, και αναφέρεται στη *Δύναμη του Νου*. Ο τέταρτος παράγοντας που ερμηνεύει το 10,47% της συνολικής διακύμανσης, αποτελείται από προτάσεις της Παραδοσιακής Θρησκευτικής Πίστης *(«*Θαύματα γίνονται*», «Ο Θεός υπάρχει», «Άγγελοι υπάρχουν», «Η ψυχή συνεχίζει να υπάρχει, παρόλο που το σώμα μπορεί να πεθάνει», «Υπάρχει Παράδεισος και Κόλαση»* και *«Υπάρχει ο διάβολος»*). Ο πέμπτος παράγοντας που ερμηνεύει το 4,30% της συνολικής διακύμανσης δομείται από τις προτάσεις: *«Είναι αδύνατον να διαβάσει κάποιος το μυαλό κάποιου άλλου»* και της άρνησης των προτάσεων *«Κάποιοι άνθρωποι έχουν μια ανεξήγητη ικανότητα να προβλέπουν το μέλλον»* και *«Η ψυχή είναι σε θέση να αφήσει το σώμα και να ταξιδέψει (αστρική προβολή)»*. Αυτές οι τρεις προτάσεις φαίνεται να σχετίζονται με την άρνηση της ιδέας ότι κάποιοι άνθρωποι μπορούν να κατέχουν κάποιες υπερφυσικές ικανότητες, δηλαδή να διαβάζουν το μυαλό των άλλων, να προβλέπουν το μέλλον και να βγαίνουν από το σώμα τους. Γι' αυτό το λόγο ο παράγοντας αυτός ονομάστηκε *Άρνηση Υπερφυσικών Ικανοτήτων*. Ο επόμενος παράγοντας, επίσης, φαίνεται να σχετίζεται με άρνηση πτυχής των μεταφυσικών πεποιθήσεων. Συγκεκριμένα, ο έκτος παράγοντας που ερμηνεύει το 3,48% της συνολικής διακύμανσης, συγκροτείται από την άρνηση των προτάσεων της διαστάσεως της Μαγείας (*«Οι μάγισσες υπάρχουν», «Η μαύρη μαγεία υπάρχει πραγματικά», «Υπάρχουν αληθινές περιπτώσεις μαγείας»*, και *«Με φίλτρα και ξόρκια μπορείς να κάνεις μάγια σε κάποιον»*). Ο έβδομος παράγοντας, που ερμηνεύει το 5,73% της συνολικής διακύμανσης, αποτελείται από τις προτάσεις της διαστάσεως του Επιστημονικού Λόγου (*«Η επιστημονική προσέγγιση αποτελεί την καλύτερη μέθοδο έρευνας για οποιοδήποτε άγνωστο φαινόμενο», «Η θέαση φαντασμάτων, είναι προϊόν*

μίας λανθασμένης λειτουργίας του νευρικού συστήματος», «Τα ξωτικά ανήκουν μόνο στα παραμύθια», «Όσοι βλέπουν ξωτικά είναι άνθρωποι που πάσχουν από κάποια ψυχική ασθένεια», και *«Η Γενετική Επιστήμη θα οδηγήσει, μέσω των μεταλλάξεων, σε ένα καλύτερο μέλλον (λ.χ. καταπολέμηση της φτώχειας ή λιγότερες αρρώστιες)»*). Τέλος, ο όγδοος παράγοντας, που ερμηνεύει το 3,06% της συνολικής διακύμανσης, ο οποίος ονομάστηκε *Μεταφυσικές Οντότητες*, συντίθεται από τις προτάσεις: *«Ξωτικά υπάρχουν», «Εξωγήινοι υπάρχουν»* και *«Φαντάσματα υπάρχουν»* της διάστασης Μεταφυσικών Οντοτήτων και από προτάσεις της διαστάσεως του Πνευματισμού *«Η μετενσάρκωση συμβαίνει πραγματικά»* και *«Είναι πιθανό κάποιος να επικοινωνεί με τους νεκρούς»*, που συνδέονται με την πεποίθηση περί ύπαρξης των φαντασμάτων. Οι προτάσεις *«Το τέρας του Λοχ Νες στη Σκωτία υπάρχει», «Κάποια μέντιουμ μπορούν να προβλέψουν με ακρίβεια το μέλλον»* και *«Κατά τη διάρκεια μεταβατικών καταστάσεων, όπως ο ύπνος ή η ύπνωση, το πνεύμα ταξιδεύει έξω από το σώμα»* είχαν φορτίσεις χαμηλότερες του .400 σε όλους τους παράγοντες. Κατά συνέπεια, αυτές οι προτάσεις δεν εντάχθηκαν σε κανέναν παράγοντα. Τέλος, η καταλληλότητα προσαρμογής για τη δομή αυτή φαίνεται να είναι ικανοποιητική (χ^2=337,951, *df*=317, Sig.=,200).

Παρατηρώντας την παραπάνω δομή, όπως αυτή προέκυψε από τη διερευνητική παραγοντική ανάλυση, παρουσιάζει αρκετά κοινά σημεία με τη θεωρητική δομή (ταξινόμηση προτάσεων στις επτά διαστάσεις) της κλίμακας. Οι παράγοντες Παραδοσιακής Θρησκευτικής Πίστης και Επιστημονικού Λόγου ταυτίζονται με τη δομή των ομώνυμων διαστάσεων. Επίσης, ο παράγοντας της Άρνησης της Μαγείας διατηρεί την ίδια δομή με τη διάσταση της Μαγείας. Οι παράγοντες Προλήψεων και Δυνάμεως του Νου διατηρούν σχεδόν την ίδια δομή με τις ομώνυμες διαστάσεις. Η διάσταση της Προγνώσεως φαίνεται να διασπάται στο τμήμα των προβλεπτικών συστημάτων (Αστρολογία και Ωροσκόπιο), που συνέθεσαν τον παράγοντα της Αστρολογίας, και των προβλεπτικών ικανοτήτων (Μέντιουμ και ικανότητα πρόβλεψης). Ο παράγοντας των Μεταφυσικών Οντοτήτων αποτελεί μια σύνθεση της διαστάσεως Μεταφυσικών Οντοτήτων και των προτάσεων που σχετίζονται άμεσα με την ύπαρξη της μεταφυσικής οντότητας του φαντάσματος. Τέλος παρουσιάζεται μια εντελώς νέα σύνθεση: ο παράγοντας της Άρνησης Υπερφυσικών Ικανοτήτων. Σ’

αυτόν ενώνονται προτάσεις από διάφορες διαστάσεις που συνηγορούν στην άρνηση πίστης σε ιδιαίτερες ικανότητες μιας «ελίτ» ατόμων με υπερφυσικές ικανότητες.

5.1.5 Συζήτηση

Η πρότασή μας για εμπλουτισμό της ΑΚΜΠ αναπτύσσεται γύρω από ένα διπλό στόχο. Ο πρώτος αφορά την ελληνική εκδοχή της ΑΚΜΠ με στοιχεία που παραπέμπουν σε εγχώριες μεταφυσικές πεποιθήσεις. Έτσι, η διάσταση των Μεταφυσικών Οντοτήτων εμπλουτίστηκε με θέσεις περί ύπαρξης ξωτικών και φαντασμάτων, ενώ η διάσταση της Παραδοσιακής Θρησκευτικής Πίστης με πεποιθήσεις που συνδέονται με θαύματα και αγγέλους. Μολονότι ο εμπλουτισμός αυτός στόχευε στην προσαρμογή του εργαλείου για τα ελληνικά δεδομένα, εντούτοις οι νέοι αυτοί όροι (ξωτικά, φαντάσματα, θαύματα, άγγελοι), δεν αφορούν μόνο την ελληνική παράδοση, αλλά εμφανίζονται και σε μία ευρύτατη γεωγραφική περιοχή. Συνεπώς, μπορούμε να υποθέσουμε πως ο προτεινόμενος εμπλουτισμός της ΑΚΜΠ θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ευρύτερα.

Ο δεύτερος και ίσως κεντρικότερος στόχος της παρούσας πρότασης για τον εμπλουτισμό της ΑΚΜΠ αφορά τη διάσταση του Επιστημονικού Λόγου. Η αναγκαιότητα σφαιρικής αντιμετώπισης των κοινωνικών φαινομένων, όχι μόνον της μεταφυσικής, θεωρούμε πως παραμένει πάντα επίκαιρη και άξια λόγου.

Θα ολοκληρώσουμε την παρουσίαση, θέτοντας κάποιους σημαντικούς περιορισμούς που μειώνουν το εύρος γενίκευσης των αποτελεσμάτων. Ένας πρώτος περιορισμός αφορά το μικρό ηλικιακό φάσμα των συμμετεχόντων (18 με 25 έτη) στην ερευνητική διαδικασία. Αυτό συνεπάγεται ότι, εάν το γενεακό φαινόμενο παρεμβάλλεται στις μεταφυσικές πεποιθήσεις, τα αποτελέσματα της έρευνάς μας δεν μπορούν να γενικευθούν παρά μόνο σε ένα πολύ μικρό μέρος του πληθυσμού. Βέβαια, όπως καταδείχτηκε από την εργασία των Miller και Sparks (2001) δεν φαίνεται να παρουσιάζονται στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των φοιτητών πανεπιστημιακών σχολών και του γενικότερου πληθυσμού στα ζητήματα μεταφυσικών πεποιθήσεων. Έτσι παρά το μικρό ηλικιακό εύρος του δείγματος και

του εκπαιδευτικού επιπέδου αυτού (νέοι φοιτητές), τα αποτελέσματα ενδεχομένως μπορούν να γενικευθούν σε ευρύτερο πληθυσμό. Μια τέτοια όμως παραδοχή θα απαιτούσε μια προηγούμενη συγκριτική μελέτη στην ελληνική κοινωνία. Συνεπώς, μια μελλοντική έρευνα σε διευρυμένο δείγμα, ίσως, αναδείξει περισσότερα στοιχεία που αφορούν τις μεταφυσικές πεποιθήσεις.

Άμεσα συνδεδεμένο με το παραπάνω είναι και το δεύτερο σημείο κριτικής της παρούσας έρευνας. Η διάσταση του Επιστημονικού Λόγου καλύπτει ένα περιορισμένο εύρος "απαντήσεων" της επιστημονικής κοινότητας για τα μεταφυσικά φαινόμενα. Ενδεχομένως ένα μεγαλύτερο δείγμα συμμετεχόντων να αναδείκνυε περισσότερες θέσεις που αφορούν τον επιστημονικό λόγο, καλύπτοντας το περιεχόμενο όλων των διαστάσεων της ΑΚΜΠ.

5.2 Κλίμακα Πολιτικών Πεποιθήσεων

Η παρούσα υποενότητα είναι αφιερωμένη στην ανάλυση της κλίμακας που χρησιμοποιήθηκε στο ερωτηματολόγιο και αφορά την πολιτική ιδεολογία. Προτού όμως περάσουμε στην ανάπτυξή της θεωρούμε σημαντικό να διευκρινίσουμε κάποια στοιχεία που αφορούν την πολιτική ιδεολογία.

Ο όρος *ιδεολογία* αναδύθηκε την περίοδο της γαλλικής επανάστασης. Ο Destutt de Tracy το 1796 (Hart, 2002; Kennedy, 1979) θεώρησε την ιδεολογία ως την κεντρικότερη από τις τρεις[75] διαστάσεις που ορίζουν την «Επιστήμη των Ιδεών». Η σύγχρονη όμως σημασία του όρου προήλθε από το Ναπολέοντα Βοναπάρτη όταν εναντιώθηκε στους διανοούμενους αντιπάλους του, τους οποίους αποκάλεσε "*ιδεολόγους*", καθώς πολλοί απ' αυτούς ήταν θεωρητικοί εκπρόσωποι της επιστήμης των ιδεών.

Σημαντικός σταθμός στη σημασία του όρου αποτέλεσε η ερμηνεία του Karl Marx ως «ψευδή συνείδηση» (Marx, 1867/1978; Marx & Engels, 1848/1986). Ο Marx θεώρησε πως οι αληθινές σχέσεις που στηρίζονται στη συναλλαγή

75 Οι άλλες δύο είναι η *Γενική Γραμματική* και η *Λογική*.

διαβρώνονται από την ιδεολογία, η οποία φαίνεται να επισκιάζει την πραγματική αιτία της πράξης και ως εκ τούτου νομιμοποιεί την κοινωνική ανισότητα. Η ιδεολογία, κατά Marx, δεν είναι τίποτε άλλο από την ερμηνεία της κυρίαρχης τάξης πάνω στις κοινωνικές ανισότητες. Στην ίδια περίπου λογική κινείται και ο ορισμός του Mannheim (1929/1997) για την ιδεολογία, σύμφωνα με τον οποίο η ιδεολογία αλλοιώνει την πραγματικότητα και επισκιάζει τα γεγονότα.

Ο Althusser (1971) επιχείρησε να απελευθερώσει την έννοια της ιδεολογίας από τη ψευδή συνείδηση, σχετίζοντάς τη με την κοινωνική πραγματικότητα και τις κοινωνικές πράξεις. Κομβικό σημείο στον ορισμό του αποτελεί η έννοια του υποκειμένου με τη διττή σημασία του όρου: ως οντότητα που υπόκειται στην κυρίαρχη κοινωνική τάξη και παράλληλα ως υποκείμενο (δημιουργός) της πράξης.

Στη παρούσα μελέτη θα κάνουμε χρήση του όρου της ιδεολογίας όπως αυτή σηματοδοτείται από τον Παπαστάμου (2000:72), δηλαδή ως "*ένα κλειστό, μη διαψεύσιμο σύστημα πρόσληψης, ερμηνείας και παραγωγής της πραγματικότητας*" καθώς ο ορισμός αυτός εγγίζει περισσότερο την προσέγγιση μας. Σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό, η ιδεολογία προσλαμβάνεται ως ένα σύστημα ή μία οργανωμένη δομή όπου μέσα από ένα δίκτυο αξιών ερμηνεύεται και παράγεται η πραγματικότητα, σχετίζοντας έτσι άμεσα τις πεποιθήσεις με την κοινωνική πράξη. Βέβαια, μια κριτική που θα μπορούσαμε να ασκήσουμε στη σηματοδότηση αυτή αφορά την απουσία δυναμικότητας από τον ορισμό της ιδεολογίας. Δεν προσδιορίζεται, δηλαδή, η δυναμικότητα του συστήματος της ιδεολογίας, με αποτέλεσμα να πηγάζει από τον ορισμό μια περισσότερο στατική εκδοχή του όρου. Θα προτείναμε λοιπόν στον ορισμό να προστεθεί ο όρος "σχετικά" προσδιορίζοντας το "κλειστό, μη διαψεύσιμο", είτε να προστεθεί ο όρος "ρευστά δομημένο", ο οποίος θα υπογράμμιζε μεν τη δυσκολία αλλαγής σε σχέση με τις κοινωνικές αναπαραστάσεις, ενώ παράλληλα θα προσέδιδε τη δυναμική ενός όρου ιστορικά και κοινωνικά προσδιορισμένου αναφερόμενου σε ιστορικά και όχι επιστημολογικά υποκείμενα[76]. Πώς όμως ορίζεται η έννοια της πολιτικής ιδεολογίας;

76 Υπό την έννοια των αντικειμένων μελέτης του Piaget (1971). Ο Piaget όριζε ως αντικείμενο της εργασίας του όχι τον αναδυόμενο, μέσα σε συγκεκριμένα κοινωνικά και ιστορικά πλαίσια, άνθρωπο, αλλά ένα αφαιρετικό –σχεδόν υπερβατικό- «ανθρώπινο» σύμβολο.

Σύμφωνα με τον Gerring (1997), οι ιδεολογίες, τα συστήματα δηλαδή πεποιθήσεων και αξιών, μετέρχονται σε πολιτικές ιδεολογίες, όταν προσανατολίζονται στην πράξη. Στηρίζει δε την άποψή του στη δομή του *Κομουνιστικού Μανιφέστου* των Marx και Engels (1848/1986). Αυτό που θα μπορούσαμε ίσως να σχολιάσουμε εδώ είναι πως ο προσανατολισμός στην πράξη μπορεί να καθίσταται αναγκαίος αλλά όχι και ικανός όρος για την οριοθέτηση της πολιτικής ιδεολογίας, εάν λάβουμε υπόψη τις θρησκευτικές ιδεολογίες οι οποίες είναι προσανατολισμένες στην πράξη, χωρίς κατ' ανάγκη να ορίζουν μια συγκεκριμένη πολιτική δόμηση της κοινωνίας. Σύμφωνα με τον Jones (2004), οι πολιτικές ιδεολογίες εμπεριέχουν πεποιθήσεις σχετικές με τη φύση-ουσία του κόσμου, αξίες που ορίζουν τη σημαντικότητα των πεποιθήσεων, πολιτικές σταθερές και, τέλος, τρόπους επίτευξης αυτών των πολιτικών. Θα μπορούσε, λοιπόν, να οριστεί η πολιτική ιδεολογία ως ένα ρευστά δομημένο σύστημα πρόσληψης και αναπαραγωγής της πραγματικότητας που αναφέρεται σε μία συγκεκριμένη κοινωνικοπολιτική οργανωτική δομή και εντάσσεται σε ένα ευρύτερο αξιακά δομημένο σύστημα πεποιθήσεων.

Μια σημαντική, έως και κυρίαρχη, κατηγοριοποίηση των πολιτικών ιδεολογιών είναι η διάκρισή τους σε αριστερές και δεξιές. Σύμφωνα με αυτή την κατηγοριοποίηση, οι σύγχρονες -τουλάχιστον- πολιτικές ιδεολογίες είναι δυνατόν να κατανεμηθούν σε ένα συνεχές στα άκρα του οποίου τοποθετούνται ακραία ή ολοκληρωτικά πολιτικά συστήματα, ενώ στο μέσον συμβιβαστικά πολιτικά συστήματα. Η κατηγοριοποίηση αυτή έχει τις ρίζες της στη γαλλική επανάσταση και πιο συγκεκριμένα στη τρίτη εθνοσυνέλευση. Οι φιλομοναρχικοί οπαδοί του Ancient Régime κάθισαν δεξιά του προέδρου στην εθνοσυνέλευση, ενώ αντίθετα οι οπαδοί των ριζικών αλλαγών, της εγκαθίδρυσης της δημοκρατίας και της μείωσης των θρησκευτικών εξουσιών κάθισαν αριστερά του (Knapp & Wright, 2006). Συν τω χρόνω και με την επίδραση νεότερων θεωρητικών προβληματισμών -όπως αυτού της ταξικής δομής της κοινωνίας- και πολιτικοϊδεολογικών ρευμάτων -όπως του κομουνισμού, του νεοφιλελευθερισμού και του ναζισμού- το συνεχές της δεξιάς και της αριστεράς εμπλουτίστηκε προσδιορίζοντας ποικιλοτρόπως τη "δεξιά" και την "αριστερά". Έτσι στην αριστερά εντάσσεται η ιδεολογία της αναρχίας, του

κομουνισμού, του σοσιαλισμού και της σοσιαλιστικής δημοκρατίας, ενώ στη δεξιά υπάγεται ο ναζισμός, ο φασισμός, ο παραδοσιακός συντηρητισμός και ο φιλελευθερισμός (Lipset, 1960). Συνοπτικά θα μπορούσαμε να πούμε πως στην αριστερά εντάσσονται πολιτικές ιδεολογίες όπου κυριαρχεί το κοινωνικό πρόταγμα, ενώ αντίθετα στη δεξιά ταξινομούνται ιδεολογίες όπου κυριαρχεί το εθνικό πρόταγμα (Szporluk, 1991). Η κατηγοριοποίηση βέβαια αυτή είναι κάπως γενική, δεδομένου του ότι υπάρχει λόγου χάρη η παγκοσμιοποιημένη εκδοχή του νεοφιλελευθερισμού (Adams, 2001; Bobbio, 1995) όπου, παρ' όλο που ανήκει στο δεξιό πόλο, εν τούτοις δεν έχει ως κυρίαρχο το εθνικό πρόταγμα . Ένα άλλο στοιχείο αφορά τη σχέση με τη θρησκεία. Στον αριστερό πόλο οι ιδεολογίες τείνουν προς ένα μη θρησκευτικά οριζόμενο σύστημα πεποιθήσεων (Kenedy, 1979; Marx, 1843/1977), ενώ αντίθετα στο δεξιό πόλο οι ιδεολογίες τείνουν να σχετίζονται άμεσα με τη θρησκεία: ο ναζισμός με τον παγανισμό (Goodrick–Clarke, 2004), ενώ ο φασισμός (Davies & Lynch, 2002), ο παραδοσιακός συντηρητισμός (Durham, 2000; Δώδος, 1999) και ο φιλελευθερισμός (Weber, 1904/1984) με τη χριστιανική πίστη.

Αναζητώντας ένα εργαλείο μέτρησης της ιδεολογικοπολιτικής τοποθέτησης, συναντούμε δύο κυρίαρχα μοντέλα (Treier & Hillygus, 2005). Σύμφωνα με το πρώτο, το μοντέλο ιδεολογικής αυτοτοποθέτησης, τα κοινωνικά υποκείμενα καλούνται να τοποθετηθούν σε μία κλίμακα στην οποία ορίζεται αντίστοιχα στην αρχή και στο τέλος της η ακραία αριστερή και η ακραία δεξιά πολιτικοϊδεολογική τοποθέτηση. Να ορίσουν δηλαδή τη "δεξιότητα" ή την "αριστερότητα" των πολιτικοϊδεολογικών τους πεποιθήσεων. Το αρνητικό σημείο αυτής της τεχνικής είναι πως κατ' ουσίαν ο συμμετέχων δεν ορίζει την πολιτική ιδεολογία που έχει, αλλά αντιθέτως αυτή που θα ήθελε να έχει (Conover & Feldman, 1981; Jacoby, 1991; Levitin & Miller, 1979).

Σύμφωνα με τους Treier και Hillygus (2005), εκτός από την κλίμακα πολιτικοϊδεολογικής τοποθέτησης, ένα δεύτερο μοντέλο είναι αυτό των θεματικών ενοτήτων. Τα κοινωνικά υποκείμενα καλούνται να απαντήσουν για ένα σύνολο θεμάτων που σχετίζονται με την κοινωνική και πολιτική ζωή, πριμοδοτώντας λιγότερο ή περισσότερο οπτικές πολιτικών ιδεολογιών πάνω στα θέματα. Η ανάλυση των αποτελεσμάτων επιτρέπει στους ερευνητές να αξιολογήσουν τα αποτελέσματα ως προς την πολιτική ιδεολογία των υποκειμένων.

Μία αξιοσημείωτη κλίμακα πολιτικής ιδεολογίας είναι η κλίμακα 2000 National Election Study (Εθνική Εκλογική Έρευνα), που κατασκευάστηκε προκειμένου να αξιολογήσει τους ιδεολογικούς παράγοντες στην πρόθεση ψήφου στις Η.Π.Α. (Treier & Hillygus, 2005). Η 2000 National Election Study (NES) εμπεριέχει δύο κεντρικούς άξονες που αφορούν τις οικονομικές και κοινωνικές πτυχές. Συγκεκριμένα, ασχολείται με θέματα που αφορούν την οικονομική πολιτική, την ασφάλιση, την ανεργία, την αστυνόμευση, την έκτρωση, την προσευχή στα σχολεία και την ομοφυλοφιλία. Παραγοντικές αναλύσεις ανέδειξαν πως σημαντικότερο ρόλο στην αυτοτοποθέτηση της ιδεολογικής κλίμακας παίζουν τα οικονομικά θέματα (Shafer & Clagget, 1995; Treier & Hillygus, 2005).

Ένας αξιοσημείωτος σταθμός στη μελέτη της πολιτικής ιδεολογίας αποτελούν οι κλίμακες μέτρησης της "αυταρχικής προσωπικότητας". Ο Adorno και οι συνεργάτες του (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, & Sanford, 1950) επιχειρώντας να ερμηνεύσουν τις βιαιότητες που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου, ανέπτυξαν τη θεωρία για την "αυταρχική προσωπικότητα", σύμφωνα με την οποία, κάποια πολύ συγκεκριμένα χαρακτηριστικά προσωπικότητας συνιστούν μία εν δυνάμει "εγκληματική φυσιογνωμία". Επηρεαζόμενοι από τη θεωρία του διάφοροι ερευνητές (Altemeyer, 1981; Wilson & Patterson, 1968) δημιούργησαν κλίμακες μέτρησης της αυταρχικής προσωπικότητας. Οι Wilson και Paterson (1968) δημιούργησαν την κλίμακα του "συντηρητισμού" επιδιώκοντας να αποχρωματίσουν τη βαρύτητα των όρων της αυταρχικότητας, του δογματισμού ή του φασισμού που αναφέρονταν στις ίδιες διαστάσεις. Η κλίμακα του Altemeyer (1981), η οποία ονομάστηκε "δεξιού αυταρχισμού", εμπεριέχει διαστάσεις σχετικές με τη θρησκεία, τις παραδοσιακές αξίες, το ρόλο του ηγέτη, την ομοφυλοφιλία, τη θέση της γυναίκας και τις ριζοσπαστικές ιδέες.

Μια κριτική που θα μπορούσαμε να ασκήσουμε στις παραπάνω κλίμακες αφορά το επιστημολογικό υπόβαθρο της θεώρησης των αυταρχικών προσωπικοτήτων. Η οπτική αυτή προϋποθέτει πως υπάρχουν -σχεδόν εκ γενετής- χαρακτηριστικά που ορίζουν την εν δυνάμει εγκληματική συμπεριφορά. Έτσι η πολιτική ιδεολογία καθίσταται "χαρακτηριστικό" γνώρισμα δεξιών και αριστερών υποκειμένων. Το θεωρητικό υπόβαθρο αυτών των εργαλείων μέτρησης τα καθιστά ανίκανα να

μετρήσουν τις αλλαγές σε επίπεδο πολιτικής ιδεολογίας που δύναται να προκύψουν από διάφορες ανεξάρτητες μεταβλητές.

Τέλος μια αξιόλογη κλίμακα είναι αυτή των Πρωτοτυπικών Ιδεών της Αριστεράς-Δεξιάς (Παπαστάμου & Προδρομίτη, 2003). Η Κλίμακα Πρωτοτυπικών Ιδεών Αριστεράς-Δεξιάς είναι ένα εργαλείο μέτρησης της πολιτικής ιδεολογίας που συντίθεται από εννέα προτάσεις. Οι προτάσεις αυτές αφορούν τις διαστάσεις των αμυντικών δαπανών, της παιδείας, της φορολόγησης, της αστυνόμευσης και της οικονομικής ισότητας. Σε τρία πειράματα μας (3ο, 4ο και 5ο πείραμα) θα χρησιμοποιήσουμε μια εμπλουτισμένη εκδοχή του εργαλείου αυτού, καθώς η Κλίμακα Πρωτοτυπικών Ιδεών της Αριστεράς-Δεξιάς παρουσιάζει κατά ικανοποιητικό βαθμό εγκυρότητα περιεχομένου. Στο σημείο, όμως, αυτό θα αναφέρουμε κάποια στοιχεία για τους άξονες πάνω στους οποίους οικοδομήθηκε η κλίμακα αυτή.

Όπως ήδη επισημάναμε οι άξονες της κλίμακας αφορούν τις αμυντικές δαπάνες, την παιδεία, τη φορολόγηση, την αστυνόμευση και την οικονομική ισότητα. Η πρώτη διάσταση που αφορά την άμυνα συντίθεται από την πρόταση "*Η διατήρηση των δαπανών για την Εθνική Άμυνα σε υψηλά επίπεδα υπηρετεί στην ουσία τα μεγάλα ιδιωτικά συμφέροντα*", που σχετίζεται με μία αριστερή οπτική περί του θέματος και την πρόταση "*Η αύξηση των δημόσιων δαπανών για την Εθνική Άμυνα σε βάρος των δαπανών για την Κοινωνική Πρόνοια είναι αναγκαία λόγω των εξωτερικών απειλών που αντιμετωπίζει η χώρα μας*", που σχετίζεται με μία περισσότερο δεξιά οπτική. Η διάσταση αυτή ουσιαστικά θίγει το ζήτημα του προτάγματος της ιδεολογίας (Szporluk, 1991). Στην πολιτική αριστερά κυρίαρχο πολιτικό πρόταγμα -για την υπεράσπιση του δημοσίου συμφέροντος- αποτελεί η κοινωνική ισότητα, σε αντίθεση με την πολιτική δεξιά όπου κυριαρχεί το εθνικό πρόταγμα έναντι του κοινωνικού. Αυτό διαφαίνεται από τις δύο προτάσεις που σχετίζονται με την άμυνα και κυρίως στη δεξιά οπτική.

Η δεύτερη διάσταση αφορά την παιδεία. Αυτή η διάσταση συντίθεται από την πρόταση "*Πρωταρχικό καθήκον της ελληνικής Πολιτείας είναι η ουσιαστική αναβάθμιση της δημόσιας δωρεάν παιδείας και η θωράκισή της απέναντι στα οποιαδήποτε ιδιωτικά συμφέροντα*", που σχετίζεται με μια αριστερά οπτική για το

θέμα, και την πρόταση *"Μόνο η ιδιωτικοποίηση της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης είναι σε θέση να βγάλει την Παιδεία της χώρας από το σημερινό αδιέξοδο",* που σχετίζεται με μια δεξιά οπτική για το θέμα. Η παραπάνω διάκριση βασίζεται στην αντίθεση φιλελευθερισμού-σοσιαλισμού που έγκειται στην υποστήριξη των ιδιωτικών ή των κρατικών συμφερόντων. Η αντίθεση αυτή έχει να κάνει με τη φιλελεύθερη έναντι της σοσιαλιστικής οπτικής πάνω στην κατοχή των μέσων παραγωγής. Το δέον στο φιλελευθερισμό ορίζεται από την ελεύθερη[77] διεξαγωγή του οικονομικού ανταγωνισμού μεταξύ των ιδιωτών-κατόχων των μέσων παραγωγής με στόχο την επικράτηση στην αγορά (Κιτρομιλίδης, 2000). Αντίθετα, στο σοσιαλισμό, δεδομένων των κοινωνικών ανισοτήτων που προκύπτουν από την κατοχή των μέσων παραγωγής, προβλέπεται η κρατικοποίηση των μέσων παραγωγής και των υπηρεσιών, σε μια προσπάθεια κοινωνικής εξισορρόπησης. Προκύπτει, λοιπόν, μια αντίθεση που εδράζει στην παρέμβαση του κράτους στη λειτουργία των μέσων παραγωγής. Η αριστερά οπτική συνδέεται με την κρατική παρέμβαση, ενώ η δεξιά με την απουσία κρατικής παρέμβασης και την ενίσχυση της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας. Κατά συνέπεια, η φιλελεύθερη (δεξιά) οπτική υποστηρίζει την ιδιωτικοποίηση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων σε αντίθεση με τη σοσιαλιστική (αριστερή) οπτική που προτάσσει τη διατήρηση της κρατικοποιημένης μορφής των ιδρυμάτων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Η τρίτη διάσταση αφορά τη φορολόγηση. Η διάσταση αυτή συντίθεται από την πρόταση "*Η κοινωνικά άδικη φορολογική πολιτική που ενθαρρύνει και επιβραβεύει τη φοροδιαφυγή ορισμένων ενώ επιβαρύνει μονίμως τους μισθωτούς και τους συνταξιούχους, οδηγεί μοιραία τη χώρα σε οικονομικό μαρασμό*", η οποία σχετίζεται με μια αριστερή οπτική πάνω στο ζήτημα, και την πρόταση "*Οι φορολογικές διευκολύνσεις υπέρ των επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα της Οικονομίας αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξή της*", που σχετίζεται με οπτική ανήκουσα στο χώρο της πολιτικής δεξιάς. Η δεύτερη πρόταση, αυτή της πολιτικής δεξιάς, θα μπορούσαμε να πούμε πως αναφέρεται σε μια φιλελεύθερη οπτική, όπου οι

77 Από οποιαδήποτε κρατική παρέμβαση.

επιχειρήσεις και το κεφάλαιο[78] γενικότερα τυγχάνει μιας ευνοϊκότερης μεταχείρισης - σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό- σε φορολογικό επίπεδο. Στα πλαίσια δηλαδή της ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας σε παγκόσμιο επίπεδο, τα έθνη-κράτη καλούνται, σύμφωνα με τις προσταγές του φιλελευθερισμού να επιβαρύνουν στο ελάχιστο τη συμμετοχή των επιχειρήσεων στη δημόσια συνεισφορά (φορολόγηση), προκειμένου να παραμείνουν οι επιχειρήσεις σε αυτά τα κράτη συμβάλλοντας στην οικονομική ανάπτυξη. Στον αντίποδα βρίσκεται η αριστερή οπτική, όπου η φορολόγηση πρέπει να είναι ανάλογη των εσόδων του κάθε προσώπου (εταιρίας ή πολίτη). Κατά συνέπεια, το κεφάλαιο, αλλά και οι κάτοχοι αυτού, οφείλει να συνεισφέρει αναλόγως στη φορολόγηση. Η πρόταση, όμως, της κλίμακας που αφορά την αριστερή οπτική πάνω στη φορολόγηση αναφέρεται και στην επιλεκτική φοροδιαφυγή ορισμένων. Στην ουσία, δηλαδή, η πρόταση αυτή δεν καταγγέλλει μια καθαρά φιλελεύθερη κρατική δομή που θεσμικά απαλλάσσει το κεφάλαιο από φορολογικές επιβαρύνσεις, αλλά καταγγέλλει μια "πελατειακού" τύπου διακυβέρνηση που ευνοεί τη φοροδιαφυγή. Παρατηρούμε, δηλαδή, να εντάσσονται οι πελατειακές σχέσεις στο ευρύτερο πλαίσιο της δεξιάς ιδεολογίας.

Η τέταρτη διάσταση αναφέρεται στην αστυνόμευση. Η διάσταση αυτή συντίθεται από την πρόταση "*Η αύξηση της αστυνόμευσης στην καθημερινή ζωή των πολιτών ενέχει τον κίνδυνο περιορισμού των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών*", που αναφέρεται σε μια περισσότερο αριστερή οπτική, και την πρόταση "*Η ανάγκη προστασίας της προσωπικής ασφάλειας των πολιτών απαιτεί αύξηση της αστυνομικής παρουσίας στην καθημερινή ζωή*", που αναφέρεται σε μια περισσότερο δεξιά οπτική. Από όλες τις διαστάσεις, αυτή ίσως είναι η περισσότερο αμφίβολη καθώς δεν αναφέρεται ακριβώς στις ιδεολογίες που παραπέμπουν στην πολιτική δεξιά ή την πολιτική αριστερά, αλλά περισσότερο σε απολυταρχικά και δημοκρατικά καθεστώτα. Η αστυνόμευση, και γενικότερα η αυξημένη παρουσία του στρατού, της αστυνομίας και των μυστικών υπηρεσιών, φαίνεται να χαρακτηρίζει περισσότερο τα απολυταρχικά συστήματα διακυβέρνησης. Αντίθετα, η κατοχύρωση των ελευθεριών και των ατομικών δικαιωμάτων είναι προϊόν εκδημοκράτισης των κοινωνιών μέσα στις οποίες θεσπίστηκαν (Thomas, 1984). Κατά συνέπεια, εδώ δεν έχουμε

78 Ως πλούτος επενδυμένος στην παραγωγική διαδικασία.

καθαρόαιμη αντίθεση μεταξύ αριστεράς και δεξιάς ιδεολογίας, αλλά μεταξύ απολυταρχισμού και εκδημοκρατισμού. Όπως αναφέρει η Arendt (1951), ολοκληρωτικά καθεστώτα με έντονα τα στοιχεία της αστυνομοκρατίας παρουσιάζονται τόσο σε δεξιά καθεστώτα, όπως του Χίτλερ, όσο και σε αριστερά καθεστώτα, όπως του Στάλιν. Η παράδοση όμως των απολυταρχικών καθεστώτων στη σύγχρονη Ελλάδα είναι συνδεδεμένη με τη δεξιά, καθώς δεν είχε εμφανιστεί αριστερού τύπου απολυταρχικό καθεστώς. Κατά συνέπεια, για τα ελληνικά δεδομένα, φαίνεται να υπάρχει αντιστοιχία μεταξύ απολυταρχισμού και δεξιάς. Ενδεχομένως δε, σε επίπεδο κοινωνικών αναπαραστάσεων στην Ελλάδα, να παρουσιάζεται και κάποια συσχέτιση μεταξύ αριστεράς και μείωσης της αστυνομοκρατίας.

Η πέμπτη διάσταση αφορά την οικονομική ισότητα. Βεβαίως, το γεγονός ότι συντίθεται από μία και μοναδική πρόταση καθιστά δύσκολο να μιλήσουμε ακριβώς για "διάσταση". Η πρόταση "*Η οικονομική ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων είναι αποτέλεσμα των διαφορών τους σε ότι αφορά τις ικανότητες και το ταλέντο τους*" αποτελεί μια δεξιά οπτική στις οικονομικές και κατ' επέκταση κοινωνικές ανισότητες. Οι οικονομικές ανισότητες ως συνεπακόλουθες των ατομικών διαφορών φαίνεται να συνδέονται με τη δεξιά ιδεολογία (Γκουμάτση, Προδρομίτης & Παπαστάμου, 2010; Pratto, Sidanius, Stallworth & Malle, 1994; Sidanius, Pratto & Bobo, 1996), ενώ η δικαιολόγησή τους με όρους ικανοτήτων φαίνεται να συνδέεται κυρίως με τη δομή των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών (Κάκκου & Χρυσοχόου, 2010). Μια ταξικού τύπου ερμηνεία για τις κοινωνικές ανισότητες φαίνεται να σχετίζεται περισσότερο με την αριστερή ιδεολογία, όπως διαφαίνεται από το έργο του Marx (1867/1978). Κατά συνέπεια, εάν οριζόταν μία πρόταση σχετικά με την αριστερή οπτική πάνω στις οικονομικές ανισότητες θα μπορούσε να αφορά είτε την αριστερή ερμηνεία για τις ανισότητες, λ.χ. "*Οι οικονομικές ανισότητες είναι αποτέλεσμα των ταξικών ανισοτήτων που επιβάλλει η κυρίαρχη τάξη*", είτε να σχετίζεται με την αριστερή εκδοχή του δέοντος, όπως "*Οι άνθρωποι πρέπει να είναι οικονομικά και κοινωνικά ίσοι*".

Η Κλίμακα Πρωτοτυπικών Ιδεών Αριστεράς-Δεξιάς χρησιμοποιήθηκε σε τρία πειράματα μέσα από μία εμπλουτισμένη εκδοχή. Στα δύο πρώτα πειράματα

χρησιμοποιήθηκε η Κλίμακα Πολιτικών Πεποιθήσεων η οποία δημιουργήθηκε και σταθμίστηκε για τις ανάγκες αυτών των πειραματικών έργων. Μετά από άσκηση κριτικής, θεωρήθηκε σκόπιμο να χρησιμοποιηθεί μία εμπλουτισμένη εκδοχή της Κλίμακας Πρωτοτυπικών Ιδεών Αριστεράς-Δεξιάς. Σε αυτό το σημείο θα παρουσιάσουμε τη διαδικασία δημιουργίας και στάθμισης της Κλίμακας Πολιτικής Ιδεολογίας που χρησιμοποιήθηκε στα πρώτα πειράματα.

5.2.1 Κοινωνική Ψυχολογία και Πολιτικές Πεποιθήσεις

Εάν θέλαμε να εντάξουμε την όλη προβληματική της πολιτικής ιδεολογίας σε ένα κοινωνιοψυχολογικό πλαίσιο, τότε ο τομέας των διομαδικών σχέσεων θεωρούμε πως θα ήταν ο κατάλληλος χώρος για να ξεκινήσει μια θεωρητική συζήτηση. Και αυτό όχι τόσο βασιζόμενοι στο γεγονός δύο ή περισσότερων διακριτών ομάδων που συνιστούν τις κεντρικές οπτικές των πολιτικών ιδεολογιών, όσο της σημασίας που έχει -ή για να ακριβολογούμε που δύναται να έχει- η πολιτική ιδεολογία στην οικοδόμηση της κοινωνιοψυχολογικής ταυτότητας των υποκειμένων.

Η ποικιλία των εκφάνσεων, αλλά και η ευρύτητα της γκάμας -ανομοιογενούς αρκετές φορές- των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών παραμέτρων που συνιστούν αυτό που κάπως αυθαίρετα χρησιμοποιούμαι για να ορίσουμε την πολιτική δεξιά και την πολιτική αριστερά είναι τέτοια που σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για διακριτές ομάδες. Επί παραδείγματι, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε την περίπτωση ενός τροτσκικιστή και ενός σοσιαλδημοκράτη ή ενός οπαδού του παγκοσμιοποιημένου νεοφιλελευθερισμού και ενός εθνικιστή. Τα ζεύγη αυτά θα ήταν δύσκολο να αποτελέσουν μεταξύ τους μέλη μίας κοινή διακριτής πολιτικής οντότητας, δεδομένου του ότι οι προσεγγίσεις τους ως προς το τι καθίσταται "δημόσιο συμφέρον" διαφέρουν.

Εν τούτοις, η σημασία που αποκτά η σύνθεση μιας ποικιλίας πολιτικών θέσεων που αναφέρονται στην πολιτική δεξιά, στην πολιτική αριστερά ή το πολιτικό κέντρο καθίσταται -σε ορισμένες περιπτώσεις (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003)-

καθοριστική στην οικοδόμηση της κοινωνιοψυχολογικής ταυτότητας[79] των υποκειμένων. Κατά συνέπεια, εάν θα θέλαμε να κατασκευάσουμε μία κλίμακα πολιτικών πεποιθήσεων θα μπορούσαμε να διανύσουμε δύο δρόμους. Είτε να επιχειρηθεί μια εγγραφή, σε κλειστή κλίμακα μέτρησης, των δυνατόν περισσότερων επικεντρώσεων της πολιτικής δεξιάς και αριστεράς σε μια ευρύτατη γκάμα πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων[80], είτε να αναζητηθούν οι πολιτικές θέσεις των κοινωνικών υποκειμένων που αυτοπροσδιορίζονται ως ανήκοντα στην αριστερά ή δεξιά[81]. Στην παρούσα εργασία επιλέχθηκε η δεύτερη οδός, καθώς θελήσαμε να ελέγξουμε πειραματικά τον βαθμό συσπείρωσης των συμμετεχόντων γύρω από μία δεξιά ή αριστερή οντότητα, όταν εκτίθενται σε μια μειονοτική ή εξουσιαστική θέση που αφορά ένα μεταφυσικό διακύβευμα. Η μελέτη κοινωνικών ομάδων εμπλέκεται αμεσότερα με την κοινωνική δράση, καθώς όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Rabbie και Horwitz (1988/1990) η ένταξη ενός ατόμου σε μια κοινωνική κατηγορία δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη ενεργοποίηση των ατόμων αυτών προς την 'πράξη' της κοινωνικής δράσης. Αντίθετα, η κοινωνική ομάδα συνδέεται περισσότερο με την ταυτοτική εμπλοκή των ατόμων και συνεπάγεται δραστηριοποίηση προς όφελος της κοινωνικής ομάδας. Κατά συνέπεια επίδραση που αφορά τη συσπείρωση στις κοινωνικές ομάδες καθίσταται αν μη τι άλλο ενδιαφέρουσα.

Ο Sherif σε κλασσικό πείραμά του (1966) ανέδειξε το ρόλο των ανταγωνιστικών σχέσεων στη δημιουργία διακριτών ομάδων. Ένα πρώτο στοιχείο που αφορά τις κοινωνικές ομάδες είναι ο εξωτερικός ή ακριβέστερα εξω-ομαδικός χώρος. Είναι κομβικό το σημείο για τον προσδιορισμό μιας κοινωνικής ομάδας να οριστεί ο ανταγωνιστικός πόλος ή ο εχθρός της. Ο εταιροπροσδιορισμός φαίνεται να κατέχει έναν εξέχοντα ρόλο στον ταυτοτικό προσδιορισμό (Lemaine, Kastersztein & Personnaz, 1978/1990). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Tajfel (1979) είμαστε αυτό που είμαστε, επειδή *αυτοί* δεν είναι *αυτό* που είμαστε εμείς.

79 Όπως ορίζεται από τον Turner (1981/1990).

80 Πράγμα που θα παρέπεμπε περισσότερο στις κοινωνικές κατηγορίες (Tajfel, 1981/1990).

81 Κάτι τέτοιο θα παρέπεμπε στην αυτοθεώρηση τους ως μέλη ανήκοντα σε μια "συμπαγή" ομάδα (Rabbie & Horwitz, 1988/1990; Sherif, 1967).

Άλλες έρευνες (Diab, 1970; Rabbie, 1982) κατέδειξαν τη σημαντικότητα του ρόλου του ηγέτη στην ενδοομαδική συσπείρωση, σε συνθήκες διομαδικού ανταγωνισμού. Τη θέση δε του ηγέτη, μπορεί να έχει ένα σύμβολο ή μια ιδέα (Deconchy, 2000/2003; Freud, 1921/1994), ως σημείο αναφοράς που συσπειρώνει στο "πρόσωπό" του, ενδοομαδικές αξίες. Μια ακόμη σημαντική παράμετρος σε κοινωνικές ομάδες που διεκδικούν την εξουσία, καθίσταται η "μυθολογία" γύρω από την οποία μέλλεται να νομιμοποιηθεί η εξουσία. Μια αφήγηση δηλαδή που σχετίζεται με τους λόγους[82] που μια κοινωνική ομάδα διεκδικεί την εξουσία, ανάλογους ίσως με τα "κίνητρα" που επισημαίνει ο Turner (1981/1990). Μια τελευταία παράμετρος αφορά τους τρόπους οργάνωσης της δράσης της κοινωνικής ομάδας. Σημαντικό στοιχείο στη δομή μιας κοινωνικής ομάδας, σε αντίθεση με μια κοινωνική κατηγορία (Rabbie & Horwitz, 1988/1990), είναι η ύπαρξη μιας οργανωτικής δομής προσανατολισμένης στη δράση.

Στο παραπάνω πλαίσιο που αναπτύξαμε, θα αναζητήσουμε, για την οικοδόμηση κλίμακας σχετικής με τις πολιτικές ομάδες αριστεράς-δεξιάς, τις θέσεις γύρω από τους άξονες της εξωομαδικής απειλής, του ενδοομαδικού "ηγέτη" της, της αρχής νομιμοποίησης διεκδίκησης της εξουσίας και, τέλος, του τρόπου οργάνωσης της δράσης της ομάδας.

Οι όροι μέσα από τους οποίους θα διερευνηθεί η πολιτική αριστερά και η πολιτική δεξιά, είναι αυτοί των Λαϊκών Στρωμάτων και του Έθνους, αντίστοιχα. Ο λόγος που καταφύγαμε σε αυτήν την αντιστοιχία συνδέεται άμεσα με τη συσχέτιση της δεξιάς ιδεολογίας με το εθνικό πρόταγμα και της αριστερής ιδεολογίας με το κοινωνικό πρόταγμα (Szporluk, 1991). Τί εννοούμε όμως με τον όρο πρόταγμα; Σύμφωνα με τη θεωρία αυτοκατηγοριοποίησης υπάρχει μια ιεράρχηση των ταυτοτικών υπαγωγών (Turner, Hogg, Oakes, Reicher & Wetherell, 1987). Η ιεράρχηση αυτή φαίνεται να έχει τρία επίπεδα, με κατώτερο της ατομικής-προσωπικής ταυτότητας, μέσο των κοινωνικών ομάδων και ανώτερο της ανθρώπινης υπόστασης. Η ανάδυση καθώς και η ενεργοποίηση της ταυτοτικής πτυχής στην αυτοεικόνα φαίνεται να σχετίζεται άμεσα με το κοινωνικό-ιδεολογικό πλαίσιο (Doise, 1988/1990). Κατά συνέπεια, το εάν θεωρήσει ένα κοινωνικό υποκείμενο τον

82 Λόγοι είτε ως αξίες είτε ως συνθήκες αποστέρησης (Runciman, 1966; Walker & Pettigrew,1984).

εαυτό του κυρίως ως μέλος του έθνους ή της κοινωνικής του τάξης έχει να κάνει με τους ιδεολογικούς όρους που οργανώνουν ιεραρχικά τις πτυχές της ταυτότητάς του. Το πολιτικό "πρόταγμα" συνδέεται με δύο παραμέτρους. Η πρώτη σχετίζεται με τους όρους μέσα από τους οποίους αυτοπροσδιορίζεται ένα κοινωνικό υποκείμενο στο πολιτικό πλαίσιο: ως ανήκον στην κοινωνική ομάδα του έθνους ή ως ανήκον σε κοινωνική τάξη. Το δεύτερο στοιχείο, που συνδέεται άμεσα με το πρώτο, σχετίζεται με το δημόσιο καλό. Εάν δηλαδή η υπεράσπιση των εθνικών ή κοινωνικών-ταξικών αιτημάτων καθίσταται πρώτιστη στο "κοινό" καλό. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι η δεξιά ιδεολογία συνάγει περισσότερο με την υπεράσπιση των εθνικών ζητημάτων - και κατά συνέπεια με τη θεώρηση της εθνικής ταυτότητας ως πρώτιστης- σε αντίθεση με την αριστερά ιδεολογία που συνάγει με την υπεράσπιση των ταξικών αιτημάτων, εμπλέκοντας έτσι εντονότερα την ταξική ταυτότητα στην αυτοθεώρηση τού κοινωνικού υποκειμένου.

5.2.2 Συλλογή δεδομένων

Βασιζόμενοι στον παραπάνω θεωρητικό προβληματισμό, ορίστηκαν τρία ζεύγη ερωτήσεων. Σε ένα δείγμα 53 φοιτητών από τμήματα του Παντείου Πανεπιστημίου, με ηλικία 18-24 έτη (μέση ηλικία 21,2 έτη), δόθηκε ερωτηματολόγιο στο οποίο καλούνταν να απαντήσουν σε έξι ερωτήσεις, καθώς και σε μια κλίμακα πολιτικοϊδεολογικής αυτοτοποθέτησης. Η κλίμακα ιδεολογικοπολιτικής τοποθέτησης, βρισκόταν στην αρχή του ερωτηματολογίου και ήταν ζυγού αριθμού (δεκαβάθμια) ωθώντας έτσι τα υποκείμενα να λάβουν κάποια συγκεκριμένη θέση. Τα μισά περίπου υποκείμενα (N=26) κλήθηκαν να τοποθετηθούν πρώτα στα τρία ερωτήματα που αφορούσαν τη δεξιά και ακολούθως στα τρία ερωτήματα της αριστεράς, ενώ τα υπόλοιπα (N=27) κλήθηκαν να απαντήσουν πρώτα στα αριστερά και κατόπιν στα δεξιά. Κατά τον τρόπο αυτό επιχειρήσαμε να μειώσουμε την επικέντρωση στη μια ή την άλλη πολιτική ιδεολογία ως παρεμβαλλόμενη μεταβλητή. Τα υποκείμενα κλήθηκαν να απαντήσουν σχετικά με την ομάδα του *Έθνους των Ελλήνων*, για τη συλλογή δεδομένων της δεξιάς ιδεολογίας και της ομάδας των

Λαϊκών Στρωμάτων για τη συλλογή δεδομένων της αριστεράς ιδεολογίας (βλ. Παράρτημα 2).

Τα ερωτήματα αφορούσαν την ανάκληση:

α) μιας πολιτικής οντότητας (πρόσωπο/σύμβολο/ομάδα/ιδέα) που θα μπορούσε να ηγηθεί του έθνους ή των λαϊκών στρωμάτων,

β) του κινδύνου για το έθνος ή τα λαϊκά στρώματα,

γ) των σημείων υπεροχής του έθνους των Ελλήνων ή των λαϊκών στρωμάτων που θα δικαιολογούσε την κυριαρχία τους επί των άλλων (εθνών ή τάξεων) και θα οδηγούσε σε καλύτερο μέλλον, και

δ) το σύστημα ή την οργάνωση με την οποία θα μπορούσε να επιτευχθεί η εθνική/λαϊκή κυριαρχία.

Οι συμμετέχοντες κατηγοριοποιήθηκαν σε δύο ομάδες ανάλογα με την ιδεολογικοπολιτική αυτοτοποθέτησή τους στη δεκαβάθμια κλίμακα Αριστεράς-Δεξιάς. Τα υποκείμενα που όρισαν την πολιτική τους τοποθέτηση από το 1 έως το 4 αποτέλεσαν την ομάδα των αριστερών (N=19), ενώ τα υποκείμενα που τοποθετήθηκαν πολιτικά από το 7 έως το 10 αποτέλεσαν την ομάδα των δεξιών υποκειμένων (N=15). Τα υποκείμενα που τοποθετήθηκαν στο 5 και το 6 αποτέλεσαν τα κεντρώα υποκείμενα (N=9). Οι απαντήσεις των αριστερών υποκειμένων στις ερωτήσεις που αφορούσαν τα "λαϊκά στρώματα", κατηγοριοποιήθηκαν και λήφθηκαν υπόψη στην οικοδόμηση της αριστερής διάστασης του ερωτηματολογίου, ενώ λήφθηκαν υπόψη οι απαντήσεις των δεξιών υποκειμένων στις ερωτήσεις που αφορούσαν το έθνος για την οικοδόμηση της δεξιάς διάστασης του ερωτηματολογίου. Οι απαντήσεις των κεντρώων υποκειμένων δεν λήφθηκαν υπόψη. Η κατηγοριοποίηση των απαντήσεων παρουσιάζεται στον Πίνακα 6.

Όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε από την ανάγνωση του πίνακα 6, στην πρώτη ερώτηση που αφορά την πολιτική οντότητα που μπορεί να ηγηθεί του έθνους ή των λαϊκών στρωμάτων δεσπόζουσα θέση κατέχει το *Εμείς οι ίδιοι*, τόσο για τη δεξιά (N=8) όσο και για την αριστερά (N=6). Η απάντηση *Εμείς οι ίδιοι*, παραπέμπει άμεσα στην ενδο-ομάδα ή για να ακριβολογούμε στην ομάδα υπαγωγής που δεσπόζει στην οικοδόμηση της αυτοεικόνας, τουλάχιστον για το συγκεκριμένο πλαίσιο μέσα στο οποίο διεξάγεται η έρευνα. Ποιοί είμαστε όμως *Εμείς οι ίδιοι*, δηλαδή σε ποια

Πίνακας 6. Κατηγοριοποίηση απαντήσεων για τη δομή των πολιτικών ομάδων Δεξιάς/Αριστεράς

	Δεξιά	Αριστερά
Ηγέτης	**Εμείς οι ίδιοι (8)** *Εμείς οι ίδιοι (3), Εμείς με αλλαγή νοοτροπίας (5)* **Έλληνας (6)** *Έλληνες (4), Έλληνας (2)* **Βεργής (1)**	**Εργάτης (7)** *Λαϊκά στρώματα (4), Εργάτες (3), Εργάτης (2)* **Εμείς οι ίδιοι (6)** *Όλοι μας (3), Αλλαγή νοοτροπίας (2), Εμείς με αφύπνιση (1)* **Συνδικαλισμός (3)** **Βενιζέλος (1)**
Απειλή	**Οι πολιτικοί (6)** *Πολιτικοί (4), 300 (1), Καραμανλής και Παπανδρέου (1)* **Σιωνισμός (5)** *Λόμπι (3), Σιωνιστές (1), Εβραίοι Καπιταλιστές(1)* **Εξωτερική Απειλή (4)** *Τουρκία (2), Σκόπια (1), Αμερική (1)*	**Το Κεφάλαιο (8)** *Κεφάλαιο (4), Καπιταλιστές (3), Ο Λάτσης (1)* **Οι πολιτικοί (6)** *Πολιτικοί (3),* *Εγκάθετοι (3)* **Δεξιά (3)** *Δεξιά (2), Ν.Δ.(1)* **Ε.Ε.-ΝΑΤΟ (2)**
Βάση Νομιμοποίησης	**Γενετικά Χαρακτηριστικά (7)** *Γιατί γεννηθήκαμε Έλληνες (3), DNA (1), Ιχώρ (1), Έλληνες αστρική καταγωγή (1), Παιδιά του Σείριου (1)* **Ψυχολογικά χαρακτηριστικά (3)** *Έξυπνοι (2), Έντιμοι-Φιλότιμοι (1)* **Δεν υπερέχουμε (2)** **Δεν ξέρω (2)** **Μας χρωστάει η ιστορία (1)**	**Ισότητα (12)** *Αναστολή ανισοτήτων (5), Ανακατανομή Πλούτου (4), Κοινωνική Δικαιοσύνη (3)* **Καλύτεροι Πολιτικοί (3)** **Δεν ξέρω (3)** **Δοκιμή (1)**
Οργανώσεις/ συστήματα	**Ομάδα Ε (5)** *Ομάδα Ε (2), Μυστικές Οργανώσεις (2), Διεθνή ελληνικά λόμπι (1)* **Δεν γίνεται (4)** **Ν.Δ. (3)** **Δεν ξέρω (3)**	**Συνδικαλισμός (7)** *Συνδικαλισμός (5), ΠΑΜΕ (2)* **Κόμματα (5)** *Κόμματα (4), ΠΑΣΟΚ (1)* **Επανάσταση (4)** *Επανάσταση (3)Λαϊκή εξέγερση (1)* **Λαϊκά Κινήματα (3)**

ταυτοτική ομάδα αναφέρεται; Απάντηση στο συγκεκριμένο ερώτημα φαίνεται να μας δίνουν οι υπόλοιπες τοποθετήσεις. Στην ερώτημα του εθνικού ηγέτη, οι δεξιοί συμμετέχοντες φαίνεται να όρισαν τον *Έλληνα* ως ηγέτη (N=6), ικανό να ηγηθεί του έθνους, ενώ οι αριστεροί όρισαν ως ηγέτη των λαϊκών στρωμάτων τους εργάτες, ή κατ' αναλογία το υπερ-όντευμα[83] του *Εργάτη* (N=7). Υπάρχουν ακολούθως λίγες απαντήσεις που αφορούν το *συνδικαλισμό* (N=3) για την αριστερά, η οποία όμως συνδέεται θεωρητικά με την ευρύτερη εργατική τάξη, καθώς και μεμονωμένα ονόματα πολιτικών (*Βεργής, Βενιζέλος*).

Λαμβάνοντας υπόψη τις κατηγορίες που παρουσιάζουν συχνότητα άνω των τεσσάρων υποκειμένων, αναδύθηκαν δύο προτάσεις. Η πρόταση "*Ο Έλληνας έχει τη δύναμη να αλλάξει τον κόσμο*" αφορά τη δεξιά ιδεολογία, ενώ η πρόταση "*Ο Εργάτης έχει τη δύναμη να αλλάξει τον κόσμο*" σχετίζεται με την αριστερά.

Στις απαντήσεις που αφορούν τη δεύτερη διάσταση της απειλής, κυρίαρχο στοιχείο φαίνεται να είναι η ομάδα των πολιτικών. Η απάντηση *Πολιτικοί* εμφανίζεται με υψηλή συχνότητα για να δηλώσει την εξωομαδική απειλή τόσο της εθνικής ομάδας (N=6) όσο και της ομάδας των λαϊκών στρωμάτων (N=6). Κατά συνέπεια, αυτή η απάντηση δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί εφόσον παραπέμπει τόσο στην πολιτική δεξιά όσο και στην πολιτική αριστερά. Ως εξωομαδική απειλή της εθνοτικής ομάδας εμφανίζεται η *Σιωνιστική* απειλή (N=5). Αυτό αποτελεί ένα ενδιαφέρον εύρημα καθώς ο αντισημιτισμός φαίνεται να συνδέεται παραδοσιακά με την πολιτική δεξιά (Goodrick–Clarke, 2004). Ακολουθεί η *Εξωτερική απειλή* (N=4) που συνδέεται έμμεσα (Η.Π.Α.) ή άμεσα (Τουρκία, Σκόπια) με την αμφισβήτηση των κυριαρχικών ορίων της Ελλάδας. Τα αριστερά υποκείμενα θεώρησαν ως εξωομαδική απειλή των λαϊκών στρωμάτων το *Κεφάλαιο* (N=8). Ακολούθως θεωρήθηκε ως απειλή η *Δεξιά* (N=3) καθώς και η *Ευρωπαϊκή Ένωση* και το *ΝΑΤΟ* (N=2). Τα παραπάνω αποτελέσματα οδήγησαν στον ορισμό των δύο ακόλουθων προτάσεων: "*Τα Σιωνιστικά κέντρα απειλούν τον ελληνισμό*", που αφορά την απειλή του εθνοτικού προτάγματος, και "*Κινδυνεύουμε από το Κεφάλαιο*", που αφορά το κοινωνικό πρόταγμα.

[83] Όπως ορίζεται από τον Deconchy (2000/2003), ως μια οντότητα που υπερβαίνει τις ανθρώπινες διαστάσεις.

Όσον αφορά τη βάση πάνω στην οποία νομιμοποιείται η διεκδίκηση της εξουσίας, φαίνεται πως αναδύθηκαν κάποιες πολύ ενδιαφέρουσες προτάσεις. Στην ιδεολογική βάση που νομιμοποιεί την κυριαρχία των Ελλήνων δεσπόζει η κατηγορία των *Γενετικών Χαρακτηριστικών* (N=7), ακολουθεί η κατηγορία των *Ψυχολογικών Χαρακτηριστικών* (N=3), ενώ έπεται η απάντηση *Μας το χρωστάει η ιστορία*. Ενδιαμέσως, παρεμβάλλεται η άρνηση της ερώτησης *Δεν υπερέχουμε* (N=2), καθώς και η άγνοια απάντησης *Δεν Ξέρω* (N=2). Στις απαντήσεις των αριστερών κυριαρχεί η απάντηση της *Ισότητας* (N=12). Ενώ η νομιμοποίηση της κυριαρχίας του έθνους στηρίζεται σε εσωτερικά χαρακτηριστικά (γενετικά και ψυχολογικά), η βάση νομιμοποίησης της κυριαρχίας των λαϊκών στρωμάτων εδράζεται, όχι στην ιδιαιτερότητά τους, αλλά σε αυτά που προτίθενται να κάνουν, δηλαδή την αποκατάσταση της κοινωνικής δικαιοσύνης. Παρατηρούμε πως ενώ η νομιμοποίηση του έθνους πηγάζει από *φύσει* χαρακτηριστικά, η νομιμοποίηση των λαϊκών στρωμάτων πηγάζει από *εν δυνάμει* χαρακτηριστικά. Αυτό είναι ένα εξαιρετικά αξιοσημείωτο εύρημα που θα άξιζε να συγκριθεί -στα πλαίσια μιας ευρύτερης διαπολιτισμικής έρευνας- με ευρήματα κοινωνιών όπου η νομιμοποίηση της εξουσίας πηγάζει κυρίως από την κληρονομικότητα όπως λ.χ. οι κοινωνίες της "κάστας". Τέλος, εμφανίζονται οι απαντήσεις των *Καλύτερων Πολιτικών* (N=3) και της *Δοκιμής* (N=1), με την απάντηση *Δεν Ξέρω* (N=3) να παρεμβάλλεται. Λόγω του πλούτου των ιδεών που αναδείχθηκαν από τις παραπάνω κατηγορίες κρίναμε σκόπιμο να παραχθούν δύο προτάσεις από κάθε μία από τις κατηγορίες με συχνότητα άνω των τεσσάρων απαντήσεων. Έτσι αναδείχθηκαν οι προτάσεις "*Όλοι οι άνθρωποι πρέπει να είναι ίσοι*" και "*Η ανακατανομή του πλούτου είναι αναγκαία*" για την αριστερά, και οι προτάσεις "*Οι Έλληνες έχουν ιδιαίτερη δομή γενετικού υλικού (Ιχώρ)*" και "*Ο πολιτισμός των αρχαίων Ελλήνων σχετίζεται με την επικοινωνία τους με τον αστερισμό του Σείριου"*.

Η τελευταία διάσταση αφορά την οργανωτική δομή που χρειάζεται να δημιουργηθεί προκειμένου να κυριαρχήσει η εθνική ομάδα ή τα λαϊκά στρώματα. Όσον αφορά την εθνική ομάδα, φαίνεται να κυριαρχούν οι μυστικές οργανώσεις και συγκεκριμένα η Ομάδα Ε (N=5). Ακολουθεί η απάντηση Δεν Γίνεται (N=4), ότι δηλαδή δεν μπορεί να κυριαρχήσει η εθνική ομάδα μέσω μιας οργανωτικής δομής,

ενώ έπεται η απάντηση Ν.Δ. (Ν=3) ένα ήδη υπαρκτό κόμμα και, τέλος, ακολουθεί η απάντηση Δεν ξέρω (Ν=3). Όσον αφορά τα λαϊκά στρώματα ο συνδικαλισμός φαίνεται να δεσπόζει (Ν=7) ενώ ακολουθούν τα Κόμματα (Ν=5), η Επανάσταση (Ν=4) και τα Λαϊκά Κινήματα (Ν=3). Από τα παραπάνω αναδύθηκαν οι δύο ακόλουθες προτάσεις: "*Η ομάδα Ε μπορεί να βοηθήσει την Ελλάδα*" που αφορά τη δεξιά και "*Ο συνδικαλισμός μπορεί να δικαιώσει τα λαϊκά στρώματα*" που αφορά την αριστερά.

5.2.3 Έλεγχος Κλίμακας Πολιτικών Πεποιθήσεων

Για τον έλεγχο της εγκυρότητας εννοιολογικής κατασκευής ζητήθηκε από δείγμα 35 φοιτητών τμημάτων του Παντείου Πανεπιστημίου, ηλικίας 19 έως 25 έτη (μέση ηλικία 22,4 έτη), να περιγράψουν εν συντομία το εννοιολογικό περιεχόμενο των προτάσεων της Κλίμακας Πολιτικών Πεποιθήσεων. Το εννοιολογικό περιεχόμενο που καταγράφτηκε από τους φοιτητές ήταν ταυτόσημο με το αναμενόμενο συνεπώς διαπιστώθηκε η εγκυρότητα εννοιολογικής κατασκευής (Anastasi, 1982) του εργαλείου.

Κατόπιν, ζητήθηκε από διαφορετικό δείγμα 25 φοιτητών τμημάτων του Παντείου Πανεπιστημίου, στους οποίους ζητήθηκε να εντάξουν τις προτάσεις ανάλογα με το περιεχόμενό τους, στις κατηγορίες πολιτική δεξιά, πολιτική αριστερά ή να διευκρινίσουν έναν άλλο χώρο (κοινωνικό ή πολιτικό). Οι προτάσεις που οικοδομήθηκαν για την πολιτική αριστερά θεωρήθηκαν, από τους φοιτητές, ως χαρακτηριστικές του χώρου της αριστεράς και αντιστοίχως οι προτάσεις της πολιτικής δεξιάς θεωρήθηκαν ως χαρακτηριστικές της δεξιάς ιδεολογίας.

Έπειτα, μοιράστηκε η Κλίμακα Πολιτικών Πεποιθήσεων σε δείγμα 124 φοιτητών του τμήματος ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Η ηλικία του δείγματος κυμάνθηκε από 18 έως 26 έτη, με μέση ηλικία τα 22,3 έτη. Τα υποκείμενα κλήθηκαν να απαντήσουν για κάθε μια από τις προτάσεις, σε μία επταβάθμια κλίμακα διαφωνίας-συμφωνίας (τύπου Likert), όπου το 1 αντιστοιχούσε σε «διαφωνώ απόλυτα» και το 7 «συμφωνώ απόλυτα». Πραγματοποιήθηκε ανάλυση

κυρίων συνιστωσών με ορθογώνια περιστροφή (τύπου varimax) προκειμένου να διερευνηθούν οι παράγοντες που αναδύονται από την κλίμακα αυτή. Από τα αποτελέσματα της παραγοντικής ανάλυσης, αναδείχθηκαν δύο παράγοντες των οποίων οι ιδιοτιμές είναι ανώτερες της μονάδας (βλ. Πίνακα 7). Οι παράγοντες ερμηνεύουν το 63,289% της συνολικής διακύμανσης. Ο πρώτος παράγοντας, ο οποίος ερμηνεύει το 35,007% της συνολικής διακύμανσης, συντίθεται από τις προτάσεις που αφορούν την πολιτική δεξιά (cronbach's alpha=0.835). Ο δεύτερος παράγοντας που ερμηνεύει το 28,282% της συνολικής διακύμανσης συντίθεται από τις προτάσεις που σχετίζονται με πεποιθήσεις της πολιτικής αριστεράς (cronbach's alpha=0.702).

Πίνακας 7. Παραγοντική ανάλυση για την Κλίμακα Πολιτικών Πεποιθήσεων

	F1 Δεξιά	**F2 Αριστερά**
Οι Έλληνες έχουν ιδιαίτερη δομή γενετικού υλικού (Ιχώρ)	,862	
Ο πολιτισμός των αρχαίων Ελλήνων σχετίζεται με την επικοινωνία τους με τον αστερισμό του Σείριου	,853	
Η ομάδα Ε μπορεί να βοηθήσει την Ελλάδα	,817	
Τα Σιωνιστικά κέντρα απειλούν τον ελληνισμό	,747	
Ο Έλληνας έχει τη δύναμη να αλλάξει τον κόσμο	,582	
Όλοι οι άνθρωποι πρέπει να είναι ίσοι		,807
Η ανακατανομή του πλούτου είναι αναγκαία		,804
Κινδυνεύουμε από το Κεφάλαιο		,785
Ο Εργάτης έχει τη δύναμη να αλλάξει τον κόσμο		,776
Ο συνδικαλισμός μπορεί να δικαιώσει τα λαϊκά στρώματα		,652
Ιδιοτιμές παραγόντων	3,15	2,54
Ποσοστό Εξήγησης Κατανομής (%)	35,007	28,282
Cronbach's alpha	0,835	0,702

Πραγματοποιώντας δε συσχέτιση μεταξύ της ιδεολογικής αυτοτοποθέτησης[84] των υποκειμένων και των δύο παραγόντων που αναδείχθηκαν από την παραγοντική ανάλυση (Πίνακας 8), παρουσιάζεται θετική συσχέτιση με τον παράγοντα της F1 Δεξιά και αρνητική συσχέτιση με τον παράγοντα F2 Αριστερά. Το γεγονός αυτό, επιβεβαιώνει μια θετική συνάφεια της μετρούμενης πολιτικής τοποθέτησης από την κλίμακα αυτοτοποθέτησης και από την Κλίμακα Πολιτικών Πεποιθήσεων.

Πίνακας 8. Συσχέτιση Κλίμακας ιδεολογικής Αυτοτοποθέτησης & Παραγόντων Αριστεράς-Δεξιάς

		F1 Δεξιά	F2 Αριστερά
Κλίμακα Ιδεολογικής Αυτοτοποθέτησης Αριστεράς-Δεξιάς	Συσχέτιση Pearson Sig. (2-tailed)	,179* 0,030	-,249** 0,002

* Σημαντικότητας της συσχέτισης στο επίπεδο των 0,05 (2-tailed)
** Σημαντικότητας της συσχέτισης στο επίπεδο των 0,01 (2-tailed)

5.3 Κριτική για την Κλίμακα Πολιτικών Πεποιθήσεων

Από τα παραπάνω φαίνεται πως η Κλίμακα Πολιτικών Πεποιθήσεων καθίσταται μία αξιόπιστη και έγκυρη κλίμακα μέτρησης της πολιτικής ιδεολογίας. Βασιζόμενοι στα παραπάνω ευρήματα κάναμε χρήση του εργαλείου αυτού στα δύο πρώτα πειράματα, όπου και διαφάνηκαν κάποια πολύ αξιόλογα αποτελέσματα.

Σε παρουσίαση των αποτελεσμάτων των πειραμάτων και συνακολούθως της Κλίμακας Πολιτικών Πεποιθήσεων στο 7ο Πανελλήνιο Συνέδριο Κοινωνικής Ψυχολογίας το 2009 στη Σπάρτη, η κλίμακα δέχτηκε κριτική πάνω στη συμμετρία -μεταξύ της αριστεράς και της δεξιάς- που σχετίζεται με την εγκυρότητα περιεχομένου. Υποστηρίχθηκε πως η θεματολογία που αφορά τις πεποιθήσεις της δεξιάς ιδεολογίας δεν καθίσταται συμμετρικά ανάλογη της θεματολογίας που αφορά

84 Όπου το 1 αντιστοιχεί στην Άκρα Αριστερά ιδεολογία και το 11 στην Άκρα Δεξιά ιδεολογία.

την αριστερά ιδεολογία. Η αδυναμία που παρουσιάζει η κλίμακα, οφείλεται κατά τη γνώμη μας κυρίως σε δύο λόγους οι οποίοι εμπλέκονται άμεσα μεταξύ τους. Ο πρώτος λόγος σχετίζεται με το θεματικό εύρος που ορίζουν τη δεξιά και την αριστερά. Οι ιδεολογίες που ορίζουν τόσο τον αριστερό χώρο (αναρχία, κομουνισμός κατά Τρότσκι/Στάλιν/Μάο, σοσιαλισμός, σοσιαλδημοκρατία) όσο και το δεξιό χώρο (ναζισμός, φασισμός, χριστιανοδημοκρατία, φιλελευθερισμός εθνικός/διεθνής) παρουσιάζουν πολλές αντιφάσεις μεταξύ τους και καθιστούν δύσκολη τη χαρτογράφηση, τον προσδιορισμό και τη μέτρηση της πολιτικής ιδεολογίας. Ο δεύτερος λόγος οφείλεται στη μεθοδολογία μέσα από την οποία αναδείχθηκε ο παρόν εργαλείο. Η συλλογή θέσεων και προτάσεων από αυτοπροσδιοριζόμενα ως δεξιά ή αριστερά υποκείμενα δεν εγγυάται τη συμμετρία του παραγόμενου εργαλείου, δεδομένου του θεματικού εύρους που καλύπτει η πολιτική ιδεολογία.

Αποδεχόμενοι την κριτική που ασκήθηκε θεωρήσαμε σκόπιμο να χρησιμοποιηθεί η κλίμακα Πρωτοτυπικών Ιδεών Αριστεράς/Δεξιάς που, ως προς αυτόν τον τομέα, παρουσιάζει εννοιολογική συμμετρία ανάμεσα στις προτάσεις της δεξιάς και της αριστεράς. Ωστόσο, θεωρήθηκε χρήσιμο να ενταχθούν οι ερωτήσεις που αφορούν τον ηγέτη καθώς και την απειλή της ομάδας αναφοράς (έθνος/λαϊκά στρώματα). Κατά αυτόν τον τρόπο είναι δυνατόν να ελεγχθεί, εκτός από το βαθμό υιοθέτησης συγκεκριμένων θέσεων που αφορούν την αριστερά και τη δεξιά, ο βαθμός εμπλοκής των υποκειμένων με την αριστερά ή με τη δεξιά, με όρους κοινωνικών ομάδων. Επίσης, θεωρήθηκε αναγκαία η ένταξη της πρότασης "*Οι άνθρωποι πρέπει να είναι ίσοι*" ως θέση της αριστερής ιδεολογίας στη διάσταση των κοινωνικοοικομικών ανισοτήτων (βλ. Παράρτημα 3, Μέρος 4^{ο}).

5.4 Η μέτρηση της εικόνας της πηγής

Η παρούσα υποενότητα είναι αφιερωμένη στην ανάλυση της κλίμακας που χρησιμοποιήθηκε για τη μέτρηση της εικόνας της πηγής. Η μέτρηση της εικόνας της πηγής γίνεται συνήθως μέσω μιας λίστας χαρακτηριστικών ή επιθέτων όπου οι

συμμετέχοντες καλούνται να σημειώσουν τα χαρακτηριστικά εκείνα που υποθέτουν πως έχει η πηγή επιρροής. Η μέτρηση της εικόνας της πηγής αποτελεί ένα πολύ σημαντικό εργαλείο της ερμηνείας των αποτελεσμάτων όπως έχει αποδειχθεί από έρευνες (για παράδειγμα βλ. Mugny, 1975; Παπαστάμου, 1989β; Παπαστάμου & Μιούνι, 1983). Αυτό, γιατί η μέτρηση αυτή βοηθάει στο να απαντηθεί ένα πολύ σημαντικό ερώτημα που συνδέεται με τον τρόπο που οι συμμετέχοντες προσλαμβάνουν την πηγή επιρροής. Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα δύναται να ξεκλειδώσει την ερμηνεία για τα αποτελέσματα που εμφανίζονται μετά από τον πειραματικό χειρισμό.

Το εργαλείο μέτρησης της εικόνας της πηγής που κατασκεύασαν οι Παπαστάμου και Μιούνυ (1983) βασίστηκε στα 300 επίθετα της λίστας του Gough[85]. Τα επίθετα αυτά δοθήκαν σε πέντε κριτές οι οποίοι έπρεπε να τα ταξινομήσουν σε μία ή περισσότερες από τις εξής κατηγορίες: σταθερότητα (εσωτερική συνοχή του συστήματος των απαντήσεων και συνεκτικότητα του σκεπτικού), αστάθεια (απουσία σταθερότητας), ευελιξία (ευέλικτη κοινωνική στάση που λαμβάνει υπόψη την αντίθετη γνώμη), ακαμψία (αδιαλλαξία προς τρίτους, ακαμψία). Τα επίθετα που διατηρήθηκαν για την κατασκευή του εργαλείου μέτρησης ήταν όσα εντάσσονταν αποκλειστικά σε μία κατηγορία. Έτσι δημιουργήθηκε μια λίστα με δέκα επίθετα για καθεμία κατηγορία (4x10= 40 επίθετα). Συγκεκριμένα, η λίστα περιλάμβανε επίθετα που χαρακτήριζαν ευελιξία ή ευλυγισία (*Συμπαθητικός, Ρεαλιστής, Ισορροπημένος, Ανοιχτόμυαλος, Επιεικής, Κατανοητός, Κοινωνικός, Ευχάριστος, Συνεργάσιμος, Ευπροσάρμοστος*), ακαμψία (*Υπεροπτικός, Αυταρχικός, Δεσποτικός, Ξεροκέφαλος, Ανεπιεικής, Εχθρικός, Μη φιλικός, Σκληρός, Πεισματάρης, Άκαμπτος*), σταθερότητα (*Σιγουρευμένος, Λογικός, Μεθοδικός, Αυστηρός, Λογικεμένος, Συνετός, Σίγουρος, Αποτελεσματικός, Σοβαρός, Αποφασισμένος*) και αστάθεια (*Ευμετάβλητος, Ασαφής, Ακατάστατος, Βιαστικός, Ανώριμος, Ανεύθυνος, Ασταθής, Επιφανειακός, Κουτός, Αβέβαιος*). Οι συμμετέχοντες, στα πειράματα καλούνταν να σημειώσουν με σταυρό δίπλα από κάθε επίθετο που θεωρούσαν πως χαρακτήριζε την πηγή του κειμένου επιρροής που μόλις είχαν διαβάσει. Καθώς η δομή της λίστας ορίζεται από δύο

[85] Η παραπομπή αναφέρεται στο βιβλίο των Παπαστάμου και Μιούνι, (1983) : Gough, H.G. (1960). The adjective checklist as a personality assessment research technique. *Psychological Reports, 6*, 107-122.

διπολικούς άξονες που αφορούν τον τρόπο συμπεριφοράς της πηγής (σταθερότητα/αστάθεια) και το ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης (ευλυγισία/ακαμψία), για την επεξεργασία των αποτελεσμάτων οι απαντήσεις συνδυάζονταν μεταξύ τους δημιουργώντας δύο δείκτες: του τρόπου συμπεριφοράς και του ύφους διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης. Για τον δείκτη του τρόπου συμπεριφοράς αφαιρείτο το άθροισμα των επιθέτων αστάθειας που σημειώθηκε από το άθροισμα των επιθέτων σταθερότητας. Αντίστοιχα για το δείκτη του ύφους διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης αφαιρείτο το άθροισμα των επιθέτων ακαμψίας που σημειώθηκε από το άθροισμα των επιθέτων ευελιξίας/ευλυγισίας.

Ο Παπαστάμου (1989β), για τις ανάγκες σειράς πειραμάτων που αφορούν την ψυχολογιοποίηση, βελτίωσε την κλίμακα αυτή, εμπλουτίζοντάς τη με τις διαστάσεις της ικανότητας και αξιοπιστίας της πηγής, της ανεξαρτησίας και αυτονομίας της και της ψυχολογικής ισορροπίας. Μία άλλη καινοτομία που εισήγαγε αφορούσε την δομή του εργαλείου μέτρησης. Αντικαθιστώντας την λίστα των επιθέτων, έθεσε τα επίθετα κατά ζεύγη αντιθέτων σε διπολικές κλίμακες. Έτσι, οι συμμετέχοντες καλούνταν να αξιολογήσουν το βαθμό που η καθεμία διπολική κλίμακα χαρακτηρίζει την πηγή (το βαθμό που χαρακτηρίζεται από το ένα ή το –αντίθετό του- άλλο χαρακτηριστικό[86]). Η μέτρηση αυτή δεν είχε τη μορφή ενός τυποποιημένου ερωτηματολογίου, καθώς πολλές φορές χρειάστηκε να προσαρμοστεί στις ιδιαίτερες ανάγκες των πειραμάτων.

Για τα πειράματά όπου χρησιμοποιήθηκε η μέτρηση εικόνας της πηγής, συνδυάσαμε τη δομή του ερωτηματολογίου με τις διπολικές κλίμακες αντίθετων χαρακτηριστικών που προτάθηκε από τον Παπαστάμου (1989β) και τα επίθετα της λίστας που πρότειναν οι Παπαστάμου και Μιούνι (1983). Έτσι, θελήσαμε να δημιουργήσουμε, σε μια πρώτη φάση, είκοσι διπολικές κλίμακες επιθέτων που να αφορούν τον τρόπο συμπεριφοράς της πηγής (10 επίθετα χαρακτηριστικά της σταθερότητας κατ' αντιπαράθεση με 10 επίθετα χαρακτηριστικά της αστάθειας) και το ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης (10 επίθετα χαρακτηριστικά της ευελιξίας κατ' αντιπαράθεση με 10 επίθετα χαρακτηριστικά της ακαμψίας).

Για την ορθότερη κατανομή των επιθέτων σε ζεύγη αντιθέτων, δόθηκαν τα επίθετα της λίστας σε 25 άτομα-κριτές, η ηλικία των οποίων κυμάνθηκε από 18 έως

[86] Για παράδειγμα "Μειονοτικός -1-2-3-4-5-6-7- Πλειονοτικός "

24 έτη. Κατά τη διαδικασία ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να αντιστοιχίσουν τα ζεύγη των αντιθέτων μεταξύ της λίστας των ευέλικτων και των άκαμπτων και μεταξύ των ασταθών και σταθερών χαρακτηριστικών. Όσες αντιστοιχίες εμφάνισαν μεγαλύτερη συχνότητα αποτέλεσαν τα ζεύγη των αντιθέτων στην Κλίμακα της Εικόνας της Πηγής. Προκειμένου να μελετηθεί και ο μειονοτικός ή πλειονοτικός χαρακτήρας των κειμένων επιρροής, από το ερωτηματολόγιο του Παπαστάμου (1989β) διατηρήσαμε το μεμονωμένο ζεύγος αντιθέτων Μειονοτική-Πλειονοτική. Έτσι, η τροποποιημένη Κλίμακα Εικόνας της Πηγής που χρησιμοποιήσαμε, συντίθεται από 10 ζεύγη αντιθέτων χαρακτηριστικών που αφορούν τον τρόπο συμπεριφοράς της πηγής, 10 ζεύγη αντιθέτων χαρακτηριστικών που σχετίζονται με το ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης και ένα ζεύγος που αναφέρεται στο μειονοτικό ή πλειονοτικό χαρακτήρα της πηγής (βλ. Παράρτημα 3, Μέρος 5ο).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Η κοινωνική αναπαράσταση του "ξωτικού"

Αναρωτηθήκαμε πως μπορεί να προσλαμβάνεται ο όρος "ξωτικό" από τον πληθυσμό. Συγκεκριμένα, το ενδιαφέρον μας εστιάστηκε στην κατηγορία των νέων σπουδαστών ηλικίας 18 έως 25 ετών που θα αποτελέσουν την κοινωνική ομάδα στην οποία θα διεξαχθούν τα πειράματα. Στο πλαίσιο αυτό, διεξήγαμε μια προέρευνα με τη βοήθεια της συσχετιστικής μεθόδου, όπου ζητήσαμε από δείγμα φοιτητών να γράψουν τις τρεις λέξεις ή φράσεις που αναλογίζονται όταν ακούν τον όρο "ξωτικό". Ένα στοιχείο που θελήσαμε να ελέγξουμε αφορά τη διάκριση των ξωτικών, όπως προτείνονται από τον Θεοδοσιάδη (2004), σε "σκοτεινά" και φωτεινά", σε σχέση με τη θεώρηση των ξωτικών ως υπαρκτά ή ανύπαρκτα. Ένα δεύτερο στοιχείο που θελήσαμε να ελέγξουμε αφορά την ανάδυση στοιχείων που σχετίζονται με την ορθολογική προσέγγιση, την παραδοσιακή, τη θρησκευτική και την προσέγγιση της Νέας Εποχής, σε σχέση με την πίστη ή όχι στην ύπαρξη των ξωτικών. Η κατανομή των στοιχείων που αναδύονται συνειρμικά από το "ξωτικό", σε σχέση με την πίστη ή όχι θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε, όταν θα εξετάζουμε τα πειράματα, την επίδραση των κειμένων επιρροής στην κοινωνική αναπαράσταση του "ξωτικού".

6.1 Μεθοδολογία

Ογδόντα έξι φοιτητές του τμήματος Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών απάντησαν σε ερωτηματολόγιο σχετικό με τον τρόπο πρόσληψης του *Ξωτικού*. Οι συμμετέχοντες ήταν κατά 39,5% άνδρες (N=34) και κατά 60,5% γυναίκες (N=52). Η ηλικία τους κυμάνθηκε από 18 έως 25 έτη με μέση ηλικία τα 22,3 έτη. Η έρευνα διεξήχθη το 2006.

Αρχικά ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να σημειώσουν τις τρεις πρώτες λέξεις ή φράσεις που τους έρχονται στο μυαλό όταν ακούν τη λέξη «ξωτικό», και στη συνέχεια να απαντήσουν σε ένα ερωτηματολόγιο[87] σχετικό με τις μεταφυσικές πεποιθήσεις τους και με τις πολιτικές τους θέσεις (βλ. Παράρτημα 3, Μέρος 1ο).

6.2 Περιεχόμενο

Το σύνολο των λέξεων που παρήχθησαν από τους 86 συμμετέχοντες για τον προσδιορισμό του *Ξωτικού* είναι 237. Ο αριθμός των λέξεων αντιστοιχεί στο 91,86% αυτού που θεωρητικά έπρεπε να παραχθεί (86 άτομα x 3 λέξεις = 258 λέξεις). Υπάρχει δηλαδή μια απώλεια απαντήσεων της τάξης του 8,1% (21 απαντήσεις που ανήκουν στην κατηγορία «χωρίς απάντηση»). Από το σύνολο των λέξεων, οι 87 είναι διαφορετικές. Οι λέξεις αυτές κατηγοριοποιήθηκαν σε 29 ενότητες. Λόγω του μικρού δείγματος, κρίθηκε σκόπιμο να συμπεριληφθούν όλες οι απαντήσεις. Οι 29 αυτές κατηγορίες απεικονίζονται στον Πίνακα 9.

Από την ανάγνωση του Πίνακα, παρατηρούμε ότι τα Ξωτικά συνδέονται με μια έντονα παραμυθιακή διάσταση. Τα στοιχεία που κυριαρχούν είναι η μαγεία, το δάσος, η φαντασία και το παραμύθι. Ένα στοιχείο που μας συνδέει άμεσα με τα βασικά ερωτήματα της έρευνας μας είναι η παρουσία της φράσης «Άρχοντας των δαχτυλιδιών». Η τριλογία των ταινιών «Άρχοντας των Δαχτυλιδιών» βασίστηκε στο λογοτεχνικό έργο του Tolkin (2002) με τον ομώνυμο τίτλο. Η ιστορία αναφέρεται, μεταξύ άλλων, σε νάνους, hobbit (κοντά ξωτικά) και νεράιδες. Η εμφάνιση της φράσης στην πρόσληψη των ξωτικών συνδέεται με το ρόλο που διαδραματίζουν τα Μ.Μ.Ε. στη διαμόρφωση των κοινωνικών αναπαραστάσεων.

Οι δύο κεντρικές κατηγορίες που διαχωρίζουν τα ξωτικά σε "σκοτεινά" και "φωτεινά" (Θεοδοσιάδης, 2004) φαίνεται να αναδύονται στην παρούσα μελέτη.

87 Σχετικά με την οικοδόμηση αλλά και τη συλλογιστική του συγκεκριμένου εργαλείου θα αναφερθούμε σε επόμενο κεφάλαιο.

Πίνακας 9. Περιεχόμενο της έννοιας *Ξωτικό.**

Μαγεία (34) *Μαγικό (30), Θαύματα (1), Υπεράνθρωπες ικανότητες (1), Μεταφυσικό (1), Χρυσόσκονη (1)*
Δάσος (28) *Δάσος (21), Ποτάμι (3), Φεγγάρι (2), Φύση (1), Ουράνιο Τόξο (1)*
Άρχοντας των Δαχτυλιδιών (17) *Άρχοντας των Δαχτυλιδιών (14), Ορλάντο Μπλουμ (1), Ταινία (1), Harry Potter (1)*
Άσχημο (16) *Άσχημο (5), Τερατάκι (5), Σιχαμένο (2), Γλοιώδες (2), Τρομακτικό (1), Τσιριχτή φωνή (1)*
Μυτερά αυτιά (14)
Μικροκαμωμένο (12) *Μικροκαμωμένο (10), Παιδάκι (1), Παιδί (1)*
Φαντασία (12) *Φαντασία (8), Φανταστικό (3), Ψέμα (1)*
Παραμύθι (11) *Παραμύθι (9), Μύθος (1), Μυθολογία (1)*
Νεράιδα (10)
Αέρινο (9) *Αέρινο (3), Πνεύμα(3), Φάντασμα (2), Ευέλικτο (1)*
Έξυπνο (7) *Περίεργο (4), Έξυπνο (1), Περιέργεια (1), Πονηρό (1)*
Elf (6)
Όμορφο (6) *Όμορφο (4), Γαλανά μάτια (1), Ξανθά μαλλιά (1)*
Καλικάντζαρος (6)
Πράσινο(6)
Διαφορετικός Κόσμος (6) *Διαφορετικός Κόσμος (2), Εξωπραγματικό (1), Παράξενο (1), Ξένο (1), Αλλόκοτο (1)*
Μυστήριο (5) *Μυστήριο (4), Μυστηριώδες (1)*
Πήτερ Πάν (5) *Πήτερ Πάν (3), Τίγκερμπελ (1), Καρτούν (1)*
UFO (4)
Σκοτάδι (3) *Σκοτάδι (1), Μαύρο (1), Γκρι (1)*
Πετάει (3)
Άγιος Βασίλης (3)
Νάνος (3)
Κακό (2) *Φόβος (1), Κακό (1)*
Καλό (2) *Καλό (1), Γλυκό (1)*
Ανθρωπόμορφο (2)
Παρανόηση (2)
Ιδιαίτερα ρούχα (2)
Σύμπαν (1)

* Εντός των παρενθέσεων εμφανίζεται η συχνότητα των λέξεων

Παρατηρούνται δηλαδή δύο διαφορετικοί συλλογισμοί στην αναπαράσταση που αφορά τη μορφή των ξωτικών.

Ο πρώτος, που συντίθεται από λέξεις που εμφανίζονται με μεγαλύτερη συχνότητα κυρίως, περιγράφει περισσότερο τη μορφή των «σκοτεινών» ξωτικών (άσχημο, μικροκαμωμένο, μυτερά αυτιά, καλικάντζαρος). Ο δεύτερος συλλογισμός, που σχετίζεται με την κατηγορία των «φωτεινών» ξωτικών, περιγράφει τη μορφή των ξωτικών ως περισσότερο αέρινη (νεράιδα, αέρινο, όμορφο).

Η έννοια του «διαφορετικού κόσμου» δεν φαίνεται να κατέχει σημαντική θέση στην κοινωνική αναπαράσταση του *Ξωτικού*. Δεδομένης και της ποικιλίας των λέξεων που συνθέτουν αυτήν την κατηγορία (διαφορετικός κόσμος, εξωπραγματικό, παράξενο, ξένο, αλλόκοτο), μπορούμε να υποθέσουμε πως δεν είναι κυρίαρχη στην κοινωνική αναπαράσταση του *Ξωτικού*. Όπως αναπτύξαμε πιο πάνω η έννοια φαίνεται να παρουσιάζει ξεχωριστή σημασία από θεωρητικής πλευράς.

Το *Elf* αποτελεί μετάφραση της λέξης Ξωτικό. Επομένως, σύμφωνα με μια πρώτη ερμηνεία, τα υποκείμενα αδυνατώντας να περιγράψουν στοιχεία που συνδέονται με το ξωτικό ταυτολόγησαν στην έννοια αυτού. Η κεντρική σημασία όμως του όρου *Elf* στη σκανδιναβική νεοπαγανιστική ιδεολογία μάς ωθεί και σε μια δεύτερη ενδεχόμενη ερμηνεία. Σύμφωνα με τους Gay (1967) και Goodrick–Clarke (2004), η νεοπαγανιστική ιδεολογία συνδέει τη λατρεία στοιχείων της φύσης και της παράδοσης με τη νεοναζιστική ιδεολογία και την ηλεκτρονική μουσική (Goodrick–Clarke, 2004; Gay, 1967). Κατά συνέπεια, ο όρος ενδέχεται να παραπέμπει στις ιδέες που προκύπτουν από τη συγκεκριμένη ιδεολογία που σχετίζεται με τα ξωτικά.

Η λέξη *UFO,* και ενδεχομένως η λέξη *Σύμπαν,* φαίνεται να αντανακλά τη νεότερη μεταφυσική τάση της Νέας Εποχής που συνδέει διάφορες μεταφυσικές οπτικές και όρους κάτω από μία παγκόσμια «αλήθεια», ανεξάρτητα από το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναδύθηκαν. Έτσι, εξωγήινοι φαίνεται να συνδέονται με τα ξωτικά μέσα σε αυτό το πλαίσιο. Τα ξωτικά, σύμφωνα με αυτή την οπτική, είναι εξωγήινοι που ο παραδοσιακός Λόγος ονόμαζε "ξωτικά" (Καβακόπουλος, 2006). Η οπτική αυτή μπορεί να μην επικρατεί στην αναπαράσταση του Ξωτικού, εντούτοις αποτελεί σημαντικό στοιχείο για την κατανόηση της

διαμόρφωσης της κοινωνικής αναπαράστασης του *Ξωτικού* και των μεταφυσικών εννοιών ή φαινομένων εν γένει.

6.3 Διαφοροποιήσεις

Ας δούμε όμως πως επικεντρώθηκαν οι συμμετέχοντες στην έννοια του "ξωτικού" ανάλογα με το φύλο τους, τις πεποιθήσεις τους για την ύπαρξή τους ή όχι και τις πολιτικές τους πεποιθήσεις. Για τον διαχωρισμό του δείγματος σε δύο ομάδες, ανάλογα με την πίστη τους στην ύπαρξη των ξωτικών ορίστηκαν, με τη μέθοδο της ανάλυσης κατά συστάδες (k-means cluster analysis), δύο ομάδες από τον παράγοντα πίστης στην ύπαρξη των ξωτικών. Έτσι, δημιουργήθηκε η ομάδα των υποκειμένων που πιστεύουν περισσότερο στην ύπαρξή τους (Πίστη ξωτικών: mean=4,47, N=34) και η ομάδα των υποκειμένων που πιστεύουν λιγότερο στην ύπαρξή τους (Μη Πίστη ξωτικών: mean=2,41, N=47). Η ίδια μέθοδος χρησιμοποιήθηκε για τον προσδιορισμό των πολιτικών ομάδων όπου δημιουργήθηκε η ομάδα των συμμετεχόντων που τίθεται περισσότερο στην πολιτική αριστερά (Αριστεροί: mean=2,95, N=50) και η ομάδα όσων τίθενται περισσότερο στην πολιτική δεξιά (Δεξιοί mean=4,10 N=36). Τέλος, ανάλογα με τις απαντήσεις των συμμετεχόντων ως προς το φύλο τους διακρίθηκαν σε άνδρες (N=34) και γυναίκες (N=52).

Οι διαφοροποιήσεις της λεκτικής παραγωγής για την έννοια του ξωτικού ως προς το φύλο, την πίστη τους στην ύπαρξή τους και τις πολιτικές τους πεποιθήσεις απεικονίζονται στο Παραγοντικό Διάγραμμα 1.

Η Παραγοντική Ανάλυση Αντιστοιχιών ανέδειξε δύο βασικούς άξονες που ερμηνεύουν το 63,51% της συνολικής αδράνειας. Ο πρώτος άξονας, που ερμηνεύει το 43,61% της συνολικής αδράνειας, διαφοροποιεί τη λεκτική παραγωγή δεξιών ανδρών από τη λεκτική παραγωγή των γυναικών. Ο δεύτερος άξονας, που ερμηνεύει το 19,90% της συνολικής αδράνειας, αντιπαραθέτει τις λέξεις των συμμετεχόντων που πιστεύουν στα ξωτικά με τις λέξεις των αριστερών συμμετεχόντων που δεν πιστεύουν στην ύπαρξη ξωτικών.

Στον πρώτο άξονα αντιπαρατίθεται το περιεχόμενο της λεκτικής παραγωγής των γυναικών (*σκοτεινό, ανθρωπόμορφο, καλό, διαφορετικός κόσμος, νεράιδα, μικροκαμωμένο, έξυπνο, UFO* και *νάνος*) με αυτή των δεξιών ανδρών (*σύμπαν, Elf, Πήτερ Παν, κακό, παρανόηση Άρχοντας των Δαχτυλιδιών, όμορφο, μυστήριο*).

Αυτό που μπορούμε να παρατηρήσουμε είναι πως, ως προς τη διάκριση μεταξύ φωτεινών και σκοτεινών ξωτικών, δεν παρατηρούνται διαφοροποιήσεις μεταξύ δεξιών ανδρών και γυναικών. Στοιχεία "σκοτεινών" ξωτικών απεικονίζονται τόσο

Παραγοντικό Διάγραμμα 1 : Λεκτική παραγωγή για το "ξωτικό" ως προς το Φύλο, τις πεποιθήσεις για την ύπαρξη των ξωτικών και τις πολιτικές πεποιθήσεις

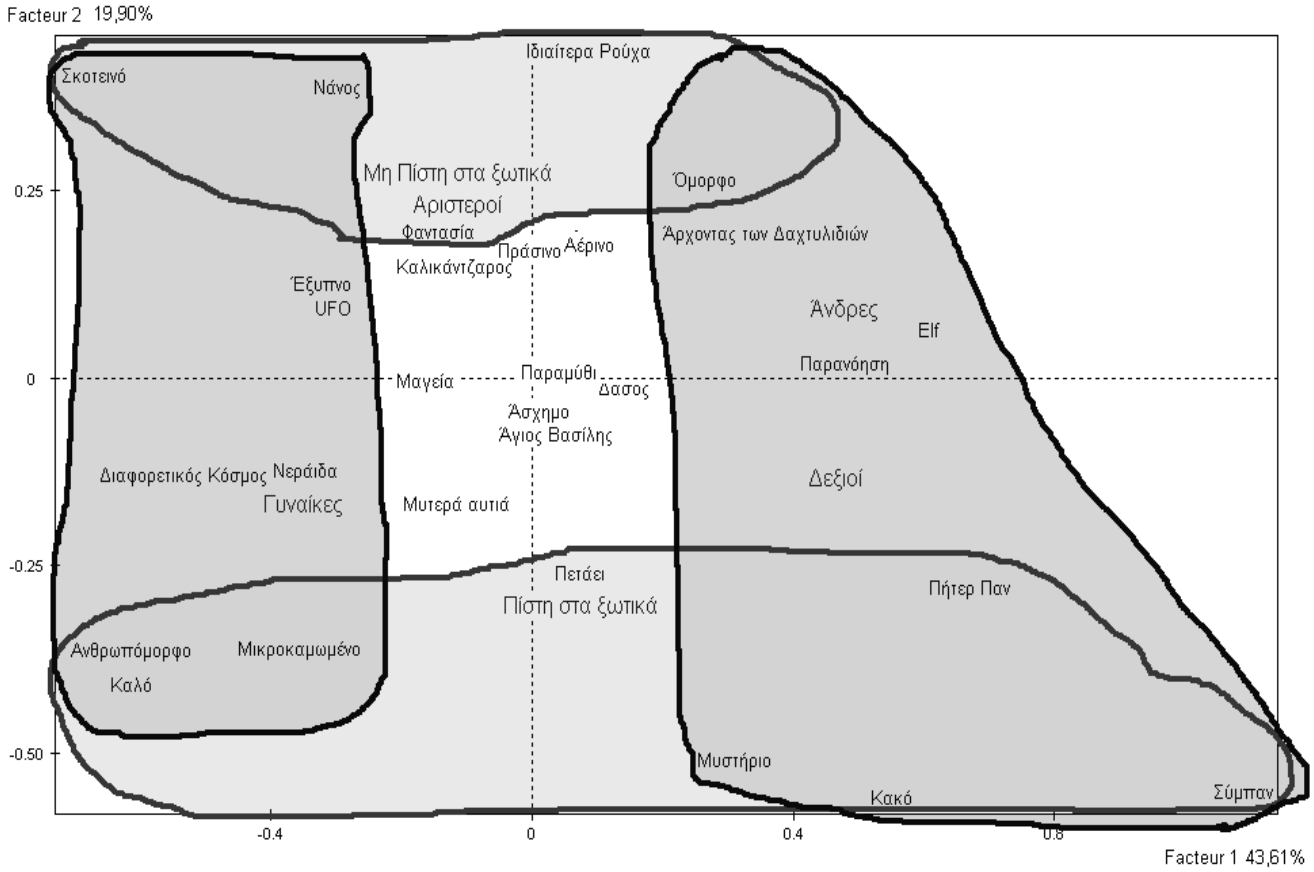

στην πρόσληψη της ιδέας του ξωτικού από τις γυναίκες (*σκοτεινό, νάνος*) όσο και στους δεξιούς άνδρες (*Elf, κακό*). Αντίστοιχα, στοιχεία των "φωτεινών" ξωτικών εμφανίζονται στις γυναίκες (*νεράιδα, μικροκαμωμένο, καλό*) και στους δεξιούς άνδρες (όμορφο).

Ακόμη, η ιδέα των ξωτικών δεν επενδύεται με αποκλειστικά αρσενικά χαρακτηριστικά από τους δεξιούς άνδρες ούτε με αποκλειστικά θηλυκά χαρακτηριστικά από τις γυναίκες. Οι γυναίκες αναφέρουν τόσο "αρσενικά" (νάνος) όσο και " θηλυκά " (νεράιδα) ξωτικά. Οι δεξιοί άνδρες δεν αναφέρονται καθόλου σε χαρακτηριστικά που να παραπέμπουν σε μια έμφυλη υποκειμενικότητα των ξωτικών.

Ο ρόλος της θρησκευτικής οπτικής για τα ξωτικά δεν φαίνεται να συμβάλλει στη λεκτική παραγωγή γι' αυτά. Η ορθολογική οπτική για τα ξωτικά διαφαίνεται στη λέξη *παρανόηση* που τείνει να υιοθετείται περισσότερο από τους δεξιούς άνδρες. Η επιρροή της μεταφυσικής τάσης της Νέας Εποχής διακρίνεται μέσα από τη λέξη *UFO,* που υιοθετείται περισσότερο από τις γυναίκες, και *σύμπαν*, που υιοθετείται από τους δεξιούς άνδρες. Τέλος, τα στοιχεία της λαϊκής παράδοσης παρίστανται και από τις δύο πλευρές του άξονα *(σκοτεινό, ανθρωπόμορφο, καλό, διαφορετικός κόσμος, νεράιδα, μικροκαμωμένο, έξυπνο* και *νάνος* για τις γυναίκες και *κακό, όμορφο, μυστήριο* για τους δεξιούς άνδρες).

Μια διαφοροποίηση που μπορεί να παρατηρηθεί έχει να κάνει με τον ρόλο των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας στη διαμόρφωση της κοινωνικής αναπαράστασης του ξωτικού. Οι δεξιοί άνδρες υιοθετούν περισσότερο από τις γυναίκες λέξεις που παραπέμπουν στην επίδραση των Μ.Μ.Ε στην ιδέα του ξωτικού (συγκεκριμένα αναφέρουν τα έργα *Άρχοντας των Δαχτυλιδιών* και *Πήτερ Παν*).

Ο δεύτερος άξονας αντιπαραθέτει τη λεκτική παραγωγή των συμμετεχόντων που πιστεύουν στα ξωτικά με των αριστερών που δεν πιστεύουν σε αυτά. Συγκεκριμένα, οι λέξεις *κακό, σύμπαν, μυστήριο, καλό, ανθρωπόμορφο, μικροκαμωμένο* και *πετάει* δηλώνονται από συμμετέχοντες που πιστεύουν στην ύπαρξη των ξωτικών, ενώ οι λέξεις *ιδιαίτερα ρούχα, σκοτεινό, νάνος, όμορφο* και *φαντασία* υιοθετούνται περισσότερο από τα αριστερούς συμμετέχοντες που δεν πιστεύουν στην ύπαρξη των ξωτικών.

Μια βασική διαφοροποίηση μεταξύ των αριστερών που δεν πιστεύουν στα ξωτικά και όσων πιστεύουν σε αυτά, φαίνεται να αφορά τη μορφή και το πλαίσιο μέσα στο οποίο τίθεται η ιδέα του ξωτικού. Η ομάδα των αριστερών που δεν πιστεύει στα ξωτικά περιγράφει μια μορφή που τείνει στους νάνους των παραμυθιών (*ιδιαίτερα ρούχα, νάνος, σκοτεινό*) που εντάσσονται στην κατηγορία των σκοτεινών ξωτικών, ενώ η *φαντασία* φαίνεται να ορίζει το πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσονται τέτοιου είδους πλάσματα. Αντίθετα, οι συμμετέχοντες που πιστεύουν στα ξωτικά ορίζουν ένα περισσότερο ασαφές πλαίσιο (*μυστήριο, σύμπαν*) που περιβάλλει την όλη υπόσταση των ξωτικών. Η μορφή τους μάλλον παραπέμπει στα φωτεινά ξωτικά (*πετάει, μικροκαμωμένο, Πήτερ Παν*[88]*, ανθρωπόμορφο*). Στο δεύτερο άξονα παρατηρούμε μια κατ' αρχήν αντιπαράθεση μεταξύ των στοιχείων που παραπέμπουν στα σκοτεινά ξωτικά ενταγμένων σε ένα φαντασιακό πλαίσιο που υιοθετούνται από αριστερούς, που δεν πιστεύουν στα ξωτικά, και στοιχείων που σχετίζονται με τα φωτεινά ξωτικά ενταγμένων σε ένα μυστηριακό πλαίσιο, που υιοθετούνται από όσους πιστεύουν σε αυτά.

Ένα ακόμα αξιοπρόσεκτο στοιχείο έχει να κάνει με την διάκριση καλό-κακό. Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε από το Παραγοντικό Διάγραμμα 1, τόσο η λέξη *καλό* όσο και η λέξη *κακό* υιοθετούνται περισσότερο από τους συμμετέχοντες που πιστεύουν στα ξωτικά. Αυτό το στοιχείο καταδεικνύει πως η θεώρηση των προθέσεων των ξωτικών δεν σχετίζονται με την πίστη σε αυτά. Η ευρύτατη γκάμα μορφών και η ποικιλία ιστοριών που τα αφορούν οδηγεί τους συμμετέχοντες που πιστεύουν σε αυτά να θεωρήσουν πως άλλα είναι καλά και άλλα δεν είναι. Αντίθετα, οι συμμετέχοντες που δεν πιστεύουν στην ύπαρξή τους δεν θεωρούν πως έχουν κάποια ιδιαίτερα καλή ή κακή πρόθεση.

[88] Εδώ θα πρέπει να αναφέρουμε πως στην ιστορία του Πήτερ Παν υπάρχει μόνο ένα ξωτικό, η νεράιδα Τίνγκερμπελ, ενώ ο ίδιος ο Πήτερ Παν πετάει. Τα παραπάνω στοιχεία μας παραπέμπουν στην αέρινη εκδοχή των φωτεινών ξωτικών.

6.4 Συζήτηση

Στο κεφάλαιο αυτό είχαμε την ευκαιρία να εξετάσουμε την κοινωνική αναπαράσταση του ξωτικού, όπως αυτή προσλαμβάνεται από άτομα με ίδια δημογραφικά χαρακτηριστικά όπως των συμμετεχόντων στα πειράματα. Η μελέτη της κοινωνικής αναπαράστασης των ξωτικών ανέδειξε κάποια αξιόλογα στοιχεία που αφορούν το περιεχόμενο και τον τρόπο πρόσληψης των ξωτικών τα οποία θα μας βοηθήσουν στην διεξαγωγή των πειραμάτων.

Ένα πρώτο στοιχείο αφορά τους ιδεολογικούς παράγοντες που επηρεάζουν την κατασκευή της κοινωνικής αναπαράστασης. Παρά το γεγονός ότι στη βιβλιογραφική παρουσίαση για τα ξωτικά συναντήσαμε διάφορες ιδεολογικές προσεγγίσεις που παράγουν Λόγο για τα ξωτικά (ορθολογισμός, επίσημος θρησκευτικός Λόγος, ανεπίσημος θρησκευτικός, λαϊκή παράδοση, μεταφυσική τάση Νέας Εποχής), εν τούτοις τα στοιχεία που αναδύθηκαν στην έρευνά μας παραπέμπουν κυρίως στη μεταφυσική τάση της Νέας Εποχής και στη λαϊκή παράδοση. Αυτό βεβαία δεν σημαίνει πως οι Λόγοι των άλλων ιδεολογιών δεν επηρεάζουν την κοινωνική αναπαράσταση. Το ότι παρέμεναν ανενεργές οι ιδεολογικές αυτές οπτικές στην λεκτική ανάκληση που σχετίζονται με το *ξωτικό*, μας προ(σ)καλεί να διερευνήσουμε τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες ενεργοποιούνται οι διαφορετικές αυτές επικεντρώσεις. Δεδομένου ότι τα ξωτικά ανήκουν σε μια ευρύτερη κατηγορία των επάλληλων μεταφυσικών εννοιών, το περιεχόμενό τους σηματοδοτείται διαφορετικά ανάλογα με το πλαίσιο.

Κάτι που παρατηρήθηκε είναι η διάκριση μεταξύ των σκοτεινών και των φωτεινών ξωτικών, διάκριση που προτάθηκε από τον Θεοδοσιάδη (2004). Όπως είδαμε από την ανάλυση του δευτέρου άξονα, αντιπαρατίθενται στοιχεία που παραπέμπουν στα φωτεινά ξωτικά (δηλαδή αέρινων μορφών που πετάνε λ.χ. νεράιδες), τα οποία υιοθετούνται από τους συμμετέχοντες που πιστεύουν σε αυτά, και στοιχείων που παραπέμπουν στα σκοτεινά ξωτικά (δηλαδή γήινων μορφών με έντονα χαρακτηριστικά λ.χ. καλικάτζαροι και νάνοι), τα οποία υιοθετούνται από τους αριστερούς που δεν πιστεύουν στην ύπαρξη ξωτικών.

Δεν θελήσαμε να σταθούμε πάνω στις έμφυλες διαφοροποιήσεις που προέκυψαν από τον πρώτο άξονα, παρά μόνο μέχρι το βαθμό της εξέτασης της υπόθεσης για τη θεώρηση μιας περισσότερο θηλυκής μορφής των ξωτικών από τις γυναίκες και μιας περισσότερο ανδρικής μορφής από τους άνδρες. Αυτό ήταν μια συνειδητή επιλογή, καθώς η ταξινόμηση ιδιοτήτων και πεποιθήσεων που βασίζονται στις γενετικές διαφοροποιήσεις, αντιτίθενται στα επιστημολογικά -και ιδεολογικά- μας ενδιαφέροντα. Η εξήγηση, δηλαδή, της έμφυλης διαφορετικότητας με όρους θεωρίας προσωπικοτήτων.

Ένα σημαντικό στοιχείο, που αναδύεται από τα αποτελέσματα, είναι η σαφής αντιπαράθεση μεταξύ πίστης και άρνησης πίστης στην ύπαρξη των ξωτικών και η σύνδεση της άρνησης πίστης με την πολιτική αριστερά. Όπως είδαμε και πιο πάνω, η ιδεολογία της πολιτικής δεξιάς σχετίζεται ιστορικά με την πίστη σε στοιχεία της λαϊκής παράδοσης. Η συνεπής με την ιστορική διασύνδεση, συσχέτιση των πολιτικών πεποιθήσεων με τις πεποιθήσεις περί ύπαρξης των ξωτικών, ως προς τα στοιχεία λεκτικής παραγωγής που τα αφορούν, μας οδηγεί στο να υποθέσουμε πως τα στοιχεία των πολιτικών πεποιθήσεων συνδέονται με πεποιθήσεις μεταφυσικού χαρακτήρα, τουλάχιστον σε επίπεδο κοινωνικών αναπαραστάσεων. Πιο συγκεκριμένα, η αντιπαράθεση της ομάδας που πιστεύει στα ξωτικά με την ομάδα των αριστερών που δεν πιστεύουν σε αυτά μάς οδηγεί στην υπόθεση πως τα ιδεολογικά σχήματα, όπως αυτό της πολιτικής δεξιάς, διατηρούν την δομή τους, όπως αυτή προκύπτει μέσα σε συγκεκριμένα ιστορικά και κοινωνικά πλαίσια. Η δομή αυτή, με τις ιδιαίτερες θρησκευτικές ή μεταφυσικές πεποιθήσεις που συνεπάγεται, δύναται να προβληθεί σε επίπεδο κοινωνικών αναπαραστάσεων. Έτσι κι εδώ, τα στοιχεία που αφορούν την ιδέα του ξωτικού των αριστερών συμμετεχόντων, που δεν πιστεύουν στα ξωτικά, διακρίνονται από όσους πιστεύουν σε αυτά. Κατά συνέπεια, τα στοιχεία που συνθέτουν την ιδέα του ξωτικού αποτελούν πεδίο αναπόσπαστο μιας ιστορικά δομημένης ιδεολογικής *συνέχειας*. Στα επόμενα πειράματα ένα από τα ζητήματα που θα μας απασχολήσουν είναι το εάν αυτή η ιστορική συνέχεια δύναται να επιδράσει μέσα από την πειραματική διαδικασία στις θέσεις των υποκειμένων.

Τέλος, θα θέλαμε να αναφερθούμε στους περιορισμούς της παρούσας μελέτης. Το δείγμα μέσα από το οποίο αναδύθηκαν τα αποτελέσματα ήταν ηλικιακά

περιορισμένο. Το δείγμα μας ήταν όλοι φοιτητές με ηλικία από 18 έως 25 έτη. Συνεπώς, τυχόν διαφοροποιήσεις που βασίζονται στην ηλικία δεν ήταν δυνατόν να απεικονιστούν. Μια περισσότερο διευρυμένη -στο ηλικιακό φάσμα- έρευνα θα ήταν ωφέλιμη προκειμένου να διερευνηθεί και ο ενδεχόμενος αναπτυξιακός παράγοντας στη διαμόρφωση των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Δηλαδή, κατά το πέρασμα από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση ποια είναι τα στοιχεία της κοινωνικής αναπαράστασης των ξωτικών που διαφοροποιούνται καθώς και ποια ιδεολογήματα παρεμβάλλονται στη διαμόρφωση αυτήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Η σύγκρουση στη μειονότητα και την εξουσία: Μία μελέτη στο πειραματικό υπόδειγμα της ύπαρξης των ξωτικών

Η σύγκρουση, μεγάλης ή μικρής έντασης, διέπει μια ευρεία κλίμακα φαινομένων επικοινωνίας, από το διάλογο, τη διαλεκτική σχέση και τη διαπραγμάτευση έως τη διαφωνία, την απόκλιση, την αντίθεση και τη διαφορά (Μαντόγλου, υπό δημοσίευση). Η μελέτη της συγκρουσιακής σχέσης ατόμου και κοινωνίας αποτελεί ένα από τα κεντρικότερα ζητήματα της κοινωνικής ψυχολογίας. Παρατηρούνται δύο κεντρικές οπτικές για το ρόλο της σύγκρουσης στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής. Σύμφωνα με την πρώτη, τα άτομα τείνουν να αποφεύγουν τη σύγκρουση ή να την επιλύουν στο πλαίσιο της κοινωνικής συμμόρφωσης, της συνοχής, της σταθερότητας και της διατήρησης των κοινωνικών κανόνων (βλ. για παράδειγμα Asch, 1951/1989; Brehm, 1966; Heider, 1946; Sherif, 1936), ενώ σύμφωνα με τη δεύτερη, η σύγκρουση αποτελεί το ζητούμενο για τη δημιουργία ή την επίτευξη της κοινωνικής αλλαγής (βλ. για παράδειγμα Moscovici, 1976; Παπαστάμου & Μιούνυ, 1983; Pérez & Mugny, 1993).

Οι κοινωνιοψυχολογικοί μηχανισμοί που εξηγούν το ρόλο της σύγκρουσης στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής (εξουσιαστικής και μειονοτικής) αφορούν τη γνωστική διεργασία και την εστία προσοχής των κοινωνικών υποκειμένων. Η εξουσιαστική σύγκρουση εγείρει μια διαδικασία κοινωνικής σύγκρισης στρέφοντας την προσοχή του πληθυσμού στις τυπικές πλευρές της σχέσης (σχεσιολογική ή διαπροσωπική σύγκρουση), ενώ η μειονότητα ενεργοποιεί μια διαδικασία γνωστικής επικύρωσης κατά την οποία ο στόχος επικεντρώνεται στο συγκρουσιακό περιεχόμενο του μηνύματος (κοινωνιο-γνωστική σύγκρουση). Έτσι, προκειμένου να επηρεάσουν οι μειονότητες χρειάζεται να οδηγήσουν τον πληθυσμό-στόχο να στρέψει την

προσοχή του στο διακύβευμα της σύγκρουσης, δηλαδή στο περιεχόμενο του μηνύματος, που αμφισβητεί τους κοινά αποδεκτούς κοινωνικούς κανόνες. Αντίθετα, οι εξουσίες προκειμένου να επηρεάσουν δίνουν προτεραιότητα στους κοινωνικούς δεσμούς και τους κοινωνικούς ρόλους, που κατ' ουσίαν νομιμοποιούν την εξουσιαστική τους θέση, επιβάλλοντας κατά κάποιο την κοινωνική συναίνεση ή και συμμόρφωση.

7.1 Πείραμα Ι: Το περιεχόμενο της πηγής και η ένταση της σύγκρουσης στο παράδειγμα της ύπαρξης ξωτικών

Σε αυτό το πείραμα ελέγχεται η επίδραση του περιεχομένου του μηνύματος και της έντασης της σύγκρουσης στις θέσεις των συμμετεχόντων, σε ένα πειραματικό σχέδιο 2 (μειονοτικό/εξουσιαστικό περιεχόμενο μηνύματος) x 2 (με/χωρίς ένταση της σύγκρουσης). Πιο συγκεκριμένα, στη συνθήκη μειονοτικού περιεχομένου του μηνύματος οι συμμετέχοντες διαβάζουν ένα κείμενο όπου μία πηγή, στο πλαίσιο μιας συνέντευξης σε μια εφημερίδα, αναπτύσσει μια επιχειρηματολογία σχετικά με την ύπαρξη των ξωτικών. Αντίστοιχα, στη συνθήκη εξουσιαστικού περιεχομένου του μηνύματος, η επιχειρηματολογία που αναπτύσσει η πηγή αφορά την ανυπαρξία των ξωτικών. Το μειονοτικό και το εξουσιαστικό κείμενο επιρροής αναπτύσσεται κατά τρόπο που αυξάνεται ή όχι ο βαθμός έντασης της σύγκρουσης. Ο χειρισμός αυτής της ανεξάρτητης μεταβλητής γίνεται με την εισαγωγή μιας παραγράφου στο κείμενο, όπου η πηγή επιμένει στις θέσεις της, υπογραμμίζοντας την αντίθεσή της με την ομάδα που τις αμφισβητεί. Συγκεκριμένα, για την «μαζική» εμφάνιση των ξωτικών στην εποχή μας, η μειονοτική πηγή επιρρίπτει ευθύνες στον ορθολογικό τρόπο ζωής και τη συνακόλουθη οικολογική καταστροφή, ενώ η εξουσιαστική πηγή στα οικονομικά συμφέροντα που εκμεταλλεύονται τον παραλογισμό της εποχής.

Βασιζόμενοι στη θεωρία της διπλής επεξεργασίας (Moscovici, 1980/1989), σύμφωνα με την οποία τόσο το επίπεδο επιρροής (άμεσο ή έμμεσο) όσο και η δυναμική της εξαρτώνται από την ταυτότητα της πηγής[89] (στη συγκεκριμένη περίπτωση, μειονοτική ή εξουσιαστική), υποθέτουμε πως η επίδραση του μειονοτικού περιεχομένου θα είναι αυξημένη στο έμμεσο επίπεδο[90], ενώ το εξουσιαστικό μήνυμα θα επιδρά άμεσα. Αυτό θα ισχύσει ιδιαίτερα στην περίπτωση του μειονοτικού μηνύματος στο οποίο εντείνεται η σύγκρουση. Στην μειονοτική συνθήκη, ακολουθώντας τη συλλογιστική των Roux, Papastamou, Pérez και Mugny (1993/1996), η αύξηση της έντασης της σύγκρουσης θα οδηγήσει στο διαχωρισμό του διομαδικού από το κοινωνιογνωστικό επίπεδο σύγκρουσης, που συνεπάγεται την πρόσληψη του μειονοτικού λόγου με όρους κοινωνιογνωστικής επικύρωσης. Στην περίπτωση αυτή, η προσοχή των συμμετεχόντων επικεντρώνεται στην επεξεργασία του συγκρουσιακού μηνύματος, η επίδραση του οποίου εμφανίζεται κυρίως σε έμμεσο επίπεδο.

7.2 Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στο πείραμα έλαβαν μέρος 150 άτομα που κατανέμονται στις τέσσερις πειραματικές συνθήκες και τη συνθήκη ελέγχου. Στη συνθήκη ελέγχου οι συμμετέχοντες δεν διάβαζαν κανένα μήνυμα, απλώς συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο γνώμης. Οι συμμετέχοντες ήταν φοιτητές (72 άτομα) και φοιτήτριες (78 άτομα) τμημάτων του Παντείου Πανεπιστημίου Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών, το έτος 2007. Η ηλικία τους κυμάνθηκε από 18-27 ετών, με μέσο όρο τα 23,1 έτη.

89 Εύρημα το οποίο έχει επανειλημμένως καταδειχθεί (βλ. ενδεικτικά DeDreu & DeVries, 1996; Maass & Clark, 1983; Moscovici, Mugny & Papastamou, 1981/1989; Pérez & Mugny, 1993/1996).

90 Γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων και πολιτικών θέσεων.

Διαδικασία

Για τον έλεγχο των υποθέσεων χρησιμοποιήθηκε το πειραματικό υπόδειγμα της ύπαρξης των ξωτικών. Μοιράστηκαν 30 ερωτηματολόγια για κάθε μία συνθήκη (30x4=120). Ανάλογα με την πειραματική συνθήκη κάθε υποκείμενο καλείτε να διαβάσει ένα από τα τέσσερα κείμενα επιρροής (βλ. Παράρτημα 4) και, κατόπιν, να απαντήσει σε ερωτηματολόγιο που συντίθεται από την ανοικτή ερώτηση που αφορά τις συνειρμικά σχετιζόμενες λέξεις ή φράσεις με το ξωτικό, την εμπλουτισμένη εκδοχή της Αναθεωρημένης Κλίμακας Μεταφυσικών Πεποιθήσεων, την Κλίμακα Πολιτικών Πεποιθήσεων και την Κλίμακα Εικόνας της Πηγής (βλ. Παράρτημα 3). Οι μετρήσεις αφορούν τον παράγοντα που ορίζεται από τις απαντήσεις των προτάσεων σχετικά με την ύπαρξη ή μη των ξωτικών (άμεση επιρροή), τον παράγοντα που ορίζεται από τις προτάσεις μεταφυσικού χαρακτήρα που δεν αφορούν τα ξωτικά (έμμεση επιρροή γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων) και τον παράγοντα που ορίζεται από τις πολιτικές προτάσεις (έμμεση επιρροή πολιτικών πεποιθήσεων).

Για το συγκριτικό έλεγχο των αποτελεσμάτων ορίστηκε συνθήκη ελέγχου (30 υποκειμένων), όπου τα υποκείμενα συμπλήρωναν μόνο το ερωτηματολόγιο, χωρίς να διαβάσουν κείμενο επιρροής.

7.3 Αποτελέσματα

Ένα πρώτο ερώτημα που τίθεται είναι εάν οι μέσες τιμές των παραγόντων της άμεσης και έμμεσης επιρροής διαφοροποιούνται σημαντικά μεταξύ των πειραματικών συνθηκών. Ελέγχοντας διαγραμματικά την κατανομή, ανά πειραματική συνθήκη, των παραγόντων της άμεσης επιρροής, της έμμεσης γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων και της έμμεσης πολιτικών πεποιθήσεων (βλ. Θηκογράμματα, Παράρτημα 8, Μέρος 1^{ο}), διαπιστώνουμε πως οι διάμεσοι των τιμών διαφοροποιούνται μεταξύ τους. Κατά συνέπεια, εφόσον εμφανίζονται διαφοροποιήσεις της διαμέσου τιμής μεταξύ των πειραματικών συνθηκών, και δεδομένου του ότι υπάρχει ισότητα τόσο ποσοτική όσο και ποιοτική των

υποκειμένων, πραγματοποιήθηκε στατιστικός έλεγχος ανάλυσης της διακύμανσης προκειμένου να διαπιστωθεί εάν παρατηρούνται στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ τους.

Προκειμένου να ελέγξουμε τη συνολική αλληλεπίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών στις εξαρτημένες πραγματοποιήθηκε ανάλυση διακύμανσης ως τις ανεξάρτητες μεταβλητές. Από τα αποτελέσματα (Πίνακας 10) διαφαίνεται πως η αλληλεπίδραση μεταξύ των μεταβλητών διαφοροποιεί τις απαντήσεις του δείγματος ως προς την άμεση επιρροή (F1/119=6,40 p<.012) την έμμεση μεταφυσικών πεποιθήσεων (F1/119=7,15 p<.008) και την έμμεση πολιτικών θέσεων (F1/119=28,72 p<.000). Το περιεχόμενο του μηνύματος (εξουσιαστικό/ μειονοτικό) διαφοροποίησε τις απαντήσεις του δείγματος κατά στατιστικά σημαντικό βαθμό ως προς τις πολιτικές πεποιθήσεις (F1/119=70,55 p<.000) οδηγώντας τα υποκείμενα που έλαβαν ένα μειονοτικό κείμενο επιρροής να υιοθετήσουν περισσότερο δεξιές θέσεις από τα υποκείμενα που έλαβαν το εξουσιαστικό. Η ένταση της σύγκρουσης φαίνεται να οδήγησε τα υποκείμενα στην υιοθέτηση των εξουσιαστικών θέσεων σε

Πίνακας 10. Μέσοι όροι της άμεσης και έμμεσης επιρροής ως προς τις ανεξάρτητες μεταβλητές και ευρήματα των αναλύσεων παραλλακτικότητας (όπου το 1 αντιστοιχεί στις θέσεις που απορρέουν από την εξουσία και το 7 στις θέσεις που απορρέουν από τη μειονότητα)

	Άμεση Επιρροή	Έμμεση Μεταφυσικών Πεποιθήσεων	Έμμεση Πολιτικών Πεποιθήσεων
Εξουσία (n=60)	2,53	4,09	3,01
Μειονότητα (n=60)	2,78	4,36	3,72
Χωρίς Σύγκρουση (n=60)	2,80	4,30	3,19
Με σύγκρουση (n=60)	2,51	4,15	3,55
	Αναλύσεις Παραλλακτικότητας		
Α (Περιεχόμενο Μηνύματος: εξουσιαστικό/μειονοτικό)	F1/119=3,68 p<.057	F1/119=3,28 p<.072	F1/119=70,55 p<.000
Β (Ένταση σύγκρουσης: με/χωρίς ένταση)	F1/119=5,09 p<.025	F1/119=0,92 p<.338	F1/119=19,00 p<.000
Α x Β	F1/119=6,40 p<.012	F1/119=7,15 p<.008	F1/119=28,72 p<.000
Σφάλμα	0,763	1,003	0,344

επίπεδο άμεσης επιρροής (F1/119=5,09 p<.025), ενώ τα ώθησε στην υιοθέτηση περισσότερο δεξιών θέσεων σε έμμεσο επίπεδο (F1/119=19,00 p<.000).

Ελέγχοντας την εικόνα της πηγής (Πίνακας 11) διαπιστώνουμε επίσης πως η αλληλεπίδραση μεταξύ των μεταβλητών επηρεάζει τον τρόπο πρόσληψης του "χαρακτήρα" της πηγής (μειονοτικός/πλειονοτικός) (F1/119=6,54 p<.011) και της πρόσληψης του ύφους διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης (άκαμπτο/ευλύγιστο) (F1/119=11,40 p<.001). Επίσης, διαφαίνεται πως το εξουσιαστικό περιεχόμενο της πηγής οδηγεί τα υποκείμενα να την προσλαμβάνουν περισσότερο σταθερή (F1/119=6,88 p<.009) και πλειονοτική (F1/119=50,60 p<.000) απ' ότι τη μειονοτική πηγή. Τέλος, η ένταση της σύγκρουσης επιδρά στο να προσλαμβάνονται οι πηγές όπου εντείνεται η σύγκρουση ως περισσότερο μειονοτικές και άκαμπτες από τις πηγές με μειωμένη σύγκρουση. Από τον έλεγχο της επίδρασης των πειραματικών συνθηκών στις εξαρτημένες μεταβλητές διαφάνηκε πως μεταξύ των πειραματικών συνθηκών παρατηρούνται διαφορές σε επίπεδο έμμεσης επιρροής πολιτικών πεποιθήσεων (F4/149=19,04 p<.000).

Πίνακας 11. Μέσοι όροι της εικόνας της πηγής (σε πενταβάθμια κλίμακα) ως προς τις ανεξάρτητες μεταβλητές κι ευρήματα των αναλύσεων παραλλακτικότητας

	Αστάθεια/ Σταθερότητα	Μειονοτικός/ Πλειονοτικός	Ακαμψία/ Ευλυγισία
Εξουσία (n=60)	4,08	3,18	2,57
Μειονότητα (n=60)	3,66	2,23	2,54
Χωρίς Σύγκρουση (n=60)	3,95	3,00	2,79
Με σύγκρουση (n=60)	3,75	2,37	2,41
Αναλύσεις Παραλλακτικότητας			
Α (Περιεχόμενο Μηνύματος: εξουσιαστικό/μειονοτικό)	F1/119=6,88 p<.009	F1/119=50,60 p<.000	F1/119=0,22 p<.636
Β (Ένταση σύγκρουσης: με/χωρίς ένταση)	F1/119=0,95 p<.331	F1/119=16,82 p<.000	F1/119=7,73 p<.006
Α x Β	F1/119=1,40 p<.237	F1/119=6,54 p<.011	F1/119=11,40 p<.001
Σφάλμα	0,83	0,65	0,82

Κατόπιν, εφόσον δεν υπήρχε προ-τεστ στον σχεδιασμό του πειράματος, ελέγχθηκε η διαφοροποίηση των πειραματικών συνθηκών ως προς τη συνθήκη ελέγχου, μέσω του τεστ Dunnett. Από τα αποτελέσματα αναδύεται πως η συνθήκη κατά την οποία τα υποκείμενα έλαβαν ένα μειονότητα κείμενο (ύπαρξη ξωτικών) με ένταση σύγκρουσης διαφοροποιείται από τη συνθήκη ελέγχου τόσο ως προς τον παράγοντα έμμεσης επιρροής πολιτικών πεποιθήσεων ($p<.022$), ωθώντας τα υποκείμενα σε περισσότερο δεξιές θέσεις, όσο και ως προς τον παράγοντα έμμεσης επιρροής γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων ($p<.005$).

Τέλος, διεξήχθη ο έλεγχος της ελάχιστης σημαντικής διαφοράς (least, significant difference, LSD) προκειμένου να διερευνήσουμε τις στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των πειραματικών συνθηκών. Από την ανάγνωση του Πίνακα 12 παρατηρούμε ότι στη μειονοτική συνθήκη όταν δεν εντείνεται η σύγκρουση, οι συμμετέχοντες υποστηρίζουν περισσότερο την ύπαρξη των ξωτικών απ' ό,τι στην εξουσιαστική συνθήκη χωρίς ένταση της σύγκρουσης ($p<.027$) και στη μειονοτική συνθήκη με ένταση σύγκρουσης ($p<.027$).

Πίνακας 12. Μέσοι όροι της άμεσης και έμμεσης επιρροής ως προς τις πειραματικές συνθήκες (όπου το 1 αντιστοιχεί στις θέσεις που απορρέουν από την εξουσία και το 7 στις θέσεις που απορρέουν από τη μειονότητα)

	Άμεση Επιρροή (Πίστης στα Ξωτικά)	Έμμεση Επιρροή (Γενικές Μεταφυσικές Πεποιθήσεις)	Έμμεση Επιρροή (Πολιτικές Πεποιθήσεις)
Μειονοτικό περιεχόμενο / χωρίς ένταση σύγκρουσης	3,08 [a,b]	4,23	3,59
Μειονοτικό περιεχόμενο / με ένταση σύγκρουσης	2,47 [b]	4,48 [c,e]	4,16 [g,f]
Εξουσιαστικό περιεχόμενο / χωρίς ένταση σύγκρουσης	2,51 [a]	4,36 [d]	3,40
Εξουσιαστικό περιεχόμενο / με ένταση σύγκρουσης	2,55	3,83 [d,e]	3,11 [f]
Συνθήκη Ελέγχου	2,86	4,02 [c]	3,34 [g]
	F4/149=2,50 p<.064	F4/149=1,86 p<.141	F4/149=19,04 p<.000
	a: p<.027 b: p<.027	c: p<.022 d:p<.012 e: p<.002	f: p<.001 g: p<.005

Η μειονότητα που εντείνει τη σύγκρουση φαίνεται να επιδρά σε έμμεσο επίπεδο, ωθώντας τους συμμετέχοντες στην υιοθέτηση ευρύτερων μεταφυσικών πεποιθήσεων που τη διακρίνει από τη συνθήκη του εξουσιαστικού περιεχομένου που εντείνει τη σύγκρουση ($p<.002$). Επίσης, η συνθήκη του εξουσιαστικού λόγου (δηλαδή ενός λόγου που στηρίζει την ανυπαρξία των ξωτικών) που εντείνει τη σύγκρουση διαφοροποιείται -ευνοώντας περισσότερο την άρνηση των μεταφυσικών πεποιθήσεων- από τη συνθήκη του εξουσιαστικού λόγου που δεν εντείνει τη σύγκρουση ($p<.012$).

Όσο για την έμμεση επιρροή των πολιτικών πεποιθήσεων, φαίνεται ότι στη συνθήκη του μειονοτικού περιεχομένου με ένταση της σύγκρουσης οι συμμετέχοντες εκδηλώνουν περισσότερο πεποιθήσεις της πολιτικής δεξιάς, τόσο από τη συνθήκη ελέγχου ($p<.005$) όσο και από την συνθήκη του εξουσιαστικού περιεχομένου όπου εντείνεται η σύγκρουση ($p<.001$).

Επίσης, όπως φαίνεται στον Πίνακα 13, ως προς τις διαφοροποιήσεις που παρουσιάζει η πρόσληψη της εικόνας της πηγής μεταξύ των πειραματικών συνθηκών, αξίζει να αναφέρουμε πως η εξουσία χωρίς ένταση της σύγκρουσης

Πίνακας 13. Μέσοι όροι (σε πενταβάθμια κλίμακα) της εικόνας της πηγής ως προς τις πειραματικές συνθήκες

	Αστάθεια/ Σταθερότητα	Μειονοτικός/ Πλειονοτικός	Ακαμψία/ Ευλυγισία
Μειονοτικό περιεχόμενο / χωρίς ένταση σύγκρουσης	3,60[a]	2,37[d]	2,55[g]
Μειονοτικό περιεχόμενο / με ένταση σύγκρουσης	3,76	2,10[b]	2,38
Εξουσιαστικό περιεχόμενο / χωρίς ένταση σύγκρουσης	4,26[a]	3,63[c, d]	3,10[f, g]
Εξουσιαστικό περιεχόμενο / με ένταση σύγκρουσης	3,90	2,76 [b, c]	2,09[f]
	F4/149=2,51 p<.043	F4/149=19,30 p<.000	F4/149=4,80 p<.001
	a: p<.009	b:p<.001 c: p<.000 d: p<.000	e: p<.000 f: p<.028

εκλαμβάνεται ως περισσότερο πλειονοτική (F=19,30, p<.000), σταθερή (F= 2,51, p<.009) και ευλύγιστη από την αντίστοιχη μειονοτική και ως περισσότερο πλειονοτική (p<.000) και ευλύγιστη (p<.028) από την εξουσία με ένταση σύγκρουσης. Τέλος, η εξουσία με ένταση σύγκρουσης, προσλαμβάνεται ως περισσότερο πλειονοτική (p<.001) από την αντίστοιχη μειονοτική.

Έχοντας ελέγξει την επίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών στις εξαρτημένες, θελήσαμε να ελέγξουμε τη συσχέτιση μεταξύ των εξαρτημένων μεταβλητών. Υπολογίστηκε ο συντελεστής Pearson μεταξύ των εξαρτημένων μεταβλητών. Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 14, οι γενικές μεταφυσικές πεποιθήσεις σχετίζονται θετικά τόσο με τη πίστη στα ξωτικά (Pearson Correlation = 0,449 p (2-tailed)<0,0005) όσο και με τις δεξιές πολιτικές θέσεις (Pearson Correlation = 0,550 p (2-tailed)<0,0005). Από τα παραπάνω γίνεται φανερή η σύνδεση μεταξύ των δύο έμμεσων μετρήσεων γεγονός που συνηγορεί στη θεώρησή τους ως στοιχεία που επηρεάζονται -από τις ανεξάρτητες μεταβλητές- κατά παρόμοιο τρόπο.

Πίνακας 14. Συσχέτιση θέσεων που αφορούν την ύπαρξη ξωτικών, τις μεταφυσικές και τις πολιτικές πεποιθήσεις

		Ύπαρξη ξωτικών	Γενικές Μεταφυσικές Πεποιθήσεις	Πολιτικές Θέσεις
Ύπαρξη ξωτικών	Pearson Correlation	1	,449**	,070
	Sig. (2-tailed)		,000	,728
	N	150	150	150
Γενικές Μεταφυσικές Πεποιθήσεις	Pearson Correlation	,449**	1	,550**
	Sig. (2-tailed)	,000		,000
	N	150	150	150
Πολιτικές Θέσεις	Pearson Correlation	,070	,550**	1
	Sig. (2-tailed)	,728	,000	
	N	150	150	150

7.4 Συζήτηση

Ένα πρώτο σχόλιο που αφορά τα αποτελέσματα σχετίζεται με την περί αλλαγής των μεταφυσικών πεποιθήσεων μέσω των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής. Η πειραματική έρευνα της Valee (2008) έδειξε ότι οι μεταφυσικές πεποιθήσεις δεν είναι δυνατόν να μεταβληθούν μέσω διαδικασιών κοινωνικής επιρροής, ενώ τα ευρήματα των Markovsky και Thye (2001) αναδεικνύουν ακριβώς το αντίθετο, ότι δηλαδή οι μεταφυσικές πεποιθήσεις είναι ευάλωτες σ' αυτές τις διαδικασίες. Τα αντιφατικά αυτά ευρήματα ελέγχονται με την παρούσα έρευνα η οποία έδειξε ότι παρατηρείται επίδραση του μειονοτικού μεταφυσικού διακυβεύματος στις θέσεις των υποκειμένων. Συγκεκριμένα, παρατηρήθηκε ότι η συνθήκη «μειονότητα με ένταση σύγκρουσης», όπου μια πηγή επιχειρηματολογεί για την ύπαρξη ξωτικών, οδηγεί σε αλλαγή τόσο ως προς τις μεταφυσικές πεποιθήσεις όσο και ως προς τις πολιτικές, γεγονός που τη διαφοροποιεί κατά στατιστικά σημαντικό τρόπο από τη συνθήκη ελέγχου. Έτσι, γίνεται φανερό πως οι μεταφυσικές πεποιθήσεις δεν είναι χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του καθενός, όπως είχε υποστηριχθεί (MacDonald, 2000, 2009), ούτε συνδέονται με αναπτυξιακούς παράγοντες (Stanford, 1987; Stevens, 2001), ούτε υπακούουν στη «θεωρία» των προβάτων και των κατσικιών (Thalbourne, 1981) που διαχωρίζει τους ανθρώπους σε όσους πιστεύουν σε μεταφυσικές πεποιθήσεις (πρόβατα) και σε όσους δεν πιστεύουν (κατσίκια). Αντίθετα, οι μεταφυσικές πεποιθήσεις αποτελούν στοιχεία ανήκοντα στο σύστημα των κοινωνικών αναπαραστάσεων και δύνανται να αλλάξουν.

Όσον αφορά τη σύνδεση των μεταφυσικών πεποιθήσεων με τις πολιτικές πεποιθήσεις διαφάνηκαν κάποια πολύ αξιόλογα ευρήματα. Κατά τη συνθήκη έντασης της σύγκρουσης μία μειονότητα που υποστήριζε την ύπαρξη των ξωτικών επέδρασε στις πολιτικές αντιλήψεις των πειραματικών υποκειμένων, ωθώντας τους στην πολιτική δεξιά. Αντίστοιχα, μια εξουσία που υποστήριζε -με ένταση της σύγκρουσης- την ανυπαρξία των ξωτικών οδήγησε τα πειραματικά υποκείμενα στην υιοθέτηση περισσότερο αριστερών θέσεων. Μια ικανή ερμηνεία των αποτελεσμάτων αυτών θα μπορούσε να προέλθει από το έργο του Deconchy πάνω στη διαχείριση ή αλλιώς τον εξευμενισμό του ανεξέλεγκτου (Deconchy, Quelen & Ragot, 1998; Deconchy &

Ragot, 1999). Οι συμμετέχοντες στα πειράματα, μπροστά στις θέσεις του μειονοτικού κειμένου έρχονται αντιμέτωποι με μια συγκρουσιακή κατάσταση που προκύπτει από την εισαγωγή μιας νέας πληροφορίας: αυτή της ύπαρξης των ξωτικών. Μπροστά σε ένα τέτοιο δεδομένο τα πειραματικά υποκείμενα τείνουν να συσπειρώνονται σε σταθερές που τίθενται από την εθνική ενδο-ομάδα. Το ζήτημα όμως σε αυτή την ερμηνεία έγκειται στο *γιατί* τα υποκείμενα αυτά δεν συσπειρώνονται γύρω από την ταξική τους ταυτότητα αλλά συσπειρώνονται γύρω από την εθνική; Η ύπαρξη αυτού του ερωτήματος ενδυναμώνει την υπόθεσή μας σύμφωνα με την οποία τα στοιχεία που συνθέτουν το ιδεολογικό σύμπαν των κοινωνικών υποκειμένων συνδέονται μεταξύ τους. Οι ιστορικά αποκρυσταλλωμένες ιδέες παράγουν συγκεκριμένες συνδέσεις, οι οποίες αναδύονται κυρίως σε συνθήκες αυξημένης σύγκρουσης.

Συγκρίνοντας τώρα τις πειραματικές συνθήκες μεταξύ τους παρουσιάζονται κάποια, επίσης, αξιόλογα ευρήματα. Η υπόθεσή μας φαίνεται εν μέρει να επιβεβαιώνεται. Η μειονότητα με μειωμένη ένταση φαίνεται να επιδρά σε άμεσο αλλά όχι σε έμμεσο επίπεδο. Αντίθετα η μειονότητα με ένταση της σύγκρουσης επιδρά αποκλειστικά σε έμμεσο επίπεδο επιβεβαιώνοντας έτσι τη κλασσική θεωρία της διπλής επεξεργασίας. Σύμφωνο με την ίδια συλλογιστική είναι το αποτέλεσμα της εξουσίας χωρίς σύγκρουση η οποία επιδρά σε άμεσο επίπεδο. Κάτι που δεν ήταν αναμενόμενο σχετίζεται με την επίδραση της εξουσίας με ένταση σύγκρουσης η οποία επηρεάζει σε έμμεσο επίπεδο. Το παραπάνω αποτέλεσμα νομίζουμε πως φωτίζεται από την εικόνα της πηγής. Συνολικά, οι συνθήκες με ένταση της σύγκρουσης προσλαμβάνονται ως περισσότερο άκαμπτες και μειονοτικές από τις συνθήκες όπου υπάρχει μειωμένη σύγκρουση. Η στατιστικώς σημαντική διαφοροποίηση που προκύπτει, ως προς την πρόσληψη της πηγής με όρους πλειονοτισμού/μειονοτισμού, της εξουσιαστικής χωρίς ένταση σύγκρουσης από την εξουσιαστική με ένταση σύγκρουσης, μας οδηγεί στο να συμπεράνουμε πως ο σκληρός πυρήνας της εξουσίας είναι δυνατόν να προσληφθεί με όρους μειονότητας στην περίπτωση μιας συγκρουσιακής ή και "άκαμπτης" εξουσιαστικής ομάδας όπως πολύ χαρακτηριστικά περιγράφεται στο βιβλίο των Pérez και Mugny, (1993/1996). Όταν δηλαδή μία εξουσιαστική πηγή υιοθετεί έναν λόγο όπου προσδιορίζονται σημεία διομαδικής σύγκρουσης, είναι δυνατόν, στην περίπτωση που αυτή η

συμπεριφορά προσληφθεί με όρους ακαμψίας, να θεωρηθεί -από τα κοινωνικά υποκείμενα- η πηγή αυτή ως μειονοτική.

7.5 Επίδραση των πειραματικών συνθηκών στην κοινωνική αναπαράσταση του Ξωτικού

Μετά τον έλεγχο της επίδρασης, άμεσης και έμμεσης, των πειραματικών συνθηκών στις οριζόμενες από τις υποθέσεις εξαρτημένες μεταβλητές, θελήσαμε να διερευνήσουμε την επίδραση των πειραματικών συνθηκών στη διαμόρφωση της κοινωνικής αναπαράστασης των Ξωτικού. Θελήσαμε, δηλαδή, να εξετάσουμε την κατανομή της λεκτικής παραγωγής για το ξωτικό ως προς τις πειραματικές συνθήκες και ως προς τις δίτιμες μεταβλητές της Πίστης-Μη πίστης στα ξωτικά, Αριστεροί-Δεξιοί και Ορθολογισμός-Μεταφυσική, η οποία κατασκευάστηκε μέσω της μεθόδου ανάλυσης κατά συστάδες (k-means cluster analysis), με βάση τις απαντήσεις που δόθηκαν στις εξαρτημένες μεταβλητές, με τον ίδιο τρόπο όπως παρουσιάστηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο.

Έτσι το δείγμα μας, βάση των απαντήσεων του στις προτάσεις του παράγοντα της άμεσης επιρροής, κατηγοριοποιήθηκε στην ομάδα που υποστήριζε περισσότερο την ύπαρξη ξωτικών (μ.ο.=4,85) και στην ομάδα που υποστήριζε λιγότερο την ύπαρξη τους (μ.ο.=2,14). Το δείγμα χωρίστηκε σε υποκείμενα περισσότερο αριστερά (μ.ο.=2,86) και περισσότερο δεξιά (μ.ο.=4,71), ανάλογα με τις απαντήσεις τους στις ερωτήσεις του παράγοντα έμμεσης επιρροής πολιτικών πεποιθήσεων και, τέλος, χωρίστηκε σε υποκείμενα που υποστηρίζουν περισσότερο ορθολογικές (μ.ο.=3,50) ή μεταφυσικές πεποιθήσεις (μ.ο.=5,27), ανάλογα με τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του παράγοντα έμμεσης επιρροής μεταφυσικών πεποιθήσεων. Η λεκτική παραγωγή για το ξωτικά σε σχέση με τις πειραματικές συνθήκες και τις ομαδοποιήσεις των παραπάνω πεποιθήσεων παρουσιάζεται στο παραγοντικό διάγραμμα 2.

Η παραγοντική ανάλυση η οποία εφαρμόστηκε στα λεκτικά δεδομένα που προέκυψαν από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, ανέδειξε τους δύο πρώτους

παραγοντικούς άξονες, που ερμηνεύουν το 46,43% της συνολικής αδράνειας. Ο πρώτος παράγοντας, που ερμηνεύει το 25,77% της συνολικής αδράνειας, αντιπαραθέτει τις λέξεις ή φράσεις που αναδύονται από τον όρο *Ξωτικό* των υποκειμένων που έλαβαν ένα μειονοτικό κείμενο επιρροής (με ή χωρίς ένταση της

Παραγοντικό διάγραμμα 2. Λέξεις σχετιζόμενες με το "Ξωτικό", Πειραματικές συνθήκες και ομαδοποιήσεις βασιζόμενες στις εξαρτημένες μεταβλητές (Πίστη/Μη Πίστη στα ξωτικά, Μεταφυσική/Ορθολογισμός, Αριστερά/Δεξιά)

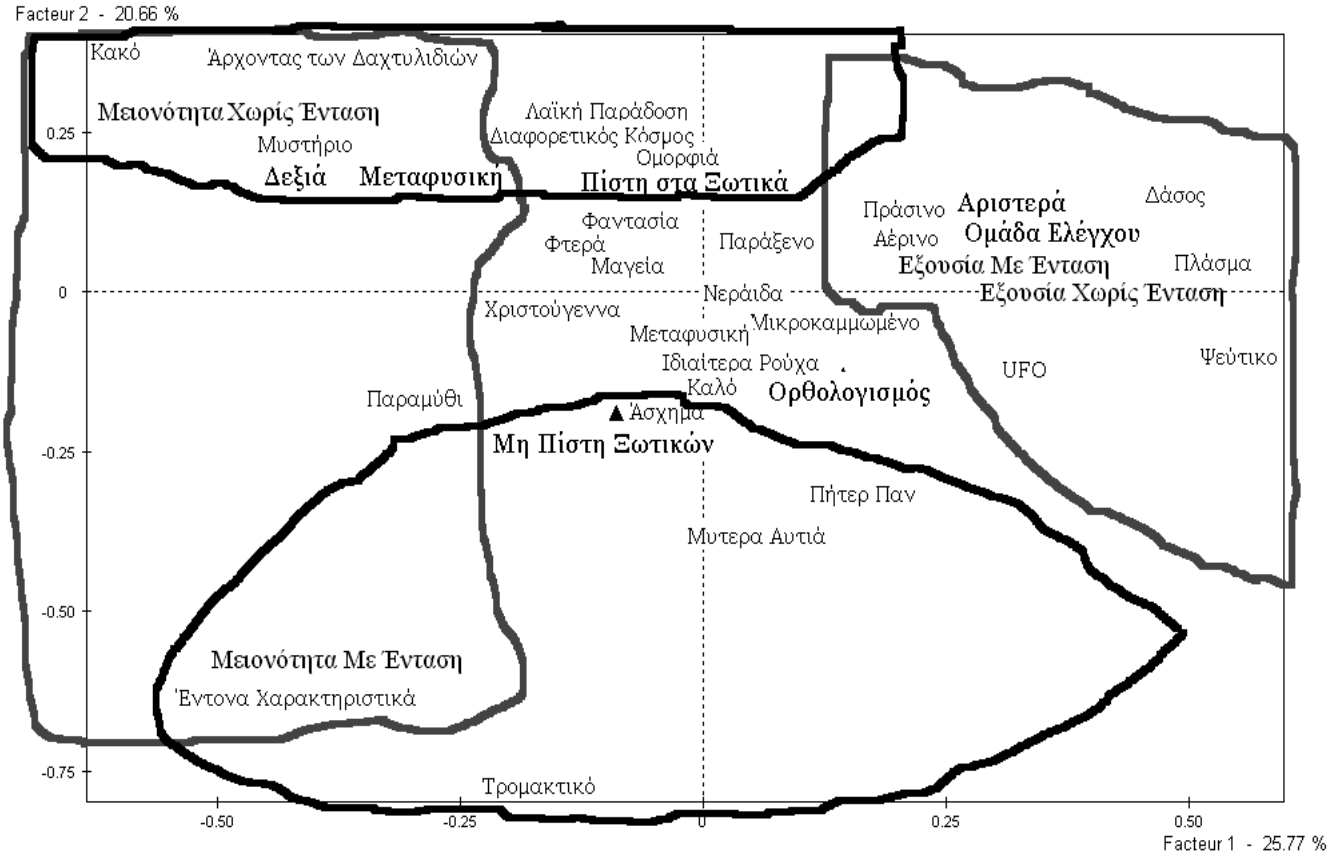

σύγκρουσης) και ασπάζονται περισσότερο δεξιές θέσεις και μεταφυσικές πεποιθήσεις, με τις λέξεις ή φράσεις των υποκειμένων που συμμετείχαν στη συνθήκη ελέγχου και αυτών που διάβασαν το εξουσιαστικό κείμενο επιρροής (με ή χωρίς ένταση της σύγκρουσης) και ασπάζονται περισσότερο αριστερές θέσεις. Ο δεύτερος παράγοντας, που ερμηνεύει το 20,66% της συνολικής αδράνειας, διακρίνει τις απαντήσεις των υποκειμένων που έλαβαν το μειονοτικό κείμενο επιρροής χωρίς ένταση σύγκρουσης, ασπάζονται περισσότερο δεξιές θέσεις, μεταφυσικές

πεποιθήσεις και δηλώνουν πίστη στα ξωτικά, από τα υποκείμενα που έλαβαν το μειονοτικό κείμενο με ένταση σύγκρουσης και δηλώνουν άρνηση πίστης στα ξωτικά.

Οι κυριότερες λέξεις ή φράσεις που φαίνεται να συνδέονται με τα μειονοτικά κείμενα, τις δεξιές θέσεις και τις μεταφυσικές πεποιθήσεις είναι: *Κακό, Μυστήριο, Έντονα Χαρακτηριστικά, Παραμύθι και Άρχοντας των Δαχτυλιδιών*. Με τις εξουσιαστικές συνθήκες, τη συνθήκη ελέγχου και τις αριστερές πεποιθήσεις φαίνεται να συνδέονται οι λέξεις: *Ψεύτικο, Πλάσμα, Δάσος, UFO, Πράσινο και Αέρινο.*

Αυτό που μπορούμε να παρατηρήσουμε από την ανάλυση του πρώτου άξονα είναι η αντιδιαστολή των εξουσιαστικών από τις μειονοτικές συνθήκες ως προς τα στοιχεία που συνθέτουν την αναπαράσταση των ξωτικών. Μια αντιδιαστολή που συνοδεύεται -ως προς την αναπαράσταση των ξωτικών- και από ένα άλλο ζεύγος αντιθέτων. Της ομάδας των περισσότερο δεξιών από τα περισσότερα αριστερά κοινωνικά υποκείμενα. Ως προς την αναπαράσταση των ξωτικών, φαίνεται πως, όταν η πηγή επιρροής επιχειρηματολογεί υπέρ της ύπαρξης ξωτικών, τα πειραματικά υποκείμενα σχηματίζουν μια ιδέα για τα ξωτικά που σχετίζεται με τα λεγόμενα «σκοτεινά» (Θεοδοσιάδης, 2004) ξωτικά (*Κακό, Μυστήριο, Έντονα Χαρακτηριστικά*). Αντιθέτως, όταν δεν υπάρχει κείμενο επιρροής (συνθήκη ελέγχου) ή όταν στο κείμενο αναπτύσσεται μια επιχειρηματολογία υπέρ της ανυπαρξίας των ξωτικών, τα υποκείμενα επικεντρώνονται κυρίως στη μορφή των λεγόμενων "φωτεινών" ξωτικών (*Πλάσμα, Αέρινο*). Το παραπάνω αποτέλεσμα μας ωθεί να σκεφτούμε ότι ενδεχομένως η επιχειρηματολογία υπέρ της ύπαρξης μιας μεταφυσικής οντότητας ωθεί τα υποκείμενα στο να σχηματίσουν μια περισσότερο σκοτεινή και «τρομακτική» αναπαράσταση για την οντότητα αυτή. Μια κοινωνική αναπαράσταση δηλαδή περισσότερο συνδεδεμένη με το φόβο. Μπορούμε, δηλαδή, να υποθέσουμε πως κατά τη διαδικασία της κοινωνιογνωστικής επεξεργασίας της νέας γνώσης, που φέρει το μειονοτικό κείμενο, η δομημένη κοινωνική αναπαράσταση των υποκειμένων για τα ξωτικά αμφισβητείται. Μια αμφισβήτηση που αφορά τόσο την υπόσταση όσο και τη μορφή των ξωτικών. Σύμφωνα με τον Judge (2010), η απροσδιοριστία στη μορφή καθώς και η αορατότητα συνδέονται με το φόβο του άγνωστου. Μπορούμε να υποθέσουμε πως κατά τη συνθήκη αμφισβήτησης των μέχρι πρότινος γνωστών ζητημάτων, παράγεται φόβος, που οδηγεί τα υποκείμενα στο να σχηματίσουν μια

περισσότερο σκοτεινή και επιθετική εικόνα για το -τελικά- "άγνωστο" διακύβευμα[91]. Η διαχείριση αυτής της συγκρουσιακής κατάστασης είναι που οδηγεί στο δρόμο της κοινωνικής σύγκρισης ή της γνωστικής επικύρωσης, σύμφωνα με τον Moscovici (1980/1989).

Από τα αποτελέσματα φαίνεται πως ως προς στον πρώτο άξονα δεν συμμετέχει η ομαδοποίηση του παράγοντα άμεσης επιρροής (Πίστη/Μη Πίστη στα ξωτικά). Το μόνο σημείο που σχετίζεται με τη μεταβλητή αυτή είναι η κεντρική παρουσία της λέξης "Ψεύτικο" στην επικέντρωση της αναπαράστασης του Ξωτικού που συνδέεται με τις εξουσιαστικές πηγές επιρροής.

Ο δεύτερος άξονας φαίνεται να διακρίνει τις απαντήσεις των υποκειμένων ανάμεσα σε όσους δηλώνουν μη πίστη στα ξωτικά και διαβάζουν το μειονοτικό κείμενο επιρροής με ένταση της σύγκρουσης (*Τρομακτικό, Έντονα Χαρακτηριστικά, Μυτερά Αυτιά, Πήτερ Παν και Άσχημο*), με τις απαντήσεις των υποκειμένων που δήλωσαν πίστη στα ξωτικά, έλαβαν ένα μειονοτικό κείμενο επιρροής χωρίς ένταση σύγκρουσης και υιοθέτησαν περισσότερο μεταφυσικές και δεξιές πεποιθήσεις (*Κακό, Άρχοντας των Δαχτυλιδιών, Λαϊκή Παράδοση, Μυστήριο, Διαφορετικός Κόσμος, Ομορφιά*). Αυτό που μπορούμε να παρατηρήσουμε από τα παραπάνω είναι πως τα υποκείμενα που τείνουν να δηλώνουν πίστη στα ξωτικά, υιοθετούν δεξιές θέσεις και μεταφυσικές πεποιθήσεις και κυρίως έχουν λάβει ένα μειονοτικό κείμενο χωρίς ένταση σύγκρουσης που υποστηρίζει την ύπαρξη ξωτικών επικεντρώνονται στη διαφορετικότητα του κόσμου των ξωτικών (*Μυστήριο, Διαφορετικός Κόσμος*) που εκφράζεται μέσα από αφηγήσεις (*Άρχοντας των Δαχτυλιδιών, Λαϊκή Παράδοση*). Αντίθετα, τα υποκείμενα που κυρίως έχουν λάβει ένα μειονοτικό κείμενο με ένταση σύγκρουσης και τείνουν να δηλώνουν άρνηση πίστης στα ξωτικά φαίνεται να επικεντρώνονται κυρίως στην εξωτερική τους μορφή (*Έντονα Χαρακτηριστικά, Μυτερά Αυτιά, Άσχημα*).

Από τα παραπάνω θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε πως η πίστη στα ξωτικά[92], συνδέεται περισσότερο με την αναγνώριση του πλαισίου μέσα στο οποίο μπορούν να

91 Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στον Άμλετ του Shakespeare (1988: 89) "Και θέλεις να είναι ο εχθρός σου γνώριμος παρά να δεις να έρχεται κατά πάνω σου το αγνώριστο".

92 Δια της επίδρασης των πειραματικών συνθηκών.

υπάρξουν. Θέτουν δηλαδή την αναγνώριση της ύπαρξής τους όχι σε ένα σύγχρονο-καθημερινό πλαίσιο κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά εντάσσοντάς τα στο αλλοτινό-διαφορετικό πλαίσιο του παραμυθιού. Αντιθέτως τα υποκείμενα που τείνουν να μην πιστεύουν στα ξωτικά επικεντρώνονται στην εξωτερική μορφή αυτών.

Η μέθοδος μέσα από την οποία αναδείχθηκαν τα παραπάνω αποτελέσματα δεν μας επιτρέπει να βγάλουμε ασφαλή συμπεράσματα για το τι καθίσταται αίτιο και τι αιτιατό σε αυτή τη διαδικασία. Θα μπορούσαμε όμως να υποθέσουμε πως η διαπραγμάτευση του μειονοτικού μηνύματος επιρροής, μέσα από την κοινωνιογνωστική διαδικασία επικύρωσης, οδηγεί τα υποκείμενα στο να "αναρωτηθούν" κάτω από ποιες συνθήκες η μειονότητα θα μπορούσε να έχει δίκιο. Αυτό τους οδηγεί στην οριοθέτηση ενός πλαισίου μέσα στο οποίο καθίσταται εφικτή η πρόταση της μειονότητας. Και, έχοντας ορίσει αυτό το πλαίσιο, αποδέχονται την πρόταση αυτής. Αντιθέτως, τα υποκείμενα που διάβασαν ένα μειονοτικό κείμενο επιρροής με ένταση σύγκρουσης οδηγήθηκαν στην επικέντρωση κυρίως των εξωτερικών στερεοτυπικών χαρακτηριστικών του ξωτικού[93], αποστασιοποιήθηκαν από τη δυνατότητα ύπαρξης αυτών των πλασμάτων και, κατά συνέπεια, έτειναν να αρνηθούν την ύπαρξή τους.

Οι πειραματικές συνθήκες, λοιπόν, επικεντρώνουν τα κοινωνικά υποκείμενα σε διαφορετικές διαστάσεις της κοινωνικής αναπαράστασης των ξωτικών. Έτσι, τόσο το είδος των ξωτικών (σκοτεινά, φωτεινά) όσο και το είδος αναφοράς (στο πλαίσιο ύπαρξης ή στα εξωτερικά χαρακτηριστικά) φαίνεται να αλλάζουν ανάλογα με τις πειραματικές συνθήκες. Το συγκεκριμένο αποτέλεσμα αναδεικνύει την ανάγκη πολύπλευρης μελέτης ενός πειραματικού έργου, καθώς η σφαιρική διερεύνηση των στοιχείων που αλλάζουν κάτω από την επίδραση των πειραματικών συνθηκών μπορεί να μας προσφέρει σημαντικές πληροφορίες τόσο σχετικά με τη διαδικασία επίδρασης ενός μηνύματος κοινωνικής επιρροής όσο και με σημεία που αλληλεπιδρούν στο πλαίσιο ενός συστήματος ιδεών.

93 Θα μπορούσαμε χαριτολογώντας να πούμε με όρους "κοινωνικής σύγκρισης".

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Πείραμα ΙΙ. Ιδεολογικές συνέχειες και ασυνέχειες στη μειονοτική επιρροή: *Πολιτική δεξιά και αριστερά στο παράδειγμα της ύπαρξης ξωτικών*

Βασιζόμενοι στα ευρήματα του παραπάνω πειράματος, όπου διαφάνηκε ο ρόλος των ιδεολογικών συνεχειών, της διατήρησης δηλαδή των σχέσεων μεταξύ των ιστορικά συνδεδεμένων ιδεολογιών, κατά τη διαδικασία κοινωνικής επιρροής, θελήσαμε να ελέγξουμε πειραματικά την επίδραση των ιδεολογικών συνεχειών και ασυνεχειών στις θέσεις των υποκειμένων. Για να γίνουμε περισσότερο κατανοητοί, από τα αποτελέσματα του προηγούμενου πειράματος διαφάνηκε πως, όταν μια πηγή επιχειρηματολογεί για ένα θέμα, δύναται να επηρεάσει έναν δέκτη όχι μόνο ως προς τις θέσεις που αποτελούν το διακύβευμα της επιχειρηματολογίας του, αλλά και ως προς συναφείς -ιστορικοϊδεολογικά- θέσεις. Έτσι, στο προηγούμενο πείραμα μία πηγή που επιχειρηματολογούσε υπέρ της ύπαρξης ξωτικών επηρέασε τα πειραματικά υποκείμενα σε επίπεδο πολιτικής ιδεολογίας, καθώς ιστορικά παρουσιάζεται μια συνάφεια μεταξύ της πίστης σε μεταφυσικές οντότητες της λαϊκής παράδοσης και της πολιτικής δεξιάς. Με το παρόν πείραμα, επιχειρούμε να ελέγξουμε την επίδραση μιας πηγής όταν αυτή πρεσβεύει δύο συναφή -ιστορικοϊδεολογικά- θέματα (ιδεολογική συνέχεια) σε σύγκριση με την επίδραση μιας πηγής που εκφράζει δύο μη συναφή -ιστορικοϊδεολογικά- θέματα (ιδεολογική ασυνέχεια). Η εγχειρηματοποίηση αυτής της μεταβλητής πραγματοποιήθηκε μέσω του πειραματικού υποδείγματος της ύπαρξης των ξωτικών και χρησιμοποιήθηκε μόνο η μειονοτική θέση.

Έτσι, χειριστήκαμε πειραματικά την *πολιτική επικέντρωση της μειονοτικής πηγής,* η οποία έπαιρνε δύο τιμές: *μειονοτικής αριστεράς* (που παραπέμπει θεωρητικά στην ιδεολογική ασυνέχεια) και *μειονοτικής δεξιάς* (που παραπέμπει θεωρητικά στην

ιδεολογική συνέχεια). Για την ορθότερη σύγκριση των αποτελεσμάτων ορίστηκε και συνθήκη ελέγχου με τη χρήση του μειονοτικού κειμένου με ένταση της σύγκρουσης, στο οποίο δεν γίνεται καμία πολιτική αναφορά.

Έχοντας, λοιπόν όπως αναπτύσσουμε αναλυτικότερα στο τέταρτο κεφάλαιο, ως βάση το μειονοτικό κείμενο επιρροής με ένταση της σύγκρουσης, που χρησιμοποιήθηκε στο προηγούμενο πείραμα, εισάγαμε κάποιες φράσεις χαρακτηριστικές της πολιτικής δεξιάς και της πολιτικής αριστεράς μετά το τέλος της δεύτερης και της τρίτης ενότητας των κειμένων (βλ. Παράρτημα 5).

Βασιζόμενοι στα αποτελέσματα του προηγούμενου πειράματος υποθέτουμε πως κατά τη συνθήκη ιδεολογικής συνέχειας αλλά και κατά τη συνθήκη ελέγχου, θα παρουσιαστεί επιρροή τόσο σε επίπεδο έμμεσης επιρροής. Αντίθετα το αντιφατικό – σε ιστορικο-ιδεολογικό επίπεδο- μήνυμα της συνθήκης ιδεολογικής ασυνέχειας υποθέτουμε πως θα οδηγήσει σε αντίσταση επιρροής τόσο σε άμεσο όσο και σε έμμεσο επίπεδο.

8.1 Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στο πείραμα συμμετείχαν 90 φοιτητές και φοιτήτριες διαφόρων τμημάτων του Παντείου πανεπιστημίου κοινωνικών και πολιτικών επιστημών. Η ηλικία τους κυμάνθηκε από 18 έως 22 έτη με μέση ηλικία τα 21,1 έτη. Σε κάθε μία από τις τρεις συνθήκες (δύο πειραματικές και μία ελέγχου) συμμετείχαν 30 φοιτητές (30x3=90 συμμετέχοντες).

Διαδικασία

Η διεξαγωγή του πειράματος πραγματοποιήθηκε σε δύο φάσεις. Κατά την πρώτη φάση, μοιράστηκε ένα ερωτηματολόγιο γνώμης με την εμπλουτισμένη εκδοχή της

Αναθεωρημένης Κλίμακας Μεταφυσικών Πεποιθήσεων και την Κλίμακα Πολιτικών Πεποιθήσεων. Κατά τη δεύτερη φάση (πειραματική), αμέσως μετά τη χορήγηση των κειμένων επιρροής, μοιράστηκε ερωτηματολόγιο που περιελάμβανε την ανοικτή ερώτηση των λεκτικών συνειρμικών στοιχείων που παράγονται από τον όρο *ξωτικό*, την εμπλουτισμένη εκδοχή της Αναθεωρημένης Κλίμακας Μεταφυσικών Πεποιθήσεων, την Κλίμακα Πολιτικών Πεποιθήσεων και την Κλίμακα Εικόνας Πηγής (βλ. Παράρτημα 3). Η διαφορά μεταξύ των απαντήσεων των υποκειμένων στα δύο ερωτηματολόγια (μετατέστ - προτέστ) καταδεικνύουν το βαθμό αλλαγής των απόψεων των πειραματικών υποκειμένων. Οι μετρήσεις αφορούν τον παράγοντα που ορίζεται από τις απαντήσεις των προτάσεων σχετικά με την ύπαρξη ή μη των ξωτικών (άμεση επιρροή), τον παράγοντα που ορίζεται από τις πολιτικές προτάσεις (επιρροή πολιτικών πεποιθήσεων[94]) και τον παράγοντα που ορίζεται από τις προτάσεις μεταφυσικού χαρακτήρα που δεν αφορούν τα ξωτικά (έμμεση επιρροή γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων).

8.2 Αποτελέσματα

Ελέγχοντας διαγραμματικά την κατανομή, ανά πειραματική συνθήκη, των παραγόντων της άμεσης επιρροής, της έμμεσης γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων και της έμμεσης πολιτικών πεποιθήσεων (βλ. Θηκογράμματα, Παράρτημα 8, Μέρος 2^{ο}), διαπιστώνουμε πως οι διάμεσοι των τιμών διαφοροποιούνται μεταξύ τους. Κατά συνέπεια, πραγματοποιήθηκε στατιστικός έλεγχος ανάλυσης της διακύμανσης προκειμένου να διαπιστωθεί εάν διαφοροποιούνται κατά στατιστικά σημαντικό βαθμό.

Για να ελεγχθεί η επίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών στις εξαρτημένες, διενεργήθηκε ανάλυση διακύμανσης (One-way ANOVA), η οποία έδειξε ότι υπάρχει

[94] Δεδομένου ότι στο κείμενο επιρροής αναφέρεται ρητά ο πολιτικός προσανατολισμός του περιεχομένου του, η εξαρτημένη μεταβλητή των πολιτικών πεποιθήσεων δεν μετράει την έμμεση επίδραση των κειμένων αλλά την άμεση.

στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των πειραματικών συνθηκών για τους παράγοντες άμεσης επιρροής της πίστης στα ξωτικά (F=5,50, p <.005) και των πολιτικών πεποιθήσεων (F=8,87, p<.000), ενώ δεν παρατηρούνται διαφορές στην έμμεση επιρροή των γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων (F=1,16, p<.315) (βλ. Πίνακα 15).

Πίνακας 15. Μέση αλλαγή της άμεσης και έμμεσης επιρροής ως προς τις πειραματικές συνθήκες (όπου το θετικό πρόσημο αντιστοιχεί στις θέσεις που απορρέουν άμεσα ή έμμεσα από τη μειονότητα. Για τη μεταβλητή των πολιτικών πεποιθήσεων το θετικό πρόσημο αντιστοιχεί στην πολιτική δεξιά)

	Άμεση Επιρροή (Πίστη στα Ξωτικά)	Έμμεση Επιρροή (Γενικές Μεταφυσικές Πεποιθήσεις)	Πολιτικές Πεποιθήσεις
Συνθήκη Ελέγχου (Μειονοτικό μήνυμα μη πολιτικά προσανατολισμένο)	-0,07 [a]	0,22	0,62 [c,]
Ιδεολογική συνέχεια (Μειονοτικό μήνυμα με δεξιό προσανατολισμό)	0,08 [b]	0,47	0,84[d]
Ιδεολογική ασυνέχεια (Μειονοτικό μήνυμα με αριστερό προσανατολισμό)	-0,78 [a,b]	0,25	-0,37 [c,d]
	F2/89=5,50 p<.005	F2/89=1,16 p<.315	F2/89=8,87 p<.000
	a: p<.011 b: p<.002		c: p<.005 d: p<.000

Από την ανάγνωση του Πίνακα 15, παρατηρούμε ότι, σε επίπεδο άμεσης επιρροής, η συνθήκη της ιδεολογικής ασυνέχειας (Μειονοτικό μήνυμα με αριστερό προσανατολισμό) διαφοροποιείται τόσο από τη συνθήκη ελέγχου (Μειονοτικό μήνυμα, μη πολιτικά προσανατολισμένο) (p <.011), όσο και από τη συνθήκη της ιδεολογικής συνέχειας (Μειονοτικό μήνυμα με δεξιό προσανατολισμό) (p<.002), οδηγώντας τα πειραματικά υποκείμενα να υιοθετήσουν θέσεις που αρνούνται την πίστη στα ξωτικά. Όσο για τις πολιτικές πεποιθήσεις, η συνθήκη της ιδεολογικής ασυνέχειας ωθεί τα υποκείμενα να υιοθετήσουν περισσότερο τις αριστερές πολιτικές

πεποιθήσεις, τόσο σχέση με τη συνθήκη ελέγχου (p<.005) όσο και σε σχέση με τη συνθήκη της ιδεολογικής συνέχειας (p<.000). Τέλος, από την ανάλυση διακύμανσης της εικόνας της πηγής ως προς τις πειραματικές συνθήκες, δεν προέκυψε καμιά στατιστικώς σημαντική διαφοροποίηση.

8.3 Συζήτηση

Όπως φαίνεται από τα αποτελέσματα, σε επίπεδο άμεσης επιρροής, η συνθήκη ιδεολογικής ασυνέχειας, που υποστήριξε την ύπαρξη των ξωτικών με μια αριστερή πολιτική επικέντρωση όχι μόνο δεν άσκησε επιρροή, αλλά οδήγησε τα πειραματικά υποκείμενα σε αντίσταση (προκάλεσε δηλαδή αρνητική επιρροή), ωθώντας τα στην υιοθέτηση αντίθετων θέσεων από αυτές που υποστήριζε. Για να γίνουμε πιο συγκεκριμένοι, παρ' όλο που η πηγή υποστήριζε την ύπαρξη των ξωτικών, ο συνδυασμός αυτής της επιχειρηματολογίας με τις παρεμβαλλόμενες προτάσεις πολιτικά αριστερού περιεχομένου οδήγησε τα πειραματικά υποκείμενα να πιστέψουν περισσότερο απ' όσο πριν στην ανυπαρξία των ξωτικών. Το αποτέλεσμα αυτό ενδυναμώνει την απόρριψη της υπόθεσης της ιδεολογικής ασυνέχειας. Τα κοινωνικά υποκείμενα της συνθήκης της μειονοτικής αριστεράς, όπου εγχειρηματοποιήθηκε η ιδεολογική ασυνέχεια, όχι μόνο απέρριψαν τις ιδέες που εκπροσωπούνταν από το κύριο σώμα του κειμένου, αλλά υιοθέτησαν τις ακριβώς αντίθετες.

Στο επίπεδο των πολιτικών πεποιθήσεων, ωστόσο, παρατηρείται μετατόπιση των θέσεων των υποκειμένων από τις αρχικές τους. Συγκεκριμένα, στη συνθήκη ελέγχου (καθώς είναι αποχρωματισμένη πολιτικά), αλλά ακόμη περισσότερο στη συνθήκη μειονοτικής δεξιάς, τα υποκείμενα τείνουν να ασπάζονται περισσότερο τις πεποιθήσεις της πολιτικής δεξιάς, σε σχέση με τα υποκείμενα της συνθήκης του αριστερά επικεντρωμένου μειονοτικού κειμένου. Μολονότι υιοθετούσαν αντίθετες θέσεις απ' αυτές που πρότεινε η μειονότητα για την ύπαρξη των ξωτικών, ασπάζονταν τις πολιτικές της θέσεις που πρότεινε η τελευταία.

Ένα σημαντικό στοιχείο -κατά τη γνώμη μας- που αναδείχθηκε από τα δύο αυτά πρώτα πειράματα, ήταν η επίδραση που άσκησε μια διαπραγμάτευση που αφορούσε ένα μεταφυσικό διακύβευμα στις πολιτικές πεποιθήσεις. Θα θεωρούσε κανείς "ανόητη" την πρόταση πως οι πολιτικές πεποιθήσεις δύναται να μεταβληθούν από μια επιρροή για ένα μεταφυσικό διακύβευμα. Πολλώ δε μάλλον ότι κάτι τέτοιο θα μπορούσε να καταγραφεί σε ένα πειραματικό έργο. Παρ' όλα αυτά, φαίνεται πως παρουσιάστηκαν διαφοροποιήσεις σε επίπεδο πολιτικών πεποιθήσεων ανάμεσα στις πειραματικές συνθήκες που διαπραγματεύονταν την ύπαρξη ή όχι των ξωτικών.

Από τα παραπάνω καθίσταται φανερό πως η μελέτη του σύμπαντος των ιδεών των κοινωνικών υποκειμένων καθίσταται περιπλοκότερη απ' όσο θα μπορούσε κάποιος να υποθέσει. Η πολιτική ιδεολογία που συμβάλλει στη διαμόρφωση των σύγχρονων κοινωνιών φαίνεται να σχετίζεται άμεσα όχι μόνο με τον οικονομικό τρόπο πρόσληψης της κοινωνίας αλλά και με ένα σύνολο παραμέτρων που θα πρέπει να τύχουν της προσοχής μας στη μελέτη της κοινωνικής αλλαγής. Η συνεχής διαλεκτική σχέση των ιδεολογιών που διαμορφώνουν την κοινωνική σκέψη φαίνεται να αποτελεί μία παράμετρος που παρουσιάζει εξέχον επιστημολογικό ενδιαφέρον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Προπαγάνδα, Μετάδοση, Διάδοση: Προς μια πειραματική μελέτη των τρόπων επικοινωνίας

Ήδη από τις πρώτες δεκαετίες που έκανε την εμφάνιση της η κοινωνική ψυχολογία ως ξεχωριστός κλάδος της ψυχολογίας, διαφάνηκε το ενδιαφέρον των ερευνητών για τη συγκριτική μελέτη της κοινωνικής επιρροής μέσα από τους τρόπους επικοινωνίας του μηνύματος. Σύμφωνα με τον Moscovici (1976/1999), οι τρόποι επικοινωνίας μιας ιδέας μπορούν να διακριθούν, ανάλογα με το ύφος και το εύρος των παρεχόμενων πληροφοριών, στην προπαγάνδα, τη μετάδοση και τη διάδοση. Το ενδιαφέρον, όμως, για τη συγκριτική μελέτη των τρόπων επικοινωνίας δεν φάνηκε να παρουσιάζει μια συνέχεια. Έτσι, θα μπορούσαμε να χωρίσουμε τις ερευνητικές δραστηριότητες σε τρεις περιόδους.

Κατά την πρώτη περίοδο παρουσιάζεται συστηματική μελέτη της προπαγάνδας. Χρονικά εντοπίζεται περίπου μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Κυρίως σε αυτήν την περίοδο συγκαταλέγονται έρευνες που χρηματοδοτήθηκαν από το στρατό των Η.Π.Α. (βλ. Brodbeck, 1956; Brock & Becker, 1965; Hovland, Lumsdaine & Sheffield, 1949). Αξίζει να αναφέρουμε τις έρευνες των Hovland, Lumsdaine και Sheffield (1949), όπου μεταξύ άλλων μελετάται, συγκριτικά, η επίδραση ενός μηνύματος σε συνθήκη προπαγάνδας (μονόπλευρη επιρροή) και σε συνθήκη «διάδοσης»[95] (αμφίπλευρη επιρροή). Το θέμα του έργου διαπραγματευόταν μια μη δημοφιλή θέση[96]. Από τα αποτελέσματα των ερευνών φάνηκε πως σημαντικότερη επίδραση[97] στους συμμετέχοντες άσκησε η επιρροή στη συνθήκη της «διάδοσης» (αμφίπλευρη επιρροή).

95 Στο πείραμα δεν περιγράφεται ως διάδοση, αλλά η περιγραφή της συνθήκης επιτρέπει αυτή την επιστημολογική υπέρβαση.

96 Τη συνέχιση του πολέμου στον Ειρηνικό. Οι συμμετέχοντες στο πείραμα ήταν Αμερικανοί στρατιώτες που ήθελαν τη λήξη του πολέμου.

97 Προς την κατεύθυνση της συνέχισης του πολέμου.

Σύμφωνα με τον τρόπο που ορίζονται οι τρόποι επικοινωνίας των ιδεών (Moscovici, 1976/1999), η προπαγάνδα παραπέμπει σε μία μονόπλευρη ερμηνεία μιας ιδέας, όπου οι φορείς των αντίθετων απόψεων τίθενται στην "εξωομάδα" μέσα σε ένα έντονα συγκρουσιακό πεδίο μη διαπραγμάτευσης. Κατά τη μετάδοση, ορίζεται η θέση της πηγής, ενώ παράλληλα αναφέρονται όσες απόψεις δεν αντιτίθενται στην κύρια θέση της, μέσα σε ένα μη συγκρουσιακό πεδίο διαπραγμάτευσης. Βάση των παραπάνω, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως η επικοινωνία ενός μηνύματος με άκαμπτο τρόπο διαπραγμάτευσης εντάσσεται στο πλαίσιο της προπαγάνδας, ενώ η επικοινωνία ενός μηνύματος με ευλύγιστο τρόπο διαπραγμάτευσης εντάσσεται σε ένα πλαίσιο μετάδοσης.

Στη δεύτερη περίοδο, όπου έχουμε μια συστηματική μελέτη των τρόπων διαπραγμάτευσης ενός μηνύματος, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε πως κατ' ουσίαν παρουσιάζεται μια συγκριτική μελέτη των επιδράσεων της προπαγάνδας ως προς τη μετάδοση, δεδομένης της αντιστοιχίας στο θεωρητικό προσδιορισμό της προπαγάνδας με το άκαμπτο ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης και της μετάδοσης με το ευλύγιστο ύφος. Χρονικά, η περίοδος αυτή, τοποθετείται περί τα τέλη της δεκαετίας του '70 και στις αρχές του. Εδώ θα μπορούσαμε να αναφέρουμε το έργο του Mugny (1975) καθώς, τον κύκλο εργασιών των Παπαστάμου και Μιούνυ (1983) πάνω στην ευλυγισία και την ακαμψία ως κεντρικές στρατηγικές διαπραγμάτευσης της μειονότητας με τον πληθυσμό καθώς και την εργασία των Maggi, Mugny και Pérez (1993/1996)πάνω στην πρόθεση χρήσης άκαμπτων ή ευλύγιστων επιχειρημάτων.

Τέλος, η τρίτη περίοδος χαρακτηρίζεται από τη μελέτη της διάδοσης. Χρονικά η περίοδος αυτή εντοπίζεται περί τα μέσα και τέλη της δεκαετίας του '80. Αυτήν την περίοδο διαφάνηκε το ενδιαφέρον να ερευνηθούν πτυχές από την ταυτόχρονη επίδραση μιας μειονοτικής και μιας πλειονοτικής πηγής στις θέσεις του πληθυσμού (Clark & Maass, 1988, DeDreu & DeVries, 1996; Maass & Clark, 1983; 1986, Mackie, 1987; Meyers, Brashers & Hanner, 2000). Στα πειράματα που διεξήχθηκαν, όμως, παρουσιαζόταν σύγχυση αναφορικά με την χρήση των όρων πλειοψηφία/πλειονότητα και μειοψηφία/μειονότητα. Επομένως, στο πλαίσιο της

δικής μας επιστημολογικής οπτικής[98], μπορούμε μόνο με κάποια επιφύλαξη να λάβουμε υπ' όψιν μας τα ερευνητικά πορίσματα αυτών των μελετών.

Στο σημείο αυτό, θεωρούμε πως θα ήταν σκόπιμη μια αναφορά στα κεντρικά ευρήματα της τρίτης περιόδου που συνδέεται με το επικοινωνιακό σύστημα της διάδοσης. Φαίνεται πως, σε συνθήκες διάδοσης, μια μειονότητα μπορεί να επηρεάσει σε ιδιωτικό επίπεδο (Maass & Clark, 1983), όταν ανήκει στην εξωομάδα (Clark & Maass, 1988), ενώ εμφανίζει μεγαλύτερη επιρροή σε θέματα που απορρέουν των συγκεκριμένων ζητημάτων που αφορούν το μήνυμα επιρροής. Η μειονότητα ευνοείται από τις συνθήκες διάδοσης (Peterson & Nemeth, 1996), καθώς η επίδρασή της βασίζεται στην "αποκλίνουσα σκέψη"[99] (Nemeth, 1986). Η πλειονότητα φαίνεται να επηρεάζει μόνο σε δημόσιο επίπεδο (Maass & Clark, 1983), όταν παρίσταται μια σταθερή μειονότητα (Maass & Clark, 1986), είτε όταν υποστηρίζει θέσεις με τις οποίες διαφωνεί ο πληθυσμός -σε αντίθεση με μια μειονότητα που υποστηρίζει θέσεις που συμπνέουν μ' αυτόν (Mackie, 1987), ενώ η επιρροή της φαίνεται να αφορά κυρίως τα ειδικά θέματα που διαπραγματεύεται το μήνυμά της (DeDreu & DeVries, 1996), καθώς οδηγεί τα υποκείμενα σε "συγκλίνουσα σκέψη" (Nemeth, 1986). Φαίνεται δε, να επηρεάζει και σε ιδιωτικό επίπεδο όταν επιχειρηματολογεί εν απουσία της μειονότητας (Maass & Clark, 1986).

Θεωρούμε, λοιπόν, πως καθίσταται εξαιρετικά ενδιαφέρουσα μία πειραματική εγχειρηματοποίηση των τρόπων επικοινωνίας στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής. Η προπαγάνδα, η μετάδοση και η διάδοση μέχρι τώρα μελετήθηκαν είτε ξεχωριστά είτε κατά ζεύγη. Η ταυτόχρονη μελέτη και των τριών συστημάτων επικοινωνίας θεωρούμε πως φωτίζει κάποιες πτυχές που αφορούν τη μειονοτική και εξουσιαστική επιρροή που μέχρι τώρα δεν είχαν μελετηθεί. Έπειτα, στη μέχρι τώρα έρευνα των συνθηκών διάδοσης (βλ. ταυτόχρονης παρουσίας των πηγών επιρροής) μελετήθηκε η μειοψηφική και πλειοψηφική επίδραση. Θεωρούμε ότι η διερεύνηση της μειονοτικής

98 Που βασίζεται στην ποιοτική διάκριση των πηγών επιρροής (εξουσία/μειονότητα) και όχι στην αριθμητική (μειοψηφία/πλειοψηφία).

99 Ως αποκλίνουσα σκέψη (divergent thought) νοείται ένας παραγωγικός τρόπος σκέψης που, βασιζόμενος στην πολύπλευρη μελέτη ενός θέματος, οδηγεί στην εξαγωγή συμπερασμάτων για ένα σύνολο θεματικών. Στον αντίποδα βρίσκεται η συγκλίνουσα σκέψη (convergent thought), η οποία αποτελεί ένα τρόπο σκέψης εστιασμένο σε μια συγκεκριμένη θεματική και ευνοείται από την απουσία πολύπλευρης ενημέρωσης.

και εξουσιαστικής επίδρασης θα συμπληρώσει τη γνώση μας για τις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής.

9.1 Πείραμα ΙΙΙ

Η επίδραση των τρόπων επικοινωνίας στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής

Σε αυτό το πείραμα ελέγχεται η επίδραση του περιεχομένου του μηνύματος και οι τρόποι επικοινωνίας, μέσα από ένα πειραματικό σχέδιο 2 (μειονοτικό/εξουσιαστικό περιεχόμενο) x 3 (προπαγάνδα/μετάδοση/διάδοση). Παρά το ότι, όπως προκύπτει από αυτόν τον παραγοντικό πειραματικό σχεδιασμό 2x3, οι συνθήκες έπρεπε να είναι έξι, οι τελικές συνθήκες είναι πέντε. Αυτό γιατί, κατά την εγχειρηματοποίηση της διάδοσης, η οποία ορίζεται ως πράξη διανομής μιας ευρείας κλίμακας πληροφοριών για ένα θέμα, είναι απαραίτητο να παρουσιάζεται όχι μόνο η θέση μίας πηγής αλλά να εκφράζονται ταυτόχρονα όλες οι δυνατές πλευρές για ένα θέμα. Μέσα από το σχήμα του τριαδικού μοντέλου επιρροής, θα λέγαμε πως για την εγχειρηματοποίηση της διάδοσης χρειάζεται η ταυτόχρονη παρουσία της εξουσίας και της μειονότητας. Κατά συνέπεια, ενώ θα ανέμενε κάποιος την ύπαρξη των συνθηκών «διάδοση μειονότητας» και «διάδοση εξουσίας», ο ορισμός της διάδοσης είναι τέτοιος που απαιτείται μόνο μία συνθήκη: αυτή της διάδοσης μειονότητας και εξουσίας, της ταυτόχρονης δηλαδή έκθεσης του στόχου σε επιχειρήματα και αντεπιχειρήματα. Κατά συνέπεια, από τον πειραματικό σχεδιασμό προκύπτουν οι εξής πέντε συνθήκες: μειονοτική προπαγάνδα, εξουσιαστική προπαγάνδα, μειονοτική μετάδοση, εξουσιαστική μετάδοση και διάδοση[100].

[100] Εδώ οφείλουμε να αναφέρουμε πως, προκειμένου να περιοριστεί η πιθανότητα η σειρά εμφάνισης της μειονοτικής ή εξουσιαστικής πηγής να συνιστά παρεμβαλλόμενη μεταβλητή, δηλαδή μια μη προβλεπόμενη παράμετρο που διαστρεβλώνει τη σχέση μεταξύ ανεξάρτητων και εξαρτημένων μεταβλητών, κατά τις πειραματικές συνθήκες, όπου εμφανίζεται ταυτόχρονα η μειονότητα και η εξουσία, τα μισά υποκείμενα διάβαζαν πρώτα τις θέσεις της μειονότητας και κατόπιν τις θέσεις της εξουσίας ενώ τα άλλα μισά, διάβαζαν πρώτα τις θέσεις της εξουσίας και κατόπιν τις θέσεις της μειονότητας.

Όπως αναφέρουμε αναλυτικότερα στο τέταρτο κεφάλαιο, χρησιμοποιήσαμε τα κείμενα επιρροής του πειραματικού υποδείγματος της «ύπαρξης των ξωτικών» που αναπτύσσονται σε τρεις ενότητες, όπου, στο πλαίσιο μιας συνέντευξης, μία πηγή (μειονοτική ή/και εξουσιαστική) αναπτύσσει τα επιχειρήματά της σχετικά με την ύπαρξη ξωτικών. Για την εγχειρηματοποίηση της προπαγάνδας και της μετάδοσης εισάγαμε, μετά το τέλος κάθε ενότητας, μια φράση χαρακτηριστική αυτών των τρόπων επικοινωνίας, ενώ για τη διάδοση παραθέσαμε τα κείμενα μειονότητας και εξουσίας (βλ. Παράρτημα 6).

Για τις μετρήσεις του πειράματος χρησιμοποιήθηκαν η εμπλουτισμένη εκδοχή της Αναθεωρημένης Κλίμακας Μεταφυσικής Πίστης, η Κλίμακα Πρωτοτυπικών Θέσεων Αριστεράς-Δεξιάς, καθώς και οι ανοιχτές ερωτήσεις που σχετίζονται με την κοινωνική αναπαράσταση των ξωτικών (βλ. Παράρτημα 3).

Όπως και στο πρώτο πείραμα που διεξήγαμε, στηριχτήκαμε στη θεωρία της διπλής επεξεργασίας του Moscovici (1980/1989). Στο πλαίσιο αυτό, τόσο το επίπεδο επιρροής (άμεσο ή έμμεσο) όσο και η δυναμική της θα εξαρτηθούν από την ταυτότητα της πηγής επιρροής (DeDreu & DeVries, 1996; Maass & Clark, 1983; Moscovici, Mugny & Papastamou, 1981/1989; Pérez & Mugny,1993/1996) και τους τρόπους επικοινωνίας του μηνύματος (Hovland, Lumsdaine & Sheffield, 1949; Maass & Clark, 1986; Παπαστάμου & Μιούνυ, 1983). Κατά συνέπεια, υποθέτουμε πως η δυναμική της μειονοτικής επιρροής θα είναι αυξημένη στο έμμεσο επίπεδο[101], ενώ η επιρροή της εξουσίας θα είναι αυξημένη στο άμεσο επίπεδο, ως απόρροια των διαδικασιών της ιδεολογικής μεταστροφής και της ενδοτικότητας.

Μια δεύτερη υπόθεση που μπορεί να γίνει είναι πως η μειονότητα θα παρουσιάσει αυξημένη επιρροή στη συνθήκη μετάδοσης σε σχέση με τη συνθήκη προπαγάνδας σε άμεσο επίπεδο, ενώ η δυναμική της μειονοτικής επιρροής δια της προπαγάνδας θα είναι περισσότερο εμφανής σε έμμεσο επίπεδο (Mugny, Kaiser, Papastamou & Pérez, 1984; Παπαστάμου & Μιούνυ, 1983).

Τέλος, υποθέτουμε πως η εξουσία θα παρουσιάσει αυξημένη επιρροή σε άμεσο επίπεδο στις συνθήκες προπαγάνδας και μετάδοσης σε σχέση με τη συνθήκη

---

101 Γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων και πολιτικών θέσεων.

διάδοσης, καθώς η εξουσία σχετίζεται με έναν συγκλίνοντα τρόπο σκέψης (Nemeth, 1986; Peterson & Nemeth, 1996). Όσο για τη μειονότητα στη συνθήκη διάδοσης, αναμένεται ότι θα εμφανίσει αυξημένη επιρροή καθώς όπως φάνηκε από το έργο των Hovland, Lumsdaine και Sheffield (1949) οι συνθήκες διάδοσης ευνοούν τις μη κυρίαρχες θέσεις, ενώ σύμφωνα με τη θεωρία της Nemeth (1986) η μειονότητα σχετίζεται με την αποκλίνουσα σκέψη.

9.2 Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στο πείραμα συμμετείχαν 150 φοιτητές από τμήματα του Παντείου πανεπιστημίου πολιτικών και κοινωνικών επιστημών. Η ηλικία των συμμετεχόντων κυμάνθηκε από 18 έως τα 22 έτη με μέση ηλικία τα 19,3 έτη. Το 42% των συμμετεχόντων ήταν άνδρες (63 υποκείμενα) ενώ το 58% γυναίκες (87 υποκείμενα). Για κάθε πειραματική συνθήκη μοιράστηκαν 30 ερωτηματολόγια (5 x 30 = 150) και κάθε πειραματικό υποκείμενο έλαβε το κείμενο μόνο μίας συνθήκης.

Διαδικασία

Το πείραμα εξελίχθηκε σε δύο φάσεις. Κατά την πρώτη φάση, μοιράστηκε ερωτηματολόγιο με την εμπλουτισμένη εκδοχή της Αναθεωρημένης Κλίμακας Μεταφυσικών Πεποιθήσεων και την Κλίμακα Πολιτικών Πρωτοτυπικών Ιδεών Αριστεράς-Δεξιάς. Κατά τη δεύτερη φάση (πειραματική) η οποία έλαβε χώρα αμέσως μετά τη χορήγηση των κειμένων επιρροής, μοιράστηκε ερωτηματολόγιο που περιελάμβανε την ανοικτή συνειρμική ερώτηση για τον όρο *ξωτικό*, την εμπλουτισμένη εκδοχή της Αναθεωρημένης Κλίμακας Μεταφυσικών Πεποιθήσεων και την Κλίμακα Πολιτικών Πρωτοτυπικών Ιδεών Αριστεράς-Δεξιάς (βλ. Παράρτημα 3). Η διαφορά μεταξύ των απαντήσεων των υποκειμένων στα δύο

ερωτηματολόγια (μετα-τεστ – προ-τεστ) καταδεικνύουν το βαθμό αλλαγής των απόψεων των πειραματικών υποκειμένων. Οι μετρήσεις αφορούν τον παράγοντα που ορίζεται από τις απαντήσεις των προτάσεων σχετικά με την ύπαρξη ή μη των ξωτικών (άμεση επιρροή), τον παράγοντα που ορίζεται από τις προτάσεις μεταφυσικού χαρακτήρα που δεν αφορούν τα ξωτικά (έμμεση επιρροή γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων) και τον παράγοντα που ορίζεται από τις πολιτικές προτάσεις (έμμεση επιρροή πολιτικών πεποιθήσεων).

9.3 Αποτελέσματα

Ελέγχοντας διαγραμματικά την κατανομή, ανά πειραματική συνθήκη, των παραγόντων της άμεσης επιρροής, της έμμεσης γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων και της έμμεσης πολιτικών πεποιθήσεων (βλ. Θηκογράμματα, Παράρτημα 8, Μέρος 3^{ο}), διαπιστώνουμε πως οι διάμεσοι των τιμών διαφοροποιούνται μεταξύ τους. Κατά συνέπεια, πραγματοποιήθηκε στατιστικός έλεγχος ανάλυσης της διακύμανσης προκειμένου να διαπιστωθεί εάν διαφοροποιούνται κατά στατιστικά σημαντικό βαθμό.

Προκειμένου να ελέγξουμε τη συνολική αλληλεπίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών στις εξαρτημένες πραγματοποιήθηκε πολυπαραγοντική ανάλυση διακύμανσης (Multivariate ANOVA)[102]. Από την ανάγνωση του Πίνακα 16 διαφαίνεται πως η αλληλεπίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής «*περιεχόμενο μηνύματος*» με τη μεταβλητή «*είδη επικοινωνίας*» διαφοροποιεί το δείγμα μας ως προς τους παράγοντες της έμμεσης επιρροής (*γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων*: F=5,15 p<.024 και των *πολιτικών πεποιθήσεων*: F=15,79 p<.000). Αντίθετα, η κύρια επίδραση τόσο του περιεχομένου του μηνύματος όσο και του τρόπου επικοινωνίας δεν φαίνεται να διαφοροποιούν τις απαντήσεις (άμεσες ή έμμεσες) του δείγματος.

102 Η Multivariate ANOVA εφαρμόστηκε στην τρίτιμη ανεξάρτητη μεταβλητή *περιεχόμενο μηνύματος: Εξουσία, Μειονότητα* και *Ταυτόχρονη Παρουσία*. Δεδομένου όμως ότι η συνθήκη *Διάδοσης* ταυτίζεται με τη συνθήκη *Ταυτόχρονης Παρουσίας*, στον πίνακα 16 εμφανίζονται μόνο οι μέσες τιμές της *Διάδοσης*.

Πίνακας 16. Μέση αλλαγή της άμεσης και έμμεσης επιρροής ως προς τις ανεξάρτητες μεταβλητές κι ευρήματα των αναλύσεων παραλλακτικότητας (το θετικό πρόσημο αντιστοιχεί στις θέσεις που απορρέουν άμεσα ή έμμεσα από τη μειονότητα)

	Άμεση Επιρροή	Έμμεση Μεταφυσικών Πεποιθήσεων	Έμμεση Πολιτικών Θέσεων
Εξουσία (n=60)	-0,27	0,08	0,26
Μειονότητα (n=60)	-0,09	0,04	0,15
Προπαγάνδα (n=60)	0,29	-0,01	0,22
Μετάδοση (n=60)	0,08	0,14	0,18
Διάδοση (n=30)	0.68	0,75	0,42
Αναλύσεις Παραλλακτικότητας			
Α (Περιεχόμενο Μηνύματος: εξουσιαστικό/μειονοτικό)	F1/149=1,40 p<.237	F1/149=1,75 p<.676	F1/149=2,86 p<.092
Β (Τρόποι Επικοινωνίας: Προπαγάνδα/ Μετάδοση/ Διάδοση)	F1/149=2,11 p<.148	F1/149=2,09 p<.149	F1/149=0,43 p<.515
Α x Β	F1/149=0,03 p<.955	F1/149=5,15 p<.024	F1/149=15,79 p<.000
Σφάλμα	1,520	0,775	0,319

Κατόπιν διενεργήθηκε ανάλυση διακύμανσης ως προς τις πειραματικές συνθήκες (One-way ANOVA). Από τα αποτελέσματα διαφάνηκε πως μεταξύ των πειραματικών συνθηκών παρουσιάζεται στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση σε επίπεδο άμεσης επιρροής (F=7,99, p<.000), έμμεσης επιρροής μεταφυσικών πεποιθήσεων (F=10,55, p<.000), και έμμεσης επιρροής πολιτικών θέσεων (F=7,14, p<.000). Από τον Πίνακα 17 διαφαίνεται πως ως προς την άμεση επιρροή, η εξουσία φαίνεται να ευνοείται από την προπαγάνδα, εμφανίζοντας εκεί την ισχυρότερη επίδρασή της σε αντίθεση με τη μειονοτική προπαγάνδα που παρουσιάζει αρνητική επιρροή. Όπως όμως στη συνθήκη προπαγάνδας έτσι και στη συνθήκη μετάδοσης τόσο η εξουσία όσο και η μειονότητα δεν εμφανίζονται να διαφοροποιούνται μεταξύ τους κατά στατιστικά σημαντικό βαθμό σε επίπεδο άμεσης επιρροής. Αντιθέτως, στη

Πίνακας 17. Μέση αλλαγή γνώμης των εξαρτημένων μεταβλητών(άμεσων και έμμεσων θέσεων) ως προς τις πειραματικές συνθήκες (Το θετικό πρόσημο δηλώνει επιρροή που τείνει προς τις θέσεις που απορρέουν από τη μειονότητα)

	Άμεση Επιρροή (Πίστης στα Ξωτικά)	Έμμεση Επιρροή (Γενικές Μεταφυσικές Πεποιθήσεις)	Έμμεση Επιρροή (Πολιτικές Θέσεις)
Εξουσία με Προπαγάνδα	-0,34 [c]	-0,26[g, j]	0,05[m, o]
Μειονότητα με Προπαγάνδα	-0,18 [a]	-0,07[e]	0,19[k]
Εξουσία με Μετάδοση	-0,15 [d]	0,11[h, i, j]	0,27[m]
Μειονότητα με Μετάδοση	0,03 [b]	-0,16[f, i]	-0,10[k, l, m]
Διάδοση	0,71[a,b,c,d]	0,59[e,f,g,h]	0,32[l, o]
	F4/149=7,99 p<.000	F4/149=10,55, p<.000	F4/149=7,14, p<.000
	a: p<.000 b: p<.000 c: p<.000 d: p<.000	e: p<.000 f: p<.000 g: p<.000 h: p<.001 i: p<.050 j: p<.008	k: p<.001 l: p<.000 m:p<.019 o: p<.004

συνθήκη διάδοσης παρατηρείται μειονοτική επίδραση τόσο σε άμεσο όσο και σε έμμεσο επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα, η διάδοση, σε άμεσο επίπεδο, διαφοροποιείται κατά στατιστικά σημαντικό βαθμό από τη συνθήκη μειονοτικής προπαγάνδας (p<.000), εξουσιαστικής προπαγάνδας (p<.000), μειονοτικής μετάδοσης (p<.000) και εξουσιαστικής μετάδοσης (p<.000).

Ως προς την έμμεση επιρροή γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων, η εξουσιαστική προπαγάνδα φαίνεται να παρουσιάζει θετικά αποτελέσματα, ενώ η αρνητική επίδραση του συγκρουσιακού μηνύματος της μειονοτικής προπαγάνδας φαίνεται να περιορίζεται. Στη συνθήκη μετάδοσης φαίνεται πως η εξουσία, που επιχειρηματολογεί υπέρ της ανυπαρξίας των ξωτικών, οδηγεί τους συμμετέχοντες σε μεγαλύτερη αποδοχή των γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων απ' ό,τι η αντίστοιχη μειονότητα (p<.050). Η εξουσιαστική μετάδοση διαφοροποιείται επίσης και από την εξουσιαστική προπαγάνδα (p<.008). Τέλος, στη συνθήκη διάδοσης η μειονότητα φαίνεται να ευνοείται, καθώς διαφοροποιούνται τα αποτελέσματά της διάδοσης από τη συνθήκη μειονοτικής προπαγάνδας (p<.000), εξουσιαστικής προπαγάνδας

(p<.000), μειονοτικής μετάδοσης (F=10,55, p<.000) και εξουσιαστικής μετάδοσης (F=10,55, p<.001) προς την κατεύθυνση αποδοχής γενικότερων μεταφυσικών πεποιθήσεων.

Όσον αφορά την έμμεση επιρροή πολιτικών πεποιθήσεων, σε αντίθεση με την εξουσιαστική προπαγάνδα, η μειονοτική προπαγάνδα φαίνεται να ασκεί την επιρροή της σε έμμεσο επίπεδο πολιτικών πεποιθήσεων. Στη συνθήκη μετάδοσης εντείνονται τα αποτελέσματα αντίστασης επιρροής και στις δύο συνθήκες (F=7,15, p<.000). Δηλαδή η μετάδοση, τόσο για την εξουσία όσο και για τη μειονότητα, επιφέρει τα αντίθετα από τα επιθυμητά αποτελέσματα στην έμμεση επιρροή των πολιτικών πεποιθήσεων (αντίσταση στην αλλαγή). Παρουσιάζεται δε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση ανάμεσα στη μειονοτική προπαγάνδα και τη μειονοτική μετάδοση (p<.001), καθώς επίσης ανάμεσα στην εξουσιαστική προπαγάνδα και την εξουσιαστική μετάδοση (p<.019). Τέλος, η συνθήκη διάδοσης φαίνεται να διαφοροποιείται από τη συνθήκη μειονοτικής μετάδοσης (F=7,15, p<.000) και εξουσιαστικής προπαγάνδας (F=7,15, p<.004) προς την κατεύθυνση αποδοχής των δεξιών θέσεων.

9.4 Συζήτηση

Τα αποτελέσματα φαίνεται ότι ενδυναμώνουν τον έλεγχο της πρώτης υπόθεσης. Η επιρροή της μειονότητας έδρασε με διαφορετικό τρόπο και σε διαφορετικά επίπεδα από την εξουσιαστική επιρροή. Αυτό γίνεται περισσότερο εμφανές στη συνθήκη της προπαγάνδας, όπου παρατηρείται πως, σύμφωνα με τη θεωρία της διπλής επεξεργασίας, η διαδικασία της κοινωνικής σύγκρισης ωθεί τα υποκείμενα στη συμμόρφωση με την εξουσία τόσο ως προς την πίστη στα ξωτικά (άμεσο επίπεδο) όσο και ως προς τις γενικότερες μεταφυσικές πεποιθήσεις (έμμεσο επίπεδο)[103].

103 Το γεγονός της άσκησης επιρροής της εξουσίας και σε έμμεσο επίπεδο νομίζω πως δεν θα πρέπει να μας ξενίζει, δεδομένου του ότι οι προτάσεις της έμμεσης επιρροής γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων, αποτελούν λογική συνέχεια, της επιχειρηματολογίας της εξουσίας. Κατά συνέπεια το "είδος" αυτό της έμμεσης επιρροής, είναι περισσότερο ευαίσθητο στη διαδικασία της

Αντιθέτως, σε επίπεδο πολιτικών πεποιθήσεων (έμμεσο επίπεδο) δεν άσκησε καμία επιρροή. Ο συγκρουσιακός χαρακτήρας της μειονοτικής προπαγάνδας, σε συνδυασμό με τη μειονεκτούσα ταυτότητά της, οδηγεί τα υποκείμενα σε αντίσταση επιρροής σε άμεσο επίπεδο. Τα θετικά αποτελέσματα αυτή της συνθήκης διαφαίνονται στο επίπεδο έμμεσης επιρροής πολιτικών πεποιθήσεων.

Στη συνθήκη της διάδοσης τα αποτελέσματα δεν φαίνεται να επιβεβαιώνουν τα πορίσματα των Maass και Clark (1983) πάνω στη διαδικασία της διπλής επεξεργασίας, σύμφωνα με τους οποίους, κατά τη διαδικασία της ταυτόχρονης παρουσίας μειονότητας και εξουσίας- η μειονότητα θα ωφελείτο μόνο σε έμμεσο επίπεδο ενώ η εξουσία σε άμεσο. Τα ευρήματά μας καταδεικνύουν πως κατά τη συνθήκη διάδοσης, δηλαδή ταυτόχρονης παρουσίας μειονοτικών και εξουσιαστικών θέσεων ωφελείται μόνο η μειονότητα τόσο σε άμεσο όσο και σε έμμεσο επίπεδο.

Η δεύτερη υπόθεση που αφορούσε τη μειονοτική επιρροή στις συνθήκες προπαγάνδας και μετάδοσης, δεν φαίνεται να επιβεβαιώνεται. Μολονότι σύμφωνα με τις υποθέσεις μας η μειονοτική προπαγάνδα παρουσίασε αντίσταση επιρροής σε άμεσο επίπεδο, και επιρροή σε έμμεσο, λειτούργησε δηλαδή ως αντίστοιχη της μειονότητας με άκαμπτο ύφος διαπραγμάτευσης, τα αποτελέσματα της μειονοτικής μετάδοσης δεν συνάγουν με τις υποθέσεις μας καθώς, σε αντίθεση με τα ευρήματα της μειονότητας με ευλύγιστο ύφος διαπραγμάτευσης, η μειονότητα στη συγκεκριμένη συνθήκη παρουσίασε αντίσταση επιρροής σε όλα τα επίπεδα (άμεσο και έμμεσο).

Τέλος, η τρίτη υπόθεση φάνηκε να επιβεβαιώνεται με σαφήνεια. Η εξουσία παρουσιάζει αυξημένη επιρροή σε άμεσο επίπεδο στη συνθήκη προπαγάνδας και στη συνθήκη μετάδοσης -όπου κυριαρχεί ένας συγκλίνων τρόπος σκέψης- ενώ στη συνθήκη διάδοσης -που προάγεται η αποκλίνουσα σκέψη- η μειονότητα εμφανίζει αυξημένη δυναμική. Το εύρημα αυτό μοιάζει να είναι αρκετά ενδιαφέρον δίνοντας νέα ώθηση στη θεωρία της Nemeth (1986) πάνω στη συγκλίνουσα και την αποκλίνουσα σκέψη. Σύμφωνα με τη Nemeth, η εξουσία οδηγεί τα υποκείμενα σε ένα συγκλίνοντα τρόπο σκέψης, ενώ η μειονότητα σε έναν αποκλίνοντα τρόπο. Με

συμμόρφωσης, από την έμμεση επιρροή που αφορά τις πολιτικές πεποιθήσεις, καθώς οι τελευταίες θα μπορούσαμε να πούμε πως συνδέονται με το διακύβευμα, εντασσόμενες σε ένα ευρύτερο ιδεολογικό σύστημα, χωρίς ωστόσο να αποτελεί λογική απόρροια αυτού.

τα ευρήματα αυτού του πειράματος καταδεικνύεται η δυναμική αυτής της θεωρίας μέσα από μια άλλη οπτική. Από τα αποτελέσματα φαίνεται πως η εξουσία όχι μόνο ευνοεί έναν συγκλίνοντα τρόπο σκέψης (εμφάνιση επιρροής μόνο στα ζητήματα που άπτονται του διακυβεύματος) αλλά ευνοείται και από τον συγκλίνοντα τρόπο σκέψης (δηλαδή κατά τη συνθήκη προπαγάνδας όπου εκφράζεται αποκλειστικά η θέση της εξουσίας). Αντίθετα, η μειονότητα όχι μόνο ευνοεί έναν αποκλίνοντα τρόπο σκέψης (επιρροή σε ζητήματα που δεν σχετίζονται αποκλειστικά με το διακύβευμα) αλλά παράλληλα ευνοείται από ένα αποκλίνοντα τρόπο σκέψης (όπως συνέβη στη συνθήκη της διάδοσης όπου ελεύθερα εκφράζονταν διαφορετικές οπτικές για το θέμα). Η μειονότητα φαίνεται να ωφελείται από τη συνθήκη διάδοσης, δηλαδή τη συνθήκη όπου αναπτύσσει επιχειρήματα σε μια πραγματική αντιπαράθεση με την εξουσία.

9.5 Κοινωνική αναπαράσταση του Ξωτικού και πειραματικές συνθήκες

Μετά τον έλεγχο της επίδρασης, άμεσης και έμμεσης, των πειραματικών συνθηκών στις οριζόμενες από τις υποθέσεις εξαρτημένες μεταβλητές, θελήσαμε να διερευνήσουμε την επίδραση των πειραματικών συνθηκών στη διαμόρφωση της κοινωνικής αναπαράστασης των Ξωτικού δηλαδή να εξετάσουμε το κατά πόσο ένα κείμενο επιρροής που επιχειρηματολογεί, μέσω συγκεκριμένου τρόπου επικοινωνίας, υπέρ ή ενάντια στην ύπαρξη των ξωτικών, συμβάλλει στη διαμόρφωση της ιδέας του ξωτικού. Παράλληλ*α, θελήσαμε να εξετάσουμε τη λεκτική κατανομή που παράγεται για το «ξ*ωτικό», σε σχέση με την πίστη ή όχι σε αυτό. Για το λόγο αυτό, μέσω της μεθόδου ανάλυσης κατά συστάδες (k-means cluster analysis), ορίστηκαν δύο ομάδες από τις απαντήσεις των υποκειμένων στον παράγοντα άμεσης επιρροής (πίστη/μη

Παραγοντικό διάγραμμα 3. Λέξεις σχετιζόμενες με το "Ξωτικό", Πειραματικές συνθήκες, Ομαδοποίηση υποκειμένων βασιζόμενη στον παράγοντα άμεσης επιρροής (Πίστη/Μη Πίστη στα ξωτικά)

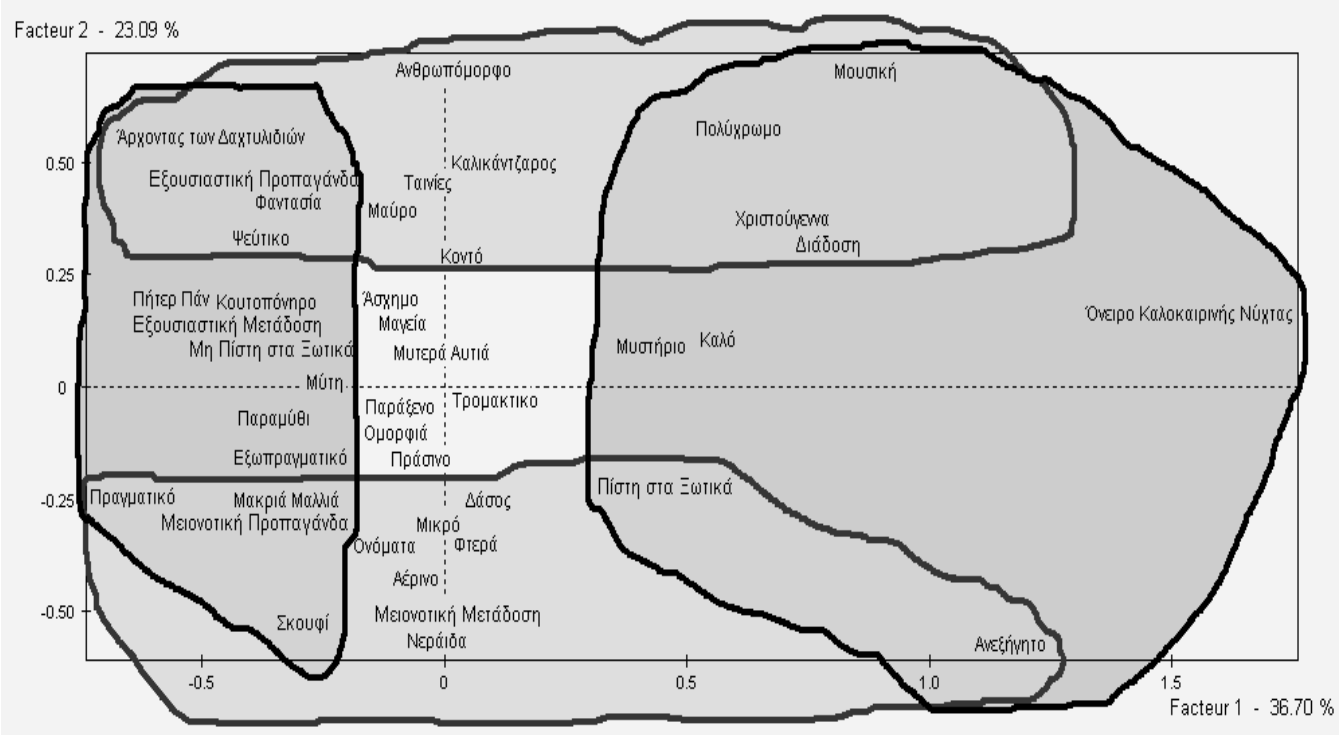

πίστη στα ξωτικά). Στο παραγοντικό διάγραμμα 3 απεικονίζονται οι λέξεις ή φράσεις που παρήχθηκαν για το «*ξωτικό*» ως προς τις πειραματικές συνθήκες και την επικαλούμενη μεταβλητή της πίστης ή όχι στα ξωτικά.

Η παραγοντική ανάλυση που εφαρμόστηκε στα λεκτικά δεδομένα που προέκυψαν από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, ανέδειξε δύο παραγοντικούς άξονες που ερμηνεύουν το 59,79% της συνολικής αδράνειας. Ο πρώτος παράγοντας, που ερμηνεύει το 36,70% της συνολικής αδράνειας, αντιπαραθέτει τις λέξεις ή φράσεις, που αναδύονται από τον όρο *Ξωτικό*, των υποκειμένων που δήλωσαν πίστη στα ξωτικά και διάβασαν ένα κείμενο επιρροής όπου υπάρχει διάδοση των πληροφοριών (μειονότητας και εξουσίας), με τις απαντήσεις των υποκειμένων που δήλωσαν άρνηση πίστης στα ξωτικά και διάβασαν ένα κείμενο επιρροής είτε με εξουσιαστική προπαγάνδα είτε με μειονοτική προπαγάνδα είτε, τέλος, με εξουσιαστική μετάδοση.

Ο δεύτερος παράγοντας, που ερμηνεύει το 23,09% της συνολικής αδράνειας, διακρίνει τις απαντήσεις των υποκειμένων που έλαβαν είτε ένα κείμενο επιρροής με εξουσιαστική προπαγάνδα είτε ένα κείμενο με διάδοση πληροφοριών, από τις απαντήσεις των υποκειμένων που έλαβαν ένα μειονοτικό κείμενο επιρροής (με μετάδοση ή προπαγάνδα) και τείνουν να δηλώνουν περισσότερο πίστη στα ξωτικά.

Η πίστη στα ξωτικά καθώς και η συνθήκη πληροφοριακής διάδοσης συνδέεται περισσότερο με τις λέξεις *Όνειρο Καλοκαιρινής Νύχτας, Ανεξήγητο, Μουσική, Χριστούγεννα, Πολύχρωμο, Καλό* και *Μυστήριο*. Αντίθετα, με την άρνηση πίστης στα ξωτικά και τις μονοδιάστατες πηγές συνδέονται περισσότερο οι λέξεις *Πραγματικό, Πήτερ Παν, Άρχοντας των Δαχτυλιδιών, Ψεύτικο, Φαντασία, Κουτοπόνηρο, Παραμύθι, Εξωπραγματικό, Μακριά Μαλλιά, Σκουφί* και *Μύτη*..

Στο παραγοντικό διάγραμμα διαφαίνεται πως η πίστη στα ξωτικά, καθώς και η διάδοση, συνδέονται με το πλαίσιο ανάδυσης των ξωτικών (*Όνειρο Καλοκαιρινής Νύχτας, Χριστούγεννα*), το ρευστό μυστηριακό περιβάλλον (*Ανεξήγητο, Μυστήριο, Μουσική*) και την καλοσύνη των προθέσεών τους (*Καλό*). Αντίθετα, στον άλλο πόλο του πρώτου παράγοντα όπου κυριαρχούν οι συνθήκες μονοδιάστατης πληροφόρησης και η μη πίστη στα ξωτικά, τα πράγματα γίνονται περισσότερο περίπλοκα. Φαίνεται να συνυπάρχουν λέξεις που έχουμε συναντήσει να σχετίζονται με την πίστη στα ξωτικά όπως οι αναφορές στο πλαίσιο ανάδυσης μέσω των Μ.Μ.Ε. (*Άρχοντας των Δαχτυλιδιών, Πήτερ Παν*) και λέξεις που αναφέρονται στην ύπαρξή τους (*Πραγματικό*) με λέξεις που σχετίζονται με τη μη πίστη στην ύπαρξη τους (*Ψεύτικο, Φαντασία, Παραμύθι*).

Το παραπάνω παράδοξο εύρημα φωτίζεται εν μέρει από την ανάλυση του δευτέρου παράγοντα. Σε αυτόν παρατηρούμε την αντιδιαστολή των συνθηκών διάδοσης και εξουσιαστικής προπαγάνδας με τις μειονοτικές συνθήκες και την πίστη στα ξωτικά, ως προς τις απαντήσεις των υποκειμένων σχετικά με την ιδέα του Ξωτικού. Πιο συγκεκριμένα, οι συνθήκες διάδοσης και εξουσιαστικής προπαγάνδας συνδέονται με το πλαίσιο ανάδυσης μέσω των Μ.Μ.Ε. (*Άρχοντας των Δαχτυλιδιών, Ταινίες, Χριστούγεννα*) τη μορφή του Καλικάντζαρου (*Καλικάντζαρος, Μαύρο, Κοντό, Ανθρωπόμορφο*) καθώς και με τη θεώρηση ως στοιχείο ανήκον στη φαντασία (*Ψεύτικο, Φαντασία*). Αντίθετα, οι μειονοτικές συνθήκες (μετάδοση/προπαγάνδα) και

η πίστη στα ξωτικά, συνδέονται με λέξεις που παραπέμπουν στις νεράιδες (*Νεράιδες, Αέρινο, Φτερά, Μικρό, Μακριά Μαλλιά*) τη θεώρησή του ως πραγματικού (*Πραγματικό*) και την ένταξή του σε ένα ασαφές πλαίσιο (*Ανεξήγητο*).

Τα παραπάνω αποτελέσματα, τόσο του πρώτου όσο και του δεύτερου άξονα συνηγορούν προς ένα σημείο. Η μελέτη τόσο των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής όσο και αυτή των κοινωνικών αναπαραστάσεων, λόγω του ότι πρόκειται για μελέτη μιας δυναμικής διαδικασίας αλλαγής χρήζει επισταμένης μελέτης. Παρ' όλο που στις συνθήκες μειονοτικής μετάδοσης και μειονοτικής προπαγάνδας διαφάνηκε ανύπαρκτη άμεση επιρροή, γεγονός που καταγράφηκε και στην ανάλυση του πρώτου άξονα του παραγοντικού διαγράμματος, εντούτοις φαίνεται πως στοιχεία που συνδέονται -ως προς τις λέξεις που συνειρμικά αναδύονται από το Ξωτικό- με την πίστη στα ξωτικά, σχετίζονται με τις μονοσήμαντες μειονοτικές συνθήκες, όπως φαίνεται από την ανάλυση του δευτέρου άξονα. Αντιστοίχως, ενώ είχε φανεί μειονοτική επιρροή στη συνθήκη διάδοσης, γεγονός που καταγράφηκε στον πρώτο παράγοντα, εντούτοις η ανάλυση του δευτέρου παράγοντα κατέδειξε εγγύτητα με τις λέξεις που προέρχονται από μία επικέντρωση της εξουσιαστικής προπαγάνδας. Τα παραπάνω καταδεικνύουν την αναγκαιότητα μιας ευρείας μελέτης μέσα στο χρόνο προκειμένου να καταγραφούν οι δυναμικές που διαμορφώνουν τις κοινωνικές αναπαραστάσεις, σχετιζόμενες παράλληλα με τις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής.

Σε αυτό το πείραμα, όπου επιχειρήθηκε η συγκριτική μελέτη της μειονοτικής και της εξουσιαστικής επιρροής μέσα από τα τρία είδη επικοινωνίας όπως αυτά περιγράφονται από τον Moscovici (1976/1999), αναδείχθηκε η δυναμική των τρόπων επικοινωνίας των μηνυμάτων στη διαδικασία κοινωνικής επιρροής. Μια δυναμική που σχετίζεται άμεσα με τον εγκόσμιο ρεαλισμό (Aronson, Wilson & Brewer, 1998) στον οποίο οφείλει να τείνει ένα πειραματικό έργο.

Τα εξόχως ενδιαφέροντα αποτελέσματα που διαφάνηκαν από τη συνθήκη διάδοσης, κατά την οποία ο πληθυσμός είχε ταυτόχρονη πρόσβαση στη διαλεκτική μεταξύ της μειονότητας και της εξουσίας, μας ώθησαν στο να ασχοληθούμε περαιτέρω με τις συνθήκες του πληροφοριακού πλουραλισμού. Προς αυτή την κατεύθυνση σχεδιάστηκαν τα δύο επόμενα πειράματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Ερευνώντας το ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού

Στο προηγούμενο πείραμα διαφάνηκαν κάποια εξόχως ενδιαφέροντα αποτελέσματα που αφορούν τη μειονοτική επιρροή στη συνθήκη διάδοσης. Κατά τη συνθήκη όμως αυτή τόσο η μειονότητα όσο και η εξουσία, διαπραγματεύθηκαν την ύπαρξη ή όχι των ξωτικών με ένα ύφος διαπραγμάτευσης ίσης δυναμικής που χαρακτηριζόταν από την αποφυγή συγκρουσιακών δηλώσεων για την εξω-ομάδα. Επιλέχθηκε αυτό το ύφος διαπραγμάτευσης καθώς στον Moscovici (1976/1999) η διάδοση περιγράφεται ως ένα είδος επικοινωνίας που χαρακτηρίζεται από "αντικειμενικότητα" και μειωμένη συγκρουσιακή διάθεση. Δεδομένων όμως των θεωρητικών ευρημάτων του ύφους της διαπραγμάτευσης πάνω στη μειονοτική επίδραση (Mugny, 1975; Παπαστάμου & Μιούνυ, 1983) και της θεωρίας επεξεργασίας της σύγκρουσης (Pérez & Mugny, 1993/1996) στην επίδραση του βαθμού της σύγκρουσης στη μειονοτική και εξουσιαστική επιρροή, θεωρήσαμε σκόπιμο να εξεταστεί συγκριτικά η εξουσιαστική και η μειονοτική επιρροή σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού, όταν διασταυρώνεται το ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης.

Κατά την τελευταία δεκαετία έχει γίνει φανερό το θεωρητικό ενδιαφέρον για μοντέλα διαπραγμάτευσης μεταξύ των κοινωνικών υποκειμένων[104] στο πλαίσιο του πληροφοριακού πλουραλισμού (Panzarasa & Jennings, 2002; Rahwan, Ramchurn, Jennings, McBurney, Parsons & Sonenberg, 2004; Sun & Naveh, 2004). Τα μοντέλα αυτά αντλούν τη δυναμική τους κυρίως από το θεωρητικό υπόβαθρο του Habermas (1984) ο οποίος επιχείρησε[105] να αναδείξει τη διαπραγμάτευση, και το δημόσιο

104 Ως κοινωνικούς δρώντες (social actors) και κοινωνικούς παράγοντες (social agents).

105 Επιδεικνύοντας ενδεχομένως υπερβάλλοντα ζήλο σε μια προσπάθεια να καταδειχθεί ένα αφαιρετικό παράδειγμα όπου όλα τα δρώντα μέρη αποζητούν ένα εξισορροπημένο σύστημα, το οποίο θα βασίζεται στον ορθολογισμό.

διάλογο εν γένει, ως το κομβικό σημείο στην κοινωνική εξέλιξη. Τα μοντέλα διαπραγμάτευσης που αφορούν το πλουραλιστικό πλαίσιο μπορούν να διακριθούν σε τρία θεωρητικά κεντρικά παραδείγματα. Το βασιζόμενο στη θεωρία των παιγνίων, το ευριστικό μοντέλο και τέλος το μοντέλο διαφωνίας.

Κατά το πρώτο παράδειγμα (game-theoretic approaches to negotiation) που βασίζεται στην οικονομική θεωρία των παιγνίων (Osborne & Rubinstein, 1994), οι ερευνητές μελέτησαν τη διαντίδραση σαν ένα παιχνίδι όπου τα κοινωνικά υποκείμενα μοιράζονται "ρόλους" και ένας εξ' αυτών ορίζει τους κανόνες του παιχνιδιού με σκοπό την εξισορρόπηση των απόψεων (Rosenschein & Zlotkin, 1994). Το αρνητικό στοιχείο αυτού του παραδείγματος έγκειται στην έλλειψη της εξωτερικής εγκυρότητας. Τα κοινωνικά υποκείμενα μέσα από αυτήν την οπτική εμφανίζονται χωρίς κοινωνική ταυτότητα, ενταγμένα σε ένα αποστειρωμένο πειραματικό περιβάλλον, πλήρως αποκομμένα από κάθε κοινωνική παράμετρο.

Σύμφωνα με το ευριστικό παράδειγμα (heuristic-based approaches to negotiation) ο πληθυσμός φαίνεται να επιλέγει τις προτάσεις των κοινωνικών οντοτήτων, αξιολογώντας και κρίνοντας το περιεχόμενο και τις συνέπειες των προτάσεων (Faratin, Sierra & Jennings, 1998), προσομοιώνοντας τις κοινωνικές επιλογές με τις ορθολογικά δομημένες εμπορικές συναλλαγές (Faratin, Sierra & Jennings, 2002). Σε αυτό το παράδειγμα, αρκετό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα μαθηματικά μοντέλα των Rahwan, Kowalczyk και Pham (2001) και των Luo, Jennings, Shadbolt, Leung και Lee (2003), πάνω στη διαπραγμάτευση μεταξύ πολλαπλών παραγόντων. Και σε αυτό όμως το θεωρητικό παράδειγμα τόσο οι παράγοντες επιρροής όσο και ο πληθυσμός νοούνται ως υπερ-κοινωνικά ορθολογικά υποκείμενα.

Σύμφωνα με το παράδειγμα που βασίζεται στο μοντέλο επιχειρημάτων (argument-based negotiation), ο πληθυσμός φαίνεται να λαμβάνει τις αποφάσεις του ανάλογα με τις παρεχόμενες πληροφορίες, την ήδη σχηματισμένη εικόνα για την πηγή επιρροής, τις γενικότερες πεποιθήσεις και τις αστάθμητες προτιμήσεις (Rahwan, Ramchurn, Jennings, McBurney, Parsons & Sonenberg, 2004). Το μοντέλο διαπραγμάτευσης με επιχειρήματα φαίνεται να είναι πληρέστερο των άλλων δύο δίχως όμως να λαμβάνει το βαθμό εμπλοκής των υποκειμένων και το βαθμό

αντικειμενικής επαλήθευσης των αποτελεσμάτων, καθώς δομήθηκε βασιζόμενο στο πρότυπο των εμπορικών συναλλαγών. Κατά συνέπεια, η εφαρμογή αυτού του μοντέλου στο κοινωνικό πεδίο υποβιβάζει τόσο την παράμετρο της κοινωνικής ταυτότητας των πολιτών όσο και τη δυνατότητα δράσης στη συνδιαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας, καθιστώντας τους απλούς παθητικούς καταναλωτές.

Στον κυρίως χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας, οι Velden, Beersma και DeDreu (2007) επιχείρησαν να διαπιστώσουν την επίδραση των κοινωνικών κινήτρων και των κανόνων διαπραγμάτευσης μεταξύ μειοψηφικών και πλειοψηφικών μικρών ομάδων απόφασης. Από τα αποτελέσματα διαφάνηκε πως τα ευνοϊκά για την κοινωνική ομάδα κίνητρα λειτούργησαν θετικά στις διαπραγματεύσεις, όταν εμφανιζόταν συσπείρωση στην ενδο-ομάδα. Τα αποτελέσματα ίσχυσαν τόσο για την πλειοψηφία όσο και για τη μειοψηφία, οι οποίες κατόρθωσαν να αναχαιτίσουν τις αντίπαλες (εξω-ομαδικές) θέσεις.

Παρά όμως το έκδηλο ενδιαφέρον των ερευνητών την τελευταία δεκαετία για τα είδη διαπραγμάτευσης, εντούτοις η διαπραγμάτευση εστιάζεται στις ευνοϊκές ή όχι συνθήκες σε μικρές ομάδες. Σε ένα τέτοιο επίπεδο, κυρίαρχο ρόλο φαίνεται να παίζουν οι συνθήκες διαπροσωπικής επικοινωνίας. Κατά το δικό μας πειραματικό έργο, αυτό που κυρίως εξετάζεται είναι η επίδραση της εξουσίας και της μειονότητας στις θέσεις του πληθυσμού σε ένα επίπεδο κοινωνικών τάξεων. Κατά συνέπεια, στην παρούσα μελέτη θα επικεντρωθούμε στις συνθήκες διαπραγμάτευσης, όπως μελετήθηκε κυρίως από το Mugny (1975), και τον Παπαστάμου (Παπαστάμου & Μιούνυ, 1983), όπου το ύφος διαπραγμάτευσης μιας σύγκρουσης (κοινωνικής ή κοινωνιογνωστικής) διακρίνεται σε άκαμπτο (αδιαλλαξία προς τρίτους, ακαμψία) και ευλύγιστο (λαμβάνει υπόψη την αντίθετη γνώμη).

10.1 Πείραμα IV

Ελέγχοντας το ρόλο του ύφους διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης στην εξουσιαστική και μειονοτική επίδραση, σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού

Στο παρακάτω πείραμα χρησιμοποιούνται τα μεθοδολογικά εργαλεία της ταυτόχρονης μειονοτικής/πλειονοτικής επιρροής (Maass & Clark, 1986) καθώς και του τριαδικού μοντέλου επιρροής (Παπαστάμου & Μιούνυ, 1983) προκειμένου να ελεγχθεί η επίδραση του ύφους διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού. Υποθέτοντας πως στην καθημερινή ζωή οι μειονοτικές με τις εξουσιαστικές πηγές δεν επιχειρηματολογούν πάντοτε ισοδύναμα[106], σχεδιάστηκε πείραμα όπου ελέγχεται ο συνδυασμός ευλύγιστων και άκαμπτων τρόπων διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού (ταυτόχρονη έκθεση μειονοτικών και εξουσιαστικών επιχειρημάτων).

Στο πείραμα γίνεται χειρισμός δύο ανεξάρτητων μεταβλητών οι οποίες παίρνουν από δύο τιμές η κάθε μία, παράγοντας τέσσερις πειραματικές συνθήκες [2 (ύφος μειονοτικής πηγής: άκαμπτο/ευλύγιστο) x 2 (ύφος εξουσιαστικής πηγής: άκαμπτο/ευλύγιστο)]. Κατά την πρώτη πειραματική συνθήκη τόσο η μειονότητα όσο και η εξουσία αναπτύσσουν με άκαμπτο ύφος επιχειρήματα ως προς την ύπαρξη των ξωτικών. Στη δεύτερη πειραματική συνθήκη η μειονότητα αναπτύσσει επιχειρήματα με ευλύγιστο ύφος διαπραγμάτευσης ενώ η εξουσία με άκαμπτο. Κατά την τρίτη συνθήκη η εξουσία επιχειρηματολογεί με ευλύγιστο ύφος, ενώ η μειονότητα με άκαμπτο και τέλος στην τέταρτη συνθήκη τόσο η μειονότητα όσο και η εξουσία επιχειρηματολογούν με ευλύγιστο ύφος.

Για την εγχειρηματοποίηση της ευλυγισίας και της ακαμψίας, κάναμε χρήση των κειμένων που χρησιμοποιήθηκαν για την μετάδοση και την προπαγάνδα αντίστοιχα. Έτσι σε κάθε πειραματική συνθήκη παραθέσαμε τις θέσεις μιας άκαμπτης ή

106 Θεωρούμε πως δεδομένης της κοινωνικής υστέρησης της μειονότητας σε σχέση με την κοινωνική κυριαρχία της εξουσίας, δημιουργείται συχνά η ανάγκη προσαρμογής του ύφους διαπραγμάτευσης ανάλογα με το χρονο-χωρικό πλαίσιο, γεγονός που δημιουργεί μια ποικιλία συνδυασμών ύφους συμπεριφοράς.

ευλύγιστης μειονότητας στις θέσεις μιας άκαμπτης ή ευλύγιστης εξουσίας[107]. Γεννάται αμέσως όμως το ερώτημα: *Για ποιο λόγο γίνεται εναλλαγή του ορισμού των κειμένων πότε ως κείμενα προπαγάνδας/μετάδοσης και πότε ως άκαμπτα/ευλύγιστα;* Σύμφωνα με τον προβληματισμό που έχουμε ήδη αναπτύξει (βλ. Κεφάλαιο 9), παρατηρείται αντιστοιχία μεταξύ του ορισμού του Moscovici (1976/1999) για την προπαγάνδα και την μετάδοση και του ορισμού αλλά και του τρόπου εγχειρηματοποίησης της ακαμψίας και της ευλυγισίας από τους Παπαστάμου και Μιούνυ (1983). Κατά το προηγούμενο πείραμα, θελήσαμε να εξετάσουμε τη μειονοτική και εξουσιαστική επίδραση όταν αυτή πραγματώνεται μέσω των τριών τρόπων επικοινωνίας που πρότεινε ο Moscovici. Στο έργο μας, ο τρόπος εγχειρηματοποίησης της προπαγάνδας πληροί παράλληλα και τους όρους εγχειρηματοποίησης της ακαμψίας, ενώ αντίστοιχα η εγχειρηματοποίηση της μετάδοσης θα μπορούσε να θεωρηθεί ως εγχειρηματοποίηση της ευλυγισίας. *Ποιος όμως είναι ο λόγος που σε αυτό το πείραμα γίνεται χρήση των όρων ευλυγισία και ακαμψία*; Ο λόγος είναι θεωρητικός. Η θεωρία που ορίζει τα ύφη διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης (Παπαστάμου & Μιούνυ, 1983), δεν απαγορεύει τη χρήση των στρατηγικών αυτών στην ταυτόχρονη παρουσίαση της μειονότητας και της εξουσίας. Αντιθέτως, η θεωρία των συστημάτων επικοινωνίας (Moscovici, 1976/1999) δεν μας επιτρέπει τη χρήση του όρου "προπαγάνδα", αλλά και "μετάδοσης" για τη περιγραφή στρατηγικής επιρροής, όπου ταυτόχρονα παρατίθενται δύο αντικρουόμενες πηγές επιρροής. Σε αυτό το πείραμα, όπως ήδη αναφέραμε, θέλουμε να εξετάσουμε την επίδραση του ύφους διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης, μειονοτική και εξουσιαστική, σε συνθήκες όπου παρίστανται ταυτόχρονα η μειονότητα και η εξουσία, δηλαδή σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού. Κατά συνέπεια, κρίθηκε θεωρητικά ορθότερο να χρησιμοποιηθούν οι όροι ευλυγισία και ακαμψία για να περιγράψουν το ύφος των κειμένων όταν η μειονότητα και η εξουσία συνδιαλέγονται.

[107] Προκειμένου να περιοριστεί η πιθανότητα η σειρά εμφάνισης της μειονοτικής ή εξουσιαστικής πηγής να συνιστά παρεμβαλλόμενη μεταβλητή, τα μισά υποκείμενα έλαβαν πρώτα τις θέσεις της μειονότητας και κατόπιν τις θέσεις της εξουσίας ενώ τα άλλα μισά, έλαβαν κείμενα επιρροής, όπου παρουσιάζονταν πρώτα οι θέσεις της εξουσίας και κατόπιν οι θέσεις της μειονότητας.

Υποθέσεις σχετικές με την επίδραση των φορέων επιρροής δεν θα μπορούσαν να γίνουν με ασφάλεια, δεδομένου του ότι δεν υπάρχει βιβλιογραφία που να αναφέρεται στη διαλεκτική αλληλεπίδραση μειονότητας με εξουσία που να παρουσιάζουν διαφορετικό ύφος διαπραγμάτευσης. Οι υποθέσεις που μπορούν να γίνουν, αφορούν τις μεμονωμένες επιδράσεις μιας άκαμπτης ή ευλύγιστης μειονότητας ή εξουσίας.

Βασιζόμενοι στα αποτελέσματα του προηγούμενου πειράματος, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως η εξουσία θα ασκήσει τη μεγαλύτερη επιρροή της σε άμεσο επίπεδο, όταν χρησιμοποιεί άκαμπτο ύφος διαπραγμάτευσης και έχει να αντιμετωπίσει μια άκαμπτη μειονότητα καθώς, όπως φάνηκε από το τρίτο πείραμα, σε άμεσο επίπεδο ο συγκρουσιακός λόγος της προπαγάνδας δημιούργησε την ισχυρότερη εξουσιαστική επίδραση, ενώ αντίθετα στη μειονοτική προπαγάνδα παρουσιάστηκε η χαμηλότερη μειονοτική επίδραση σε άμεσο επίπεδο.

10.2 Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Σε αυτό το πείραμα συμμετείχαν 150 φοιτητές του Παντείου πανεπιστημίου κοινωνικών και πολιτικών επιστημών από διάφορα τμήματα, και από το τμήμα Φιλοσοφικής του Καποδιστριακού πανεπιστημίου Αθηνών. Η ηλικία των συμμετεχόντων κυμάνθηκε από 18 έως τα 25 έτη με μέση ηλικία τα 21,2 έτη. Το 43,33% των συμμετεχόντων ήταν άνδρες (65 υποκείμενα) ενώ το 56,66% γυναίκες (85 υποκείμενα).

Διαδικασία

Για τον έλεγχο των υποθέσεων χρησιμοποιήθηκε το πειραματικό υπόδειγμα της ύπαρξης των ξωτικών. Μοιράστηκαν 30 ερωτηματολόγια για κάθε μία συνθήκη (30x4=120). Κάθε συμμετέχοντας διάβαζε ένα κείμενο επιρροής συνοδευμένο από το ερωτηματολόγιο που δόθηκε και στα προηγούμενα πειράματα. Για το συγκριτικό

έλεγχο των αποτελεσμάτων ορίστηκε συνθήκη ελέγχου (30 υποκειμένων), όπου τα υποκείμενα συμπλήρωναν μόνο το ερωτηματολόγιο, χωρίς να διαβάσουν κείμενο επιρροής.

Το ερωτηματολόγιο περιελάμβανε τις ανοιχτές ερωτήσεις για την αναπαράσταση του ξωτικού, την εμπλουτισμένη εκδοχή της Αναθεωρημένης Κλίμακας Μεταφυσικών Πεποιθήσεων και την εμπλουτισμένη εκδοχή της Κλίμακας Πρωτοτυπικών Ιδεών Αριστεράς/Δεξιάς. Από τις παραπάνω κλίμακες δημιουργήθηκε ο παράγοντας της μέτρησης της άμεσης επιρροής, προερχόμενος από τις ερωτήσεις που αφορούν την ύπαρξη των ξωτικών, ο παράγοντας έμμεσης επιρροής γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων και ο παράγοντας έμμεσης επιρροής πολιτικών θέσεων.

10.3 Αποτελέσματα

Ελέγχοντας διαγραμματικά την κατανομή, ανά πειραματική συνθήκη, των παραγόντων της άμεσης επιρροής, της έμμεσης γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων και της έμμεσης πολιτικών πεποιθήσεων (βλ. Θηκογράμματα, Παράρτημα 8, Μέρος $4^{ο}$), διαπιστώνουμε πως οι διάμεσοι των τιμών διαφοροποιούνται μεταξύ τους. Κατά συνέπεια, πραγματοποιήθηκε στατιστικός έλεγχος ανάλυσης της διακύμανσης προκειμένου να διαπιστωθεί εάν διαφοροποιούνται κατά στατιστικά σημαντικό βαθμό.

Από τα αποτελέσματα της αλληλεπίδρασης των ανεξάρτητων μεταβλητών στις εξαρτημένες (Πίνακας 18), διαφαίνεται αλληλεπίδραση μεταξύ του «*ύφους διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης της εξουσίας»* και του «*ύφους διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης της μειονότητας»* που διαφοροποιεί τις απαντήσεις του δείγματος ως προς τον παράγοντα της άμεσης επιρροής ($F1/119=6,61$ $p<.011$), τον παράγοντα έμμεσης επιρροής γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων ($F1/119=14,86$ $p<.000$) ως προς τον παράγοντα έμμεσης επιρροής πολιτικών θέσεων ($F1/119=20,59$ $p<.000$).

Πίνακας 18. Μέσοι όροι της άμεσης και έμμεσης επιρροής ως προς τις ανεξάρτητες μεταβλητές κι ευρήματα των αναλύσεων παραλλακτικότητας (όπου το 1 αντιστοιχεί στις θέσεις που απορρέουν από την εξουσία και το 7 στις θέσεις που απορρέουν από τη μειονότητα)

	Άμεση Επιρροή	Έμμεση Μεταφυσικών Πεποιθήσεων	Έμμεση Πολιτικών Θέσεων
Άκαμπτο ύφος εξουσιαστικής πηγής κατά την αντιπαράθεσή της με τη μειονότητα	3,05	3,62	3,47
Ευλύγιστο ύφος εξουσιαστικής πηγής κατά την αντιπαράθεσή της με τη μειονότητα	3,10	3,47	3,46
Άκαμπτο ύφος μειονοτικής πηγής κατά την αντιπαράθεσή της με την εξουσία	3,00	3,50	3,44
Ευλύγιστο ύφος μειονοτικής πηγής κατά την αντιπαράθεσή της με την εξουσία	3,16	3,58	3,49
Αναλύσεις Παραλλακτικότητας			
Α (Ύφος εξουσιαστικής πηγής: άκαμπτο/ευλύγιστο)	F1/119=0,09 p<.771	F1/119=1,55 p<.215	F1/119=0,02 p<.992
Β (Ύφος μειονοτικής πηγής: άκαμπτο/ευλύγιστο)	F1/119=0,94 p<.332	F1/119=0,35 p<.557	F1/119=0,41 p<.520
Α x Β	F1/119=6,61 p<.011	F1/119=14,86 p<.000	F1/119=20,59 p<.000
Σφάλμα	1,798	1,145	0,504

Κατόπιν διενεργήθηκε ανάλυση διακύμανσης ως προς τις πειραματικές συνθήκες (One-way ANOVA). Από τα αποτελέσματα διαφάνηκε πως μεταξύ των πειραματικών συνθηκών παρουσιάζεται στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση σε επίπεδο έμμεσης επιρροής μεταφυσικών πεποιθήσεων (F4/149=3,85 p<.010), και έμμεσης επιρροής πολιτικών θέσεων (F4/149=4,69 p<.003).

Πίνακας 19. Μέσοι όροι της άμεσης και έμμεσης επιρροής ως προς τις πειραματικές συνθήκες (όπου το 1 αντιστοιχεί στις θέσεις που απορρέουν από την εξουσία και το 7 στις θέσεις που απορρέουν από τη μειονότητα)

	Άμεση Επιρροή (Πίστης στα Ξωτικά)	Έμμεση Επιρροή (Γενικές Μεταφυσικές Πεποιθήσεις)	Έμμεση Επιρροή (Πολιτικές Θέσεις)
Άκαμπτη εξουσία / Άκαμπτη μειονότητα	3,18	3,83 [c,d,f]	3,62 [j,k,m]
Άκαμπτη εξουσία / Ευλύγιστη μειονότητα	2,93	3,41 [d]	3,29 [j,h]
Ευλύγιστη εξουσία/ Άκαμπτη μειονότητα	2,82 [a]	3,18 [c,e]	3,25 [i,k]
Ευλύγιστη εξουσία/ Ευλύγιστη μειονότητα	3,38 [a,b]	3,74 [e,g]	3,68 [h,i,l]
Συνθήκη ελέγχου	2,63 [b]	3,09 [f, g]	2,83 [l,m]
	F4/149=1,72 p<.165	F4/149=3,85 p<.010	F4/149=4,69 p<.003
	a: p<.024 b: p<.004	c: p<.001 d: p<.043 e: p<.004 f: p<.000 g: p<.001	h: p<.004 i: p<.001 j: p<.017 k: p<.005 l: p<.000 m: p<.000

Έπειτα, εφόσον δεν υπάρχει προ-τεστ, στον πειραματικό σχεδιασμό, ελέγχθηκε η διαφοροποίηση των πειραματικών συνθηκών ως προς τη συνθήκη ελέγχου, μέσω του τεστ Dunnett. Από τα αποτελέσματα αναδύεται κατά τη συνθήκη όπου μια ευλύγιστη μειονότητα αντιπαρατίθεται σε μια ευλύγιστη εξουσία τα υποκείμενα τείνουν να αποδέχονται περισσότερο τις μειονοτικές θέσεις στο άμεσο επίπεδο υποστηρίζοντας την ύπαρξη των ξωτικών (p<.004), και σε έμμεσο επίπεδο, υιοθετώντας ευρύτερες μεταφυσικές πεποιθήσεις (p<.001) και δεξιές θέσεις (p<.000) σε σχέση με τη συνθήκη όπου τα υποκείμενα δεν έλαβαν καθόλου κείμενο επιρροής. Επίσης, κατά τη συνθήκη όπου μια άκαμπτη μειονότητα αντιπαρατίθεται σε μια άκαμπτη εξουσία τα υποκείμενα υιοθετούν περισσότερο γενικές μεταφυσικές πεποιθήσεις (p<.000) και δεξιές θέσεις (p<.000) σε σύγκριση με τους συμμετέχοντες που δεν έλαβαν κείμενο επιρροής. Διαφαίνεται πως η εξουσία δεν επέδρασε σε καμία

από τις πειραματικές συνθήκες, δεδομένου του ότι σε όλες τις πειραματικές συνθήκες -όπου υπήρχε ταυτόχρονη παρουσία της μειονότητας με την εξουσία- τα πειραματικά υποκείμενα τείνουν να αποδέχονται περισσότερο τις μειονοτικές θέσεις σε σχέση με τη συνθήκη ελέγχου.

Κατόπιν διεξήχθη ο έλεγχος της ελάχιστης σημαντικής διαφοράς (least, difference, LSD) στις πειραματικές συνθήκες. Ως προς την άμεση επιρροή, η μειονότητα παρουσιάζει ισχυρότερη επίδραση όταν υιοθετεί ένα ευλύγιστο ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης και αντιμετωπίζει μια εξουσία με όμοιο ύφος ευλύγιστη μειονότητα/ευλύγιστη εξουσία παρά όταν υιοθετεί ένα άκαμπτο ύφος κατά τη σύγκρουσή της με μια ευλύγιστη εξουσία ($p<.024$).

Σε επίπεδο έμμεσης επιρροής η μειονότητα φαίνεται να επιδρά στις συνθήκες όπου αντιπαρατίθεται η μειονότητα με την εξουσία με όμοιο ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης. Έτσι, κατά τη συνθήκη όπου μια άκαμπτη μειονότητα συγκρούεται με μια άκαμπτη εξουσία οι συμμετέχοντες υιοθετούν περισσότερο ευρύτερες μεταφυσικές πεποιθήσεις από τις συνθήκες όπου μια ευλύγιστη μειονότητα αντιμετωπίζει μια άκαμπτη εξουσία ($p<.043$) ή μια άκαμπτη μειονότητα αντιπαρατίθεται σε μια ευλύγιστη εξουσία ($p<.001$) και περισσότερο δεξιές θέσεις σε από τη συνθήκη ευλύγιστη μειονότητα/άκαμπτη εξουσία ($p<.017$) και τη συνθήκη άκαμπτη μειονότητα/ευλύγιστη εξουσία ($p<.005$). Ομοίως όταν μια ευλύγιστη μειονότητα αντιπαρατίθεται σε μια ευλύγιστη εξουσία οι συμμετέχοντες υιοθετούν περισσότερο τις γενικές μεταφυσικές πεποιθήσεις σε σχέση με τη συνθήκη όπου μια άκαμπτη μειονότητα αντιτίθεται σε μια ευλύγιστη εξουσία ($p<.004$) και περισσότερο δεξιές θέσεις ($p<.001$), ενώ περισσότερο δεξιές θέσεις εμφανίζουν και σε σχέση με τη συνθήκη όπου μια ευλύγιστη μειονότητα αντιμετωπίζει μια άκαμπτη εξουσία ($p<.004$).

10.4 Συζήτηση

Από τα παραπάνω, αναδύονται δύο ευρήματα. Κατ' αρχάς, η μειονότητα φαίνεται να ισχυροποιεί την επίδρασή της τόσο σε άμεσο όσο και σε έμμεσο επίπεδο όταν η σύγκρουσή της με την εξουσία χαρακτηρίζεται από μια ισοδύναμη απάντηση στα επιχειρήματά της. Όταν δηλαδή η εξουσία χρησιμοποιεί άκαμπτο και συγκρουσιακό ύφος η μειονότητα ωφελείται μόνο όταν συνδιαλεχθεί με άκαμπτο ύφος. Αντιστοίχως όταν η εξουσία εμφανίζεται περισσότερο ευλύγιστη, η μειονότητα ευνοείται μόνον όταν συνδιαλέγεται ευλύγιστα. Το δεύτερο εύρημα αφορά την ανισότητα δυναμικής του ύφους διαπραγμάτευσης. Όταν η εξουσία συνδιαλέγεται με άκαμπτο ύφος και η μειονότητα απαντάει με ευλύγιστο, είτε όταν η μειονότητα διαλέγεται με άκαμπτο ύφος και η εξουσία με ευλύγιστο, η μειονοτική επιρροή φαίνεται να αναχαιτίζεται. Αυτό ωστόσο δεν παράγει αποτελέσματα προς όφελος της εξουσίας.

Επίσης αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως η θεωρία του μοντέλου διπλής επεξεργασίας χάνει τη δυναμική της σε πλαίσια πληροφοριακού πλουραλισμού και η μειονότητα εμφανίζει επιρροή τόσο σε άμεσο όσο και σε έμμεσο επίπεδο, ενώ η εξουσιαστική δυναμική μειώνεται. Δεδομένου του ότι δεν εμφανίστηκαν θετικά αποτελέσματα για την εξουσία, στις συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε, σύμφωνα και με το προηγούμενο πείραμα που παρουσιάσαμε, πως η εξουσία δεν ευνοείται από τέτοιες συνθήκες. Αντιθέτως, η μειονότητα φαίνεται να ευνοείται, ιδίως όταν συγκρούεται με την εξουσία επί ίσοις όροις. Με όρους δανειζόμενους από τη θεωρία επεξεργασίας της σύγκρουσης, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως όταν η μειονότητα και η εξουσία συγκρούονται σε πραγματικό χρόνο τότε η παράσταση της ισοδύναμης σύγκρουσης[108] ωθεί τα υποκείμενα στην επικέντρωση του περιεχομένου της σύγκρουσης, σχεδόν "προσπερνώντας" τη διαδικασία της κοινωνικής σύγκρισης, επικεντρωνόμενα ταχύτερα στη γνωστική επικύρωση.

108 Εδώ αναφερόμαστε πάντοτε σε έντυπα πειραματικά έργα. Πιθανότατα πειραματικά έργα με συνεργούς όπου τα πειραματικά υποκείμενα θα είχαν τη δυνατότητα πρόσβασης στην πραγματική εικόνα (όψη) των πηγών επιρροής (πειραματικών συνεργών) να διαφοροποιούσε τα αποτελέσματα εις βάρος της μειονότητας.

10.5 Κοινωνική αναπαράσταση του Ξωτικού και πειραματικές συνθήκες

Μετά τον έλεγχο της επίδρασης, άμεσης και έμμεσης, των πειραματικών συνθηκών στις οριζόμενες από τις υποθέσεις εξαρτημένες μεταβλητές, θελήσαμε να διερευνήσουμε την επίδρασή τους στη διαμόρφωση της κοινωνικής αναπαράστασης τού «*Ξωτικού*». Παράλληλα διερευνήθηκε η λεκτική παραγωγή που αφορά το *Ξωτικό*, σε σχέση με την πίστη ή όχι στα ξωτικά. Για το λόγο αυτό, με τη μέθοδο ανάλυσης κατά συστάδες (k-means cluster analysis) ορίστηκαν δύο ομάδες υποκειμένων: αυτών που δηλώνουν πίστα στα ξωτικά και αυτών που τα αρνούνται.

Η παραγοντική ανάλυση η οποία εφαρμόστηκε στα λεκτικά δεδομένα που προέκυψαν από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, ανέδειξε δύο παραγοντικούς άξονες, που ερμηνεύουν το 65,89% της συνολικής αδράνειας (βλ. Παραγοντικό Διάγραμμα 4).

Ο πρώτος παράγοντας, που ερμηνεύει το 37,68% της συνολικής αδράνειας, αντιπαραθέτει τις λέξεις ή φράσεις που αναδύονται από τον όρο *Ξωτικό*, των υποκειμένων που δήλωσαν πίστη στα ξωτικά και έλαβαν ένα κείμενο επιρροής όπου η άκαμπτη εξουσία συνδιαλέγεται με μια άκαμπτη ή μια ευλύγιστη μειονότητα, με τις απαντήσεις των υποκειμένων που δήλωσαν άρνηση πίστης στα ξωτικά και κυρίως έλαβαν ένα κείμενο επιρροής όπου μία άκαμπτη μειονότητα συνδιαλεγόταν με μια ευλύγιστη εξουσία.

Ο δεύτερος παράγοντας, που ερμηνεύει το 28,21% της συνολικής αδράνειας, διακρίνει τις απαντήσεις των υποκειμένων που διάβασαν είτε ένα κείμενο επιρροής όπου μια ευλύγιστη μειονότητα συνδιαλεγόταν με μια ευλύγιστη εξουσία είτε ένα κείμενο όπου μία άκαμπτη μειονότητα συνδιαλεγόταν με μια άκαμπτη εξουσία, από τις απαντήσεις των υποκειμένων που διάβασαν ένα κείμενο επιρροής όπου μια ευλύγιστη μειονότητα συνδιαλεγόταν με μια άκαμπτη εξουσία. Ο πρώτος άξονας αντιδιαστέλει κυρίως την πίστη στην άρνηση πίστης στα ξωτικά που χαρακτηρίζονται από τη λεκτική παραγωγή που τις παραβάλλουν. Η πίστη στα ξωτικά συνδέεται περισσότερο με τις λέξεις ή φράσεις όπως: *Σκοτεινό, Χρυσόσκονη, Καλό, Μουσική, Εξωπραγματικό, Όνειρο Καλοκαιρινής Νύχτας, Άρχοντας των*

Παραγοντικό διάγραμμα 4. Λέξεις σχετιζόμενες με το "Ξωτικό", Πειραματικές συνθήκες, Ομαδοποίηση υποκειμένων βασιζόμενη στον παράγοντα άμεσης επιρροής (Πίστη/Μη Πίστη στα ξωτικά)

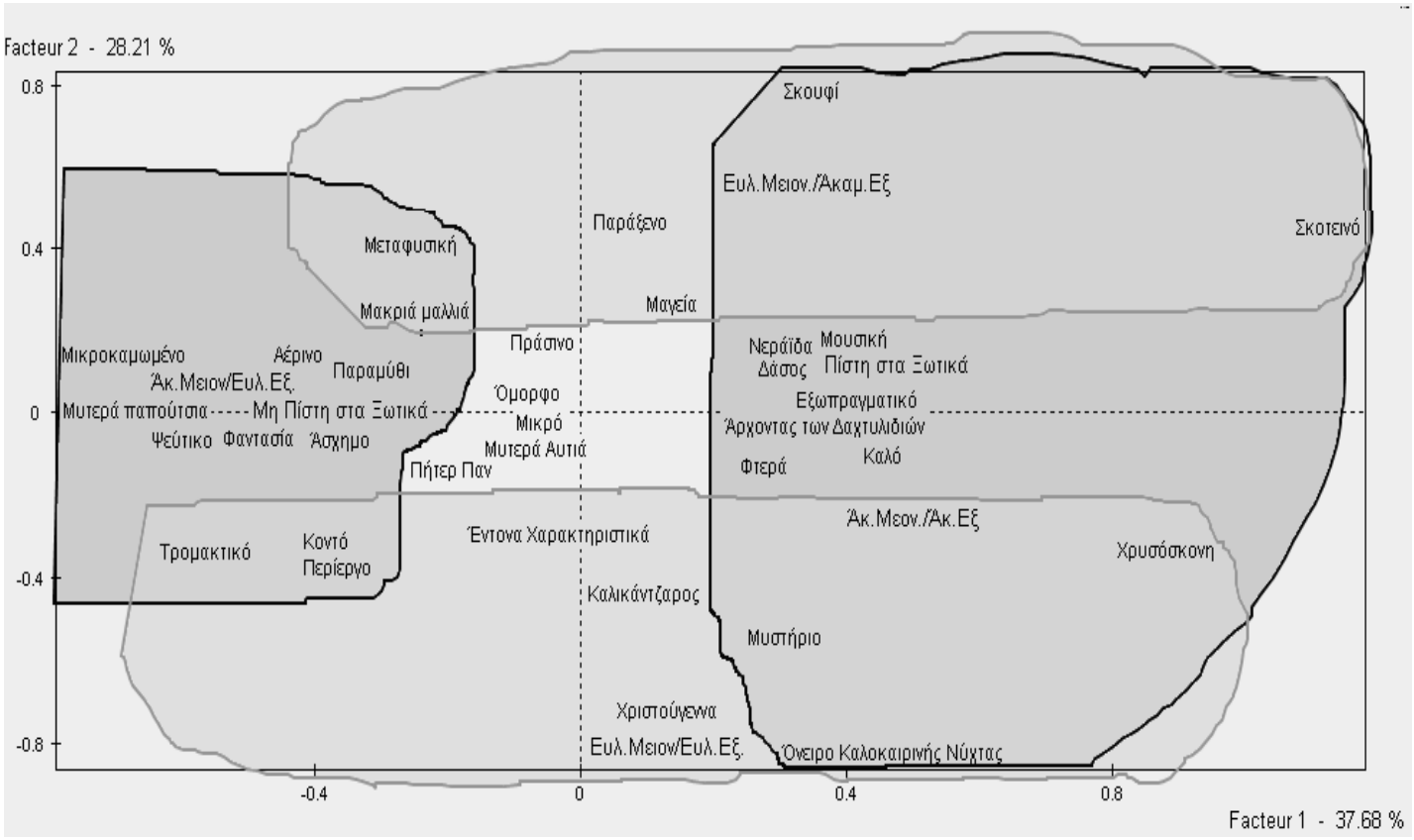

Δαχτυλιδιών, Νεράιδα, Σκουφί, Δάσος, Φτερά και *Μυστήριο*. Αντίθετα, με την άρνηση πίστης στα ξωτικά συνδέονται περισσότερο οι λέξεις ή φράσεις: *Μικροκαμωμένο, Μυτερά παπούτσια, Ψεύτικο, Τρομακτικό, Φαντασία, Αέρινο, Κοντό, Περίεργο, Άσχημο, Παραμύθι, Μακριά μαλλιά* και *Μεταφυσική*.

Από τα αποτελέσματα διαφαίνεται πως, όπως και στο πρώτο πείραμα, η μη πίστη στα ξωτικά συνδέεται με μια αποκρουστική εικόνα για τα ξωτικά (*Άσχημο, Τρομακτικό, Κοντό, Περίεργο, Μικροκαμωμένο*), ενώ η αναλήθεια της ύπαρξης τους αποτυπώνεται στην αναπαράσταση που έχουν τα υποκείμενα γι' αυτά (*Ψεύτικο, Φαντασία, Παραμύθι*). Αντίθετα, η πίστη στα ξωτικά οδηγεί τα υποκείμενα σε μια αναπαράσταση όπου κεντρικό ρόλο φαίνεται να παίζουν τα θεατρικά έργα ή οι κινηματογραφικές ταινίες στις οποίες πρωταγωνιστούν (*Όνειρο Καλοκαιρινής*

Νύχτας, Άρχοντας των Δαχτυλιδιών) καθώς και το πλαίσιο ανάδυσης του κόσμου των ξωτικών (*Εξωπραγματικό, Δάσος*), ενώ στην εικόνα τους διατηρείται το μυστηριακό πλαίσιο (*Σκοτεινό, Χρυσόσκονη, Μυστήριο, Μουσική*).

Παρατηρώντας το δεύτερο άξονα, μπορούμε να παρατηρήσουμε την αντιδιαστολή της πειραματικής συνθήκης ευλύγιστη μειονότητα/άκαμπτη εξουσία με τις συνθήκες ευλύγιστη μειονότητα/ευλύγιστη εξουσία και άκαμπτη μειονότητα/ άκαμπτη εξουσία ως προς τις απαντήσεις των υποκειμένων σχετικά με την ιδέα του Ξωτικού. Πιο συγκεκριμένα, η συνθήκη ευλύγιστη μειονότητα/άκαμπτη εξουσία συνδέεται περισσότερο με ένα σκοτεινό πλαίσιο (*Σκοτεινό, Παράξενο, Μεταφυσική, Μαγεία*), ενώ η μορφή του παραπέμπει στους νάνους (*Σκουφί*) και στις νεράιδες (*Μακριά Μαλλιά*). Οι συνθήκες ευλύγιστη μειονότητα/ευλύγιστη εξουσία και άκαμπτη μειονότητα/άκαμπτη εξουσία, όπου εμφανίζεται η μεγαλύτερη μειονοτική επιρροή, συνδέονται περισσότερο με λεκτική παραγωγή που παραπέμπει στο πλαίσιο ανάδυσης (*Όνειρο Καλοκαιρινής Νύχτας, Χριστούγεννα*) και την ασάφεια προσδιορισμού (*Μυστήριο, Περίεργο, Χρυσόσκονη*), ενώ η μορφή τους συνδέεται κυρίως με τους καλικάντζαρους (*Καλικάντζαρος, Έντονα χαρακτηριστικά, Κοντό, Τρομακτικό*).

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται πως η αναφορά στο πλαίσιο ανάδυσης (*Όνειρο Καλοκαιρινής Νύχτας, Χριστούγεννα*) παραμένει έντονη στις συνθήκες όπου παρατηρείται μειονοτική επιρροή. Η δε ανάμειξη στοιχείων που χαρακτηρίζουν τόσο την πίστη όσο και την άρνηση πίστης στα ξωτικά, δηλώνει τη δυναμικότητα των κοινωνικών αναπαραστάσεων και των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής, εν γένει. Το γεγονός δε της παρουσίας στην ίδια μεριά του πρώτου άξονα, στοιχείων που σχετίζονται με την πίστη στα ξωτικά και τις συνθήκες όπου η εξουσία εμφανίζεται ως άκαμπτη δηλώνει την "αναδραστική" επενέργεια της άκαμπτης εξουσίας, στο δυναμικό πεδίο των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Δηλαδή, η άκαμπτη εξουσία, ακόμη και στη συνθήκη άκαμπτης εξουσίας/ευλύγιστης μειονότητας, όπου δεν παρουσιάζεται μειονοτική επιρροή, ωθεί τα υποκείμενα στην υιοθέτηση στοιχείων που συνδέονται με την αντίθεση της ρητορικής που είχε αναπτύξει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Από τη ρητορική στο διάλογο: Μια πειραματική προσέγγιση

Σύμφωνα με τη θεωρία επιχειρηματολογίας (Cox & Willard, 1982; Eeemeren, Grootendorst & Snoeck-Henkemans, 1996; Willard, 1989) η διάδοση ενός μηνύματος μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσω της ρητορικής αντιπαράθεσης ή μέσω της διαλεκτικής αντιπαράθεσης. Η ρητορική αντιπαράθεση (civil debate) αναφέρεται στην ανάπτυξη επιχειρηματολογιών κατ' αντιπαράθεση. Η δομή της έχει τις ρίζες της στη ρητορική των κλασσικών χρόνων όπου αυτό το είδος επικοινωνίας συστηματοποιήθηκε και τελειοποιήθηκε. Η ρητορική στους κλασσικούς χρόνους αφορούσε την ανάπτυξη δομημένης επιχειρηματολογίας που εξυπηρετούσε κυρίως δικαστικές και πολιτικές ανάγκες (Αλεξίου, 2001). Στις μέρες μας η ρητορική αντιπαράθεση εξυπηρετεί παρόμοιους σκοπούς.

Η διαλεκτική αντιπαράθεση ανάλογα με το ύφος και τη σκοπιμότητά της διακρίνεται σε εριστική, διαλλακτική ή με στόχο την πληροφόρηση (Cox & Willard, 1982; Willard, 1989). Η διαλεκτική αντιπαράθεση σε αντίθεση με τη ρητορική τείνει να θεωρείται ως μία περισσότερο δημοκρατική (Kim & Kim, 2008), και ήπια συγκρουσιακή (Hyde & Bineham, 2000) επικοινωνία, καθώς ο κάθε φορέας διαπραγματεύεται κατά συνεχή τρόπο τις θέσεις τού συνομιλητή του (Cowan & Arsenault, 2008). Ως εκ τούτου, σε ένα συνεχές από τον περισσότερο απολυταρχικό και άκαμπτο τρόπο επικοινωνίας στον περισσότερο δημοκρατικό, στο ένα άκρο ορίζεται η προπαγάνδα, εν συνεχεία η μετάδοση, η ρητορική αντιπαράθεση και στο άλλο άκρο η διαλεκτική αντιπαράθεση, ως ο πλέον δημοκρατικός τρόπος επικοινωνίας. Βάση μιας τέτοιας κατηγοριοποίησης, η ρητορική αντιπαράθεση θα μπορούσε να θεωρηθεί ως εγγύτερη στην προώθηση της πληροφόρησης και της έμπνευσης και η διαλεκτική αντιπαράθεση ως εγγύτερη στην άρση των διομαδικών διαφοροποιήσεων και της διομαδικής σύγκρουσης.

Στις έρευνες των Dolinski, Nawart και Rudak (2001) διαφάνηκε πως ο διάλογος ως τεχνική επικοινωνίας ασκεί μεγαλύτερη επιρροή σε σχέση με το μονόλογο. Πιο συγκεκριμένα, σε σειρά πειραμάτων χρησιμοποιήθηκε ο μονόλογος ή ο διάλογος για την προώθηση διάφορων προϊόντων (μπισκότα, ινδικά αρώματα) ή για τη συμμετοχή των πειραματικών υποκειμένων σε φιλανθρωπίες. Από τα αποτελέσματα διαφάνηκε πως τα υποκείμενα που συμμετείχαν σε ένα διαλογικό τρόπο προσέγγισης έτειναν να υιοθετήσουν περισσότερο τις συμπεριφορές που προωθούνταν από το μήνυμα επιρροής. Οι ερευνητές θεώρησαν πως κάτι τέτοιο προκύπτει από τη σύνδεση του διαλόγου με την εξοικείωση και αντιστοίχως τη θεώρηση των μονολόγων ως τρόπων επικοινωνίας με τους "ξένους".

Μια κριτική που θα μπορούσε να ασκηθεί στο παραπάνω πείραμα αφορά τον τρόπο χειρισμού του διαλόγου. Στις συνθήκες διαλόγου ο πειραματικός συνεργός κάνει ερωτήσεις που αφορούν το ίδιο το υποκείμενο ("Πώς είσαι σήμερα;", "Σε ποιο έτος σπουδάζεις;", κ.λπ.) και ακολουθεί το κείμενο επιρροής, το οποίο έχει μορφή μονολόγου. Στις συνθήκες μονολόγου παραλείπονται οι πρώτες ερωτήσεις. Κατ' ουσία δηλαδή, στις συνθήκες "διαλόγου" δεν εγχειρηματοποιείται ένας τρόπος επικοινωνίας ή αντιπαράθεσης αλλά εξοικείωση με τη διαδικασία που θα ακολουθήσει. Στο επόμενο πειραματικό έργο, όπου θα επιχειρηθεί, μεταξύ άλλων, η εγχειρηματοποίηση της ρητορικής και της διαλεκτικής αντιπαράθεσης, θα πραγματωθεί μέσω της επικέντρωσης στη διαφορετική δομή των δύο αυτών τρόπων επικοινωνίας.

11.1 Πείραμα V

Είδος αντιπαράθεσης και ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης στη μειονοτική και εξουσιαστική επιρροή

Σε αυτό το πείραμα θα επιχειρήσουμε να εγχειρηματοποιήσουμε τη διαλεκτική και τη ρητορική αντιπαράθεση στο πειραματικό υπόδειγμα της ύπαρξης των ξωτικών. Θα εξεταστεί, επίσης, η επίδραση του ύφους διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης και το περιεχόμενο του μηνύματος. Έτσι, σχεδιάστηκε πείραμα οκτώ πειραματικών συνθηκών: 2 (Μειονοτικό ύφος διαπραγμάτευσης: ευλύγιστο/ άκαμπτο) x 2 (εξουσιαστικό ύφος διαπραγμάτευσης: ευλύγιστο/άκαμπτο) x 2 (είδος αντιπαράθεσης: ρητορικό/διαλεκτικό).

Κατά τη ρητορική αντιπαράθεση οι αντικρουόμενες πηγές αναπτύσσουν τα επιχειρήματά τους με τρόπο που μοιάζει με αυτόν των μονολόγων σε παράθεση. Αντίθετα, στο διάλογο τα αντικρουόμενα μέρη αναπτύσσουν μια αμεσότερη σχέση μεταξύ τους και προβάλλουν τα επιχειρήματά τους με διαλεκτικό τρόπο. Όπως όμως είδαμε κατά το προηγούμενο πείραμα (Πείραμα IV), τα κείμενα επιρροής αναπτύχθηκαν διατηρώντας μια δομή που αντιστοιχεί σ' αυτή της ρητορικής αντιπαράθεσης. Ανέπτυσσε η πρώτη πηγή το σύνολο των επιχειρημάτων της και κατόπιν η δεύτερη πηγή απαντούσε σε ένα ενιαίο κείμενο.

Το παρόν πείραμα αποτελεί συνέχεια του προηγούμενου (Πείραμα IV). Έτσι, θα διατηρηθούν τα αποτελέσματα του προηγούμενου πειράματος και θα μελετηθούν συγκριτικά με τη διαλεκτική αντιπαράθεση. Για την εγχειρηματοποίηση της διαλεκτικής αντιπαράθεσης, οι προηγούμενοι μονόλογοι διαιρέθηκαν σε τρία μέρη, συνθέτοντας έτσι ένα είδος διαλόγου μεταξύ εξουσίας και μειονότητας. Με τη χρήση του προσχήματος της συνέντευξης, ένας δημοσιογράφος ρωτούσε διαδοχικά μια μειονοτική και μια εξουσιαστική πηγή αν υπάρχουν τα ξωτικά, τι είναι και γιατί εμφανίζονται μαζικά (βλ. Παράρτημα 7).

Το πείραμα αυτό, όπως ήδη ειπώθηκε, αποτελεί συνέχεια του προηγούμενου και ως εκ τούτου ο σχολιασμός των αποτελεσμάτων θα είναι επικεντρωμένος στη σύγκριση μεταξύ των δύο αυτών τύπων επικοινωνίας καθώς και στα αποτελέσματα μεταξύ των πειραματικών συνθηκών της διαλεκτικής αντιπαράθεσης. Ο πειραματικός

χειρισμός του ύφους διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης της μειονότητας και της εξουσίας διατηρεί τις ίδιες αρχές με το προηγούμενο πείραμα.

Μια υπόθεση που μπορεί να γίνει βασιζόμενοι στους θεωρητικούς της επικοινωνίας (Cowan & Arsenault, 2008; Hyde & Bineham, 2000; Kim & Kim, 2008) καθώς και στη θεωρία επεξεργασίας της σύγκρουσης (Pérez & Mugny, 1993/1996; Roux, Papastamou, Pérez & Mugny, 1993/1996) είναι πως, στις συνθήκες διαλεκτικής αντιπαράθεσης τα επίπεδα σύγκρουσης θα είναι μειωμένα και θα οδηγήσουν τα πειραματικά υποκείμενα σε μια κοινωνιογνωστική σύγκλιση μεταξύ των θέσεων της εξουσίας και των θέσεων της μειονότητας. Αντίθετα, στις συνθήκες ρητορικής αντιπαράθεσης τα επίπεδα της σύγκρουσης θα είναι αυξημένα και συνεπώς ικανοποιητικά, ώστε να λειτουργήσει η διαδικασία διαχωρισμού της σύγκρουσης σε σχεσιακή και κοινωνιογνωστική. Κατά συνέπεια, μπορούμε να υποθέσουμε πως κατά τις συνθήκες διαλεκτικής αντιπαράθεσης η μειονότητα όταν αναπτύσσει ευλύγιστο ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης θα παρουσιάσει μειωμένη επιρροή τόσο σε άμεσο όσο και σε έμμεσο επίπεδο.

11. 2 Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στο πείραμα συμμετείχαν 270 φοιτητές του Παντείου πανεπιστημίου κοινωνικών και πολιτικών επιστημών από διάφορα τμήματα και του Καποδιστριακού πανεπιστημίου Αθηνών από το τμήμα Φιλοσοφικής. Η ηλικία των συμμετεχόντων κυμάνθηκε από 18 έως τα 26 έτη με μέση ηλικία τα 21,5 έτη. Το 42,59% των συμμετεχόντων ήταν άνδρες (115 υποκείμενα) ενώ το 57,4% γυναίκες (155 υποκείμενα).

Διαδικασία

Για τον έλεγχο των υποθέσεων χρησιμοποιήθηκε το πειραματικό υπόδειγμα της ύπαρξης των ξωτικών. Μοιράστηκαν 30 ερωτηματολόγια σε κάθε μία συνθήκη (για το σύνολο των πειραματικών συνθηκών 30x8=240 ερωτηματολόγια). Κάθε συμμετέχων διάβαζε κείμενο επιρροής συνοδευμένο από το ερωτηματολόγιο που δόθηκε και στα προηγούμενα πειράματα. Τα αποτελέσματα συγκρίθηκαν με μία συνθήκη ελέγχου (30 υποκειμένων), όπου τα υποκείμενα συμπλήρωναν το ερωτηματολόγιο χωρίς να διαβάσουν το κείμενο επιρροής.

Το ερωτηματολόγιο περιελάμβανε τις ανοιχτές ερωτήσεις για την αναπαράσταση του ξωτικού, την εμπλουτισμένη εκδοχή της Αναθεωρημένης Κλίμακας Μεταφυσικών Πεποιθήσεων και την εμπλουτισμένη εκδοχή της Κλίμακας Πρωτοτυπικών Ιδεών Αριστεράς/Δεξιάς. Από τις παραπάνω κλίμακες δημιουργήθηκε ο παράγοντας μέτρησης της άμεσης επιρροής (πίστη στα ξωτικά), της έμμεσης επιρροής των γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων και της έμμεσης επιρροής των πολιτικών πεποιθήσεων.

11.3 Αποτελέσματα

Ελέγχοντας διαγραμματικά την κατανομή, ανά πειραματική συνθήκη, των παραγόντων της άμεσης επιρροής, της έμμεσης γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων και της έμμεσης πολιτικών πεποιθήσεων (βλ. Θηκογράμματα, Παράρτημα 8, Μέρος 4^{ο}), διαπιστώνουμε πως οι διάμεσοι των τιμών διαφοροποιούνται μεταξύ τους. Κατά συνέπεια, πραγματοποιήθηκε στατιστικός έλεγχος ανάλυσης της διακύμανσης προκειμένου να διαπιστωθεί εάν διαφοροποιούνται κατά στατιστικά σημαντικό βαθμό.

Από τα αποτελέσματα της αλληλεπίδρασης των ανεξάρτητων μεταβλητών στις εξαρτημένες (Πίνακας 20), διαφαίνεται αλληλεπίδραση μεταξύ του «*ύφους διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης της εξουσίας»,* του «*ύφους διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης της μειονότητας»* και του «*είδους ρητορικής αντιπαράθεσης»* που

Πίνακας 20. Μέσοι όροι της άμεσης και έμμεσης επιρροής ως προς τις ανεξάρτητες μεταβλητές κι ευρήματα των αναλύσεων παραλλακτικότητας (το 1 αντιστοιχεί στις θέσεις που απορρέουν από την εξουσία και το 7 στις θέσεις που απορρέουν από τη μειονότητα)

	Άμεση Επιρροή	Έμμεση Μεταφυσικών Πεποιθήσεων	Έμμεση Πολιτικών Πεποιθήσεων
Άκαμπτο ύφος εξουσιαστικής πηγής κατά την αντιπαράθεσή της με τη μειονότητα	2,92	3,54	3,47
Ευλύγιστο ύφος εξουσιαστικής πηγής κατά την αντιπαράθεσή της με τη μειονότητα	2,90	3,38	3,50
Άκαμπτο ύφος μειονοτικής πηγής κατά την αντιπαράθεσή της με την εξουσία	2,87	3,43	3,51
Ευλύγιστο ύφος μειονοτικής πηγής κατά την αντιπαράθεσή της με την εξουσία	2,96	3,49	3,46
Ρητορική Αντιπαράθεση	3,07	3,53	3,45
Διαλλεκτική Αντιπαράθεση	2,77	3,40	3,51
	Αναλύσεις Παραλλακτικότητας		
Α (Ύφος εξουσιαστικής πηγής: άκαμπτο/ευλύγιστο)	F1/239=0,03 p<.866	F1/239=2,15 p<.144	F1/239=0,39 p<.534
Β (Ύφος μειονοτικής πηγής: άκαμπτο/ευλύγιστο)	F1/239=0,53 p<.466	F1/239=0,20 p<.647	F1/239=0,69 p<.406
Γ (Είδος Αντιπαράθεσης: ρητορικό/διαλεκτικό)	F1/239=5,76 p<.017	F1/239=2,09 p<.149	F1/239=0,58 p<.447
Α x Β	F1/239=1,52 p<.218	F1/239=9,23 p<.003	F1/239=20,59 p<.000
Α x Γ	F1/239=0,28 p<.597	F1/239=0,01 p<.932	F1/239=0,21 p<.648
Β x Γ	F1/239=0,25 p<.597	F1/239=0,08 p<.783	F1/239=2,89 p<.090
Α x Β x Γ	F1/239=3,81 p<.052	F1/239=3,16 p<.076	F1/239=25,64 p<.000
Σφάλμα	1,649	1,036	0,390

διαφοροποιεί τις απαντήσεις του δείγματος ως προς τον παράγοντα της έμμεσης επιρροής πολιτικών θέσεων (F1/239=25,64, p<.000). Επίσης παρατηρείται αλληλεπίδραση μεταξύ του μειονοτικού και του εξουσιαστικού ύφους διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης που διαφοροποιεί τις απαντήσεις του δείγματος σε έμμεσο επίπεδο (γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων: F1/239=9,23, p<.003, πολιτικών θέσεων: F1/239=20,59, p<.000). Τέλος, οι απαντήσεις του δείγματος σε άμεσο επίπεδο διαφοροποιείται από την επίδραση του είδους αντιπαράθεσης (F1/239=5,76, p<.017).

Κατόπιν διενεργήθηκε ανάλυση διακύμανσης ως προς τις πειραματικές συνθήκες. Από τα αποτελέσματα (Πίνακας 21) διαφάνηκε πως μεταξύ των πειραματικών συνθηκών παρουσιάζεται στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση σε επίπεδο άμεσης επιρροής (F8/269=2,14, p<.031) έμμεσης μεταφυσικών πεποιθήσεων (F8/269=4,05, p<.000), και έμμεσης επιρροής πολιτικών θέσεων (F8/269=7,34, p<.000).

Έπειτα, ελέγχθηκε η διαφοροποίηση των πειραματικών συνθηκών ως προς τη συνθήκη ελέγχου, μέσω του τεστ Dunnett. Όπως διαφαίνεται στον Πίνακα 21, τα πειραματικά υποκείμενα τείνουν να υιοθετούν περισσότερο δεξιές θέσεις –κατά στατιστικά σημαντικό βαθμό- στις συνθήκες διαλεκτικής αντιπαράθεσης άκαμπτη μειονότητα/άκαμπτη εξουσία (p<.038), ευλύγιστη μειονότητα/άκαμπτη εξουσία (p<.003) και άκαμπτη μειονότητα/ευλύγιστη εξουσία (p<.000), σε σχέση με τη συνθήκη ελέγχου.

Τέλος διεξήχθη ο έλεγχος της ελάχιστης σημαντικής διαφοράς (least, significant difference, LSD) στις πειραματικές συνθήκες. Ως προς την άμεση επιρροή, η μειονότητα παρουσιάζει την ισχυρότερη επιρροή της στη συνθήκη ευλύγιστη μειονότητα/ευλύγιστη εξουσία η οποία διαφοροποιείται από τη συνθήκη άκαμπτη μειονότητα/ευλύγιστη εξουσία (p<.024).

Πίνακας 21. Μέσοι όροι της άμεσης και έμμεσης επιρροής ως προς τις πειραματικές συνθήκες (το 1 αντιστοιχεί στις θέσεις που απορρέουν από την εξουσία και το 7 στις θέσεις που απορρέουν από τη μειονότητα)

		Άμεση Επιρροή (Πίστης στα Ξωτικά)	Έμμεση Επιρροή (Γενικές Μεταφυσικές Πεποιθήσεις)	Έμμεση Επιρροή (Πολιτικές Θέσεις)
Ρητορική Αντιπαράθεση	Άκαμπτη εξουσία / Άκαμπτη μειονότητα	3,18	3,83 [c,d,f]	3,62 [j,k,m]
	Άκαμπτη εξουσία / Ευλύγιστη μειονότητα	2,93	3,41 [d]	3,29 [j,h]
	Ευλύγιστη εξουσία/ Άκαμπτη μειονότητα	2,82 [a]	3,18 [c,e]	3,25 [i,k, q]
	Ευλύγιστη εξουσία/ Ευλύγιστη μειονότητα	3,38 [a,b, n]	3,74 [e,g]	3,68 [h,i,l]
Διαλεκτική Αντιπαράθεση	Άκαμπτη εξουσία / Άκαμπτη μειονότητα	2,75	3,52	3,43 [p,r]
	Άκαμπτη εξουσία / Ευλύγιστη μειονότητα	2,88	3,41	3,52 [o,s]
	Ευλύγιστη εξουσία/ Άκαμπτη μειονότητα	2,75	3,25	3,75 [p,q,t]
	Ευλύγιστη εξουσία/ Ευλύγιστη μειονότητα	2,70 [n]	3,40	3,34 [o]
	Συνθήκη ελέγχου	2,63 [b]	3,09 [f, g]	2,83 [l,m, r,s,t]
		F8/269=2,14 p<.031	F8/269=4,05 p<.000	F8/269=7,34 p<.000
		a: p<.024 b: p<.004	c: p<.001 d: p<.043 e: p<.004 f: p<.000 g: p<.001	h: p<.004 i: p<.001 j: p<.017 k: p<.005 l: p<.000 m: p<.000
		n: p<.006		o: p<.001 p: p<.012 q: p<.000 r: p<.038 s: p<.003 t: p<.000

Σε επίπεδο άμεσης επιρροή μπορούμε να παρατηρήσουμε πως η μειονοτική επιρροή που εμφανίστηκε στη συνθήκη όπου μια ευλύγιστη μειονότητα αντιπαρατίθεται κατά ρητορικό τρόπο σε μια ευλύγιστη εξουσία, αμβλύνεται όταν η αντιπαράθεση πραγματώνεται μέσω του διαλόγου ($p<.006$).

Η επίδραση του διαλεκτικού τρόπου αντιπαράθεσης διαφοροποιεί τα αποτελέσματα και σε επίπεδο έμμεσης επιρροής πολιτικών θέσεων. Ενώ είχε διαφανεί, κατά τις ρητορικές συνθήκες, η αδυναμία της μειονότητας να επηρεάσει όταν αντιπαρατίθεται, σε μία εξουσία, με ανόμοιο ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης, στη συνθήκες διαλεκτικής αντιπαράθεσης αυτό φαίνεται να αλλάζει. Έτσι, τα πειραματικά υποκείμενα τείνουν να αποδέχονται περισσότερο δεξιές θέσεις[109] όταν λαμβάνουν ένα κείμενο επιρροής όπου διαλεκτικά αντιπαρατίθενται μια άκαμπτη μειονότητα με μια ευλύγιστη εξουσία σε σχέση τόσο με την ρητορική αντιπαράθεση ανάλογου ύφους ($p<.000$) όσο και σε σχέση με την διαλεκτική αντιπαράθεση μιας άκαμπτης μειονότητας με μια άκαμπτη εξουσία ($p<.012$). Επίσης, φαίνεται να επηρεάζονται περισσότερο από τη μειονότητα, σε έμμεσο επίπεδο πολιτικών θέσεων, οι συμμετέχοντες που λαμβάνουν μια διαλεκτική αντιπαράθεση ευλύγιστης μειονότητας/άκαμπτης εξουσίας σε σχέση με όσους λαμβάνουν κείμενο με διαλεκτική αντιπαράθεση ευλύγιστης μειονότητας με ευλύγιστη εξουσία ($p<.001$).

11.4 Συζήτηση

Από τα αποτελέσματα αυτού του πειράματος διαφαίνεται κυρίως η καταλυτική επίδραση της διαλεκτικής αντιπαράθεσης τόσο στην επιρροή της εξουσίας όσο και στην επιρροή της μειονότητας. Η σύγκριση μεταξύ των δύο τρόπων αντιπαράθεσης φανέρωσε πως το πλεονέκτημα της μειονότητας να επηρεάζει σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού όταν αντιμετωπίζει ισότιμα την εξουσία (εύρημα που συζητήσαμε στο τέταρτο πείραμα) εξαφανίζεται όταν η αντιπαράθεση αποκτά διαλογική μορφή. Αυτή η επίδραση φαίνεται να αφορά τόσο την άμεση όσο και την

[109] Παρατηρείται δηλαδή μειονοτική επιρροή σε έμμεσο επίπεδο.

έμμεση επιρροή. Έτσι, η αρχική μας υπόθεση φαίνεται να επιβεβαιώνεται. Η διαλεκτική αντιπαράθεση -ως τρόπος επικοινωνίας που ωθεί στη μείωση των διομαδικών διαφοροποιήσεων- οδηγεί τα υποκείμενα στη γνωστική σύγκλιση μεταξύ των απόψεων της μειονότητας και της εξουσίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ακύρωση της δυναμικής του ενός φορέα έναντι του άλλου. Αντίθετα, η ρητορική αντιπαράθεση επιτρέπει στη δυναμική της μειονότητας να επιδρά στις θέσεις των πειραματικών υποκειμένων.

Τα αποτελέσματα όμως που αφορούν τη μη ισότιμου ύφους διαπραγμάτευση μεταξύ μειονότητας και εξουσίας φαίνεται να διαφοροποιούνται. Ενώ σε επίπεδο άμεσης και έμμεσης μεταφυσικών θέσεων επιρροής δεν παρουσιάζεται κανένα στατιστικά σημαντικό αποτέλεσμα, σύμφωνο με τα εξισορροπητικά παράγωγα του διαλόγου, στην έμμεση επιρροή πολιτικών θέσεων διαφαίνεται μειονοτική επιρροή. Το εύρημα αυτό είναι πραγματικά αξιοπρόσεκτο και μας προ(σ)καλεί να κάνουμε κάποιες υποθέσεις-ερμηνείες πάνω στα αποτελέσματα. Βασιζόμενοι σε θεωρητικούς της επικοινωνίας (Cowan & Arsenault, 2008; Hyde & Bineham, 2000; Kim & Kim, 2008), οι οποίοι θεωρούν ότι μειώνει τα επίπεδα σύγκρουσης, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως η μείωση των επιπέδων σύγκρουσης στις συνθήκες μη όμοιου ύφους διαπραγμάτευσης επιτρέπει τη μειονοτική επίδραση. Κάτι τέτοιο θα σήμαινε πως η ανομοιότητα του ύφους διαπραγμάτευσης μεταξύ της εξουσίας και της μειονότητας αυξάνει το επίπεδο της κοινωνιογνωστικής σύγκρουσης, οδηγώντας τους συμμετέχοντες να επικεντρωθούν στο συγκρουσιακό γεγονός και όχι στο περιεχόμενο, το διακύβευμα, της σύγκρουσης. Μια τέτοια "ερμηνεία" είναι μάλλον παρακινδυνευμένη και δεν αποτελεί παρά έναυσμα για περαιτέρω έρευνα.

11.5 Κοινωνική αναπαράσταση του Ξωτικού σε συνθήκες ρητορικής και διαλεκτικής αντιπαράθεσης

Για τη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο προσλαμβάνεται το «*Ξωτικό*» σε συνθήκες όπου διασταυρώνεται το μειονοτικό/εξουσιαστικό περιεχόμενο του μηνύματος με το ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης και τη ρητορική/διαλεκτική αντιπαράθεση των πηγών, εξετάστηκε η λεκτική παραγωγή της ανοιχτής ερώτησης ανά πειραματική συνθήκη. Παράλληλα κρίθηκε σκόπιμο να εξεταστεί η παραγωγή των λέξεων ή φράσεων που αφορούν το «*Ξωτικό*», σε σχέση με την πίστη ή όχι σε αυτό.

Η παραγοντική ανάλυση, η οποία εφαρμόστηκε στα λεκτικά δεδομένα που προέκυψαν από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων, ανέδειξε δύο παραγοντικούς άξονες, που ερμηνεύουν το 68,27% της συνολικής αδράνειας και απεικονίζονται στο Παραγοντικό Διάγραμμα 5. Ο πρώτος παράγοντας, που ερμηνεύει το 43,68% της συνολικής αδράνειας, αντιπαραθέτει τα άτομα που δήλωσαν πίστη στα ξωτικά και διάβασαν ένα κείμενο όπου μια μειονότητα συνδιαλέγεται με μια άκαμπτη εξουσία, με τα άτομα που δήλωσαν άρνηση πίστης στα ξωτικά και διάβασαν ένα κείμενο όπου μια μειονότητα συνδιαλέγεται με μια ευλύγιστη εξουσία.

Ο δεύτερος παράγοντας, που ερμηνεύει το 24,60% της συνολικής αδράνειας, διακρίνει τις απαντήσεις των υποκειμένων που διάβασαν ένα κείμενο όπου ελάμβανε χώρα η διαλεκτική αντιπαράθεση μειονότητας και εξουσίας από τις απαντήσεις των υποκειμένων που διάβασαν ένα κείμενο ρητορικής αντιπαράθεσης μεταξύ των δύο αυτών πόλων.

Αυτό που μπορούμε να παρατηρήσουμε από την ανάλυση του πρώτου άξονα είναι η αντιδιαστολή της πίστης με την άρνηση πίστης στα ξωτικά και της άκαμπτης με την ευλύγιστη εξουσία ως προς τα στοιχεία που συνθέτουν την αναπαράσταση των ξωτικών. Η πίστη στα ξωτικά καθώς και η παρουσία μιας άκαμπτης εξουσιαστικής πηγής συνδέεται περισσότερο με τις λέξεις: *Σκοτεινό, Χρυσόσκονη, Σκουφί, Καλό, Εξωπραγματικό, Νεράιδα* και *Δάσος*. Αντίθετα, με την άρνηση πίστης στα ξωτικά και την ευλύγιστη εξουσία συνδέονται περισσότερο οι λέξεις *Αέρινο,*

Παραγοντικό διάγραμμα 5. Λέξεις σχετιζόμενες με το "Ξωτικό", Πειραματικές συνθήκες, Ομαδοποίηση υποκειμένων βασιζόμενη στον παράγοντα άμεσης επιρροής (Πίστη/Μη Πίστη στα ξωτικά)

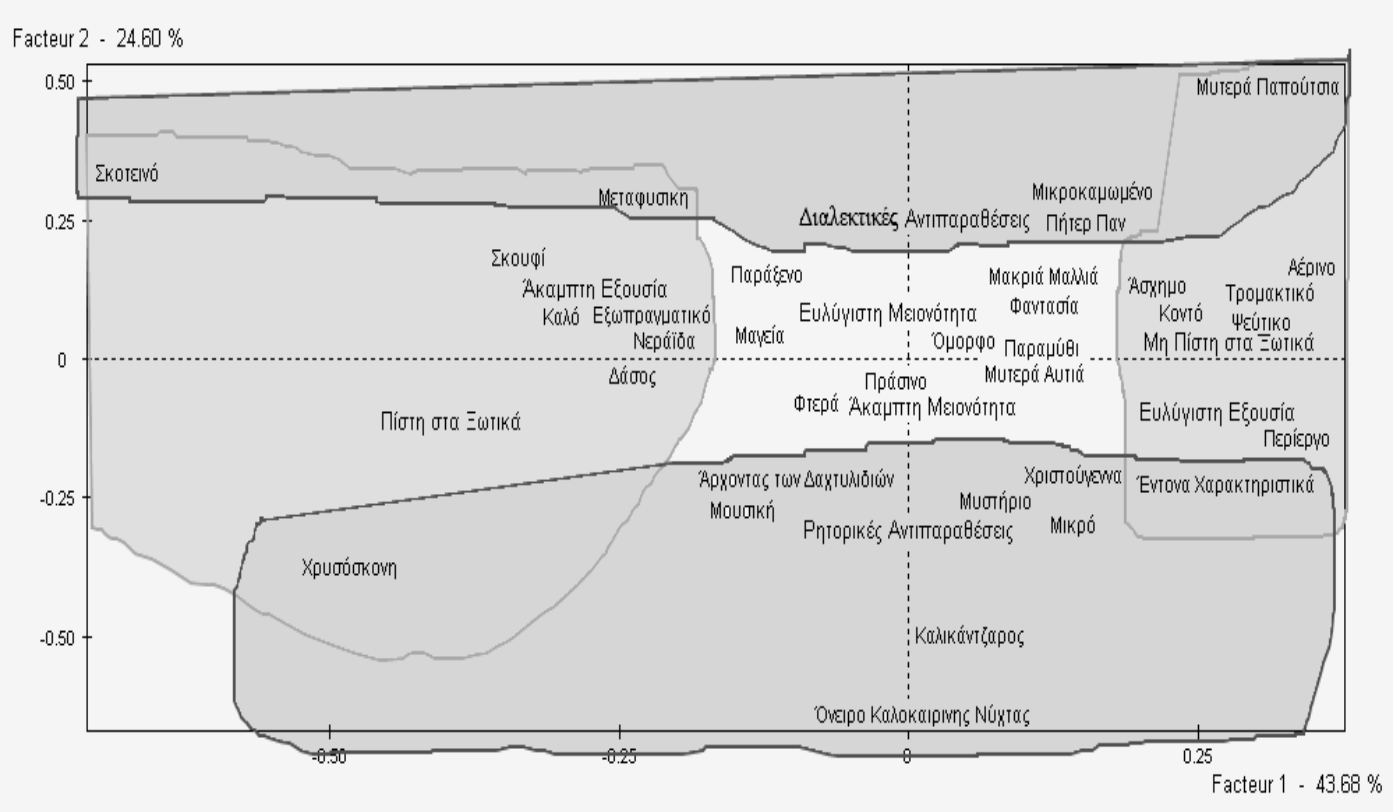

Μυτερά παπούτσια, Τρομακτικό, Περίεργο, Ψεύτικο, Έντονα Χαρακτηριστικά, Κοντό και *Άσχημο*.

Από την παρούσα έρευνα διαφαίνεται, για άλλη μια φορά, πως η μη πίστη στα ξωτικά, καθώς και η ευλύγιστη εξουσία, συνδέονται περισσότερο με μια αποκρουστική εικόνα για τα ξωτικά (*Άσχημο, Τρομακτικό, Κοντό, Περίεργο, Έντονα Χαρακτηριστικά*), ενώ η αναλήθεια της ύπαρξής τους αποτυπώνεται στην αναπαράσταση που έχουν τα υποκείμενα γι' αυτά (*Ψεύτικο*). Η πίστη στα ξωτικά και η άκαμπτη εξουσία οδηγεί τα υποκείμενα σε μια αναπαράσταση όπου κεντρικό ρόλο φαίνεται να παίζει το μυστηριακό πλαίσιο ανάδυσης που παραπέμπει σε ένα διαφορετικό κόσμο (*Σκοτεινό, Χρυσόσκονη, Μεταφυσική, Εξωπραγματικό, Δάσος*), ενώ τα ξωτικά συνδέονται με κάτι καλό (*Καλό*) και όμορφο (*Νεράιδα*). Αυτό που μπορούμε να παρατηρήσουμε σε αυτόν τον άξονα είναι η σύνδεση της άκαμπτης εξουσίας με την πίστη στα ξωτικά και, αντιστοίχως, η ευλύγιστη εξουσία με τη μη

πίστη σε αυτά, ως προς τις λέξεις που αναδύονται από τον όρο Ξωτικό. Αυτή η αναλογία μας ωθεί στο να σκεφτούμε πως, σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού, η ακαμψία της εξουσίας οδηγεί στην υιοθέτηση στοιχείων της κοινωνικής αναπαράστασης των ξωτικών που συνδέονται με πίστη σε αυτά. Αυτό σχετίζεται ενδεχομένως με το συμμορφωτικό χαρακτήρα της εξουσιαστικής ακαμψίας, που οδηγεί σε αναδραστικού τύπου υιοθέτηση στοιχείων συνδεόμενων με την επικέντρωση που τίθεται αντίθετα στις θέσεις της επιχειρηματολογίας. Αντίθετα, μία ευλύγιστη μειονότητα, σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού, είναι δυνατόν να οδηγήσει σε αλλαγή των στοιχείων της κοινωνικής αναπαράστασης, ωθώντας τα υποκείμενα σε βραδυφλεγή επιρροή. Αυτή η υπόθεση βέβαια, χρήζει περαιτέρω ελέγχου.

Από την ανάγνωση του δεύτερου άξονα, μπορούμε να παρατηρήσουμε την αντιδιαστολή των συνθηκών διαλεκτικής αντιπαράθεσης με τις συνθήκες ρητορικής αντιπαράθεσης, ως προς τις απαντήσεις των υποκειμένων σχετικά με την ιδέα του Ξωτικού. Πιο συγκεκριμένα, οι συνθήκες διαλεκτικής αντιπαράθεσης συνδέονται με ένα απροσδιόριστο πλαίσιο (*Σκοτεινό, Μεταφυσική*) καθώς και με συγκεκριμένα μορφικά χαρακτηριστικά (*Μυτερά Παπούτσια, Μικροκαμωμένο, Πήτερ Παν*). Οι συνθήκες ρητορικής αντιπαράθεσης συνδέονται με λέξεις που αναφέρονται στο πλαίσιο ανάδυσης (*Όνειρο Καλοκαιρινής Νύχτας, Άρχοντας των Δαχτυλιδιών, Χριστούγεννα*) με το μυστηριακό περιβάλλον (*Χρυσόσκονη, Μουσική, Μυστήριο*) και με συγκεκριμένα μορφικά χαρακτηριστικά, που παραπέμπουν σε καλικάντζαρο (*Καλικάντζαρος, Μικρό, Έντονα Χαρακτηριστικά*)

Συμπερασματικά, παρατηρείται πως η αναφορά στο πλαίσιο ανάδυσης (*Όνειρο Καλοκαιρινής Νύχτας, Άρχοντας των Δαχτυλιδιών, Χριστούγεννα*), που συνδέεται, όπως εμφανίστηκε και από τις προηγούμενες έρευνες που παρουσιάσαμε, με την πίστη στα ξωτικά, εμφανίζεται στη ρητορική αντιπαράθεση εντός της οποίας είχε παρατηρηθεί έντονη μειονοτική επιρροή. Και πάλι, όμως, αυτό που μπορεί να παρατηρήσει κανείς, σε γενικές γραμμές, είναι η ανάμειξη στοιχείων που χαρακτηρίζουν τόσο την πίστη όσο και την άρνηση πίστης στα ξωτικά και στις δύο πλευρές του άξονα καταδεικνύοντας τη δυναμικότητα της διαδικασίας αλλαγής των κοινωνικών αναπαραστάσεων στο πλαίσιο των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κατά την παρούσα διατριβή διερευνήθηκαν οι διαδικασίες κοινωνικής επιρροής σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού. Σύμφωνα με τη θεωρία πληροφοριακού πλουραλισμού, η κοινωνία νοείται ως ένας χώρος όπου υπάρχει διάχυση των πληροφοριών. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, οι πολίτες δύνανται να έχουν πρόσβαση στις θέσεις διάφορων φορέων επικοινωνίας των μηνυμάτων. Υιοθετώντας το τριαδικό μοντέλο διαδικασιών κοινωνικής επιρροής, θελήσαμε να διερευνήσουμε την μειονοτική και εξουσιαστική επίδραση σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού.

Για την επίτευξη αυτού του στόχου εξετάστηκαν μία σειρά από παραμέτρους που θεωρούμε σημαντικό να επισημάνουμε. Στην εργασία αυτή σταθήκαμε αρκετά στον προσδιορισμό των παραγόντων κοινωνικής επιρροής. Επιλέξαμε δε να κινηθούμε αποκλειστικά εντός του τριαδικού μοντέλου επιρροής, αποφεύγοντας ηθελημένα οποιαδήποτε αριθμητική αναγωγή στους όρους μειονότητας και εξουσίας. Παρά τη σημαντικότητα και τη συμβολή του έργου των Maass και Clark (1983, 1986, 1988) στο μοντέλο ταυτόχρονης μειονοτικής/πλειονοτικής επιρροής, εντούτοις υπάρχει μια γενικότερη ασάφεια για το τι καθίσταται τελικώς ως μειονοτικό και αντιστοίχως πλειονοτικό, εφόσον ο εξουσιαστικός και ο μειονοτικός λόγος διασταυρώνονται με αριθμητικά κριτήρια για να υπερισχύσουν τα τελευταία έναντι των ποιοτικών στα συμπεράσματα. Αυτή η τάση, πριμοδότησης των αριθμητικών κριτηρίων έναντι των ποιοτικών, κυριαρχεί κατά την «τρίτη περίοδο»[110] εξέλιξης των θεωριών κοινωνικής επιρροής: την περίοδο της ταυτόχρονης μελέτης της «πλειονότητας» και της «μειονότητας». Θεωρήσαμε αυτή τη διάκριση των παραγόντων επιρροής στη βάση των αριθμητικών κριτηρίων, ως παραπλανητική της ουσίας της μελέτης των κοινωνικών φαινομένων, ιδίως σε μακροκοινωνιολογικό επίπεδο[111]. Για να γίνουμε πιο συγκεκριμένοι, όταν ένας πληθυσμός παρακολουθεί

[110] Όπως χαρακτηρίζεται από τους Martin και Hewstone (2006) και Γαρδικιώτη (2008).

[111] Ή για να μιλήσουμε με κοινωνιοψυχολογικούς όρους, για το διομαδικό και ιδεολογικό επίπεδο όπως ορίστηκαν από τον Doise (1982/2001).

μια δημόσια συζήτηση όπου παρευρίσκονται στη μία περίπτωση δέκα και στην άλλη δύο μέλη του κυβερνώντος κόμματος με πέντε μέλη του εξωκοινοβουλευτικού πολιτικού χώρου, είναι μάλλον πλασματικό να θεωρείται πως ο πληθυσμός προσλαμβάνει τα μέλη του κυβερνώντος κόμματος ως «πλειονότητα» κατά την πρώτη περίπτωση και ως «μειονότητα» κατά τη δεύτερη. Γι' αυτό το λόγο θεωρούμε πως τα αποτελέσματα των πειραμάτων του παρόντος πονήματος έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα ως προς τη σημασία τους στο κοινωνικό πεδίο.

Για τον έλεγχο των υποθέσεών μας δημιουργήσαμε το πειραματικό υπόδειγμα της «*ύπαρξης των ξωτικών*». Το πειραματικό, αυτό, υπόδειγμα αποτέλεσε κεντρικό σημείο στον έλεγχο των υποθέσεων μας, καθώς παρουσιάζει δύο ουσιαστικά πλεονεκτήματα: (i) τη σαφή ιδεολογική διάκριση μεταξύ του περιεχομένου της μειονότητας και της εξουσίας, και (ii) το συσχετισμό δύο ‘‘ομάδων’’ πεποιθήσεων, τις πολιτικές και τις μεταφυσικές, που ιστορικά συνδέονται μεταξύ τους. Τα δύο αυτά πλεονεκτήματα επέτρεψαν να εξεταστεί η ιδεολογική δυναμική της μειονότητας και της εξουσίας, και, παράλληλα, να διαφανεί το εύρος της επίδρασής τους στο σύστημα πεποιθήσεων των κοινωνικών υποκειμένων.

Ένας κεντρικός περιορισμός της παρούσας εργασίας έγκειται κυρίως στο, έντονα σημασιολογικά, περιεχόμενο του πειραματικού υποδείγματος. Ενδέχεται τα αποτελέσματα της μειονοτικής και της εξουσιαστικής επίδρασης να μην αφορούν τον καθ’ αυτό μειονοτικό ή εξουσιαστικό χαρακτήρα των μηνυμάτων αλλά το περιεχόμενο των μηνυμάτων. Για την κατασκευή των κειμένων επιρροής προσπαθήσαμε η έκταση και η δομή τους να είναι το δυνατόν ισοδύναμη. Παρ’ όλα αυτά, η εγχειρηματοποίηση του μειονοτικού και εξουσιαστικού λόγου, όπως πραγματώθηκε σε αυτά τα πειράματα, βασίστηκε στο διαφορετικό περιεχόμενο των μηνυμάτων. Κατά συνέπεια, ο έλεγχος των αποτελεσμάτων, μέσα από ένα διαφορετικό πειραματικό υπόδειγμα, θα μπορούσε να συνεισφέρει στην άμβλυνση αυτού του περιορισμού.

Για τη μέτρηση της επίδρασης των ανεξάρτητων μεταβλητών στις θέσεις των συμμετεχόντων στα πειράματα, κατασκευάστηκε η Κλίμακα Πολιτικών Πεποιθήσεων, μεταφράστηκε και εμπλουτίστηκε η Αναθεωρημένη Κλίμακα

Μεταφυσικών Πεποιθήσεων, ενώ προτάθηκε προσαρμογή της Κλίμακας Πρωτοτυπικών Ιδεών Αριστεράς-Δεξιάς και της Κλίμακας της Εικόνας της Πηγής.

Η Κλίμακα Πολιτικών Πεποιθήσεων δομήθηκε πάνω στην αντίθεση του πολιτικά δεξιού προτάγματος (σύμφωνα με το οποίο ως πρώτιστη ανάγκη καθίσταται η υπεράσπιση της εθνικής ομάδας) και του πολιτικά αριστερού προτάγματος (όπου πρώτιστη ανάγκη θεωρείται η υπεράσπιση της λαϊκής τάξης). Μετά από συμπλήρωση ερωτηματολογίου ανοιχτών ερωτήσεων και κατηγοριοποίηση των απαντήσεων "δεξιών" και "αριστερών" υποκειμένων γύρω από τέσσερις διαστάσεις (ηγέτης, εξωομαδικός κίνδυνος, νομιμοποίηση, οργανωτική δομή) δημιουργήθηκε η Κλίμακα Πολιτικών Πεποιθήσεων.

Η Αναθεωρημένη Κλίμακα Μεταφυσικών Πεποιθήσεων (ΑΚΜΠ) (Tobacyk, 2004), μεταφράστηκε για τα ελληνικά δεδομένα ενώ προτάθηκε ο εμπλουτισμός της με την διάσταση του Επιστημονικού Λόγου και μεταφυσικών πεποιθήσεων, που συναντώνται στον ελληνικό χώρο. Θεωρήσαμε πως προκύπτει έλλειμμα εγκυρότητας περιεχομένου, καθώς απουσίαζε η διάσταση του επιστημονικού λόγου (ή άλλως η ορθολογική οπτική) των ανεξήγητων ή «μεταφυσικών» ζητημάτων από την κλίμακα αυτή. Μετά από ελεύθερη συμπλήρωση ερωτηματολογίου από δείγμα φοιτητών σχετικά με την ορθολογική και επιστημονική οπτική για τα μεταφυσικά ζητήματα αλλά και πεποιθήσεις που αφορούν κάθε μία από τις διαστάσεις της ΑΚΜΠ (Παραδοσιακή Θρησκευτική Πίστη, Δύναμη του Νου, Πνευματισμός, Προβλέψεις, Προλήψεις, Μεταφυσικές Οντότητες, Μαγεία), η κλίμακα εμπλουτίστηκε με νέες προτάσεις. Κατόπιν σταθμίστηκε και ελέγχθηκε η παραγοντική δομή της.

Για τις ανάγκες των πειραμάτων που διεξήχθησαν εμπλουτίστηκε η Κλίμακα Πρωτοτυπικών Ιδεών Αριστεράς-Δεξιάς (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003) με προτάσεις από την Κλίμακα Πολιτικών Πεποιθήσεων. Τέλος, τα επίθετα που χρησιμοποιούνται για τη μέτρηση της εικόνας της πηγής (Παπαστάμου & Μιούνυ, 1983) εντάχθηκαν σε (πενταβάθμιες) διπολικές κλίμακες.

Ένα από τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα σημεία της εργασία αυτής είναι ο έλεγχος των τρόπων επικοινωνίας στη μειονοτική και εξουσιαστική επίδραση. Η διάκριση των τρόπων επικοινωνίας (Προπαγάνδα, Μετάδοση, Διάδοση) στο έργο του Moscovici (1976/1999) δεν έτυχε της απαιτούμενης προσοχής από το χώρο της

κοινωνικής επιρροής. Κι όμως, η σημασία τους για τις διαδικασίες επιρροής τόσο της μειονότητας όσο και της εξουσίας παραμένει καθοριστική. Οι παρατηρήσεις της Nemeth (1986) σχετικά με τη συγκλίνουσα και αποκλίνουσα σκέψη παραγόμενες, από την πλειονότητα και τη μειονότητα αντίστοιχα, αποκτούν νέα διάσταση με την παρούσα μελέτη. Οι διαδικασίες αυτές δεν αποτελούν μόνο παράγωγα της επιρροής (παθητική οπτική της θεωρίας), αλλά παράλληλα αποτελούν συνθήκες, ευνοϊκές ή όχι, για την ίδια τη διαδικασία επιρροής (δυναμική οπτική της θεωρίας). Όπως καταδείχθηκε στο τρίτο πείραμα, όπου ελέγχεται η επίδραση των τρόπων επικοινωνίας στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής, η εξουσία ευνοείται από το επικοινωνιακό σύστημα της Προπαγάνδας, όπου παράγονται συνθήκες συγκλίνουσας σκέψης, ενώ η δυναμική της μειονότητας παρουσιάζεται στο επικοινωνιακό σύστημα της Διάδοσης, εκεί δηλαδή όπου, μέσω του πληροφοριακού πλουραλισμού, δημιουργούνται συνθήκες αποκλίνουσας σκέψης.

Δεδομένης της επέκτασης της χρήσης διαδικτύου και των ομάδων κοινωνικής δικτύωσης αλλά και της ήδη διαμορφούμενης πληθώρας τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών καναλιών καθώς και εφημερίδων, θεωρήσαμε σκόπιμο να εξετάσουμε τις συνθήκες του πληροφοριακού πλουραλισμού στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής. Γι' αυτό το λόγο κατασκευάστηκε το τέταρτο και το πέμπτο πείραμα. Από τα δύο αυτά πειράματα σημειώνονται δύο αξιόλογα συμπεράσματα. Από το Πείραμα IV, όπου ελέγχθηκε το ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης (ευλύγιστο/άκαμπτο) της μειονότητας και της εξουσίας σε συνθήκες πληροφοριακού πλουραλισμού, διαφαίνεται η σημαντική επίδραση της μειονότητας, άμεση και έμμεση, όταν αντιμετωπίζει ισότιμα την εξουσία. Λέγοντας ισότιμα εννοούμε πως αντιπαρατίθεται με αυτήν κατά όμοιο ύφος διαπραγμάτευσης. Αυτό μας οδηγεί στην υπόθεση πως η κατά ίσων όρων σύγκρουση οδηγεί τον πληθυσμό να εστιάσει στο περιεχόμενο του μηνύματος και να τον οδηγήσει σε επιρροή τόσο σε άμεσο όσο και σε έμμεσο επίπεδο. Αντίθετα, η άνιση σύγκρουση, μπορούμε να υποθέσουμε πως οδηγεί τα υποκείμενα στην επικέντρωση του ίδιου του γεγονότος της σύγκρουσης και όχι στο περιεχόμενό της. Το παραπάνω αποτέλεσμα θεωρούμε πως μπορεί να αποτελέσει το έναυσμα για περαιτέρω διερεύνηση του θέματος, καθώς προσφέρει νέα δεδομένα που δύνανται να εμπλουτίσουν τη θεωρία επεξεργασίας της σύγκρουσης.

Το Πείραμα V, όπου ελέγχεται το είδος αντιπαράθεσης (διαλεκτικό/ρητορικό) και το ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης στη μειονοτική και εξουσιαστική επίδραση, παρουσιάζει τους περιορισμούς της μειονοτικής δυναμικής στο πλαίσιο του πληροφοριακού πλουραλισμού. Η κατά ρητορική αντιπαράθεση ανάπτυξη των θέσεων της μειονότητας και της εξουσίας φαίνεται να αυξάνει τη σύγκρουση επικεντρώνοντας τον πληθυσμό στο περιεχόμενο των μηνυμάτων με αποτέλεσμα τη δυνητική κοινωνική επιρροή. Αντιθέτως, η διαλεκτική αντιπαράθεση φαίνεται πως ωθεί τον πληθυσμό στο συγκερασμό των αντιπαρατιθέμενων πλευρών μειώνοντας έτσι τη σύγκρουση και οδηγώντας στην άμβλυνση της μειονοτικής επίδρασης όταν αυτή αντιπαρατίθεται σε μία εξουσία με όμοιο ύφους διαπραγμάτευσης. Όμως η ενδεχόμενη μείωση της σύγκρουσης, είναι αυτή, που επιτρέπει στη μειονότητα που αντιπαρατίθεται σε μια εξουσία με ανόμοιο ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης να επηρεάσει σε έμμεσο επίπεδο.

Θα άξιζε στο μέλλον να ερευνηθούν σε ποιοτικό επίπεδο οι απαντήσεις των υποκειμένων. Θεωρούμε πως το προτεινόμενο μοντέλο μειονοτικής/εξουσιαστικής επιρροής σε συνθήκη πληροφοριακού πλουραλισμού, δύναται να συμβάλλει στη μελέτη της οντογένεσης της καινοτομίας. Μιας καινοτομίας ιδωμένης όχι σαν παθητική αποδοχή των καινοτόμων θέσεων της μειονότητας, στο πλαίσιο της διαντίδρασης του σχήματος εξουσία-μειονότητα-πληθυσμός, αλλά σαν διαδικασία που διενεργείται εντός του ενεργού πληθυσμού. Υπό την έννοια πως ο πληθυσμός, αποτελούμενος από κοινωνικά ενεργά υποκείμενα, δια της διαντίδρασής του με την εξουσία και τη μειονότητα, παράγει Λόγο καινοτομίας. Αυτό είναι σχετικά δύσκολο να ερευνηθεί μέσω των συνήθων μετρήσεων, δεδομένου του ότι πολλά σημεία που συνιστούν την καινοτομία, όπως ο δημιουργικά παραγόμενος λόγος και η ταυτόχρονη αλλαγή σε ιδεολογικό επίπεδο, είναι δυνατόν να μην καταγραφούν.

Η συμβολή των δύο πρώτων πειραμάτων αλλά και της παράλληλης εξέτασης στοιχείων της κοινωνικής αναπαράστασης των υποκειμένων στο εξεταζόμενο διακύβευμα, συμβάλουν ακριβώς σε αυτό το σημείο. Καταδεικνύουν τη σημασία της καινοτομίας στη διαδικασία κοινωνικής αλλαγής. Τόσο με το πρώτο πείραμα, όπου ελέγχθηκε το περιεχομένου της πηγής και η ένταση της σύγκρουσης στο παράδειγμα της ύπαρξης ξωτικών, όσο και με το δεύτερο, όπου ελέγχθηκαν οι ιδεολογικές

συνέχειες και ασυνέχειες κατά τη μειονοτική επιρροή, φανερώνεται η επίδραση της ιστορικής σύνδεσης μεταξύ των ιδεολογιών στη διαδικασία κοινωνικής αλλαγής. Η μεταφυσική πίστη συνδέεται όχι μόνο σε θεωρητικό-ιστορικό επίπεδο με την πολιτική ιδεολογία, αλλά και μέσω της πειραματικής διαδικασίας γίνεται φανερό πως η επίδραση σε ένα επίπεδο ιδεολογίας, όπως είναι αυτό των μεταφυσικών πεποιθήσεων, παρουσιάζει επίδραση στις πολιτικές θέσεις. Καθίσταται λοιπόν φανερή, μέσω της πειραματικής οδού, η επικύρωση της θεωρητικής υπόθεσης της ιδεολογικής συνέχειας. Η παράλληλη εξέταση της κοινωνικής αναπαράστασης του διακυβεύματος της επιρροής, καταδεικνύει κατά τρόπο καταλυτικό τη σπουδαιότητα εξέτασης των στοιχείων που αλλάζουν δια των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής.

Τα παραπάνω συνηγορούν στην ανάγκη περαιτέρω διερεύνησης του μοντέλου κοινωνικής αλλαγής. Η συνεχής διαλεκτική σχέση μεταξύ μειονότητας-εξουσίας-πληθυσμού οδηγεί σε αλλαγές που αφορούν και τους τρεις φορείς. Στη σχέση μειονότητας-εξουσίας η προσαρμογή του ύφους συμπεριφοράς και του τρόπου επικοινωνίας καθίσταται καθοριστικός παράγοντας στην επιρροή του πληθυσμού. Στη σχέση πληθυσμού-μειονότητας, πληθυσμού-εξουσίας, αλλά και πληθυσμού-διαλεκτικής σχέσης μειονότητας και εξουσίας, ο πληθυσμός δεν αποτελεί έναν παθητικό δέκτη των μηνυμάτων της μειονότητας και της εξουσίας. Δεν αποτελεί έναν παθητικό «καταναλωτή» των συμμορφωτικών ή καινοτόμων αλλαγών. Αντίθετα, συντίθεται από ενεργά κοινωνικά υποκείμενα που επεξεργάζονται τις προτροπές της μειονότητας και της εξουσίας, δημιουργώντας Λόγο που δεν ταυτίζεται κατ' ανάγκη με τις αρχικές προτροπές. Η κατάδειξη των ιδεολογικών συνδέσεων, όπως δηλώθηκε από την επίδραση των μεταφυσικών θέσεων στις πολιτικές, οδηγεί στην περαιτέρω διεύρυνση των παραμέτρων εξέτασης των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής. Θεωρούμε πως το προτεινόμενο θεωρητικό παράδειγμα *κοινωνικής επιρροής στο πλαίσιο πληροφοριακού πλουραλισμού* αποτελεί ένα νέο τρόπο προσέγγισης των διαδικασιών κοινωνικής αλλαγής που μπορεί να συμβάλλει στην βαθύτερη κατανόηση και ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Abrams, M. H. (2001). *Ο καθρέφτης και το φως: Ρομαντική θεωρία και κριτική παράδοση,* Α. Μπερλής. Αθήνα: Κριτική

Abric, J.-C. (1971/1995). Πειραματική μελέτη των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Στο Σ. Παπαστάμου & Α. Μαντόγλου (Επιμ.), *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Κοινωνικές Αναπαραστάσεις*, σσ. 223-239. Αθήνα: Οδυσσέας.

Abric, J.-C. (1994/1996α). Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις: Θεωρητικές απόψεις, μτφρ. Κ Δημητρίου. Στο Ι.Δ. Κατερέλος (Επιμ.), *Η δυναμική των κοινωνικών αναπαραστάσεων*, σσ. 49-77. Αθήνα: Οδυσσέας.

Abric, J.-C. (1994/1996β). Κοινωνικές πρακτικές και κοινωνικές αναπαραστάσεις, μτφρ. Κ Δημητρίου. Στο Ι.Δ. Κατερέλος (Επιμ.), *Η δυναμική των κοινωνικών αναπαραστάσεων*, σσ. 49-77. Αθήνα: Οδυσσέας.

Αλεξίου, Ε. (2001). Η ρητορική στην κλασσική αρχαιότητα. Στο Α. Μελίστα (Επιμ.) *Γράμματα Ι: Αρχαία ελληνική και βυζαντινή φιλολογία. Αρχαϊκή και κλασική περίοδος*, σσ. 411-444. Πάτρα: ΕΑΠ.

Αντωνοπούλου, Μ. (1991). *Θεωρία και Ιδεολογία στη σκέψη των κλασσικών της κοινωνιολογίας*. Αθήνα: Παπαζήση.

Αριστοτέλης (1962). *Μετά τα Φυσικά,* μτφρ. Α. Δαλέζιος & Ν. Κυριόπουλος. Αθήνα: Πάπυρος.

Asch, S. (1951/1989). Διαπροσωπική επιρροή. Οι επενέργειες από την πίεση της ομάδας στη μετατροπή και διαστρέβλωση των εκτιμήσεων, μτφρ. Κ. Κατηφόρης & Ν. Σταματάκης. Στο Σ. Παπαστάμου (Επιμ.) *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Η κοινωνική επιρροή*, σσ. 79-90. Αθήνα: Οδυσσέας.

Βαρβούνης, Μ. (1995). *Παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά και θρησκευτική λαογραφία*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Blumer, J.G. & Gurevitch, M. (2009). Μεταβολή στα μέσα και κοινωνική μεταβολή: Σύνδεσμοι και τομείς, μτφρ. Δ. Κίκιζας. Στο J.R. Curran & M. Gurevitch (Επιμ.), *Μ.Μ.Ε. Και Κοινωνία*, σσ.176-199. Αθήνα: Πατάκης.

Bobbio, N. (1995). *Δεξιά και αριστερά: Σημασία και αίτια μιας πολιτικής διάκρισης*, μτφρ. Ε. Ανδρεδάκη. Αθήνα: Πόλις.

Πασχαλίδης, Γ. (1999). Εισαγωγή στην έννοια του πολιτισμού. Στο Κ. Σμπόνιας (Επιμ.), *Εισαγωγή στον Ελληνικό Πολιτισμό. Τόμος Α': Η έννοια του ελληνικού πολιτισμού. Όψεις του ελληνικού πολιτισμού.* Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Brown, D. (1999). *Η δικτατορία στον κυβερνοχώρο: Το τέλος της δημοκρατίας στην εποχή της πληροφορικής*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Γαρδικιώτης, Α. (2008). Κοινωνική Επιρροή: Επισκόπηση και αξιολόγηση της έρευνας και των θεωριών. Αθήνα: Gutenberg.

Γκουμάτση, Σ. Προδρομίτης, Γ. & Παπαστάμου, Σ. (2010). Όψεις συμβολικής νομιμοποίησης και απονομιμοποίησης του κοινωνικού συστήματος. Στο Σ. Παπαστάμου, Γ. Προδρομίτης και Β. Παυλόπουλος (Επιμ.) *Κοινωνική σκέψη, νόηση και συμπεριφορά: 29 Έλληνες κοινωνικοί ψυχολόγοι ανα-κρίνουν την επιστήμη τους*, σσ. 646-674. Αθήνα: Πεδίο.

Γναρδέλλης, Χ. (2003). *Εφαρμοσμένη στατιστική*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Cooley, C. (1909/1991) Η σημασία της επικοινωνίας, μτφρ. Α. Λυκιαρδοπούλου. Στο Κ. Λιβιεράτος & Τ. Φραγκούλης (Επιμ.), *Το μήνυμα του μέσου: Η έκρηξη της μαζικής επικοινωνίας*, σσ.30-42. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Craib, I. (2000). *Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία: Από τον Πάρσονς στο Χάμπερμας*, μτφρ. Μ. Τζιαντζή & Π. Λέκκας. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Deconchy, J.-P. (2000/2003). *Τα Υπέρ-Φύσιν ζώα: Το νοητικό οικοδόμημα της ανθρώπινης ιδιαιτερότητας,* μτφρ. Α. Λυμπεροπούλου. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Δημοσθένης (1994). *Άπαντα Δημοσθένη*, μτφρ. φιλολογική ομάδα Κάκτου. Αθήνα: Κάκτος.

Doise, W. (1982/2001). *Η εξήγηση στην κοινωνική Ψυχολογία,* μτφρ. Α. Λυμπεροπούλου. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Doise, W. (1988/1990). Ατομικές και κοινωνικές ταυτότητες στις διομαδικές σχέσεις, μτφρ. Κ. Τριανταφυλλοπούλου. Στο Σ. Παπαστάμου (Επιμ.), *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Διομαδικές σχέσεις*, σσ. 429-444. Αθήνα: Οδυσσέας.

Doise, W. & Mugny, G. (1981/1987) *Η κοινωνική ανάπτυξη της νοημοσύνης*, μτφρ. Ν. Ράπτης & Κ. Κουρεμένος. Αθήνα: Πατάκης.

Δώδος, Δ. (1999). Ο λαός της εκκλησίας. Στο Ινστιτούτο V-PRC, *Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα 1999-2000*, 219-245. Αθήνα: Λιβάνης.

Faucheux, C. & Moscovici, S. (1967/1989). Το ύφος συμπεριφοράς της μειονότητας και η επιρροή στις απαντήσεις της πλειοψηφίας, μτφρ. Κ. Κατηφόρης & Ν. Σταματάκης. Στο Σ. Παπαστάμου (Επιμ.) *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Η κοινωνική επιρροή*, σσ.316-351. Αθήνα: Οδυσσέας.

Foucault, M. (1961/2004) *Η ιστορία της τρέλας*, μτφρ. Φ. Αμπατζόγλου. Αθήνα: Ηριδανός.

Freud, S. (1921/1994). *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του Εγώ*, μτφρ. Κ. Τρικεριώτη. Αθήνα: Επίκουρος, 1994.

Goffman, E. (1963/2001). *Στίγμα: Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας*, μτφρ. Δ. Μακρυνιώτη. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Goodrick–Clarke, N. (2004). *Ο μαύρος ήλιος,* μτφρ. Ν. Κυριαζόπουλος. Αθήνα: Αρχέτυπο.

Herr K. (2008) *Διεθνισμός και Εθνικισμός: σύντομη ιστορική αναδρομή*. Στον ιστότοπο: http://herrkstories.wordpress.com2008/11/25/diethnismo

Θεοδοσιάδης, Ν. (2004). *Ξωτικά*. Θεσσαλονίκη: Αρχέτυπο.

Θουκυδίδης (2005). *Ιστορία*, μτφρ. Αν. Γεωργοπαπαδάκος. Αθήνα: Μαλλάρης Παιδεία.

Ισοκράτης (1993). *Άπαντα Ισοκράτη*, μτφρ. Φιλολογική ομάδα Κάκτου. Αθήνα: Κάκτος.

Jodelet, D. (1984/1995). Κοινωνική αναπαράσταση: φαινόμενα, έννοια και θεωρία. Στο Σ. Παπαστάμου & Α. Μαντόγλου (Επιμ.), *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Κοινωνικές αναπαραστάσεις*, σσ. 124-160. Αθήνα: Οδυσσέας.

Καβακόπουλος, Λ. (2006). UFO: Χρονοταξιδιώτες ή δαίμονες; Οι απαγορευμένες ερμηνείες για τα εξωγήινα σκάφη, *Strange, 91*. Στον ιστότοπο http://strange-omniverse.blogspot.com/2011/blog-post_31.html

Κάκκου, Μ.-Π. & Χρυσοχόου, Ξ. (2010). Η κοινωνική ανισότητα ως ουσια-στική διαφορά των κοινωνικών κατηγοριών: μια συμβολή στη μελέτη της

ουσιοποίησης. Στο Σ. Παπαστάμου, Γ. Προδρομίτης και Β. Παυλόπουλος (Επιμ.) *Κοινωνική σκέψη, νόηση και συμπεριφορά: 29 Έλληνες κοινωνικοί ψυχολόγοι ανα-κρίνουν την επιστήμη τους*, σσ.551-580. Αθήνα: Πεδίο.

Katz, E. (1957/1991). Οι δύο βαθμίδες στη ροή επικοινωνίας, μτφρ. Α. Λυκιαρδοπούλου. Στο Κ. Λιβιεράτος & Τ. Φραγκούλης (Επιμ.), *Το μήνυμα του μέσου: Η έκρηξη της μαζικής επικοινωνίας*, σσ. 84-109. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Kelman, H.C. (1958/1989). Ενδοτικότητα, ταύτιση και εσωτερίκευση: τρεις διαδικασίες μεταβολής των στάσεων, μτφρ. Κ. Κατηφόρης & Ν. Σταματάκης. Στο Σ. Παπαστάμου (Επιμ.), *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Η κοινωνική επιρροή*, σσ. 109-124. Αθήνα: Οδυσσέας.

Κιτρομιλίδης, Π.Μ. (2000). *Νεότερη πολιτική θεωρία*. Αθήνα: Σάκκουλας.

Κοτζιάς, Ν. (1999). Κυβερνοχώρος και προβλήματα δημοκρατίας. Στο D. Brown, *Η δικτατορία στον κυβερνοχώρο: Το τέλος της δημοκρατίας στην εποχή της πληροφορικής*, σσ. 9-50. Αθήνα: Καστανιώτης.

Lasswell, H.D. (1948/1991). Η δομή και η λειτουργία της επικοινωνίας στην κοινωνία, μτφρ. Α. Λυκιαρδοπούλου. Στο Κ. Λιβιεράτος & Τ. Φραγκούλης (Επιμ.), *Το μήνυμα του μέσου: Η έκρηξη της μαζικής επικοινωνίας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 65-83.

Le Bon, G. (1895/1996). *Η ψυχολογία των μαζών*, μτφρ. Χριστοδούλου. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.

Lemaine, G., Kastersztein, J. & Personnaz, B. (1978/1990). Κοινωνική διαφοροποίηση, μτφρ. Κ. Τριανταφυλλοπούλου. Στο Σ. Παπαστάμου (Επιμ.) *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Διομαδικές σχέσεις*, σσ. 235-270. Αθήνα: Οδυσσέας.

Λιβιεράτος, Κ. & Φραγκούλης, Τ. (Επιμ.), *Το μήνυμα του μέσου: Η έκρηξη της μαζικής επικοινωνίας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Λυδάκη, Ά. (2001). *Ποιοτικές Μέθοδοι της Κοινωνικής Έρευνας*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Λυδάκη, Ά. (2003). *Ίσκιοι κι αλαφροΐσκιωτοι: Λαϊκός λόγος και πολιτισμικές σημασίες*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Λυσίας (1992). *Λυσίου Λόγοι*, μτφρ. Β.Ε. Μοσκόβης. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Lyotard, J.-F. (1979/1988). *Η μεταμοντέρνα κατάσταση,* μτφρ. Κ. Παπαγιώργης. Αθήνα: Γνώση.

Maggi, J., Mugny, G. & Pérez, J.A. (1993/1996). Η σύγκρουση ως στρατηγική επικοινωνίας και επιρροής. Στο J.A. Pérez & G. Mugny (Επιμ.), *Η θεωρία επεξεργασίας της σύγκρουσης: Διαδικασίες κοινωνικής επιρροής*, μτφ. Α. Μαντόγλου, σσ. 248-269. Αθήνα: Οδυσσέας

Mannheim, K. (1929/1997). *Ιδεολογία και Ουτοπία*, μτφρ. Γ. Ανδρουλιδάκης. Αθήνα: Γνώση.

Μαντόγλου, Α. (1995/2011). *Η εξέγερση του πολυτεχνείου: Η συγκρουσιακή σχέση ατόμου και κοινωνίας*. Αθήνα: Πεδίο.

Μαντόγλου, Α. (2005). *Μνήμες: Ατομικές, συλλογικές, ιστορικές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μαντόγλου, Ά. (2010). *Κοινωνική μνήμη, κοινωνική λήθη: Έκδηλες και λανθάνουσες μορφές κοινωνικής σκέψης*. Αθήνα: Πεδίο.

Μαντόγλου, Α. (2012). Επιστημονικός λόγος περί κοινωνικών αναπαραστάσεων. http://library.panteion.gr:8080/dspace/bitstream/123456789/3665/1/Koinwnines_Anaparastaseis.pdf

Μαντόγλου, Α. (υπό δημοσίευση). Η σύγκρουση στις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής. Το μοντέλο της επεξεργασίας της σύγκρουσης. Στο Σ. Παπαστάμου (επιμ.), *Εισαγωγή στην Κοινωνική ψυχολογία, σύγχρονες τάσεις και κοινωνική ψυχολογία*. Τόμος Γ'. Αθήνα: Πεδίο.

Μαντόγλου, Α. & Προδρομίτης, Γ. (2001). Το πείραμα στην κοινωνική ψυχολογία. Στο Σ. Παπαστάμου (επιμ.), *Εισαγωγή στην κοινωνική ψυχολογία: Επιστημολογικοί προβληματισμοί και μεθοδολογικές κατευθύνσεις*, σσ. 495-537. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μαντόγλου, Α. & Χαραλάμπους, Κ. (1998). Πολιτική εξουσία και κοινωνική επιρροή. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 11*, 54-98.

Marchand, P. (Επιμ) (2006). *Κοινωνική ψυχολογία των Μ.Μ.Ε.*, μτφρ. Α. Λυμπεροπούλου. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Marx, K. (1867/1978).*Το Κεφάλαιο*, μτφρ. Π. Μαυρομάτης. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Marx, K. & Engels, F. (1848/1986). *Το μανιφέστο του κομουνιστικού κόμματος*. Αθήνα: Σύγχρονη εποχή.

McQuail, D. (2009). Μαζικά Μέσα και δημόσιο συμφέρον: Προς ένα πλαίσιο κανόνων λειτουργίας των μέσων, μτφρ. Δ. Κίκιζας. Στο J.R. Curran & M. Gurevitch (Επιμ.), *Μ.Μ.Ε. Και Κοινωνία*, σσ.103-122. Αθήνα: Πατάκης.

Μερακλής, Μ.Γ. (1999). *Θέματα Λαογραφίας*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Millgram, St. (1963/1989). Μερικές συνθήκες υπακοής και ανυπακοής στην αυθεντία, μτφρ. Κ. Κατηφόρης & Ν. Σταματάκης. Στο Σ. Παπαστάμου (επιμ.), *Σύγχρονες έρευνες στην Κοινωνική Ψυχολογία: Η κοινωνική επιρροή*, σσ.171-200. Αθήνα: Οδυσσέας.

Moscovici, S. (1976/1999). *Η Ψυχανάλυση, η εικόνα της και το κοινό της*, μτφρ. Μ. Κολώνιας. Αθήνα: Οδυσσέας.

Moscovici, S. (1980/1989). Προς μία θεωρία συμπεριφοράς της μεταστροφής, , μτφρ. Κ. Κατηφόρης & Ν. Σταματάκης. Στο Σ. Παπαστάμου (Επιμ.), *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Η κοινωνική επιρροή*, σσ. 571-614. Αθήνα: Οδυσσέας.

Moscovici, S. (1982/1995) Η εποχή των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Στο Στ. Παπαστάμου & Α. Μαντόγλου (Επιμ.), *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις*, σσ. 65-106. Αθήνα: Οδυσσέας.

Moscovici, S. (1985/1989). Καινοτομία και μειονοτική επιρροή, μτφρ. Κ. Κατηφόρης & Ν. Σταματάκης. Στο Σ. Παπαστάμου (Επιμ.) *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Η κοινωνική επιρροή*, 255-315. Αθήνα: Οδυσσέας.

Moscovici, S., Lage, E. & Naffrechoux, M. (1969/1989). Η σταθερή μειονότητα: Η επιρροή της στις απαντήσεις της πλειοψηφίας, σε μια περίσταση οπτικής αντίληψης χρωμάτων. Η κοινωνική συμμόρφωση και η εκτροπή της, μτφρ. Κ. Κατηφόρης & Ν. Σταματάκης. Στο Σ. Παπαστάμου (Επιμ.) *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Η κοινωνική επιρροή*, σσ.352-367. Αθήνα: Οδυσσέας.

Moscovici, S. Mugny, G. & Papastamou, S. (1981/1989). Αδρανούσα επενέργεια και/ή μειονοτική επενέργεια; Θεωρητική πειραματική μελέτη βραδυφλεγούς κοινωνικής επιρροής, μτφρ. Κ. Κατηφόρης & Ν. Σταματάκης. Στο Σ.

Παπαστάμου (Επιμ.) *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Η κοινωνική επιρροή*, σσ.615-636. Αθήνα: Οδυσσέας.

Μπεχράκης, Θ. (1999). *Πολυδιάστατη ανάλυση δεδομένων: Μέθοδοι και εφαρμογές*. Αθήνα: Νέα Σύνορα, Λιβάνης.

Μπλάντα, Ε. (2009). Ρομαντισμός, εθνικισμός και Τέχνες. Τύρναβος: *Η Αλήθεια.* Στον ιστότοπο http://www.alitheia.gr/gr/index.phpoption=com_content&view=article&id=138:2009-05-08-16-33-49&catid=37:2009-02-12-11-4926&Itemid=56

Mugny, G. & Παπαστάμου, S. (1982/1989). Μειονοτική επιρροή και ψυχοκοινωνική ταυτότητα, μτφρ. Κ. Κατηφόρης & Ν. Σταματάκης. Στο Σ. Παπαστάμου (Επιμ.), *Σύγχρονες έρευνες στην Κοινωνική Ψυχολογία: Η κοινωνική Επιρροή*, σσ. 428-449. Αθήνα: Οδυσσέας.

Mugny, G. & Παπαστάμου, S. (1984/1989). Τα ύφη συμπεριφοράς και η κοινωνική τους αναπαράσταση, μτφρ. Κ. Κατηφόρης & Ν. Σταματάκης. Στο Σ. Παπαστάμου (Επιμ.), *Σύγχρονες έρευνες στην Κοινωνική Ψυχολογία: Η κοινωνική Επιρροή*, σσ. 450-485. Αθήνα: Οδυσσέας.

Παναγιωτοπούλου, Ρ. (1997). *Η επικοινωνία στις οργανώσεις: Η εξέλιξη των θεωριών των οργανώσεων και οι επικοινωνιακές τους διαστάσεις*. Αθήνα: Κριτική.

Παπαθανασόπουλος, Σ. (2000). Από τον εικοστό στον εικοστό πρώτο αιώνα. Στο Σ. Παπαθανασόπουλος (Επιμ.) *Επικοινωνία και κοινωνία: Από τον 20^{ο} στον 21^{ο} αιώνα*, σσ. 443-452. Αθήνα: Καστανιώτης.

Παπαμιχαήλ, Γ. (2005). *Αυτοκρατορία και συνειδήσεις*. Αθήνα: Gutenberg.

Παπαστάμου, Σ. (1986/1989). Ψυχολογιοποίηση και διαδικασίες μειονοτικής και πλειονοτικής επιρροής. Στο Σ. Παπαστάμου (Επιμ.) *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Η κοινωνική επιρροή*. Αθήνα: Οδυσσέας, σσ.486-506.

Παπαστάμου Σ. (1989α). Εισαγωγή. Στο Σ. Παπαστάμου (Επιμ.), *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Η κοινωνική επιρροή*, σσ.11-75. Αθήνα: Οδυσσέας.

Παπαστάμου Σ. (1989β) *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Η Ψυχολογιοποίηση*. Αθήνα, Οδυσσέας.

Παπαστάμου Σ. (Επιμ.) (1990), *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Διομαδικές σχέσεις.* Αθήνα: Οδυσσέας.

Παπαστάμου, Σ. (2000). Κοινωνική ψυχολογία και ιδεολογία. Στο Σ. Παπαστάμου (Επιμ.), *Η κοινωνική Ψυχολογία στο κατώφλι του 21ου αιώνα: Η ελληνική πραγματικότητα*, σσ. 71-87. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Παπαστάμου Σ. (Επιμ.) (2001α). *Εισαγωγή στην κοινωνική ψυχολογία: Επιστημολογικοί προβληματισμοί και μεθοδολογικές κατευθύνσεις*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Παπαστάμου, Σ. (2001β). Ιστορική και επιστημολογική επισκόπηση της κοινωνιοψυχολογικής γνώσης. Στο Σ. Παπαστάμου (Επιμ.) *Εισαγωγή στην κοινωνική ψυχολογία: Επιστημολογικοί Προβληματισμοί και μεθοδολογικές Κατευθύνσεις*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Παπαστάμου, Σ. & Μαντόγλου, Α.. (Επιμ.) (1995) *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Κοινωνικές αναπαραστάσεις*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Παπαστάμου, Σ. & Μιούνυ, Γκ. (1983). *Μειονότητες και Εξουσία*. Αθήνα: Αλέτρι.

Παπαστάμου Σ., Προδρομίτης Γ. (2003). *Τρομοκρατία και εξουσία: Ο Αντί-λόγος της Συνεκτικότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Park, R.E. (1938/1991) Σκέψεις για την επικοινωνία και την κουλτούρα, μτφρ. Α. Λυκιαρδοπούλου. Στο Κ. Λιβιεράτος & Τ. Φραγκούλης (Επιμ.), *Το μήνυμα του μέσου: Η έκρηξη της μαζικής επικοινωνίας*, 43-64. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Pérez J.A. & Mugny G. (1993/1996). *Η θεωρία επεξεργασίας της σύγκρουσης: Διαδικασίες κοινωνικής επιρροής*, μτφ. Α. Μαντόγλου. Αθήνα: Οδυσσέας.

Peters, J., D. (2000). Το φάντασμα του κοινού στη δημοκρατία και την επικοινωνία, μτφρ. Στ. Παπαθανασόπουλος. Στο Στ. Παπαθανασόπουλος (Επιμ.) *Επικοινωνία και κοινωνία: Από τον 20ο στον 21ο αιώνα*, σσ. 31-51. Αθήνα: Καστανιώτης.

Προδρομίτης, Γ. (2000). Το κυρίαρχο παράδειγμα της διυποκειμενικότητας και η πρόκληση του αντιθεμελιωτισμού. Στο Σ. Παπαστάμου (επιμ.), *Η κοινωνική Ψυχολογία στο κατώφλι του 21ου αιώνα: Η ελληνική πραγματικότητα*, σσ. 103-109. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Προδρομίτης, Γ. & Παπαστάμου, Στ. (2006). Όψεις κοσμικής και θρησκευτικής ορθοδοξίας: Από τις δοξασίες στις πρακτικές. Στο Π. Κορδούτης & Β.

Παυλόπουλος (επιμ.), *Πεδία έρευνας στην Κοινωνική Ψυχολογία*, σσ. 65-83. Αθήνα: Ατραπός

Rabbie, J.M. & Horwitz, M. (1988/1990). Κατηγορίες/ομάδες ως ερμηνευτικές έννοιες στις διομαδικές σχέσεις, μτφρ. Κ. Τριανταφυλλοπούλου. Στο Σ. Παπαστάμου (Επιμ.), *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Διομαδικές σχέσεις*, σσ. 223-232. Αθήνα: Οδυσσέας.

Rousseau, J.J. (1992). *Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους*, μτφρ. Μ. Αξιού-Καναγκίνη. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Roux, P., Papastamou, S., Pérez, J.A. & Mugny, G. (1993/1996). Από τη σύγκρουση ταύτισης στη μεταστροφή: Ο διαχωρισμός. Μελέτες πάνω στην άμβλωση και στην αντισύλληψη. Στο J.A. Pérez και G. Mugny (Επιμ.) *Η θεωρία επεξεργασίας της σύγκρουσης: Διαδικασίες κοινωνικής επιρροής*, μτφ. Α. Μαντόγλου, σσ.195-219. Αθήνα: Οδυσσέας.

Σεραφετινίδου, Μ. (1987). *Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας: Ο Ρόλος των μέσων στην αναπαραγωγή του σύγχρονου καπιταλισμού*. Αθήνα: Gutenberg.

Shakespeare, W. (1988). *Άμλετ*, μτφρ. Γ. Χειμωνάς. Αθήνα: Κέδρος.

Simmel, G. (1977). *Δοκίμια Κοινωνιολογίας*, μτφρ. Μ. Μαρκίδης. Αθηνα: Αναγνωστίδης.

Στάμκος, Γ. (2009). *Ο Ναζισμός και η μεταφυσική του αίματος*. Στον ιστότοπο http://www.e-telescope.gr/gr/cat12/art12_090518.h.

Συρίγου, Ή. & Παπαστάμου, Σ., (2010). Η μειονοτική διαχρονική συνεκτικότητα συμπεριφοράς ως ανάχωμα στη διαβρωτική επίδραση της ψυχολογιοποίησης. Στο Σ. Παπαστάμου, Γ. Προδρομίτης και Β. Παυλόπουλος (Επιμ.) *Κοινωνική σκέψη, νόηση και συμπεριφορά: 29 Έλληνες κοινωνικοί ψυχολόγοι ανα-κρίνουν την επιστήμη τους*, σσ.739-803. Αθήνα: Πεδίο.

Tajfel, H. & Forgas, P. (1981/1990) Κοινωνική κατηγοριοποίηση: γνώσεις, αξίες και ομάδες, μτφρ. Κ. Τριανταφυλλοπούλου. Στο Σ. Παπαστάμου (Επιμ.), *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Διομαδικές σχέσεις*, σσ. 271-298. Αθήνα: Οδυσσέας.

Tolkin, J.R.R. (2002). *Ο Άρχοντας των Δαχτυλιδιών*, μτφρ. Ε. Χατζηθανάση-Κόλλια. Αθήνα: Κέδρος.

Turner, J.C. (1981/1990). Προς ένα γνωστικό επαναπροσδιορισμό της κοινωνικής ομάδας, μτφρ. Κ. Τριανταφυλλοπούλου. Στο Σ. Παπαστάμου (Επιμ.), *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Διομαδικές σχέσεις*, σσ. 299-326. Αθήνα: Οδυσσέας.

Weber, M. (1904/1984). *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, μτφρ. Κυπραίου. Αθήνα: Gutenberg.

Weber, M. (1946/2002). *Θεωρία των επιπέδων και κατευθύνσεων της θρησκευτικής αρνησικοσμίας: ενδιάμεση θεώρηση,* μτφρ. Γκιούρας. Αθήνα: Σαββάλας.

Weber, M. (1951/1972). *Δοκίμια επί της θεωρίας των Κοινωνικών Επιστημών*, μτφρ. Α. Γρηγορογιάννης. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Abric, J.-C. (1987). *Coopération, compétition et représentations sociales*. Cousset: Del Val.

Achenbach, T.M. (2001). Challenges and benefits of assessment, diagnosis and taxonomy for clinical practice and research. *Australian and New Zealand journal of Psychiatry, 35(3),* 263-271.

Adams, I. (2001). *Political ideology today*. Manchester: Manchester University Press

Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper and Row.

Adorno, T.W. & Horkheimer, M. (1972). *Dialectic of Enlightenment*. New York: Herder & Herder.

Akers, R., Krohn, M., Lanza-Kaduce, L. & Radosevich, M. (1979). Social learning and deviant behavior: A specific test of a general theory. *American Sociological Review, 44*, 636-644.

Altemeyer, B. (1981). *Right-wing authoritarianism*. Winnipeg: University of Manitoba Press.

Althusser, L. (1971). Ideology and Ideological State Apparatuses. Στο L. Althusser (Ed.), *Lenin and Philosophy and other Essays*, pp. 126-176. New York: Monthly Review Press.

Altschull, J.H. (1984). *Agents of power: The role of news media in human affairs*. New York: Longman.

Anastasi, A. (1982). *Psychological testing*. New York: Macmillan.

Apfelbaum, E. & McGuire, C.R. (1986). Models of suggestive influence and the disqualification of the social crowd. In C.F. Graumann & S. Moscovici (Eds), *Changing conceptions of the crowd mind and behavior*, pp. 27-50. New York: Springer-Verlag.

Arendt, H. (1951). *The origins of totalitarianism*. Cleveland: The world publishing company.

Arbuthnot, J., & Wayner, M. (1982). Minority influence: Effects of size, conversion, and sex. *Journal of Psychology, 111*, 285-295.

Aronson, E., Wilson, D.T. & Brewer, B.M. (1998). Experimentation Social Psychology. In T.D. Gilbert, T.S. Fiske & G. Lindzey (Eds), *The Handbook of Social Psychology*, pp. 99-142. Oxford: Oxford University Press.

Avigdor, R. (1953). Étude expérimentale de la genèse des stéréotypes. *Cahiers Internationaux de Sociologie, 14*, 154-168.

Bagozzi, R.P., Yi, Y. & Phillips, L.W. (1991). Assessing Construct Validity in Organizational Research. *Administrative Science Quarterly, 36(3),* 421-458

Barrett, J. (2000). Exploring the natural foundations of religion. *Trends in Cognitive Sciences, 4(1),* 29-34.

Barnes, J. A. (1954). Class and Committees in a Norwegian Island Parish. *Human Relations, 7*, 39–58.

Baudrillard, J. (1988). *The ecstasy of communication*. New York: Semiotext(e).

Beck, A. (2004). A Cognitive Model of Schizophrenia. *Journal of Cognitive Psychotherapy, 18(3),* 281-288.

Bentall, R.P. (1993). Personality traits may be alive, they may even be well, but are they usefull? *The Psychologist, 6,* 307.

Berry, J.W., Poortinga, Y.H.,Segall, M.H. & Dasen, P.R. (1992). *Cross-cultural Psychology: Research and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press.

Blackmore, S. & Moore, R. (1994). Seeing Things: Visual recognition and belief in the paranormal. *European Journal of Parapsychology*, *10*, 91-103.

Braman, S. (1994).Harmonization of systems: The third stage of information society. In M.R. Levy & M. Gurevitch (Eds), *Defining media studies: Reflections on the future of the field*, pp. 141-148. New York: Oxford University Press.

Brehm, J.W. (1966). *A theory of psychological reactance*. New York: Academic Press.

Brislin, R.W. (1970). Back-Translation for Cross-Cultural Research. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 1(3),* 185-216.

Brock, T.C. & Becker, L.A. (1965). Ineffectiveness of "overheard" counter-propaganda. *Journal of Personality and Social Psychology, 2(5),* 654-660.

Brodbeck, M. (1956). The role of small groups in mediating the effects of propaganda. *The Journal of Abnormal and Social Psychology, 52(2),* 166-170.

Camara, W.J., Nathan J.S. & Puente A.E. (2000). Psychological test usage: Implications in professional psychology. *Professional Psychology: Research and Practice, 31(2),* 141-154.

Canetti-Nisim, D. (2003). Two religious meaning systems, one political belief system: religiosity, alternative religiosity and political extremism. *Totalitarian Movements and Political Religions, 4(3),* 35-54.

Carrington, P.J., Scott, J & Wasserman, S. (Eds.) (2005). *Models and Methods in Social Network Analysis.* New York: Cambridge University Press.

Cassell, J. & Jenkins, H. (1999). *From Barbie to Mortal Kombat: Gender and computer games*. Cambridge, Mass: The MIT Press.

Catto, J. (1994). *Mysticism the experience of the divine*. San Francisco: Chonicle Books.

Chen, S. & Chaiken, S. (1999). The heurestic-systematic model and its broader contex. In S. Chaiken & Y. Trope (Eds), *Dual-process theories in social psychology*, pp. 73-96. New York: The Guildford Press.

Christakis, N.A. &. Fowler, J.H. (2007). The Spread of Obesity in a Large Social Network Over 32 Years, *New England Journal of Medicine, 357(4),* 370-379.

Christakis, N.A. &. Fowler, J.H. (2008). The Collective Dynamics of Smoking in a Large Social Network. *New England Journal of Medicine, 358(21),* 2249-2258.

Cialdini, R.B. & Goldstein, N.J.. (2004). Social influence: compliance and conformity. *Annual Review of Psychology, 55*, 591-621.

Cialdini, R. & Trost, M. (1998). Social influence: Social norms, conformity and compliance. In D.T. Gilbert, S.T. Fiske & G. Lindzey (Eds), *The Handbook of Social Psychology, vol. 2*, pp. 151-92. New York: MacGrow-Hill.

Clark, R.D. III & Maass A. (1988). The role of social categorization and perceived source credibility in minority influence. *European Journal of Social Psychology, 18(5),* 381–394.

Cohen, R. J., Swerdlik, M & Phillips, S. M. (1996). *Psychological testing and assessment*. Mountain View, CA: Mayfield.

Conover, P.J. & Feldman, S. (1981). The origins and meaning of liberal/conservative Self-Identifications." *American Journal Of Political Science, 25,* 617–645.

Cooper, E., & Jahoda, M. (1947). The evasion of propaganda: How prejudiced people respond to anti-prejudice propaganda. *Journal of Psychology, 23,* 15–25.

Coser, L.A. (1956). *Theories of social conflict*. London: Routledge

Costa, P.T. & McCrae, R.R (1993). Bullish on personality psychology. *The Psychologist, 6,* 302-303.

Cowan, G. & Arsenault, A. (2008). Moving from monologue to dialogue to collaboration: The three layers of public diplomacy. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, 616(10),* 10-30.

Cox, J.R. & Willard, C.A. (Eds) (1982). *Advantages in argumentation. Theory and research.* Corbondale: Southern Illinois University Press.

Clark-Carter, D (1997). *Doing quantitative psychological research: From design to report*. East Sussex, UK: Psychological Press.

Cunningham, F. (2002). *Theories of democracy: a critical introduction*. London: Routledge.

Dag, I. (1999). The Relationships among Paranormal Beliefs, Locus of control and Psychopathology in a Turkish College Sample. *Personality and Individuals Differences, 26,* 723-737.

Dahl, R. (1963). *A modern political analysis*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.

Davenport, T., Gerber, A., Green, D., Larimer, C., Mann, C. & Panagopoulos, C. (2010). The Enduring Effects of Social Pressure: Tracking Campaign Experiments Over a Series of Elections. *Political Behavior, 32(3),* 423-430.

Davies, P & Lynch, D. (2002). *Fascism and the far right*. London: Routledge.

Davies, P. (1984). *God and the new physics*. New York: Penguin Books.

Davis, K. & Moore, W.E.. (1945/1970). Some Principles of Stratification. *American Sociological Review,* 10 (2), 242-249.

DeDreu, C.K.W. & DeVries, N.K. (1996). Differential processing and attitude change following majority versus minority arguments. *British Journal of Social Psychology, 35 (1),* 77–90.

DeFleur, M.L. & Ball-Rokeach, S.J. (1989). Theories of mass communication. New York: Longman.

Deconchy, J.-P. (1989). *Psychologie sociale: croyances et idéologies*. Paris: Meridiens Klincksieck.

Deconchy, J.-P. (1991). Religious belief systems: Their ideological representations and practical constraints. *The International Journal of Psychology of Religion, 1(1),* 5-21.

Deconchy, J.-P., Quelen, F & Ragot, I (1998). Résignation acquise (learned helpless) rhétorique factuelle ou fantastique : Leurs effets sur l`appel à des «croyances». *Revue International de Psychologie Sociale, 11*, 147-171.

Deconchy, J.-P., & Ragot, I (1999). L' inexplicable fantastique et l' appel à des croyances. Condamnation rhétorique ou diminution des ressources cognitives. *Psychologie et Société, 2*, 5-29.

DeDreu, C.K.W. & DeVries, N.K. (1996). Differential processing and attitude change following majority versus minority arguments. *British Journal of Social Psychology, 35 (1),* 77–90.

Demoulin, S., Leyens, J.P. & Yzerbyt, V. (2006). Lay theories of essentialism. *Group Processes Intergroup Relations*, *9(1),* 25-42.

Diab, L.N. (1970). A study of intragroup and intergroup relations among experimentally produced small groups. *Genetic Psychology Monographs*, 82, 49-82.

Doise, W. (1992). L' ancrage dans les études sur la représentations sociales. Bulletin de Psychologie, XLV, 405, 189-195.

Doms, M. & Van Avermaet, E. (1980). Majority influence, minority influence and conversion behaviour: a replication. *Journal of Experimental Social Psychology, 16,* 283-292.

Doob, L. W. (1935). *Propaganda: Its psychology and technique.* New York: Henry Holt.

Dolinski, D., Nawrat, M. & Rudak,.I. (2001). Dialogue involvement as a social influence technique. *Personality and Social Psychology Bulletin, 27*, 1395-1406.

Dubber, M.D. (1995). The German jury and the metaphysical Volk: From romantic idealism to Nazi ideology. *The American journal of comparative law, 43*, 227-272.

Durham, M. (2000). *The Christian right: the far right and the boundaries of American conservatism*. Manchester: Manchester University Press.

Eemeren, F.van, Grootendorst, R. & Snoeck-Henkemans F. (Eds) (1996). *Fundamentals of argumentation theory*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Eliot, A., Wilson, T.D. & Akert, R. (2010). *Social Psychology*. Upper Saddle River, NJ : Prentice Hall.

Erb, H.P., Bohner, G., Rank, S. & Einwiller, S. (2002). Processing minority and majority communications: The role of conflict with prior attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin, 28(9)*, 1172-1182.

Fabrigar, L. R., Wegener, D. T., MacCallum, R. C., & Strahan, E. J. (1999). Evaluating the use of exploratory factor analysis in psychological research. *Psychological Methods, 4*, 272-299.

Faratin, P., Sierra, C. & Jennings, N. R. (1998). Negotiation decision functions for autonomous agents. *International Journal of Robotics and Autonomous Systems 24(3–4)*, 159–182.

Faratin, P., Sierra, C. & Jennings, N. R. (2002). Using similarity criteria to make trade-offs in automated negotiations. *Artificial Intelligence 142(2)*, 205–237.

Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes, *Human Relations*, 7, 117-40.

Festinger, L. & Carlsmith, J. (1959). Cognitive consequences of forced compliance. *Journal of Abnormal and Social Psychology, 58*, 203-210.

Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage Publications.

Flament, C. (1984). From the bias of the structural balance to the representation of the group. In R. Farr & S. Moscovici (Eds), *Social Representations*, pp. 269-285. Cambridge: Cambridge University Press.

Fowler, J.H., Dawes, C.T. & Christakis, N.A. (2009). Model of Genetic Variation in Human Social Networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences,* 106(6), 1720–1724.

Flowerman, S.H. (1949). The use of propaganda to reduce prejudice: A refutation. *International Journal of Opinion and Attitude Research, 3,* 99–108.

Gaas, R. & Seiter, J. (1998). *Persuasion, social influence and compliance gaining*. Punda Gorda: Crashing Rocks Books.

Gardikiotis, A., Martin, R., & Hewstone, M. (2005). Group consensus in social influence:Type of consensus information as a moderator of majority and minority influence. *Personality and Social Psychology Bulletin, 31*, 1163–1174.

Gay, P. (1967). *The Enlightenment. An Interpretation, or The Rise of Modern Paganism*. New York: Alfred A. Knopf.

Gebner, G., Gross, L., Morgan, M. & Signorielli, N. (1980). The Mainstreaming of America: Violence Profile No. 11. *Journal of Communications, 30(3),*10-29.

Gerber, A., Green, D. & Larimer, C. (2010). An Experiment Testing the Relative Effectiveness of Encouraging Voter Participation by Inducing Feelings of Pride or Shame. *Political Behavior*, 32(3), 409-422.

Gerring, J. (1997). Ideology: A definitional analysis. *Political Research Quarterly, 50*, 957-994.

Goode, E. (2000). *Paranormal Beliefs: A Sociological Introduction*. Prospect Heights, IL: Waveland Press.

Goulding, A. & Parker, A. (2001). Finding Psi in the Paranormal: Psychometric Measures used in Research on Paranormal Beliefs/Experiences and in Research on Psi-Ability. *European Journal of Parapsychology*, *16*, 73-101.

Graumann, C.F. (1986). The individualization of the social and the desocialization of the individual: Floyd H. Allport's contribution to social psychology. In C.F. Graumann & S. Moscovici (Eds), *Changing conceptions of the crowd mind and behavior*, pp. 97-116. New York: Springer-Verlag.

Groth-Marnat, G., & Pegden, J.A. (1998). Personality correlates of paranormal belief: Locus of control and sensation seeking. *Social Behavior & Personality, 26*, 291–296.

Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action, Volume 1: Reason and the Rationalization of Society*. Boston, MA: Beacon Press.

Hachten, W. (1981). *The world news prism: changing media clashing ideologies*. Iowa: Ames, Iowa State University Press.

Hanegraaff, W.J. (1996). *New Age religion and western culture: Esotericism in the mirror of secular thought*. Boston, Massachusetts: Brill Academic Publishers.

Harris, E.E. (1965). *The Foundations of Metaphysics in Science*. London: George Allen and Unwin.

Hart, D.M. (2002). *Destutt De Tracy: Annotated Bibliography*. At http://www.econlib.org/library/Tracy/DestuttdeTracyBio.html

Haslam N., Rothschild L. & Ernst D. (2000). Essentialist beliefs about social categories, *British Journal of Social Psychology 39*, 113-127.

Heard, K.V., & Vyse, S.A. (1999). Authoritarianism and paranormal beliefs. *Imagination, Cognition & Personality, 18,* 121–126.

Heider, F. (1946). Attitudes and cognitive organization. *Journal of Psychology, 21*, 107-112.

Hollander, E. P. (1958). Conformity, status, and idiosyncrasy credit. *Psychological Review, 65(2),* 117-127.

Horowitz, M.W. & Berkowitz A.. (1967). Listening and reading, speaking and writing: An experimental investigation of differential acquisition and reproduction of memory. *Perceptual and Motor Skills, 24(1),* 207-215.

Hovland, C.I., Lumsdaine, A.A.& Sheffield, F.D. (1949). *Experiments on mass communications*. Princeton: Princeton University Press.

Hu, L. & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55.

Hyde, B. & Bineham, J.L. (2000). From debate to dialogue: Toward a pedagony of nonpolirized public discourse. *Southern Communication Journal, 65(2-3),* 208-223.

Jacoby, W. (1991). Ideological Identification and Issue Attitudes. *American Journal of Political Science, 35*, 178–205.

Jones, Edward E. (1964). *Ingratiation: A Social Psychological Analysis*. New York: Meredith.

Jones, E.E. & Pittman T.S. (1982). Toward a General Theory of Strategic Self-Presentation. In J. Suls (Ed.) *Psychological Perspectives on the Self*, 1, pp.231–262. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Jones, P.E. (2004). Discourse and the materialist conception of history: critical comments on critical discourse analysis. *Historical Materialism, 12(1)*, 97-125.

Judge, An. (2010). Scared of our own shadow? The Burka as a metaphorical mirror for imperious culture. *Journal of Futures Studies, 15(2)*, 101 – 114.

Kelley, H.H. (1971). *Attribution in social interaction*. Morristown: General Learning Press.

Kennedy, E. (1979). "Ideology" from Destutt De Tracy to Marx, *Journal of the History of Ideas, 40(3)*, 353-368.

Kim, J. & Kim, E.J. (2008). Theorizing dialogue deliberation. Everyday political talk as communicative action and dialogue. *Communication Theory, 18(1)*, 51-70.

Kline, P. (1993). Comments on "Personal traits are alive and well". *The Psychologist, 6*, 304.

Knapp, A. & Wright, V. (2006). *The government and politics of France*. London: Routledge.

Kornhauser, W. (1960). *The Politics of mass society*. London: Routledge & Kegan Paul.

Lawrence, T. (1995a). How many factors of paranormal belief are there?: A critique of the PBS. *Journal of Parapsychology, 59*, 3–25.

Lawrence, T. (1995b). Moving on from the PBS: A final reply to Tobacyk. *Journal of Parapsychology, 59*, 131-140.

Lasswell, H. D. (1928). The function of the propagandist. *International Journal of Ethics, 38*, 258–268.

Lazarsfeld, P.F., Berelson, B. & Gaudet, H. (1944) *The people's choice: how the voter makes up his mind in a presidential campaign*. New York: Duell, Sloan and Pearce.

Leonhard, D. & Brugger, P. (1998). Creative, paranormal, and delusional thought: A consequence of right hemisphere semantic activation? *Neuropsychiatry, Neuropsychology, & Behavioral Neurology*, *11(4)*, 177-183.

Levitin, T.E. & Miller, W.E. (1979). Ideological interpretations of presidential elections. *American Political Science Review, 73*, 751–771.

Lewis, J.R. (1992). *Perspectives on the New Age*. Albany, New York: University of New York Press.

Leyens, J.P., Rodriguez, R.T., Gaunt, R., Paladino, P.M., Vaes, J. & Damoulin, S. (2001). Psychological essentialism and the differential attribution of uniquely human emotions to ingroups and outgroups. *European Journal of Social Psychology, 31*, 395-411.

Likert, R. (1932). A technique for the measuring of attitudes. *Archives of Psychology, 140*, 1-55.

Lipiansky, E.M. (1991). Représentations sociales et idéologies. Analyse conceptuelle. In V. Aebischer, J.-P. Deconchy & E.M. Lipiansky (Eds), *Idéologies et représentions sociales*, pp.35-63. Cousset: Delval.

Lipset, S.M. (1960). *Political man: The social bases of politics*. Garden City: Doubleday.

López-Sáez, M. & Bustillos, A. (2008). Eficacia del uso de tácticas de influencia social en la propaganda de marketing social. *Revista de Psicología Social, 23(12)*, 17-28.

Lowe, E.J. (2002). *A Survey of Metaphysics*. Oxford: Oxford University Press.

Luo, X., Jennings, N. R., Shadbolt, N., Leung, H.-F. & Lee, J.H.-M. (2003). A fuzzy constraint-based knowledge model for bilateral, multi-issue negotiations in competitive environments. *Artificial Intelligence 148(1–2)*, 53–102.

Maass, A. & Clark, R.D. (1983). Internalization versus compliance: Differential processes underlying minority influence and conformity. *European Journal of Social Psychology, 13(3)*, 197-215.

Maass, A. & Clark, R.D. (1984). The hidden impact of minorities. Fourteen years of minority influence research. *Psychological Bulletin, 95*, 428-450.

Maass, A. & Clark, R.D. III (1986). Conversion theory and simultaneous majority/minority influence: Can reactance offer an alternative explanation? *European Journal of Social Psychology, 16(3),* 305-309.

Maass, A. & Clark, R.D. (1988). Social categorization in minority influence: The case of homosexuality. *European Journal of Social Psychology, 18,* 347-367.

Maass, A., Clark, R.D. III & Haberkorn, G. (1982) The effects of differential ascribed category memberships and norms on minority influence. *European Journal of Social Psychology, 12,* 89-104

MacDonald, D.A. (2000). Spirituality: Description, measurement and relation to the five model of personality. *Journal of Personality 68(1),* 153-197.

MacDonald, D.A. (2009). Identity and Spirituality: Conventional and Transpersonal Perspectives. *International Journal of Transpersonal Studies, 28,* 86-106

Mackie, D. M. (1987). Systematic and nonsystematic processing of majority and minority persuasive communications. *Journal of Personality and Social Psychology, 53,* 41-52.

Madoglou, A. Samartzi, St. (2004). The role of conflict and information in the resolution of problems of unfamiliar physics concepts. *Psychology, Journal of the Hellenic Psychological Society*, 11(1), 106-123.

Malamuth, N.M. & Check, J.V.P. (1981). The effects of mass media explosure on acceptance of violence against women: A field experiment. *Journal of research in personality, 15*, 436-446.

Markovski, B.N. & Thye, S.R. (2001) Social influence on paranormal beliefs. *Sociological Perspectives, 44(1),* 21-44.

Markovsky, B.N. & Thye S.R. (2001). Social influence on paranormal beliefs. *Sociological Perspectives, 44(1),* 21-44.

Martin, R., Gardikiotis, A. & Hewstone, M. (2002). Levels of consensus and majority and minority influence. *European journal of Social Psychology, 32,* 645-665.

Martin, R. & Hewstone, M. (2006). Social-influence process of control and change: conformity, obedience to authority and innovation. In Michal A. Hogg & J. Cooper (Eds) *The SAGE handbook of Social Psychology*, pp.312-332. London: Sage Publications.

Martin, R., Hewstone, M., Martin, P.Y. & Gardikiotis, A (2008) Persuasion from majority and minority groups. In W.D. Crano & R. Prislin (Eds) *Attitudes and attitude change*, pp.361-384. New York, London: Psychology Press.

Marx, K (1843/1977). *Critique of the Hegel's "Philosophy of right"*. Cambridge: Cambridge University Press.

McDougal, W. (1920/1973). *The Group Mind*. New York: Arno Press.

McQuail, D. (1983). *Mass communication theory*. London: Sage.

Melody, W.H. (1990). Communication policy in global information economy: Whither the public interest? In M. Ferguson (Ed.) *Public Communication: The new imperatives. Future directions for Media Research*, pp. 16-39. London: Sage.

Messick, S. (1995). Validity of psychological assessment: Validation of inferences from persons' responses and performances as scientific inquiry into score meaning. *American Psychologist, 50*, 741-749.

Meyers, R. A., Brashers, D. E., & Hanner, J. (2000). Majority–minority influence: Identifying argumentative patterns and predicting argument outcome links. *Journal of Communication, 50*, 3–30.

Merrill, J.C. (1974). *The imperatives of freedom*. New York: Hastings House.

Michel, W. (1968). *Personality and assessment*. New York: Wiley.

Michel, W. (1977). The interaction of person and situation. In Magnunson D. & Endler N. S. (Eds), *Personality at the crossroads: Current issues in interactional psychology*, pp. 333-352. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Miller, W. & Sparks, G. (2001). Investigating the relationship between exposure to television programs that depict paranormal phenomena and beliefs in the paranormal. *Communication Monographs, 68*, 98-113.

Montgomery, M. & Casterline, J. (1996). Social learning, social influence and new models of fertility. *Population and development Review*, 22, 151-175.

Morton, T.A. & Duck, J.M. (2009). Paradoxical effects of media exposure: Role of communication processes in shaping media effects over time. *Journal of Health & Mass Communication*, 1(3), 153-176.

Moscovici, S. (1976). *Social influence and social change*. London: Academic Press.

Moscovici, S. (1984). Le domaine de la psychologie sociale. In S. Moscovici (Ed.), *Psychologie sociale*, pp. 5-22. Paris: Presses Universitaires de France.

Moscovici, S. (1985). *The ages of the crowd: a historical treatise on mass psychology*, translated by Whitehouse**.** New York: Cambridge University Press.

Moscovici, S. (1986). The discovery of the masses. In C.F. Graumann & S. Moscovici (Eds), *Changing conceptions of the crowd mind and behavior*, pp. 5-25. New York: Springer-Verlag.

Moscovici, S. & Hewstone, M. (1984). De la science au sens commun. In S. Moscovici (Ed.), *Psychologie Sociale*, pp.539-566. Paris: Presses Universitaires de France.

Moscovici, S. & Personnaz, B. (1980). Studies in social influence V: Minority influence and conversion behavior in perceptual task. *Journal of Experimental Social Psychology, 16,* 270-282.

Mugny, G. (1975). Negotiations, image of the other and the process of minority influence. *European Journal of Social Psychology, 5,* 209-228.

Mugny, G. & Papastamou, S. (1980).When rigidity does not fail: Individualization and psychologization as resistances to the diffusion of minority innovations. *European Journal of Social Psychology, 10,* 43-61.

Mugny, G., Kaiser, C., Papastamou, S. & Pérez, G. (1984). Intergroup relations, identification and social influence. *British Journal of Social Psychology, 23(4),* 317-322.

Nemeth, C., (1986). Differential contributions of majority and minority influence. *Psychological Review, 93,* 23–32.

Osborne, M. J. & Rubinstein, A. (1994). *A Course in Game Theory*. Cambridge, MA: MIT Press.

Orenstein, A. (2002). Religion and paranormal belief. *Journal for the Scientific Study of Religion, 41(2),* 301-311.

Paluck, E.L. (2009). Reducing Intergroup Prejudice and Conflict Using the Media: A Field Experiment in Rwanda. *Journal of Personality and Social Psychology, 96(3),* 574–587.

Panzarasa, P. & Jennings, N.R. (2002). Social influence, negotiation and cognition. *Simulation Modeling Practice and Theory, 10*, 417–453.

Pareto, V. (1902/1926). *Les Systèmes Socialistes*. Paris: Marcel Giard.

Parsons, T. (1991). A Tentative Outline of American Values. In R. Robertson & B.S. Turner (Eds.) *Talcott Parsons: Theorist of Modernity*, pp. 37-65. London: Sage Publication.

Pérez J. A. & Mugny G. (1991). *The social psychology of minority influence*. Cambridge: Cambridge University Press.

Personnaz, B. (1981). Study on social influence using the spectrometer method: dynamics of the phenomena of conversion and covertness in perceptual responses. *European Journal of Social Psychology, 11*, 431-438.

Peterson, R.S. & Nemeth, C.J. (1996). Focus Versus Flexibility Majority and Minority Influence Can Both Improve Performance. *Personality and Social Psychology Bulletin, 22(1),* 14-23.

Petty, R.E., Ostrom, T.M. & Brock, T.C. (1981). *Cognitive responses in persuasion*. Hillsdale, NJ: Erlbau.

Petty, R.E. & Wegner, D.T. (1999) The elaboration likelihood model: Current status and controversies. In S. Chaiken & Y. Trope (Eds), *Dual-process theories in social psychology*, pp. 73-96. New York: The Guildford Press.

Pezdek, K., Lehrer, A. & Simon, S. (1984). The relationship between reading and cognitive processing of television and radio. *Child development, 55*, 2072-2082.

Piaget, J. (1971). *Biology and Knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.

Picard, R.G. (1985). *The press and the decline of democracy*. Westport, CT: Greenwood Press.

Polakowski, M. (1994). Linking self- and social control with deviance: Illuminating the structure underlying a general theory of crime and its relation to deviant activity, *Journal of Quantitative Criminology, 10(1),* 41-78.

Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. & Malle, B. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology, 67(4),* 741-763.

Rabbie, J.M. (1982). The effects of intergroup competition and cooperation on intragroup and intergroup relationships. Στο V.J. Derlega & J. Grzelak (Eds), *Cooperation and helping behaviour*, pp. 128-145. London: Academic Press.

Rahwan, I., Kowalczyk, R. & Pham, H. H. (2002) Intelligent agents for automated one-to-many e-commerce negotiation. In Oudshoorn, M. (Ed.), *Proceedings of the 25th Australasian Conference on Computer Science*, pp. 197–204. Melbourne: Australian Computer Society Press.

Rahwan, I., Ramchurn, S.D., Jennings, N.R., McBurney, P., Parsons, S. & Sonenberg, L. (2004). Argumentation-based negotiation. *The Knowledge Engineering Review, 18(4),* 343–375.

Roe, C.A. (1999). Critical thinking and belief in the paranormal: A re-evaluation. *British Journal of Psychology, 90(1),* 85-98.

Rosenschein, J. & Zlotkin, G. (1994). *Rules of Encounter: Designing Conventions for Automated Negotiation among Computers*. Cambridge, MA: MIT Press.

Ross, L. (1977). The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, 10, pp. 173–220. New York: Academic Press.

Runciman, W.G. (1966). *Relative Deprivation and Social Justice: a Study of Attitudes to Social Inequality in Twentieth-Century England*. Berkeley, CA: University of California Press.

Schachter, S. (1951). Deviation, rejection, and communication. *The Journal of Abnormal and Social Psychology, 46(2),* 190-207.

Seidman, S. (1997). *The postmodern turn*. Cambridge: Cambridge University Press

Shafer, B.E. & Clagget, W.J.M. (1995). *The Two Majorities: The Issue Context of American Politics*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Sherif M.(1935) A study of some social factors in perception. *Archives of Psychology, 27*, 1-60.

Sherif, M. (1936). *The psychology of social norms*. New York: Harper Collin.

Sherif, M. (1966). *Group conflict and cooperation: Their Social Psychology*. London: Routledge & Kegan Paul.

Sherif, M. (1967). *Social Interaction process and products*. Chicago: Aldine

Siebert, F., Peterson, T. & Schramm, W. (1956). *Four theories of the press*. Urbana: University of Illinois Press.

Sidanius, J, Pratto, F. & Bobo, L. (1996). Racism, conservatism, affirmative action, and intellectual sophistication: A matter of principled conservatism or group dominance? *Journal of Personality and Social Psychology, 70(3)*, 476-490.

Simmel, G. (1955) *Conflict and the web of group affiliation*, translated by K.H. Wolff & R. Bendix. Illinois: The Free Press of Clencoe.

Simmel, G. (1968). *The Conflict in modern culture and other essays*, traslated by K.P. Ettkorn. New York: Teachers College Press.

Singhal, A., Cody, M. J., Rogers, E. M., & Sabido, M. (Eds.). (2004). *Entertainment–education and social change: History, research, and practice.* Mahwah, NJ: Erlbaum.

Sparks, G.G. & Miller, W. (2001) Investigating the relationship between exposure to television programs that depict paranormal phenomena and beliefs in the paranormal. *Communication Monographs, 68(1)*, 98–113.

Sparks, G.G., Nelson, C.L., & Campbell, R.G. (1997). The relationship between exposure to televised messages about paranormal phenomena and paranormal beliefs. *Journal of Broadcasting & Electronic Media, 41*, 345–359.

Stanford, R. (1987). The out-of-body experience as an imaginal journey: the developmental perspective. *Journal of Parapsychology, 51*, 137-155.

Stevens, Jr. Ph. (2001). Magical Thinking in Complementary and Alternative Medicine. *Skeptical Inquirer, 25(6)*, 32-37.

Sun, R. & Naveh, I. (2004). Simulating organizational decision-making using a cognitively realistic agent model. *Journal of Artificial Societies and Social Simulation, 7(3), Journal of Artificial Societies and Social Simulation, 7(3)* [http://jasss.soc.surrey.ac.uk/7/3/5.html]

Swami, V., Pietschnig, J., Stieger, S. & Voracek M. (2011). Alien psychology: Associations between extraterrestrial beliefs and paranormal ideation, superstitious beliefs, schizotypy, and the Big Five personality factors. *Applied Cognitive Psychology, 25(4)*, 647-653.

Szporluk, R. (1991). *Communism and Nationalism: Karl Marx Versus Friedrich List*. Oxford: Oxford University Press.

Tajfel, H. (1978). Social categorization, social identity and social norms. In H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between social groups: Studies on the social psychology intergroup relations*. London: Academic Press.

Tajfel, H. (1979). Individuals and groups in social psychology. *British journal of social psychology, 18*, 183-190.

Tam, W.-C.C., Shiah, Y.-J. (2004). Paranormal Belief, Religiosity and Cognitive Complexity. *Parapsychological Association Convention 2004*, 423-429.

Thalbourne, M. (1981). Extraversion and the Sheep-goat Variable: A Conceptual Replication. *Journal of the American Society for Psychical Research*, 75, 105-119.

Thalbourne, M.A. (1994). Belief in the paranormal and its relationship to schizophrenia-relevant measures: A confirmatory study. *British Journal of Clinical Psychology, 33(1)*, 78-80.

Thomas, C.Y. (1984). *The rise of authoritarian state in peripheral societies*. New York: Monthly Review Press.

Tobacyk, J. (1983). Paranormal beliefs, interpersonal trust and social interest. *Psychological Reports, 53*, 229-230.

Tobacyk, J. (2004). A Revised Paranormal Belief Scale. *The International Journal of Transpersonal Studies, 23*, 94-98.

Tobacyk, J., & Milford, G. (1983). Belief in paranormal phenomena: Assessment instrument development and implications for personality functioning. *Journal of Personality and Social Psychology*, *44*, 648–655.

Treier, S. & Hillygus, S. (2005). *The structure and meaning of political ideology*. At http://www.tc.umn.edu/~satreier/apsa05TreierHillygus.pdf

Tsakmakis, A. (2006). Leaders, Crowds, and the Power Image: Political Communication in Thucydides. In A. Rengakos, A. Tsakmakis, (Eds.), *Brill's Companion to Thucydides*. Leiden: Brill, pp.161-187.

Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J. Reicher, S. D. & Wetherell, M. C. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Oxford: Blackwell

Valee, J.M. (2008). Effects of social influence and persuasion on paranormal beliefs. *Journal of Undergraduate Psychological Research, 3*, 47-51.

Velden, F.S.T., Beersma, B, DeDreu, C.K.W. (2007). Majority and minority influence in group negotiation: The moderating effects of social motivation and decision rules. *Journal of Applied Psychology, 92(1),* 259-268.

Vikan, A. & Clausen S.E. (1993). Freud, Piaget, or neither? Beliefs in controlling others by wishful thinking and magical behavior in young children. *Journal of Genetic Psychology, 154*, 297-315.

Walker, I. & Pettigrew, T. F. (1984). Relative deprivation theory: An overview and conceptual critique. *British Journal of Social Psychology*, 23(4), 301-310.

Whittle, C.H. (2004). Development of Beliefs in Paranormal and Supernatural Phenomena. *Skeptical Inquirer, 28(2),* 43-45, 55.

Willard, C.A. (1989). *A theory of argumentation*. Tuscaloosa, AL: University of Alabama Press.

Wilson, G.D. & Patterson, J.R. (1968). A new measure of conservatism. *British Journal of Social and Clinical Psychology, 7*, 264-269.

Wolf, S. & Latanne, B. (1983). Majority and minority influences on restaurant preferences. *Journal of Personality and Social Psychology, 45(2),* 282-292

Wood, W. (2000). Attitude change: Persuasion and social influence. *Annual Review of Psychology*, 51, 539-570.

Wood, W., Lundgren, S., Ouellette, J.A., Busceme, S. & Blackstone, T. (1994). Minority influence: A meta-analytic review of social influence process. *Psychological Bulletin, 115 (3),* 323-345.

Zachariadis, A. & Madoglou, A. (2012). Scientific discourse & paranormal beliefs: An enrichment proposal for Revised Paranormal Belief Scale. *Hellenic Journal of Psychology* (in press).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα 1.

Ερωτηματολόγιο Προ-έρευνας για εμπλουτισμό της Αναθεωρημένης Κλίμακας Μεταφυσικών Πεποιθήσεων

_____

Ε1. Τί ορίζετε ως "*μεταφυσικό*";

_____
_____
_____
_____
_____

Ε2. Θα θέλαμε να μας αναφέρετε έως τρία στοιχεία στα οποία πιστεύει κάποιος που ασπάζεται τα εξής:

α) Ελληνορθόδοξη πίστη
_____
_____
_____

β) Υπερβατικές δυνατότητες του μυαλού
_____
_____
_____

γ) Μαγεία
_____
_____
_____

δ) Πνευματισμό
_____
_____
_____

ε) Προβλέψεις
_____
_____
_____

στ) Προλήψεις
_____
_____
_____

ζ) Μεταφυσικές οντότητες
_____
_____
_____

Ε.3 Θα θέλαμε να αναφέρετε τρεις χαρακτηριστικές θέσεις:

β) Ανθρώπων που δεν πιστεύουν σε μεταφυσικές δυνάμεις ή οντότητες

_____

_____

_____

β) Του "ορθολογισμού"

_____

_____

_____

γ) Που ασπάζεται η επιστημονική κοινότητα σχετικά με τα ανεξήγητα ή μεταφυσικά φαινόμενα

_____

_____

_____

Παράρτημα 2.

Ερωτηματολόγιο Προ-έρευνας για κατασκευή της Κλίμακας Πολιτικών Πεποιθήσεων

Ε1. Στην δεκαβάθμια κλίμακα <u>πολιτικής ιδεολογίας</u> που ακολουθεί, όπου το 1 αντιστοιχεί στην «άκρα αριστερά» και το 10 στην «άκρα δεξιά», κυκλώστε τον αριθμό που πιστεύετε ότι σας εκφράζει καλύτερα πολιτικά. Επισημαίνουμε ότι η πολιτική ιδεολογία είναι δυνατόν να μην εκφράζεται από το υπάρχον κομματικό σύστημα.

Άκρα αριστερά 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Άκρα δεξιά

Τώρα, θα θέλαμε να μας απαντήσετε με συντομία στις παρακάτω ερωτήσεις:

Ε2. Ποιά πολιτική οντότητα (ένα πρόσωπο ή ένα σύμβολο ή μια ομάδα ή μια ιδέα) θα μπορούσε να ηγηθεί του έθνους των Ελλήνων;

_____

_____

Ε3. Τι αποτελεί κίνδυνο για το έθνος Ελλήνων;

_____

_____

Ε4. Σε ποιά σημεία υπερέχει το έθνος των Ελλήνων που δικαιολογημένα θα το καθιστούσαν κυρίαρχο των άλλων εθνών και θα οδηγούσαν σε ένα καλύτερο μέλλον;

_____

_____

Ε5. Με ποιο σύστημα ή με ποια οργάνωση θεωρείτε πως μπορεί να επιτευχθεί η κυριαρχία του έθνους των Ελλήνων;

_____

_____

Ε6. Ποιά πολιτική οντότητα (ένα πρόσωπο ή ένα σύμβολο ή μια ομάδα ή μια ιδέα) θα μπορούσε να ηγηθεί των λαϊκών στρωμάτων;

_____

_____

Ε7. Τι αποτελεί κίνδυνο για τα λαϊκά στρώματα;

_____

_____

Ε8. Σε ποιά σημεία υπερέχουν τα λαϊκά στρώματα που δικαιολογημένα θα τα καθιστούσαν κυρίαρχο των άλλων τάξεων και θα οδηγούσαν σε ένα καλύτερο μέλλον;

_____

_____

Ε9. Με ποιο σύστημα ή με ποια οργάνωση θεωρείτε πως μπορεί να επιτευχθεί η κυριαρχία των λαϊκών στρωμάτων;

_____

_____

Παράρτημα 3.

Ερωτήσεις και Κλίμακες που συνέθεταν το Ερωτηματολόγιο των πειραμάτων

Μέρος 1^{ο}. Ανοικτή ερώτηση για την ιδέα του *ξωτικού*

Ε1. Γράψτε τις τρεις πρώτες λέξεις ή φράσεις που σας έρχονται στο μυαλό όταν ακούτε τη λέξη «ξωτικό»

_____

_____

_____

Μέρος 2ο. Εμπλουτισμένη Κλίμακα Μεταφυσικών Πεποιθήσεων

Στην παρακάτω επταβάθμια κλίμακα όπου:
το 1 αντιστοιχεί στη θέση «σίγουρα όχι»,
το 2 στη θέση «μάλλον όχι»,
το 3 στη θέση «με κάποια επιφύλαξη όχι»,
το 4 στη θέση «αμφιταλαντεύομαι»,
το 5 στη θέση «με κάποια επιφύλαξη ναι»,
το 6 στη θέση «μάλλον ναι»
και το 7 στη θέση «σίγουρα ναι»,
κυκλώστε τον αριθμό που πιστεύετε πως ανταποκρίνεται εγγύτερα στη θέση σας. Σε περίπτωση που δεν γνωρίζεται το περιεχόμενο της έννοιας που σας ρωτάμε, παρακαλώ μην απαντήσετε. Αν θέλετε να διευκρινίσετε κάτι, γράψτε το στις ελεύθερες γραμμές κάτω από τις ερωτήσεις

Ε1. Τα ξωτικά υπάρχουν.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε2. Οι εξωγήινοι υπάρχουν.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε3. Η ψυχή είναι σε θέση να αφήσει το σώμα και να ταξιδέψει (αστρική προβολή).

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε4. Το ωροσκόπιο προβλέπει με ακρίβεια το μέλλον.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε5. Θαύματα γίνονται.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε6. Ο Θεός υπάρχει.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε7. Όσοι βλέπουν φαντάσματα, είναι άνθρωποι που πάσχουν από κάποια ψυχική ασθένεια.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε8. Κατά τη διάρκεια μεταβατικών καταστάσεων, όπως ο ύπνος ή η ύπνωση, το πνεύμα ταξιδεύει έξω από το σώμα.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε9. Οι άγγελοι υπάρχουν.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε10. Ο αριθμός «13» είναι γρουσούζικος.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε11. Η μαύρη μαγεία υπάρχει πραγματικά.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε12. Τα ξωτικά ανήκουν μόνο στα παραμύθια.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε13. Είναι αδύνατον να διαβάσει κάποιος το μυαλό κάποιου άλλου.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε14. Κάποια μέντιουμ μπορούν να προβλέψουν με ακρίβεια το μέλλον.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε15. Τα φαντάσματα υπάρχουν.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε16. Οι μαύρες γάτες φέρνουν γρουσουζιά.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε17. Η μετενσάρκωση συμβαίνει πραγματικά.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε18. Ο διάβολος υπάρχει.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε19. Η ψυχή συνεχίζει να υπάρχει, παρ' όλο που το σώμα μπορεί να πεθάνει.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε20. Υπάρχει ο παράδεισος και η κόλαση.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε21. Κάποια άτομα είναι ικανά να ανυψώσουν αντικείμενα μέσω των πνευματικών τους δυνάμεων.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε22. Οι μάγισσες υπάρχουν.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε23. Η Γενετική Επιστήμη θα οδηγήσει, μέσω των μεταλλάξεων, σε ένα καλύτερο μέλλον (λ.χ. καταπολέμηση της φτώχιας ή λιγότερες αρρώστιες).

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε24. Είναι πιθανό κάποιος να επικοινωνεί με τους νεκρούς.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε25. Το τέρας του Λοχ Νες στη Σκωτία υπάρχει.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε26. Η αστρολογία είναι ένας τρόπος να προβλεφθεί με ακρίβεια το μέλλον.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε27. Η ψυχοκίνηση, δηλαδή η μετακίνηση αντικειμένων μέσω των ψυχικών δυνάμεων, υφίσταται.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε28. Όσοι βλέπουν ξωτικά είναι άνθρωποι που πάσχουν από κάποια ψυχική ασθένεια.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε29. Με φίλτρα και ξόρκια μπορείς να κάνεις μάγια σε κάποιον.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε30. Η επιστημονική προσέγγιση αποτελεί την καλύτερη μέθοδο έρευνας για οποιοδήποτε άγνωστο φαινόμενο.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε31.Κάποιοι άνθρωποι έχουν μια ανεξήγητη ικανότητα να προβλέπουν το μέλλον

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε32. Υπάρχουν αληθινές περιπτώσεις μαγείας.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε33. Αν σπάσεις καθρέφτη, θα έχεις κακή τύχη.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε34. Η σκέψη κάποιου μπορεί να επηρεάσει τη φυσική κίνηση ενός αντικειμένου.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Μέρος 3ο. Κλίμακα Πολιτικών Πεποιθήσεων

Ε1. Ο Έλληνας έχει τη δύναμη να αλλάξει τον κόσμο

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε2. Κινδυνεύουμε από το Κεφάλαιο.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε3. Όλοι οι άνθρωποι πρέπει να είναι ίσοι.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε4. Ο συνδικαλισμός μπορεί να δικαιώσει τα λαϊκά στρώματα.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε5. Ο πολιτισμός των αρχαίων Ελλήνων σχετίζεται με την επικοινωνία τους με τον αστερισμό του Σείριου.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε6. Ο Εργάτης έχει τη δύναμη να αλλάξει τον κόσμο.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε7. Τα Σιωνιστικά κέντρα απειλούν τον ελληνισμό.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε8. Η ομάδα Ε μπορεί να βοηθήσει την Ελλάδα.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε9. Η ανακατανομή του πλούτου είναι αναγκαία.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε10. Οι Έλληνες έχουν ιδιαίτερη δομή γενετικού υλικού (Ιχώρ).

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε11. Στην ενδεκαβάθμια κλίμακα <u>πολιτικής ιδεολογίας</u> που ακολουθεί, όπου το 1 αντιστοιχεί στην «άκρα αριστερά» και το 11 στην «άκρα δεξιά», κυκλώστε τον αριθμό που πιστεύετε ότι σας εκφράζει καλύτερα πολιτικά. Επισημαίνουμε ότι η πολιτική ιδεολογία είναι δυνατόν να μην εκφράζεται από το υπάρχον κομματικό σύστημα.

Άκρα αριστερά 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 Άκρα δεξιά

Ευχαριστούμε για τη συνεργασία σας

Μέρος 4ο Εμπλουτισμένη εκδοχή Κλίμακας Πρωτοτυπικών Ιδεών Αριστεράς-Δεξιάς

Ε1. Η κοινωνικά άδικη φορολογική πολιτική που ενθαρρύνει και επιβραβεύει τη φοροδιαφυγή ορισμένων ενώ επιβαρύνει μονίμως τους μισθωτούς και τους συνταξιούχους, οδηγεί μοιραία τη χώρα σε οικονομικό μαρασμό

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε2. Ο Εργάτης έχει τη δύναμη να αλλάξει τον κόσμο

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε3. Η ανάγκη προστασίας της προσωπικής ασφάλειας των πολιτών απαιτεί αύξηση της αστυνομικής παρουσίας στην καθημερινή ζωή

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε4. Μόνο η ιδιωτικοποίηση της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης είναι σε θέση να βγάλει την Παιδεία της χώρας από το σημερινό αδιέξοδο

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε5. Ο Έλληνας έχει τη δύναμη να αλλάξει τον κόσμο

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε6. Οι φορολογικές διευκολύνσεις υπέρ των επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα της Οικονομίας αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξή της

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε7. Η αύξηση της αστυνόμευσης στην καθημερινή ζωή των πολιτών ενέχει τον κίνδυνο περιορισμού των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε8. Η διατήρηση των δαπανών για την Εθνική Άμυνα σε υψηλά επίπεδα υπηρετεί στην ουσία τα μεγάλα ιδιωτικά συμφέροντα

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε9. Τα σιωνιστικά κέντρα απειλούν τον ελληνισμό

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε10. Κινδυνεύουμε από το Κεφάλαιο.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε11. Η Ελλάδα μπορεί να βρεθεί στο επίκεντρο των παγκόσμιων εξελίξεων σε κοινωνιο-πολιτικό επίπεδο κατά την επόμενη δεκαετία.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε12. Η οικονομική ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων είναι αποτέλεσμα των διαφορών τους σε ότι αφορά τις ικανότητες και το ταλέντο τους.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε13. Πρωταρχικό καθήκον της ελληνικής Πολιτείας είναι η ουσιαστική αναβάθμιση της δημόσιας δωρεάν παιδείας και η θωράκισή της απέναντι στα οποιαδήποτε ιδιωτικά συμφέροντα

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε14. Η αύξηση των δημόσιων δαπανών για την Εθνική Άμυνα σε βάρος των δαπανών για την Κοινωνική Πρόνοια είναι αναγκαία λόγω των εξωτερικών απειλών που αντιμετωπίζει η χώρα μας

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε15. Οι άνθρωποι πρέπει να είναι ίσοι

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

Ε16. Στην ενδεκαβάθμια κλίμακα <u>πολιτικής ιδεολογίας</u> που ακολουθεί, όπου το 1 αντιστοιχεί στην «άκρα αριστερά» και το 11 στην «άκρα δεξιά», κυκλώστε τον αριθμό που πιστεύετε ότι <u>σας εκφράζει</u> καλύτερα πολιτικά. Επισημαίνουμε ότι η πολιτική ιδεολογία είναι δυνατόν να μην εκφράζεται από το υπάρχον κομματικό σύστημα.

Άκρα αριστερά 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 Άκρα δεξιά

Ευχαριστούμε για τη συνεργασία σας

Μέρος 5ο. Κλίμακα Εικόνας της Πηγής

Υπεροπτικός	1	2	3	4	5	Συμπαθητικός
Αυταρχικός	1	2	3	4	5	Συνεργάσιμος
Δεσποτικός	1	2	3	4	5	Ισορροπημένος
Ξεροκέφαλος	1	2	3	4	5	Ανοιχτόμυαλος
Ανεπιεικής	1	2	3	4	5	Επιεικής
Εχθρικός	1	2	3	4	5	Κατανοητός
Μη φιλικός	1	2	3	4	5	Κοινωνικός
Σκληρός	1	2	3	4	5	Ευχάριστος
Πεισματάρης	1	2	3	4	5	Ρεαλιστής
Άκαμπτος	1	2	3	4	5	Ευπροσάρμοστος
Ευμετάβλητος	1	2	3	4	5	Σιγουρεμένος
Ασαφής	1	2	3	4	5	Λογικός
Ακατάστατος	1	2	3	4	5	Μεθοδικός
Βιαστικός	1	2	3	4	5	Συνετός
Ανώριμος	1	2	3	4	5	Σοβαρός
Ανεύθυνος	1	2	3	4	5	Αυστηρός
Ασταθής	1	2	3	4	5	Σίγουρος
Επιφανειακός	1	2	3	4	5	Αποτελεσματικός
Κουτός	1	2	3	4	5	Λογικευμένος
Αβέβαιος	1	2	3	4	5	Αποφασισμένος
Μειονοτικός	1	2	3	4	5	Πλειονοτικός

Παράρτημα 4. Κείμενα Επιρροής

Μέρος 1^{ο}. Μειονοτικό μήνυμα

Βελλής Α. (Δημοσιογράφος): Το τελευταίο διάστημα υπάρχουν πολλές μαρτυρίες για θεάσεις «ξωτικών». Στη σημερινή μας στήλη φιλοξενούμε τον κ. Χαρίτο, πρόεδρο του Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων, προκειμένου να μας δώσει μια απάντηση για το θέμα. Κύριε Χαρίτο, τελικά υπάρχουν ή όχι τα ξωτικά;

Χαρίτος Γ. (πρόεδρος Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων):

Η αλήθεια είναι πως τα ξωτικά υπάρχουν. Εάν σκεφτούμε πως από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας και σε εντελώς διαφορετικούς πολιτισμούς έχουμε μαρτυρίες για την ύπαρξη ξωτικών, δεν ξέρω γιατί να μας παραξενεύει μια τέτοια δήλωση. Ενδεικτικά θα ήθελα να αναφέρω πως η μορφή ξωτικών απεικονίζεται στους Ίνκας, στην Ινδία και στο Θιβέτ ενώ αναφέρονται στον Ησίοδο και στον Πλούταρχο καθώς και στις λαϊκές παραδόσεις των περισσοτέρων λαών της Ευρώπης (71 λέξεις).

Τι είναι όμως τα ξωτικά; Λόγω της ιδιότητάς μου, έτυχε να γνωρίσω ανθρώπους που έχουν συναντήσει ξωτικά. Κατ' αρχάς θα ήθελα να πω πως τα ξωτικά αποτελούν ένα νοήμον είδος το οποίο κατοικούσε στην επιφάνεια της γης παλαιότερα. Οι μεγάλες κλιματολογικές αλλαγές όμως, τα ανάγκασε να κρυφτούν αρχικά στα σπήλαια και κατόπιν, μέσω των διόδων, οδηγήθηκαν στη "κούφια γη". Αυτός είναι και ο λόγος που, παγκοσμίως, η ύπαρξή τους παρατηρείται κοντά σε σπήλαια (73 λέξεις).

Το ζήτημα είναι γιατί τα ξωτικά εμφανίζονται τώρα έτσι μαζικά. Ο κύριος λόγος είναι η οικολογική καταστροφή που συμβαίνει. Η επέκταση του ορθολογικού τρόπου ζωής στηρίχθηκε στην καταστροφή του περιβάλλοντος. Δεν σκεφτόμαστε. Ζούμε σε τσιμεντένια κλουβιά και αφήνουμε τους κυρίαρχους να καταστρέφουν τη φύση που μας δίνει ζωή. Έχουμε τεράστια δύναμη τα τελευταία χρόνια και αυτό γίνεται φανερό. Δεν πρέπει να αφήσουμε άλλο, τους δήθεν ορθολογιστές επιστήμονες να μας κρατούν εγκλωβισμένους σε ένα ψεύτικο κόσμο (75 λέξεις).

Μέρος 2ο. Εξουσιαστικό μήνυμα

Βελλής Α. (Δημοσιογράφος): Το τελευταίο διάστημα υπάρχουν πολλές μαρτυρίες για θεάσεις «ξωτικών». Στη σημερινή μας στήλη φιλοξενούμε τον κ. Μαρώνη, διευθυντή της Ελληνικής Εταιρίας Ψυχικής Νόσου & Θεραπείας, προκειμένου να μας δώσει μια απάντηση για το θέμα. Κύριε Μαρώνη, τελικά υπάρχουν ή όχι τα ξωτικά;

Μαρώνης Δ. (διευθυντής Ελληνικής Εταιρίας Ψυχικής Νόσου & Θεραπείας):

Πρέπει να πούμε πως ξωτικά δεν υπάρχουν. Η ανθρώπινη φύση με τα καλά της αλλά και τις αδυναμίες και τα πάθη της, είναι η ίδια. Από την Αφρική και την Αυστραλία μέχρι την Αμερική και την Ευρώπη, ο άνθρωπος και η ανθρώπινη φύση φαίνεται πως παραμένει η ίδια είτε αναφερόμαστε στο σήμερα είτε αναφερόμαστε στο απώτατο παρελθόν. Η μυθοπλασία, η φαντασία αλλά και οι παραισθήσεις και η σχιζοφρένεια υπήρχαν και θα υπάρχουν (72 λέξεις).

Τι είναι όμως τα ξωτικά; Λόγω της θέσης μου έχω εξετάσει άτομα που δηλώνουν πως είδαν τέτοια πλάσματα. Τα ξωτικά δεν είναι τίποτε άλλο παρά συνέπεια μιας οπτικής ψευδαίσθησης. Το άτομο έχει μια τάση να σχηματοποιεί τις ακατανόητες μορφές της φύσης. Έτσι νομίζουμε πως βλέπουμε στο δέντρο μια μορφή σαν τον άνθρωπο. Δυστυχώς βέβαια, έχουμε και περιπτώσεις παραισθήσεων όπου, λόγω παθήσεων νευρολογικού χαρακτήρα, τα άτομα νομίζουν πως έχουν έρθει σε επαφή με ξωτικά (73 λέξεις).

Το ζήτημα είναι γιατί τα ξωτικά εμφανίζονται τώρα έτσι μαζικά. Φαίνεται πως ο λόγος είναι τα οικονομικά συμφέροντα. Πολλοί εκδοτικοί οίκοι στηρίζονται στις πωλήσεις φτηνής λογοτεχνία με αστικούς μύθους. Δεν σκεφτόμαστε. Αγοράζουμε διαρκώς «αποκαλύψεις». Ξέρετε, ζούμε σε μια εποχή παραλόγου όπου παρουσιάζονται ψυχικά νοσούντες ως μάρτυρες. Η επιστήμη έχει προσφέρει τεράστια γνώση τα τελευταία χρόνια και αυτό είναι φανερό. Δεν πρέπει να επιτρέψουμε, στους δήθεν ερευνητές και τους μάρτυρες αποκαλύψεων να θησαυρίζουν από εμάς (74 λέξεις).

Παράρτημα 5. Κείμενα Επιρροής 2ου πειράματος

Μέρος 1ο.Μειονοτικό μήνυμα χωρίς ιδεολογικό προσανατολισμό (συνθήκη ελέγχου)

Βελλής Α. (Δημοσιογράφος): Το τελευταίο διάστημα υπάρχουν πολλές μαρτυρίες για θεάσεις «ξωτικών». Στη σημερινή μας στήλη φιλοξενούμε τον κ. Χαρίτο, πρόεδρο του Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων, προκειμένου να μας δώσει μια απάντηση για το θέμα. Κύριε Χαρίτο, τελικά υπάρχουν ή όχι τα ξωτικά;

Χαρίτος Γ. (πρόεδρος Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων):

Η αλήθεια είναι πως τα ξωτικά υπάρχουν. Εάν σκεφτούμε πως από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας και σε εντελώς διαφορετικούς πολιτισμούς έχουμε μαρτυρίες για την ύπαρξη ξωτικών, δεν ξέρω γιατί να μας παραξενεύει μια τέτοια δήλωση. Ενδεικτικά θα ήθελα να αναφέρω πως η μορφή ξωτικών απεικονίζεται στους Ίνκας, στην Ινδία και στο Θιβέτ ενώ αναφέρονται στον Ησίοδο και στον Πλούταρχο καθώς και στις λαϊκές παραδόσεις των περισσοτέρων λαών της Ευρώπης.

Τι είναι όμως τα ξωτικά; Λόγω της ιδιότητάς μου, έτυχε να γνωρίσω ανθρώπους που έχουν συναντήσει ξωτικά. Κατ' αρχάς θα ήθελα να πω πως τα ξωτικά αποτελούν ένα νοήμον είδος το οποίο κατοικούσε στην επιφάνεια της γης παλαιότερα. Οι μεγάλες κλιματολογικές αλλαγές όμως, τα ανάγκασε να κρυφτούν αρχικά στα σπήλαια και κατόπιν, μέσω των διόδων, οδηγήθηκαν στη "κούφια γη". Αυτός είναι και ο λόγος που, παγκοσμίως, η ύπαρξή τους παρατηρείται κοντά σε σπήλαια.

Το ζήτημα είναι γιατί τα ξωτικά εμφανίζονται τώρα έτσι μαζικά. Ο κύριος λόγος είναι η οικολογική καταστροφή που συμβαίνει. Η επέκταση του ορθολογικού τρόπου ζωής στηρίχθηκε στην καταστροφή του περιβάλλοντος. Δεν σκεφτόμαστε. Ζούμε σε τσιμεντένια κλουβιά και αφήνουμε τους κυρίαρχους να καταστρέφουν τη φύση που μας δίνει ζωή. Έχουμε τεράστια δύναμη τα τελευταία χρόνια και αυτό γίνεται φανερό. Δεν πρέπει να αφήσουμε άλλο, τους δήθεν ορθολογιστές επιστήμονες να μας κρατούν εγκλωβισμένους σε ένα ψεύτικο κόσμο.

Μέρος 2ο.Μειονοτικό μήνυμα με πολιτικό προσανατολισμό (Αριστερά/Δεξιά)

Βελλής Α. (Δημοσιογράφος): Το τελευταίο διάστημα υπάρχουν πολλές μαρτυρίες για θεάσεις «ξωτικών». Στη σημερινή μας στήλη φιλοξενούμε τον κ. Χαρίτο, πρόεδρο του Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων, προκειμένου να μας δώσει μια απάντηση για το θέμα. Κύριε Χαρίτο, τελικά υπάρχουν ή όχι τα ξωτικά;

Χαρίτος Γ. (πρόεδρος Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων):

Η αλήθεια είναι πως τα ξωτικά υπάρχουν. Εάν σκεφτούμε πως από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας και σε εντελώς διαφορετικούς πολιτισμούς έχουμε μαρτυρίες για την ύπαρξη ξωτικών, δεν ξέρω γιατί να μας παραξενεύει μια τέτοια δήλωση. Ενδεικτικά θα ήθελα να αναφέρω πως η μορφή ξωτικών απεικονίζεται στους Ίνκας, στην Ινδία και στο Θιβέτ ενώ αναφέρονται στον Ησίοδο και στον Πλούταρχο καθώς και στις λαϊκές παραδόσεις των περισσοτέρων λαών της Ευρώπης.

Τι είναι όμως τα ξωτικά; Λόγω της ιδιότητάς μου, έτυχε να γνωρίσω ανθρώπους που έχουν συναντήσει ξωτικά. Κατ’ αρχάς θα ήθελα να πω πως τα ξωτικά αποτελούν ένα νοήμον είδος το οποίο κατοικούσε στην επιφάνεια της γης παλαιότερα. Οι μεγάλες κλιματολογικές αλλαγές όμως, τα ανάγκασε να κρυφτούν αρχικά στα σπήλαια και κατόπιν, μέσω των διόδων, οδηγήθηκαν στη "κούφια γη". Αυτός είναι και ο λόγος που, παγκοσμίως, η ύπαρξή τους παρατηρείται κοντά σε σπήλαια.

Δεξιά: Η ανάδυση των μεγάλων εβραϊκών χρηματοπιστωτικών οίκων τον 16ο αιώνα, μας απέκοψε από το φυσικό μας περιβάλλον, μετατρέποντας μας σε δούλους των σιωνιστικών κέντρων (24 λέξεις).

Αριστερά: Η βιομηχανική επανάσταση με την επακόλουθη επέκταση των μεγάλων βιομηχανιών μας απέκοψε από το φυσικό μας περιβάλλον, μετατρέποντας μας σε δούλους του καπιταλιστικού συστήματος (24 λέξεις).

Το ζήτημα είναι γιατί τα ξωτικά εμφανίζονται τώρα έτσι μαζικά. Ο κύριος λόγος είναι η οικολογική καταστροφή που συμβαίνει. Η επέκταση του ορθολογικού τρόπου ζωής στηρίχθηκε στην καταστροφή του περιβάλλοντος. Δεν σκεφτόμαστε. Ζούμε σε τσιμεντένια κλουβιά και αφήνουμε τους κυρίαρχους να καταστρέφουν τη φύση που μας δίνει ζωή. Έχουμε τεράστια δύναμη τα τελευταία χρόνια και αυτό γίνεται φανερό.

Δεξιά: Δεν πρέπει να αφήσουμε άλλο, τους σιωνιστές να μας κρατούν εγκλωβισμένους σε ένα ψεύτικο κόσμο. Πρέπει εμείς οι Έλληνες να ηγηθούμε των παγκόσμιων εξελίξεων (24 λέξεις).

Αριστερά: Δεν πρέπει να αφήσουμε άλλο, τους καπιταλιστές να μας κρατούν εγκλωβισμένους σε ένα ψεύτικο κόσμο. Πρέπει εμείς οι Εργάτες να ηγηθούμε των παγκόσμιων εξελίξεων (24 λέξεις).

Παράρτημα 6. Κείμενα Επιρροής 3ου πειράματος

Μέρος 1ο. Μειονοτική Προπαγάνδα

Βελλής Α. (Δημοσιογράφος): Το τελευταίο διάστημα υπάρχουν πολλές μαρτυρίες για θεάσεις «ξωτικών». Στη σημερινή μας στήλη φιλοξενούμε τον κ. Χαρίτο, πρόεδρο του Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων, προκειμένου να μας δώσει μια απάντηση για το θέμα. Κύριε Χαρίτο, τελικά υπάρχουν ή όχι τα ξωτικά;

Χαρίτος Γ. (πρόεδρος Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων):

Η αλήθεια είναι πως τα ξωτικά υπάρχουν. Εάν σκεφτούμε πως από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας και σε εντελώς διαφορετικούς πολιτισμούς έχουμε μαρτυρίες για την ύπαρξη ξωτικών, δεν ξέρω γιατί να μας παραξενεύει μια τέτοια δήλωση. Ενδεικτικά θα ήθελα να αναφέρω πως η μορφή ξωτικών απεικονίζεται στους Ίνκας, στην Ινδία και στο Θιβέτ ενώ αναφέρονται στον Ησίοδο και στον Πλούταρχο καθώς και στις λαϊκές παραδόσεις των περισσοτέρων λαών της Ευρώπης.

Όσοι δεν αποδέχονται τη διαχρονικότητα και τη παγκοσμιότητα του φαινομένου αυτού, δεν είναι παρά στενόμυαλοι πολέμιοι της ελεύθερης σκέψης (19 λέξεις).

Τι είναι όμως τα ξωτικά; Λόγω της ιδιότητάς μου, έτυχε να γνωρίσω ανθρώπους που έχουν συναντήσει ξωτικά. Κατ’ αρχάς θα ήθελα να πω πως τα ξωτικά αποτελούν ένα νοήμον είδος το οποίο κατοικούσε στην επιφάνεια της γης παλαιότερα. Οι μεγάλες κλιματολογικές αλλαγές όμως, τα ανάγκασε να κρυφτούν αρχικά στα σπήλαια και κατόπιν, μέσω των διόδων, οδηγήθηκαν στη "κούφια γη". Αυτός είναι και ο λόγος που, παγκοσμίως, η ύπαρξή τους παρατηρείται κοντά σε σπήλαια.

Κάποιοι όμως, συστηματικά αποκρύπτουν τέτοιες μαρτυρίες, προκειμένου να εδραιώσουν το “επιστημονικό” τους κύρος (14 λέξεις).

Το ζήτημα είναι γιατί τα ξωτικά εμφανίζονται τώρα έτσι μαζικά. Ο κύριος λόγος είναι η οικολογική καταστροφή που συμβαίνει. Η επέκταση του ορθολογικού τρόπου ζωής στηρίχθηκε στην καταστροφή του περιβάλλοντος. Δεν σκεφτόμαστε. Ζούμε σε τσιμεντένια κλουβιά και αφήνουμε τους κυρίαρχους να καταστρέφουν τη φύση που μας δίνει ζωή. Έχουμε τεράστια δύναμη τα τελευταία χρόνια και αυτό γίνεται φανερό. Δεν πρέπει να αφήσουμε άλλο, τους δήθεν ορθολογιστές επιστήμονες να μας κρατούν εγκλωβισμένους σε ένα ψεύτικο κόσμο.

Πρέπει να τιμωρηθούν νομικά όσοι εγκάθετοι επιστήμονες αποκρύπτουν την αλήθεια και όχι παθητικά να τρέμουμε μην μας πούνε τρελούς και χαζούς (21 λέξεις).

Μέρος 2ο. Εξουσιαστική Προπαγάνδα

Βελλής Α. (Δημοσιογράφος): Το τελευταίο διάστημα υπάρχουν πολλές μαρτυρίες για θεάσεις «ξωτικών». Στη σημερινή μας στήλη φιλοξενούμε τον κ. Μαρώνη, διευθυντή της Ελληνικής Εταιρίας Ψυχικής Νόσου & Θεραπείας, προκειμένου να μας δώσει μια απάντηση για το θέμα. Κύριε Μαρώνη, τελικά υπάρχουν ή όχι τα ξωτικά;

Μαρώνης Δ. (διευθυντής Ελληνικής Εταιρίας Ψυχικής Νόσου & Θεραπείας):

Πρέπει να πούμε πως ξωτικά δεν υπάρχουν. Η ανθρώπινη φύση με τα καλά της αλλά και τις αδυναμίες και τα πάθη της, είναι η ίδια. Από την Αφρική και την Αυστραλία μέχρι την Αμερική και την Ευρώπη, ο άνθρωπος και η ανθρώπινη φύση φαίνεται πως παραμένει η ίδια είτε αναφερόμαστε στο σήμερα είτε αναφερόμαστε στο απώτατο παρελθόν. Η μυθοπλασία, η φαντασία αλλά και οι παραισθήσεις και η σχιζοφρένεια υπήρχαν και θα υπάρχουν.

Δεν έχουμε παρά να αμφιβάλουμε για την νοημοσύνη όσων δεν κατανοούν τον παγκόσμιο και διαχρονικό χαρακτήρα της ανθρώπινης φύσης (19 λέξεις).

Τι είναι όμως τα ξωτικά; Λόγω της θέσης μου έχω εξετάσει άτομα που δηλώνουν πως είδαν τέτοια πλάσματα. Τα ξωτικά δεν είναι τίποτε άλλο παρά συνέπεια μιας οπτικής ψευδαίσθησης. Το άτομο έχει μια τάση να σχηματοποιεί τις ακατανόητες μορφές της φύσης. Έτσι νομίζουμε πως βλέπουμε στο δέντρο μια μορφή σαν τον άνθρωπο. Δυστυχώς βέβαια, έχουμε και περιπτώσεις παραισθήσεων όπου, λόγω παθήσεων νευρολογικού χαρακτήρα, τα άτομα νομίζουν πως έχουν έρθει σε επαφή με ξωτικά.

Μερικοί βέβαια χρησιμοποιούν τις "μαρτυρίες" αυτών των δυστυχισμένων ανθρώπων για να αποκομίσουν οικονομικά οφέλη (14 λέξεις).

Το ζήτημα είναι γιατί τα ξωτικά εμφανίζονται τώρα έτσι μαζικά. Φαίνεται πως ο λόγος είναι τα οικονομικά συμφέροντα. Πολλοί εκδοτικοί οίκοι στηρίζονται στις πωλήσεις φτηνής λογοτεχνία με αστικούς μύθους. Δεν σκεφτόμαστε. Αγοράζουμε διαρκώς «αποκαλύψεις». Ξέρετε, ζούμε σε μια εποχή παραλόγου όπου παρουσιάζονται ψυχικά νοσούντες ως μάρτυρες. Η επιστήμη έχει προσφέρει τεράστια γνώση τα τελευταία χρόνια και αυτό είναι φανερό. Δεν πρέπει να επιτρέψουμε, στους δήθεν ερευνητές και τους μάρτυρες αποκαλύψεων να θησαυρίζουν από εμάς.

Πρέπει να επιβληθούν κυρώσεις σύμφωνες με το νόμο στους τσαρλατάνους ερευνητές και όχι παθητικά να υφιστάμεθα την κερδοσκοπία του παραλόγου (20 λέξεις).

Μέρος 3ο. Μειονοτική Μετάδοση

Βελλής Α. (Δημοσιογράφος): Το τελευταίο διάστημα υπάρχουν πολλές μαρτυρίες για θεάσεις «ξωτικών». Στη σημερινή μας στήλη φιλοξενούμε τον κ. Χαρίτο, πρόεδρο του Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων, προκειμένου να μας δώσει μια απάντηση για το θέμα. Κύριε Χαρίτο, τελικά υπάρχουν ή όχι τα ξωτικά;

Χαρίτος Γ. (πρόεδρος Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων):

Η αλήθεια είναι πως τα ξωτικά υπάρχουν. Εάν σκεφτούμε πως από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας και σε εντελώς διαφορετικούς πολιτισμούς έχουμε μαρτυρίες για την ύπαρξη ξωτικών, δεν ξέρω γιατί να μας παραξενεύει μια τέτοια δήλωση. Ενδεικτικά θα ήθελα να αναφέρω πως η μορφή ξωτικών απεικονίζεται στους Ίνκας, στην Ινδία και στο Θιβέτ ενώ αναφέρονται στον Ησίοδο και στον Πλούταρχο καθώς και στις λαϊκές παραδόσεις των περισσοτέρων λαών της Ευρώπης.

Η διαχρονικότητα και η παγκοσμιότητα του φαινομένου αυτού, δεν γίνεται εύκολα παραδεκτή από όλους καθώς πολλοί από εμάς σκέφτονται περισσότερο ορθολογικά (21 λέξεις).

Τι είναι όμως τα ξωτικά; Λόγω της ιδιότητάς μου, έτυχε να γνωρίσω ανθρώπους που έχουν συναντήσει ξωτικά. Κατ’ αρχάς θα ήθελα να πω πως τα ξωτικά αποτελούν ένα νοήμον είδος το οποίο κατοικούσε στην επιφάνεια της γης παλαιότερα. Οι μεγάλες κλιματολογικές αλλαγές όμως, τα ανάγκασε να κρυφτούν αρχικά στα σπήλαια και κατόπιν, μέσω των διόδων, οδηγήθηκαν στη "κούφια γη". Αυτός είναι και ο λόγος που, παγκοσμίως, η ύπαρξή τους παρατηρείται κοντά σε σπήλαια.

Κάποιοι όμως από εμάς δεν παραδέχονται δημόσια τέτοιες μαρτυρίες θεωρώντας πως έτσι, θα γελοιοποιηθούν (14 λέξεις).

Το ζήτημα είναι γιατί τα ξωτικά εμφανίζονται τώρα έτσι μαζικά. Ο κύριος λόγος είναι η οικολογική καταστροφή που συμβαίνει. Η επέκταση του ορθολογικού τρόπου ζωής στηρίχθηκε στην καταστροφή του περιβάλλοντος. Δεν σκεφτόμαστε. Ζούμε σε τσιμεντένια κλουβιά και αφήνουμε τους κυρίαρχους να καταστρέφουν τη φύση που μας δίνει ζωή. Έχουμε τεράστια δύναμη τα τελευταία χρόνια και αυτό γίνεται φανερό. Δεν πρέπει να αφήσουμε άλλο, τους δήθεν ορθολογιστές επιστήμονες να μας κρατούν εγκλωβισμένους σε ένα ψεύτικο κόσμο.

Πρέπει να εξετάζεται προσεκτικά η αλήθεια κάθε ερευνητικού πορίσματος και όχι να δεχόμαστε συλλήβδην ότι λεν οι επιστήμονες (18 λέξεις).

Μέρος 5ο. Διάδοση

Βελλής Α. (Δημοσιογράφος): Το τελευταίο διάστημα υπάρχουν πολλές μαρτυρίες για θεάσεις «ξωτικών». Στη σημερινή μας στήλη φιλοξενούμε τον κ. **Χαρίτο, πρόεδρο του Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων**, προκειμένου να μας δώσει μια απάντηση για το θέμα. Κύριε Χαρίτο, τελικά υπάρχουν ή όχι τα ξωτικά;

Χαρίτος Γ. (πρόεδρος Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων):

Η αλήθεια είναι πως τα ξωτικά υπάρχουν. Εάν σκεφτούμε πως από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας και σε εντελώς διαφορετικούς πολιτισμούς έχουμε μαρτυρίες για την ύπαρξη ξωτικών, δεν ξέρω γιατί να μας παραξενεύει μια τέτοια δήλωση. Ενδεικτικά θα ήθελα να αναφέρω πως η μορφή ξωτικών απεικονίζεται στους Ίνκας, στην Ινδία και στο Θιβέτ ενώ αναφέρονται στον Ησίοδο και στον Πλούταρχο καθώς και στις λαϊκές παραδόσεις των περισσοτέρων λαών της Ευρώπης.

Τι είναι όμως τα ξωτικά; Λόγω της ιδιότητάς μου, έτυχε να γνωρίσω ανθρώπους που έχουν συναντήσει ξωτικά. Κατ' αρχάς θα ήθελα να πω πως τα ξωτικά αποτελούν ένα νοήμον είδος το οποίο κατοικούσε στην επιφάνεια της γης παλαιότερα. Οι μεγάλες κλιματολογικές αλλαγές όμως, τα ανάγκασε να κρυφτούν αρχικά στα σπήλαια και κατόπιν, μέσω των διόδων, οδηγήθηκαν στη "κούφια γη". Αυτός είναι και ο λόγος που, παγκοσμίως, η ύπαρξή τους παρατηρείται κοντά σε σπήλαια.

Το ζήτημα είναι γιατί τα ξωτικά εμφανίζονται τώρα έτσι μαζικά. Ο κύριος λόγος είναι η οικολογική καταστροφή που συμβαίνει. Η επέκταση του ορθολογικού τρόπου ζωής στηρίχθηκε στην καταστροφή του περιβάλλοντος. Δεν σκεφτόμαστε. Ζούμε σε τσιμεντένια κλουβιά και αφήνουμε τους κυρίαρχους να καταστρέφουν τη φύση που μας δίνει ζωή. Έχουμε τεράστια δύναμη τα τελευταία χρόνια και αυτό γίνεται φανερό. Δεν πρέπει να αφήσουμε άλλο, τους δήθεν ορθολογιστές επιστήμονες να μας κρατούν εγκλωβισμένους σε ένα ψεύτικο κόσμο.

Βελλής Α. (Δημοσιογράφος): Ο λόγος σε εσάς τώρα κ. **Μαρώνη**. Λοιπόν, υπάρχουν ή όχι τα ξωτικά;

Μαρώνης Δ. (διευθυντής Ελληνικής Εταιρίας Ψυχικής Νόσου & Θεραπείας):

Πρέπει να πούμε πως ξωτικά δεν υπάρχουν. Η ανθρώπινη φύση με τα καλά της αλλά και τις αδυναμίες και τα πάθη της, είναι η ίδια. Από την Αφρική και την Αυστραλία μέχρι την Αμερική και την Ευρώπη, ο άνθρωπος και η ανθρώπινη φύση φαίνεται πως παραμένει η ίδια είτε αναφερόμαστε στο σήμερα είτε αναφερόμαστε στο απώτατο παρελθόν. Η μυθοπλασία, η φαντασία αλλά και οι παραισθήσεις και η σχιζοφρένεια υπήρχαν και θα υπάρχουν.

Τι είναι όμως τα ξωτικά; Λόγω της θέσης μου έχω εξετάσει άτομα που δηλώνουν πως είδαν τέτοια πλάσματα. Τα ξωτικά δεν είναι τίποτε άλλο παρά συνέπεια μιας οπτικής ψευδαίσθησης. Το άτομο έχει μια τάση να σχηματοποιεί τις ακατανόητες μορφές της φύσης. Έτσι νομίζουμε πως βλέπουμε στο δέντρο μια μορφή σαν τον άνθρωπο. Δυστυχώς βέβαια, έχουμε και περιπτώσεις παραισθήσεων όπου, λόγω παθήσεων νευρολογικού χαρακτήρα, τα άτομα νομίζουν πως έχουν έρθει σε επαφή με ξωτικά.

Το ζήτημα είναι γιατί τα ξωτικά εμφανίζονται τώρα έτσι μαζικά. Φαίνεται πως ο λόγος είναι τα οικονομικά συμφέροντα. Πολλοί εκδοτικοί οίκοι στηρίζονται στις πωλήσεις φτηνής λογοτεχνία με αστικούς μύθους. Δεν σκεφτόμαστε. Αγοράζουμε διαρκώς «αποκαλύψεις». Ξέρετε, ζούμε σε μια εποχή παραλόγου όπου παρουσιάζονται ψυχικά νοσούντες ως μάρτυρες. Η επιστήμη έχει προσφέρει τεράστια γνώση τα τελευταία χρόνια και αυτό είναι φανερό. Δεν πρέπει να επιτρέψουμε, στους δήθεν ερευνητές και τους μάρτυρες αποκαλύψεων να θησαυρίζουν από εμάς.

Παράρτημα 7. Κείμενα Επιρροής 4ου και 5ου πειράματος

Μέρος 1ο. Ρητορική αντιπαράθεση μειονότητας με ευλύγιστο/άκαμπτο ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης, με εξουσία έχουσα ευλύγιστο/άκαμπτο ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης

Βελλής Α. (Δημοσιογράφος): Το τελευταίο διάστημα υπάρχουν πολλές μαρτυρίες για θεάσεις «ξωτικών». Στη σημερινή μας στήλη φιλοξενούμε τον **κ. Χαρίτο, πρόεδρο του Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων**, προκειμένου να μας δώσει μια απάντηση για το θέμα. Κύριε Χαρίτο, τελικά υπάρχουν ή όχι τα ξωτικά;

Χαρίτος Γ. (πρόεδρος Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων):

Η αλήθεια είναι πως τα ξωτικά υπάρχουν. Εάν σκεφτούμε πως από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας και σε εντελώς διαφορετικούς πολιτισμούς έχουμε μαρτυρίες για την ύπαρξη ξωτικών, δεν ξέρω γιατί να μας παραξενεύει μια τέτοια δήλωση. Ενδεικτικά θα ήθελα να αναφέρω πως η μορφή ξωτικών απεικονίζεται στους Ίνκας, στην Ινδία και στο Θιβέτ ενώ αναφέρονται στον Ησίοδο και στον Πλούταρχο καθώς και στις λαϊκές παραδόσεις των περισσοτέρων λαών της Ευρώπης.

Ακαμψία: Όσοι δεν αποδέχονται τη διαχρονικότητα και τη παγκοσμιότητα του φαινομένου αυτού, δεν είναι παρά στενόμυαλοι πολέμιοι της ελεύθερης σκέψης.

Ευλυγισία: Η διαχρονικότητα και η παγκοσμιότητα του φαινομένου αυτού, δεν γίνεται εύκολα παραδεκτή από όλους καθώς πολλοί από εμάς σκέφτονται περισσότερο ορθολογικά.

Τι είναι όμως τα ξωτικά; Λόγω της ιδιότητάς μου, έτυχε να γνωρίσω ανθρώπους που έχουν συναντήσει ξωτικά. Κατ' αρχάς θα ήθελα να πω πως τα ξωτικά αποτελούν ένα νοήμον είδος το οποίο κατοικούσε στην επιφάνεια της γης παλαιότερα. Οι μεγάλες κλιματολογικές αλλαγές όμως, τα ανάγκασε να κρυφτούν αρχικά στα σπήλαια και κατόπιν, μέσω των διόδων, οδηγήθηκαν στη "κούφια γη". Αυτός είναι και ο λόγος που, παγκοσμίως, η ύπαρξή τους παρατηρείται κοντά σε σπήλαια.

Ακαμψία: Κάποιοι όμως, συστηματικά αποκρύπτουν τέτοιες μαρτυρίες, προκειμένου να εδραιώσουν το "επιστημονικό" τους κύρος.

Ευλυγισία: Κάποιοι όμως από εμάς δεν παραδέχονται δημόσια τέτοιες μαρτυρίες θεωρώντας πως έτσι, θα γελοιοποιηθούν.

Το ζήτημα είναι γιατί τα ξωτικά εμφανίζονται τώρα έτσι μαζικά. Ο κύριος λόγος είναι η οικολογική καταστροφή που συμβαίνει. Η επέκταση του ορθολογικού τρόπου ζωής στηρίχθηκε στην καταστροφή του περιβάλλοντος. Δεν σκεφτόμαστε. Ζούμε σε τσιμεντένια κλουβιά και αφήνουμε τους κυρίαρχους να καταστρέφουν τη φύση που μας δίνει ζωή. Έχουμε τεράστια δύναμη τα τελευταία χρόνια και αυτό γίνεται φανερό. Δεν πρέπει να αφήσουμε άλλο, τους δήθεν ορθολογιστές επιστήμονες να μας κρατούν εγκλωβισμένους σε ένα ψεύτικο κόσμο.

Ακ.: Πρέπει να τιμωρηθούν νομικά όσοι εγκάθετοι επιστήμονες αποκρύπτουν την αλήθεια και όχι παθητικά να τρέμουμε μην μας πούνε τρελούς και χαζούς.

Ευλ.: Πρέπει να εξετάζεται προσεκτικά η αλήθεια κάθε ερευνητικού πορίσματος και όχι να δεχόμαστε συλλήβδην ότι λεν οι επιστήμονες.

Βελλής Α. (Δημοσιογράφος): Ο λόγος σε εσάς τώρα κ. Μαρώνη. Λοιπόν, υπάρχουν ή όχι τα ξωτικά;
Μαρώνης Δ. (διευθυντής Ελληνικής Εταιρίας Ψυχικής Νόσου & Θεραπείας):

Πρέπει να πούμε πως ξωτικά δεν υπάρχουν. Η ανθρώπινη φύση με τα καλά της αλλά και τις αδυναμίες και τα πάθη της, είναι η ίδια. Από την Αφρική και την Αυστραλία μέχρι την Αμερική και την Ευρώπη, ο άνθρωπος και η ανθρώπινη φύση φαίνεται πως παραμένει η ίδια είτε αναφερόμαστε στο σήμερα είτε αναφερόμαστε στο απώτατο παρελθόν. Η μυθοπλασία, η φαντασία αλλά και οι παραισθήσεις και η σχιζοφρένεια υπήρχαν και θα υπάρχουν.

Ακ.: Δεν έχουμε παρά να αμφιβάλουμε για την νοημοσύνη όσων δεν κατανοούν τον παγκόσμιο και διαχρονικό χαρακτήρα της ανθρώπινης φύσης.

Ευλ.: Πολλοί όμως από εμάς σκέφτονται λιγότερο ορθολογικά γεγονός που τους εμποδίζει να κατανοήσουν τον παγκόσμιο και διαχρονικό χαρακτήρα της ανθρώπινης φύσης.

Τι είναι όμως τα ξωτικά; Λόγω της θέσης μου έχω εξετάσει άτομα που δηλώνουν πως είδαν τέτοια πλάσματα. Τα ξωτικά δεν είναι τίποτε άλλο παρά συνέπεια μιας οπτικής ψευδαίσθησης. Το άτομο έχει μια τάση να σχηματοποιεί τις ακατανόητες μορφές της φύσης. Έτσι νομίζουμε πως βλέπουμε στο δέντρο μια μορφή σαν τον άνθρωπο. Δυστυχώς βέβαια, έχουμε και περιπτώσεις παραισθήσεων όπου, λόγω παθήσεων νευρολογικού χαρακτήρα, τα άτομα νομίζουν πως έχουν έρθει σε επαφή με ξωτικά.

Ακ.: Μερικοί βέβαια χρησιμοποιούν τις "μαρτυρίες" αυτών των δυστυχισμένων ανθρώπων για να αποκομίσουν οικονομικά οφέλη.

Ευλ.: Μερικοί από εμάς πιστεύουν αυτούς τους δυστυχισμένους ανθρώπους, μην μπορώντας να κατανοήσουν την ψυχοπαθολογία τους.

Το ζήτημα είναι γιατί τα ξωτικά εμφανίζονται τώρα έτσι μαζικά. Φαίνεται πως ο λόγος είναι τα οικονομικά συμφέροντα. Πολλοί εκδοτικοί οίκοι στηρίζονται στις πωλήσεις φτηνής λογοτεχνία με αστικούς μύθους. Δεν σκεφτόμαστε. Αγοράζουμε διαρκώς «αποκαλύψεις». Ξέρετε, ζούμε σε μια εποχή παραλόγου όπου παρουσιάζονται ψυχικά νοσούντες ως μάρτυρες. Η επιστήμη έχει προσφέρει τεράστια γνώση τα τελευταία χρόνια και αυτό είναι φανερό. Δεν πρέπει να επιτρέψουμε, στους δήθεν ερευνητές και τους μάρτυρες αποκαλύψεων να θησαυρίζουν από εμάς.

Ακ.: Πρέπει να επιβληθούν κυρώσεις σύμφωνες με το νόμο στους τσαρλατάνους ερευνητές και όχι παθητικά να υφιστάμεθα την κερδοσκοπία του παραλόγου.

Ευλ..: Πρέπει να εξετάζεται κάθε περίπτωση ξεχωριστά και, κριτικά σκεπτόμενοι, να μην δεχόμαστε αδιακρίτως όσα λέει ο κάθε "ερευνητής" ανεξήγητων φαινομένων.

Μέρος 2ο. Διαλεκτική αντιπαράθεση μειονότητας με ευλύγιστο/άκαμπτο ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης, με εξουσία έχουσα ευλύγιστο/άκαμπτο ύφος διαπραγμάτευσης της σύγκρουσης

Βελλής Α. (Δημοσιογράφος): Το τελευταίο διάστημα υπάρχουν πολλές μαρτυρίες για θεάσεις «ξωτικών». Στη σημερινή μας στήλη φιλοξενούμε τον **κ. Χαρίτο, πρόεδρο του Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων**, προκειμένου να μας δώσει μια απάντηση για το θέμα. Κύριε Χαρίτο, τελικά υπάρχουν ή όχι τα ξωτικά;

Χαρίτος Γ. (πρόεδρος Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων):

Η αλήθεια είναι πως τα ξωτικά υπάρχουν. Εάν σκεφτούμε πως από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας και σε εντελώς διαφορετικούς πολιτισμούς έχουμε μαρτυρίες για την ύπαρξη ξωτικών, δεν ξέρω γιατί να μας παραξενεύει μια τέτοια δήλωση. Ενδεικτικά θα ήθελα να αναφέρω πως η μορφή ξωτικών απεικονίζεται στους Ίνκας, στην Ινδία και στο Θιβέτ ενώ αναφέρονται στον Ησίοδο και στον Πλούταρχο καθώς και στις λαϊκές παραδόσεις των περισσοτέρων λαών της Ευρώπης.

Ακαμψία: Όσοι δεν αποδέχονται τη διαχρονικότητα και τη παγκοσμιότητα του φαινομένου αυτού, δεν είναι παρά στενόμυαλοι πολέμιοι της ελεύθερης σκέψης.

Ευλυγισία: Η διαχρονικότητα και η παγκοσμιότητα του φαινομένου αυτού, δεν γίνεται εύκολα παραδεκτή από όλους καθώς πολλοί από εμάς σκέφτονται περισσότερο ορθολογικά.

Βελλής Α. (Δημοσιογράφος): Κύριε **Μαρώνη** εσείς τι λέτε; Υπάρχουν τα ξωτικά;

Μαρώνης Δ. (διευθυντής Ελληνικής Εταιρίας Ψυχικής Νόσου & Θεραπείας):

Πρέπει να πούμε πως ξωτικά δεν υπάρχουν. Η ανθρώπινη φύση με τα καλά της αλλά και τις αδυναμίες και τα πάθη της, είναι η ίδια. Από την Αφρική και την Αυστραλία μέχρι την Αμερική και την Ευρώπη, ο άνθρωπος και η ανθρώπινη φύση φαίνεται πως παραμένει η ίδια είτε αναφερόμαστε στο σήμερα είτε αναφερόμαστε στο απώτατο παρελθόν. Η μυθοπλασία, η φαντασία αλλά και οι παραισθήσεις και η σχιζοφρένεια υπήρχαν και θα υπάρχουν.

Ακ.: Δεν έχουμε παρά να αμφιβάλουμε για την νοημοσύνη όσων δεν κατανοούν τον παγκόσμιο και διαχρονικό χαρακτήρα της ανθρώπινης φύσης.

Ευλ.: Πολλοί όμως από εμάς σκέφτονται λιγότερο ορθολογικά γεγονός που τους εμποδίζει να κατανοήσουν τον παγκόσμιο και διαχρονικό χαρακτήρα της ανθρώπινης φύσης.

Βελλής Α. (Δημοσιογράφος): Κύριε **Χαρίτο**, τί είναι όμως τα ξωτικά;

Χαρίτος Γ. (πρόεδρος Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων):

Λόγω της ιδιότητάς μου, έτυχε να γνωρίσω ανθρώπους που έχουν συναντήσει ξωτικά. Κατ' αρχάς θα ήθελα να πω πως τα ξωτικά αποτελούν ένα νοήμον είδος το οποίο κατοικούσε στην επιφάνεια της γης παλαιότερα. Οι μεγάλες κλιματολογικές αλλαγές όμως, τα ανάγκασε να κρυφτούν αρχικά στα σπήλαια και κατόπιν, μέσω των διόδων, οδηγήθηκαν στη "κούφια γη". Αυτός είναι και ο λόγος που, παγκοσμίως, η ύπαρξή τους παρατηρείται κοντά σε σπήλαια.

Ακαμψία: Κάποιοι όμως, συστηματικά αποκρύπτουν τέτοιες μαρτυρίες, προκειμένου να εδραιώσουν το "επιστημονικό" τους κύρος.

Ευλυγισία: Κάποιοι όμως από εμάς δεν παραδέχονται δημόσια τέτοιες μαρτυρίες θεωρώντας πως έτσι, θα γελοιοποιηθούν.

Βελλής Α. (Δημοσιογράφος): Κύριε **Μαρώνη**;

Μαρώνης Δ. (διευθυντής Ελληνικής Εταιρίας Ψυχικής Νόσου & Θεραπείας):

Λόγω της θέσης μου έχω εξετάσει άτομα που δηλώνουν πως είδαν τέτοια πλάσματα. Τα ξωτικά δεν είναι τίποτε άλλο παρά συνέπεια μιας οπτικής ψευδαίσθησης. Το άτομο έχει μια τάση να σχηματοποιεί τις ακατανόητες μορφές της φύσης. Έτσι νομίζουμε πως βλέπουμε στο δέντρο μια μορφή σαν τον άνθρωπο. Δυστυχώς βέβαια, έχουμε και περιπτώσεις παραισθήσεων όπου, λόγω παθήσεων νευρολογικού χαρακτήρα, τα άτομα νομίζουν πως έχουν έρθει σε επαφή με ξωτικά.

Ακ.: Μερικοί βέβαια χρησιμοποιούν τις "μαρτυρίες" αυτών των δυστυχισμένων ανθρώπων για να αποκομίσουν οικονομικά οφέλη.

Ευλ.: Μερικοί από εμάς πιστεύουν αυτούς τους δυστυχισμένους ανθρώπους, μην μπορώντας να κατανοήσουν την ψυχοπαθολογία τους.

Βελλής Α. (Δημοσιογράφος): Το ζήτημα όμως είναι, γιατί εμφανίζονται τώρα, έτσι, μαζικά;

Χαρίτος Γ.(πρόεδρος Κέντρου Έρευνας Ανεξήγητων Φαινομένων):

Ο κύριος λόγος είναι η οικολογική καταστροφή που συμβαίνει. Η επέκταση του ορθολογικού τρόπου ζωής στηρίχθηκε στην καταστροφή του περιβάλλοντος. Δεν σκεφτόμαστε. Ζούμε σε τσιμεντένια κλουβιά και αφήνουμε τους κυρίαρχους να καταστρέφουν τη φύση που μας δίνει ζωή. Έχουμε τεράστια δύναμη τα τελευταία χρόνια και αυτό γίνεται φανερό. Δεν πρέπει να αφήσουμε άλλο, τους δήθεν ορθολογιστές επιστήμονες να μας κρατούν εγκλωβισμένους σε ένα ψεύτικο κόσμο.

Ακ.: Πρέπει να τιμωρηθούν νομικά όσοι εγκάθετοι επιστήμονες αποκρύπτουν την αλήθεια και όχι παθητικά να τρέμουμε μην μας πούνε τρελούς και χαζούς.

Ευλ.: Πρέπει να εξετάζεται προσεκτικά η αλήθεια κάθε ερευνητικού πορίσματος και όχι να δεχόμαστε συλλήβδην ότι λεν οι επιστήμονες.

Βελλής Α. (Δημοσιογράφος): Εσείς τι λέτε κ. **Μαρώνη**; Ποιος είναι ο λόγος των μαζικών εμφανίσεων;

Μαρώνης Δ. (διευθυντής Ελληνικής Εταιρίας Ψυχικής Νόσου & Θεραπείας):

Φαίνεται πως ο λόγος είναι τα οικονομικά συμφέροντα. Πολλοί εκδοτικοί οίκοι στηρίζονται στις πωλήσεις φτηνής λογοτεχνία με αστικούς μύθους. Δεν σκεφτόμαστε. Αγοράζουμε διαρκώς «αποκαλύψεις». Ξέρετε, ζούμε σε μια εποχή παραλόγου όπου παρουσιάζονται ψυχικά νοσούντες ως μάρτυρες. Η επιστήμη έχει προσφέρει τεράστια γνώση τα τελευταία χρόνια και αυτό είναι φανερό. Δεν πρέπει να επιτρέψουμε, στους δήθεν ερευνητές και τους μάρτυρες αποκαλύψεων να θησαυρίζουν από εμάς.

Ακ.: Πρέπει να επιβληθούν κυρώσεις σύμφωνες με το νόμο στους τσαρλατάνους ερευνητές και όχι παθητικά να υφιστάμεθα την κερδοσκοπία του παραλόγου.

Ευλ..: Πρέπει να εξετάζεται κάθε περίπτωση ξεχωριστά και, κριτικά σκεπτόμενοι, να μην δεχόμαστε αδιακρίτως όσα λέει ο κάθε "ερευνητής" ανεξήγητων φαινομένων.

Παράρτημα 8. Θηκογράμματα πειραμάτων

Μέρος 1ο Θηκογράμματα πρώτου πειράματος

Θηκόγραμμα 1. Άμεση επιρροή

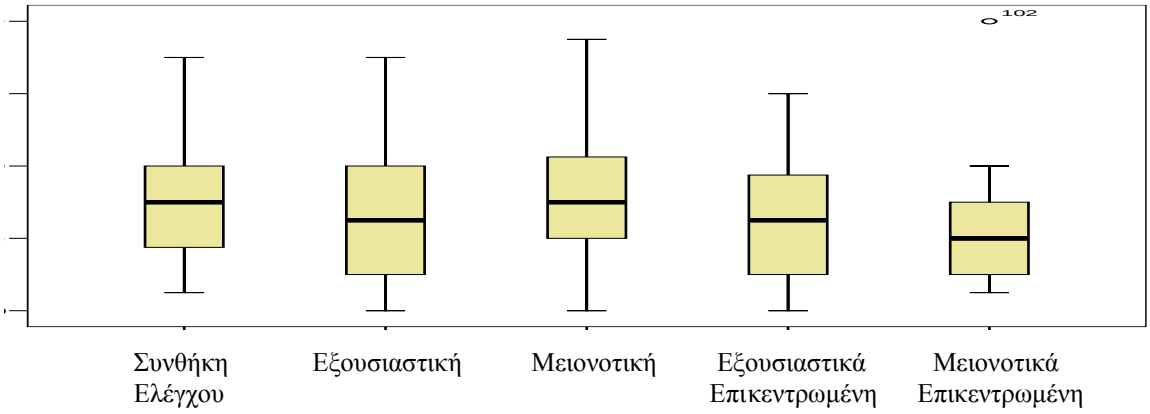

Θηκόγραμμα 2. Έμμεση επιρροή γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων

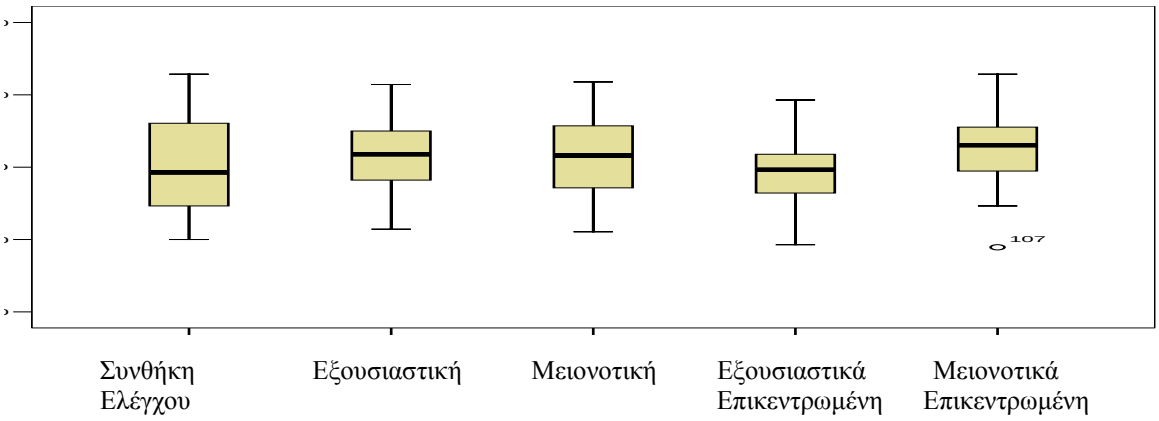

Θηκόγραμμα 3. Έμμεση επιρροή πολιτικών πεποιθήσεων

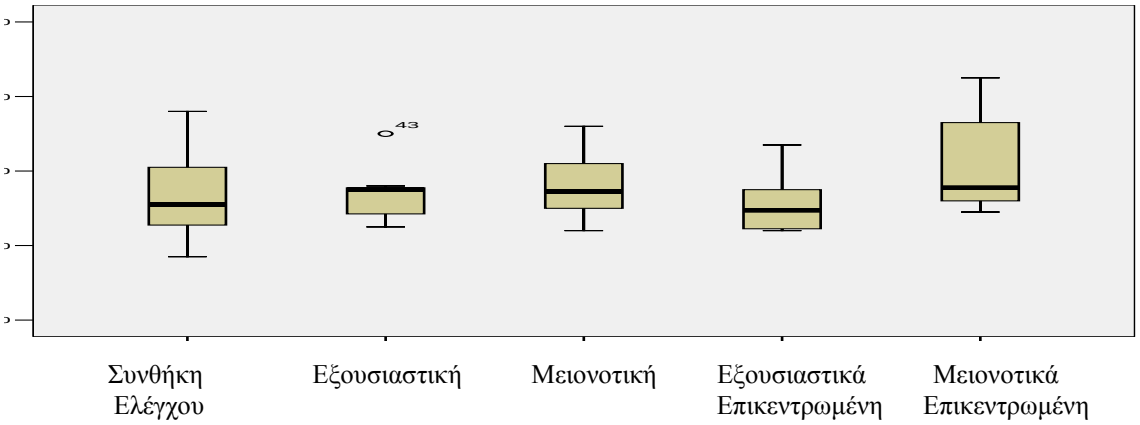

Μέρος 2ο Θηκογράμματα δεύτερου πειράματος

Θηκόγραμμα 4. Άμεση επιρροή

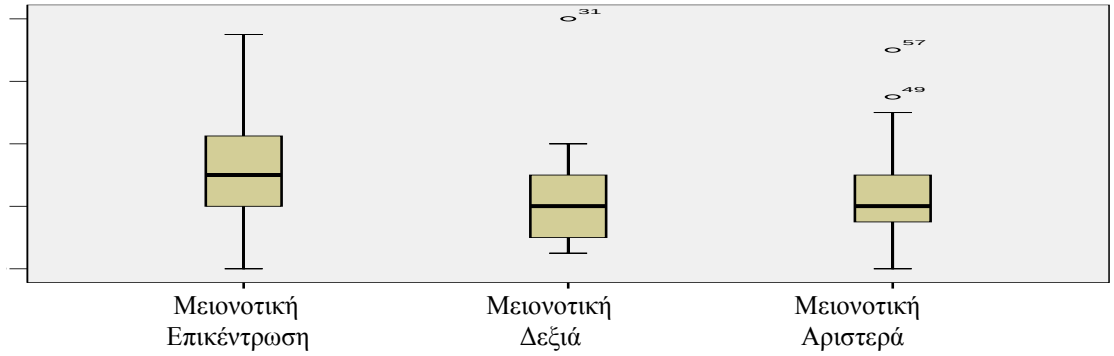

Θηκόγραμμα 5. Έμμεση επιρροή μεταφυσικών πεποιθήσεων

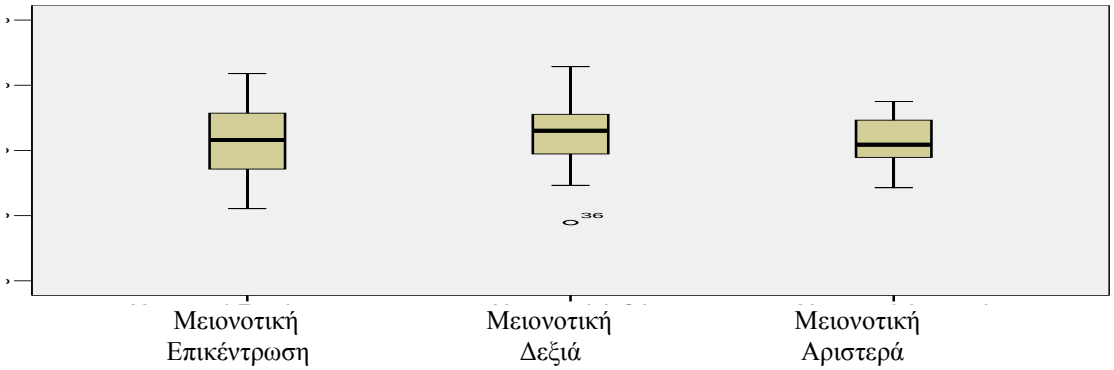

Θηκόγραμμα 6. Επιρροή πολιτικών πεποιθήσεων

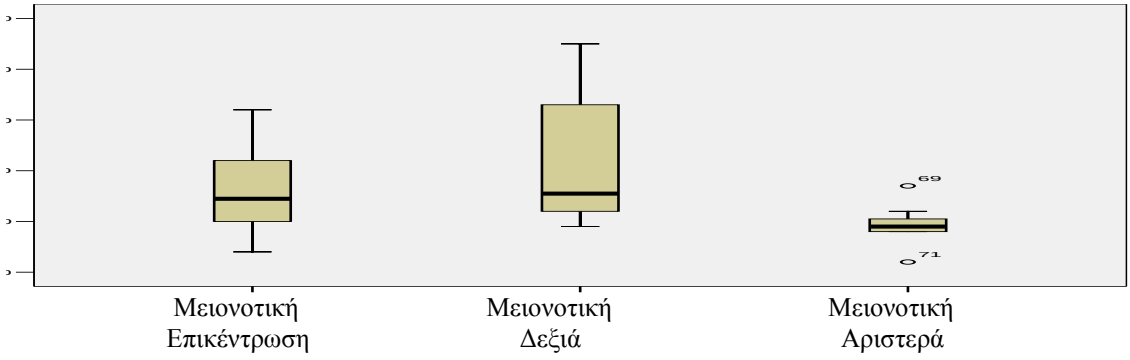

Μέρος 3ο Θηκογράμματα τρίτου πειράματος

Θηκόγραμμα 7. Άμεση επιρροή

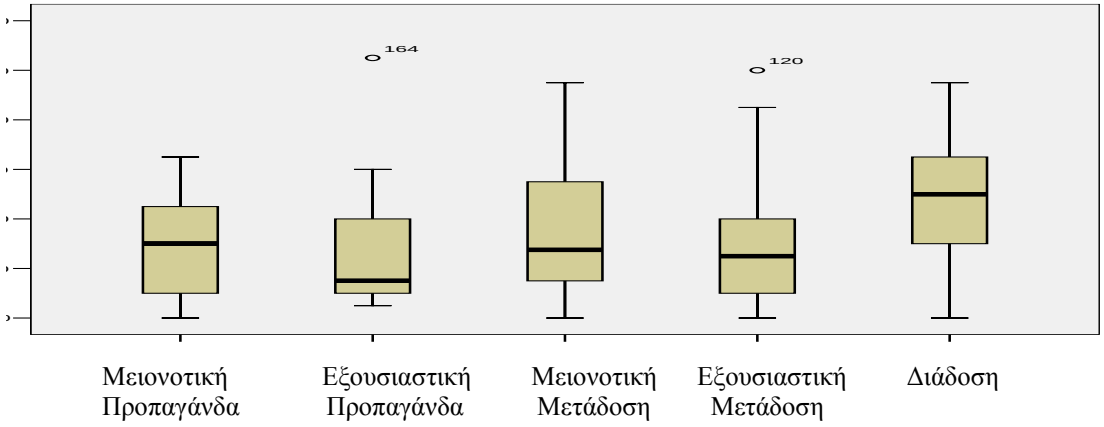

Θηκόγραμμα 8. Έμμεση επιρροή γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων

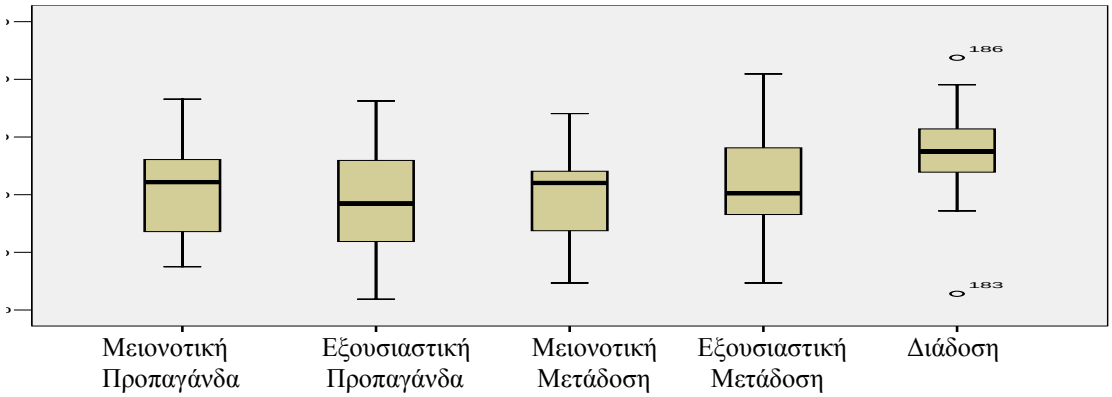

Θηκόγραμμα 9. Έμμεση επιρροή πολιτικών θέσεων

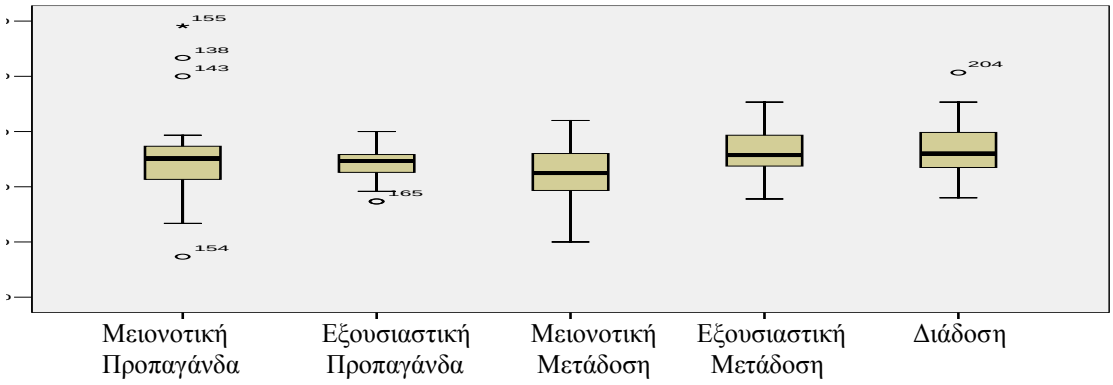

Μέρος 4ο Θηκογράμματα τέταρτου πειράματος

Θηκόγραμμα 3. Θηκόγραμμα άμεσης επιρροής

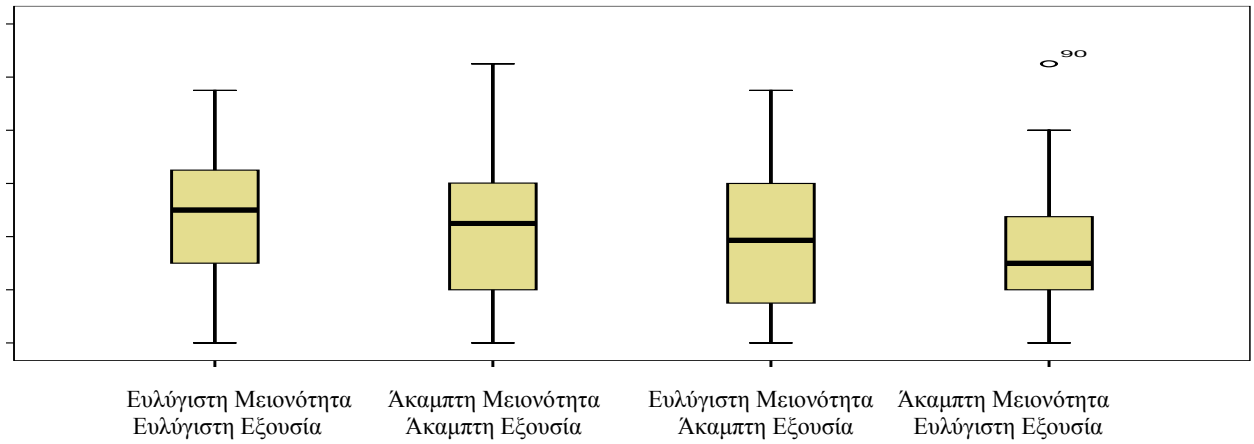

Θηκόγραμμα 11. Έμμεση επιρροή γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων

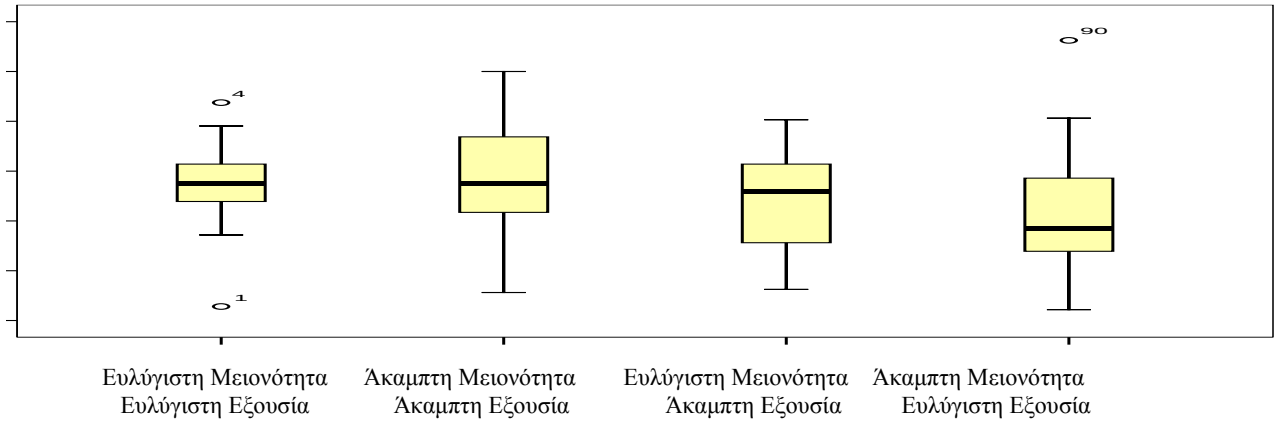

Θηκόγραμμα 12. Έμμεση επιρροή πολιτικών θέσεων

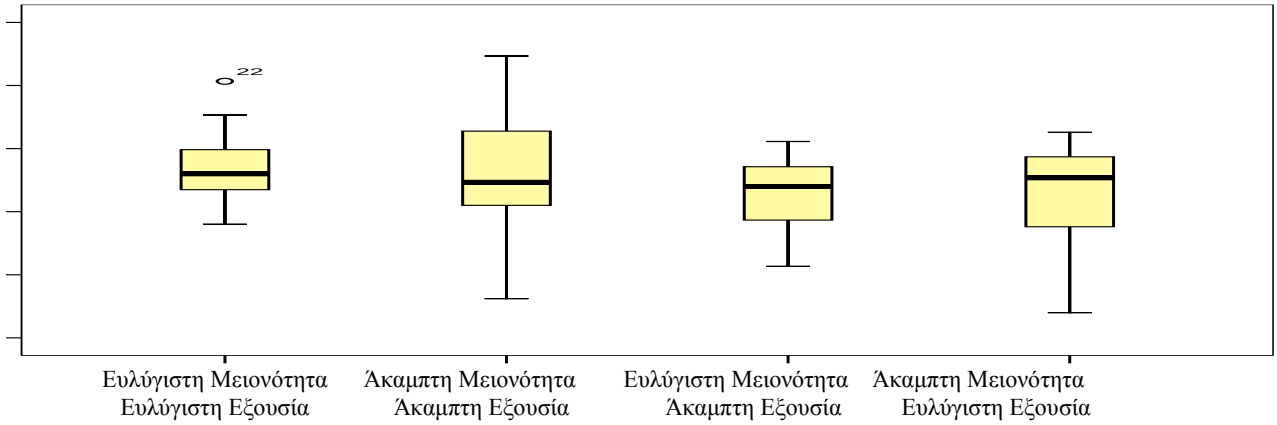

Μέρος 5ο Θηκογράμματα πέμπτου πειράματος

Θηκόγραμμα 13. Θηκόγραμμα άμεσης επιρροής

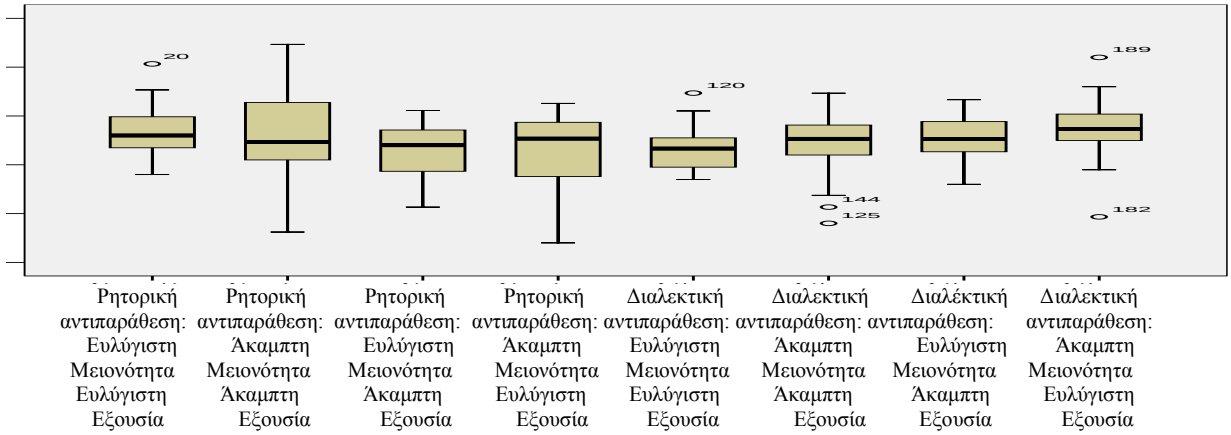

Θηκόγραμμα 14. Έμμεση επιρροή γενικών μεταφυσικών πεποιθήσεων

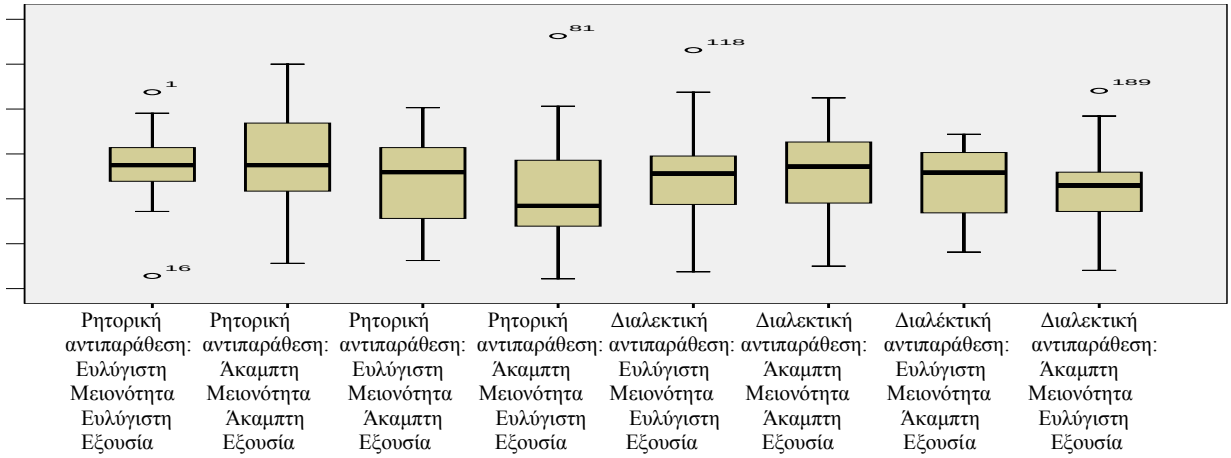
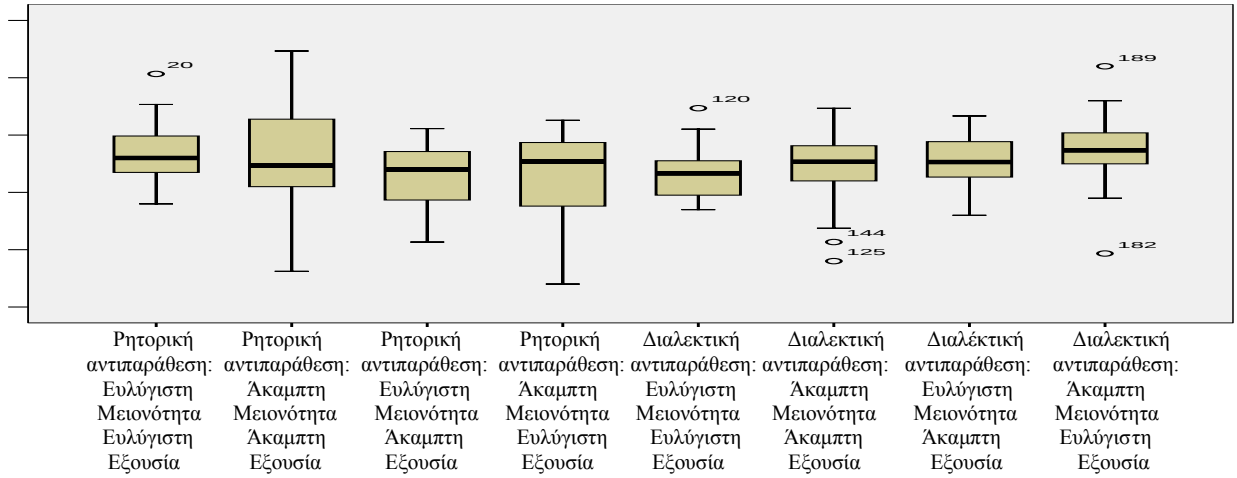
Θηκόγραμμα 15. Έμμεση επιρροή πολιτικών θέσεων